Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie

mgr Marzena Piotrowska

Działania profilaktyczne prowadzone przez Policję śląską w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej na przykładzie wybranych powiatów przygranicznych - studium porównawcze

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem naukowym
dr hab. Barbary Grabowskiej, prof. UŚ
oraz promotora pomocniczego
dra Łukasza Kwadransa

Cieszyn 2019

Oświadczenie promotora pracy doktorskiej

Oświadczam, że niniejsza praca doktorska została przygotowana pod moim kierunkiem i stwierdzam, że spełnia ona warunki do przedstawienia jej w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego.

Data ..... Podpis promotora pracy .....

Oświadczenie autora pracy doktorskiej

Świadom/a odpowiedzialności prawnej oświadczam, że niniejsza praca doktorska została napisana przez mnie samodzielnie pod kierunkiem Promotora i nie zawiera treści uzyskanych w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami ustawy z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jednolity Dz. U. z 2000 r., nr 80, poz. 904 z późniejszymi zmianami).

Oświadczam także, że przedstawiona praca doktorska nie była wcześniej przedmiotem procedur związanych z uzyskaniem stopnia naukowego.

Oświadczam ponadto, że załączona do pracy doktorskiej płyta CD zawiera elektroniczny pełen zapis (w jednym pliku) pracy.

Wyrażam również zgodę na udostępnianie pracy doktorskiej bez wynagrodzenia dla celów badawczych lub poznawczych w ramach Śląskiej Biblioteki Cyfrowej, której Biblioteka Wydziału Etnologii i Nauk o Edukacji jest częścią.

Data ..... Podpis autora pracy .....

Działania profilaktyczne prowadzone przez Policję śląską w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej na przykładzie wybranych powiatów przygranicznych - studium porównawcze

Streszczenie pracy
Policja jest ważnym ogniwem lokalnego systemu zapobiegania przestępczości i naruszania porządku publicznego. W niniejszej pracy skoncentrowano się szczególnie na jej działalności profilaktycznej względem zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej w województwie śląskim. Zastosowano metody o charakterze jakościowym i ilościowym: analizę danych zastanych *(desk research)*, ankietę, wywiad oraz metodę statystyczną, Triangulacja pozwoliła odpowiedzieć na pytanie o związek pomiędzy położeniem powiatu (przygraniczne lub wewnątrz województwa śląskiego) a zróżnicowaniem policyjnych działań w zakresie działań uprzedzających nakierowanych na młodzież uczęszczającą do placówek oświatowych. Badaniami objęto funkcjonariuszy odpowiedzialnych za współpracę ze szkołami i innymi podmiotami w zakresie profilaktyki społecznej z Komend Powiatowych Będzina, Cieszyna, Tarnowskich Gór oraz Wodzisławia Śląskiego oraz uczniów z tamtejszych ósmych klas ze szkół podstawowych. Korzystano także z cennej pomocy funkcjonariuszy Wydziału Prewencji Komendy Miejskiej Policji w Gliwicach..

Słowa kluczowe: analiza porównawcza, działania profilaktyczne, młodzież szkolna, Policja śląska, powiaty przygraniczne, zachowania ryzykowne.

Prevention activities of the silesian Police in the prevention of risky behavior of school children on the example of selected border districts - a comparative study

Summary
The police are an important link in the local system of crime prevention and public order violation. This work focuses particularly on its preventive activities on risky behaviors of school children in the Silesian Voivodship. Qualitative and quantitative methods were used: analysis of existing data (desk research), questionnaire, interview and statistical method. Triangulation made it possible to answer the question about the relationship between the location of the districts (border or inside Silesian Voivodeship) and the diversity of police activities in the scope of pre-emptive actions aimed at young people attending an educational institutions. The research involved officers responsible for cooperation with schools and other entities in the field of social prevention from the District Headquarters in Będzin, Cieszyn, Tarnowskie Góry and Wodzisław Śląski, as well as students from the local eighth grade of primary schools. Valuable help was also provided by officers of the Prevention Department of the Municipal Police Headquarters in Gliwice.

Key words: comparative analysis, prevention activities, school children, Silesian Police, border districts, risky behavior

Spis treści

Wstęp **6**

Rozdział 1. Zachowania ryzykowne młodzieży w literaturze przedmiotu 10
1.1.Młodzież jako kategoria pedagogiczna 10
1.2.Pojęcie zachowań ryzykownych w literaturze przedmiotu 20
1.3.Zachowania ryzykowne młodzieży w ujęciu wybranych teorii 32
1.4.Zachowania ryzykowne młodzieży w Polsce i na świecie - przegląd dotychczasowych badań 33

Rozdział 2. Profilaktyka zachowań ryzykownych jako forma zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich 54
2.1.Teoretyczne podstawy oddziaływań profilaktycznych 54
2.2.Prawne podstawy oddziaływań profilaktycznych w Polsce 65
2.3.Krytyka oddziaływań profilaktyczno-wychowawczych w szkole 74
2.4.Zachowania problemowe młodzieży szkolnej jako droga do przestępczości 84

Rozdział 3. Policja i jej zadania w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym 94
3.2.Organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania Policji 94
3.3.Policja jako element krajowego systemu profilaktyki społecznej 104
3.3.Działania Biura Prewencji Komendy Głównej Policji w zakresie zapobiegania czynom karalnym popełnianym przez nieletnich oraz zjawiskom patologii społecznej 114
3.4.Dotychczasowe działania Policji w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym 123

Rozdział 4. Zagadnienia metodologiczne badań własnych 133
4.1.Przedmiot i cele badań 134
4.2.Problemy badawcze i hipotezy robocze 135
4.3.Zmienne i wskaźniki badawcze 138
4.4.Metody i narzędzia badawcze 141
4.5.Charakterystyka terenu i dobór grupy badanej 143
4.6.Organizacja i przebieg badań 146

Rozdział 5. Uwarunkowania zachowań ryzykownych młodzieży w województwie śląskim 151
5.1.Charakterystyka województwa śląskiego w ujęciu TZT Tadeusza Lewowickiego 152
5.2.Nieletni jako sprawcy czynów karalnych 164

Rozdział 6. Działalność profilaktyczna Policji na rzecz zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej w wybranych powiatach województwa śląskiego 171
6.1. Strategie i formy lokalnych oddziaływań profilaktycznych 171
6.2. Obszary i adresaci oddziaływań profilaktycznych 177
6.3. Kwalifikacje i kompetencje zawodowe kadr policyjnych w obszarze profilaktyki społecznej 184

Rozdział 7. Współpraca Policji z innymi podmiotami w zakresie realizacji działań profilaktycznych w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego 190
7.1. Instytucje współpracujące z Policją w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych 190
7.2. Czynniki sprzyjające i utrudniające prowadzenie wspólnych przedsięwzięć profilaktycznych 196

Rozdział 8. Czynniki różnicujące opinie uczniów o zachowaniach ryzykownych przejawianych przez młodzież szkolną w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego 199
8.1. Podejmowanie zachowań ryzykownych przez badanych uczniów i ich rówieśników z uwzględnieniem czynników różnicujących 200
8.2. Przejawy i stosunek rówieśników do zachowań problemowych w opinii osób badanych w wybranych powiatach 228
8.3. Motywy i konsekwencje zachowań ryzykownych w percepcji młodzieży szkolnej w wybranych powiatach 233

Rozdział 9. Czynniki różnicujące opinie uczniów o działalności profilaktycznej Policji w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego 241
9.1. Rodzaje zachowań ryzykownych młodzieży a obszary oddziaływań profilaktycznych Policji w wybranych powiatach 241
9.2. Zróżnicowanie geograficzne powiatów a oczekiwania młodzieży szkolnej względem działań profilaktycznych 259
9.3. Płeć, poziom religijności i osiągane wyniki w nauce a poziom zadowolenia z uczestnictwa w zajęciach w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych 270

Zakończenie 276
Bibliografia 280
Spis fotografii 295
Spis tabel 295
Spis schematów 295
Spis wykresów 295
Aneks 301

Wstęp

„znajdujemy się w samym środku walki pomiędzy mechanizmami społecznej kontroli a społecznymi skłonnościami do dewiacji, konfliktu, zaburzeń i sprzeciwów".

J. H. Turner

„Jan Paweł II nazywał młodzież przyszłością świata, bo przecież pokolenia przemijają i wciąż przychodzą nowe i wciąż pojawiają się nadzieje, że będzie lepiej"[1]. Zapobieganie zachowaniom ryzykownym młodzieży staje się zatem sprawą całych społeczności lokalnych, instytucji państwowych oraz organizacji społecznych działających w obszarze szeroko rozumianej profilaktyki społecznej. Ważnym elementem tego systemu jest działalność Policji i jej nowa koncepcja współpracy ze społeczeństwem *(community policing).*

Młodzi ludzie żyją w określonej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Projektowane oddziaływania profilaktyczne wymagają zatem przyjęcia rozwiązań uwzględniających lokalny charakter uwarunkowań podejmowanych przez młodzież szkolną zachowań ryzykownych. Niniejsza dysertacja z jednej strony kontynuuje zatem tradycję poszukiwania czynników środowiskowych mających wpływ na prawidłowy rozwój jednostki, zapoczątkowaną przez praktykę pedagogiki społecznej i wyznaczoną przez nią pierwszą koncepcją działań profilaktyki społecznej. Z drugiej natomiast, poszukuje odpowiedzi na pytania badawcze wśród samej młodzieży, uznając jej prawo do wypowiedzi w ważnych dla niej kwestiach. Prowadzenie działań profilaktycznych uwzględniających głos młodych ludzi dotyczący ich oczekiwań w tym zakresie, ułatwia ich akceptację i zaangażowanie w rozwiązywanie problemów w sposób akceptowany społecznie. Tak prowadzona profilaktyka zapewnia młodzieży wielowymiarowe wsparcie w sytuacji kryzysu adolescencyjnego[2]. W związku z tym przed policyjną profilaktyką stoi niełatwe zadanie, jakim jest zachęcenie młodego pokolenia do podejmowania właściwych wyborów, korzystnych zarówno dla nich, jak i całego otoczenia społecznego. W jej ramach podejmuje się wprawdzie szereg przedsięwzięć, takich jak spotkania edukacyjne z młodzieżą, rodzicami, gronem pedagogicznym i personelem wspomagającym placówek opiekuńczo-wychowawczych, kampanie społeczne, konferencje tematyczne, jednorazowe akcje, jednakże sprawozdania z ich przebiegu rzadko zawierają wyniki badań ich skuteczności.

---

[1] D. Pietras, *Młodzież przyszłością świata*, http://pietrasdawid.pl/kazania-konferencje/pisane/do-mlodziezy/mlodziez-przyszloscia-swiata.

[2] M. Szpringer, A. Dąbrowska, J. Kosecka, K. Surowiec, *Uczestnictwo w programach profilaktycznych i oczekiwania względem profilaktyki w opinii młodzieży szkół gimnazjalnych i licealnych*, „Resocjalizacja Polska" 2014, nr 6, s. 76.

W związku z powyższym, autorka ma nadzieję, że zebrane dane i doświadczenia przyczynią się do lepszego zrozumienia specyfiki występujących lokalnie zachowań aspołecznych młodzieży szkolnej oraz posłużą do efektywniejszego opracowywania i wdrażania działań profilaktycznych zarówno przez Policję, jak i inne instytucje zajmujące się statutowo zapobieganiem i zwalczaniem zachowań ryzykownych młodego pokolenia. Zwłaszcza, że nieustannie zmieniająca się rzeczywistość generuje nowe rodzaje zagrożeń rozwojowych. A to wymaga stałego pogłębiania wiedzy i doskonalenia posiadanych umiejętności. Jak pisze bowiem Dariusz Kubinowski, „zadaniem pedagogiki jest nie tylko opisywać i oceniać człowieka i jego świat, ale także go doskonalić z myślą o przyszłości”[3]. Wiedza w jakiś sposób uświadamia bowiem przyszłe wyzwania.

Za główny cel badań przyjęto poznanie uwarunkowań działań profilaktycznych prowadzonych przez Policję śląską w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej. Starano się odpowiedzieć na pytanie o związek pomiędzy położeniem powiatu (przygraniczne lub wewnątrz województwa śląskiego) a zróżnicowaniem policyjnych działań w zakresie działań uprzedzających nakierowanych na młodzież uczęszczającą do placówek oświatowych, zwłaszcza do szkół podstawowych. Precyzyjny dobór akcesorium badawczego umożliwiły wyodrębnione problemy szczegółowe oraz sformułowane hipotezy robocze.

Do rozwiązania postawionego problemu badawczego wykorzystano jakościowe i ilościowe metody: analizę danych zastanych (*desk research*), ankietę, wywiad oraz metodę statystyczną. Triangulacja umożliwiła pozyskanie informacji dotyczących lokalnych przedsięwzięć profilaktycznych podejmowanych przez tamtejsze jednostki Policji w kontekście wybranych uwarunkowań, rodzajów zachowań destrukcyjnych i przestępczych wśród młodzieży, jej opinii o zachowaniach ryzykownych podejmowanych przez rówieśników oraz motywów tych zachowań i jej oczekiwań wobec Policji w zakresie profilaktyki społecznej. Natomiast metoda statystyczna posłużyła do przetwarzania danych uzyskanych za pomocą innych metod badawczych, zwiększając ich czytelność i ułatwiając odbiór szerszemu gronu odbiorców. Zgodnie z założeniami metodologicznymi skonstruowano własne narzędzia badawcze: Kwestionariusz analizy dokumentów, Kwestionariusz dla funkcjonariuszy Policji, Kwestionariusz ankiety dla młodzieży szkolnej skierowany do uczniów z ósmych klas ze szkół podstawowych w celu pozyskania wiedzy niezbędnej do osiągnięcia założonych celów.

[3] D. Kubinowski, *Wychowanie i jego konteksty w perspektywie pozapedagogicznej* i pedagogicznej (w:) Rubacha K. (red.), *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 51.

Badaniami o charakterze jakościowym objęto funkcjonariuszy odpowiedzialnych za współpracę ze szkołami i innymi podmiotami w zakresie profilaktyki społecznej z Komend Powiatowych Będzina, Cieszyna, Tarnowskich Gór oraz Wodzisławia Śląskiego oraz udostępnioną przez nich dokumentację z lat 2017-2018. Uczniów z tamtejszych ósmych klas ze szkół podstawowych poproszono natomiast o wypełnienie skierowanej do nich ankiety. Skoncentrowanie się w niniejszej pracy na młodzieży w tym wieku wiązało się z postrzeganiem jej jako wchodzącej w okres dojrzewania - cechujący się niestabilnością emocjonalną, eksperymentowaniem ze środkami odurzającymi oraz podatnością na wpływy zewnętrzne, przy jednoczesnym wzroście krytycyzmu i samoświadomości.

Niniejsza praca składa się z dziewięciu rozdziałów poprzedzonych wstępem, zakończonych podsumowaniem i uzupełnionych bibliografią.

W rozdziale pierwszym zawarto rozważania definicyjne dotyczące młodzieży jako kategorii pedagogicznej, omówiono pojecie zachowań ryzykownych w ujęciu wybranych teorii oraz możliwości ich zastosowania w praktyce profilaktycznej. Zaprezentowano także przegląd dotychczasowych badań w Polsce i na świecie nad zachowaniami aspołecznymi młodego pokolenia.

W rozdziale drugim opisano teoretyczne i prawne podstawy profilaktyki społecznej w odniesieniu do szeroko rozumianego bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, poddano krytyce dotychczasowe oddziaływania profilaktyczno-wychowawcze w szkole oraz nakreślono związek pomiędzy zachowaniami problemowymi a wkroczeniem na „przestępczą ścieżkę".

W rozdziale trzecim przybliżono rolę współczesnej Policji w kontekście profilaktyki zachowań ryzykownych, charakteryzując jej organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania, koncepcję współpracy ze społecznością lokalną, przedsięwzięcia Biura Prewencji Komendy Głównej Policji oraz dotychczasowe działania tej służby w obszarze zapobiegania patologii społecznej.

Rozdział czwarty poświęcono zagadnieniom metodologicznym: przyjętej perspektywie badawczej oraz przedmiotowi i celowi badań. Wyszczególniono również problemy badawcze, hipotezy robocze, zmienne i wskaźniki oraz dobór metod i narzędzi badawczych. Wreszcie opisano teren i grupę badaną, a także organizację i przebieg badań.

W kolejnym rozdziale scharakteryzowano województwo śląskie w ujęciu TZT Tadeusza Lewowickiego pod kątem warunków socjalizacji młodych ludzi oraz popełnianiem przez nich czynów karalnych. Istotne stało się również zdefiniowanie pogranicza jako odrębnego typu środowiska wychowawczego.

W rozdziale szóstym zobrazowano strategie i formy oddziaływań profilaktycznych Policji na rzecz zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej poprzez pryzmat lokalnych uwarunkowań. Następnie zdefiniowano obszary i adresatów oraz poddano analizie kwalifikacje i kompetencje zawodowe kadr policyjnych. Szczególną uwagę zwrócono na współpracę Policji ze szkołą w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży.

W rozdziale siódmym skoncentrowano się na współpracy Komend z wybranych powiatów w obszarze profilaktyki zagrożeń z podmiotami pozapolicyjnymi: ze szkołami, administracją rządową, organami samorządowymi, fundacjami czy stowarzyszeniami. Wskazano przy tym czynniki sprzyjające i utrudniające prowadzenie wspólnych przedsięwzięć.

Zróżnicowanie geograficzne powiatów a podejmowanie zachowań ryzykownych w opinii uczniów, przejawy i stosunek rówieśników do zachowań problemowych w opinii osób badanych oraz motywy i konsekwencje zachowań ryzykownych w percepcji młodzieży szkolnej stanowiły treść rozdziału ósmego**.** Natomiast w ostatnim rozdziale opisano obszary oddziaływań profilaktycznych Policji w wybranych powiatach z uwagi na rodzaje zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej, zastanawiano się nad jej oczekiwaniami oraz starano się nakreślić związek pomiędzy płcią, poziomem religijności i przekonaniami o sukcesach szkolnych a poziomem zadowolenia z uczestnictwa w policyjnych zajęciach zapobiegawczych**.**

Dysertację zamyka podsumowanie, uporządkowana alfabetycznie bibliografia wykorzystana w konstruowaniu podstawy teoretycznej badań, projektowaniu części metodologicznej oraz do interpretacji wyników badań. Praca zawiera także spis tabel, schematów i fotografii, a narzędzia badawcze zawarto w dołączonych do całości rozprawy aneksach.

Pragnę złożyć podziękowania funkcjonariuszom Wydziałów Prewencji Komendy Powiatowej Policji w Będzinie, Cieszynie, w Tarnowskich Górach i Wodzisławiu Śląskim oraz Wydziału Prewencji Komendy Miejskiej w Gliwicach za udział w badaniach oraz wyrazić uznanie za trud ich codziennej służby.

Rozdział 1. Zachowania ryzykowne młodzieży w literaturze przedmiotu

Adolescencja, to burzliwy okres przemian biologicznych, psychospołecznych i intelektualnych, przygotowujący jednostki do wkroczenia w świat dorosłych, a podejmowanie ryzyka jest naturalną i konieczną częścią dorastania pozwalającą zaspokoić potrzebę niezależności. Niektóre badania sugerują wręcz, że nastolatki są niejako „zaprogramowane" na podejmowanie ryzyka częściej niż inne grupy wiekowe. Młodzi ludzie zazwyczaj nie mają doświadczeń życiowych, aby w pełni dostrzec potencjalne konsekwencje swojego postępowania i stają się przez to szczególnie podatni na przejawianie negatywnych zachowań ryzykownych takich, jak: eksperymenty z alkoholem, narkotykami i dopalaczami, niebezpieczny seks, zaburzenia odżywiania czy nadmierne korzystanie z Internetu. Ich zrozumienie stało się jedną z najważniejszych kwestii poruszanych w aktualnych badaniach różnych grup młodzieży, także z innych kultur.

1.1. Młodzież jako kategoria pedagogiczna

Młodzież jako przedmiot badań jest jedną z tych niejednoznacznych kategorii naukowych, co do której „badacze nigdy nie uzgodnią precyzyjnej definicji i muszą pogodzić się z poruszaniem się pomiędzy różnymi ograniczeniami"[4]. Świadczą o tym różne podejścia naukowe prezentowane przez badaczy na przestrzeni ostatnich lat.[5] To zainteresowanie ma nie tylko naukowy, ale i pragmatyczno-polityczny charakter „(…) sprowadzający się do próby rozpoznania, czy wchodzące w życie młode pokolenie jest zaczynem oczekiwanych zmian, czy też bombą z opóźnionym zapłonem, która pozostawi po sobie tylko ruiny"[6]. Za prekursora badań nad młodzieżą uznaje się Augusta Comte[7], który uważał ją za podstawowy czynnik zmian społecznych. Psycholog przełomu XIX i XX w. Granville Stanley Hall (nazywany „ojcem czasu dorastania") w 1904 roku opublikował dzieło zatytułowane *Adolescence: Its Psychology and Its Relation to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, w którym promował określenie tego etapu życia jako czasu „burzy i naporu" ze względu na gwałtowność dokonujących się w niej zmian psychicznych i fizycznych.

[4] J. Fornäs Youth Culture and Modernity. (w:) *Youth Culture in Late Modernity*, J. Fornäs, G. Bolin (red.), London-Thousand Oaks-New Delhi 1995, s. 39-57.
[5] S. Głód, P. Miotła, *Młodzież jako grupa społeczna w ujęciu definicji naukowych* (w:) *Trendy ve vzdělávání 2014. Informační technologie a technické* vzdělávání, Ołomuniec 2014, s. 323.
[6] A. Przecławska, *Wychowanie – pedagogika wzorów czy spotkanie pokoleń?*, „NAUKA" 3/2005, s. 189.
[7] Por. A. Kłoskowska, *Socjologia*: *przegląd koncepcji*, „Kultura i Społeczeństwo"1987, nr 2, s. 19.

W Polsce o konieczności prowadzenia tego typu badań przekonywała Anna Oderfeldówna[8], twierdząc, że formy i metody pracy z tą grupą społeczną muszą być oparte o rzeczywistą znajomość jej życia i potrzeb. Gwałtowny wzrost koncentracji zainteresowań ekspertów tą grupą społeczną nastąpił w latach sześćdziesiątych XX wieku na fali kontestacyjnych ruchów młodzieży (przede wszystkim studenckiej) w Stanach Zjednoczonych i w Europie Zachodniej[9]. Stopniowo pojawiały się koncepcje naukowe definiujące tę kategorię m.in. poprzez jej aspekty: pedagogiczny (celowe oddziaływania na wychowanka w środowisku), biologiczny (proces osiągania dojrzałości płciowej), socjologiczny (gotowość do pełnienia swojej roli w społeczeństwie), prawny (uzyskanie pełnej zdolności do czynności prawnych i zdolność do ponoszenia pełnej odpowiedzialności za swoje czyny w zakresie prawa karnego) czy psychologiczne (proces osiągania dojrzałości intelektualnej). Cechą wspólną przenikającą powyższe kryteria jest proces nabywania dojrzałości przez jednostkę w powyższych obszarach. Widoczne jest także przenikanie się wątków biologicznych, pedagogicznych, psychologicznych i społeczno-kulturowych. Zagadnienia tego nie można zatem ujmować w ramach jednaj dyscypliny naukowej, bez odwołania się do innych. Jeden z czołowych socjologów młodzieży Hartmut M. Griese[10] uważał, że dyskusja pedagogiczna wciąż „żywi się przede wszystkim recepcją socjologii młodzieży i jest przez nią opanowana". Właśnie to zróżnicowanie definicji, teorii i koncepcji w naukach społecznych nakreśla pełny obraz młodzieży i pozwala zrozumieć jej fenomen we współczesnym świecie.

Jedną z koncepcji młodego pokolenia zaproponował Karl Mannheim[11], traktując je poprzez pryzmat najważniejszych ukrytych zasobów duchowych niezbędnych dla rewitalizacji społeczeństwa. Ich wykorzystanie na rzecz zmiany lub utrwalenia istniejącego porządku zależy w dużej mierze od typu struktury społecznej wywierającej przemożny wpływ na socjalizację młodzieży. W ujęciu tej koncepcji pokolenia są siłą kształtującą społeczeństwo i rozwijającą jego kulturę, wnoszącą do niej wartości innowacyjne potrzebne społeczeństwom industrialnym. Zmiany pokoleń ulegają przyspieszeniu i dynamizacji tym szybciej, im szybciej zmienia się społeczeństwo, a tym samym środowisko społeczno-kulturowe i technologiczne[12]. Źródłem skłonności do angażowania się w procesy zmian istniejącego *status quo*, spontanicznego poparcia ruchów i protestów społecznych jest specyficzna sytuacja

[8] Zob. A. Oderfeldówna, *Młodzież przedmieścia: z badań ankietowych na Ochocie*, Skład główny w „Naszej Księgarni", Warszawa 1937, s.16.
[9] Głód S., Miotła P., *Młodzież jako grupa społeczna w ujęciu definicji naukowych*, cyt. wyd., s. 323.
[10] H. M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 1996, s. 20.
[11] Por. M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne", 1963, nr 2, s. 47-51.
[12] M Kozakiewicz, *Młodzież – Teorie młodzieży* (w:) *Encyklopedia Psychologii*, W. Szewczuk (red.), Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, s. 256.

społeczna wynikająca ze świadomości braku wpływu na istniejący porządek duchowy czy ekonomiczny. Do tego dołącza się także „peryferyjność" pozycji społecznej wyznaczanej młodzieży w społeczeństwie globalnym, która utożsamiając swoje położenie z sytuacją innych grup marginalnych, skłonna jest do krytyki społeczeństwa, buntu i kontestacji[13]. Pokolenia będące rezultatem społecznych i historycznych procesów, decydują o kształcie całego społeczeństwa. H. M. Griese[14] traktował młodzież jako fenomen społeczno-kulturowy, podporządkowany w swoich przejawach czynnikom historyczno-społecznym.

Florian Znaniecki[15] w swojej socjologiczno-pedagogicznej koncepcji pisał o młodzieży jako o „zbiorowości osobników, którzy dopiero wchodzą w społeczne role ludzi dorosłych", podlegając w tym procesie różnym wpływom ze strony starszych pokoleń dokonujących podziału ról społecznych dla młodych według ustalonych przez siebie kryteriów. W pedagogicznej refleksji młodzież to grupa społeczna, „którą społeczeństwo zwalnia od ciężarów życia po to, aby przyswoiła sobie bezinteresowne ideały młodości tworzone przez wodzów, kapłanów, poetów i artystów. Dorośli stwarzają młodość dla swoich dzieci taką, jakiej sami potrzebują (...) i jakiej, według obowiązujących wzorów, potrzebuje społeczeństwo"[16]. W ujęciu Ireny Namysłowskiej[17], to społeczeństwo ma zatem zobowiązania wobec młodzieży zarówno edukacyjne, jak i te związane z poszukiwaniem i otrzymaniem pracy. Psychoterapeutka zwraca też uwagę na charakteryzujące młodzież duże możliwości związane z konsumpcją ogólnodostępnych dóbr materialnych, o co zabiegają producenci kierując swoją ofertę właśnie do tej grupy wiekowej.

Zdaniem Friedricha H. Tenbrucka[18], młodzież jest grupą społeczną powiązaną w różnoraki sposób „.wspólnotą świadomości, jednolitością tworzących ją i oddziałujących na nią sił i warunków, jak również stycznościami między grupami". Grupa ta może istnieć tylko dlatego, że jej członków łączy pewna wspólnota zachowań, wartości i świadomości. Grupa ta posiada także swój aspekt historyczny, a jej proces rozwoju zależy od ogólnego rozwoju struktur społecznych. Zgodnie z nim będzie się ona wyodrębniać z reszty społeczeństwa, następnie wejdzie w fazę partnerstwa, by ostatecznie osiągnąć nad nim dominację. F. H. Tenbruck wskazał na istniejące w społeczeństwie postindustrialnym trendy, które w adekwatny opisują sposób sytuację i stan młodzieży:

[13] M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia,* cyt. wyd., s. 47-51
[14] H. M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, cyt. wyd. s. 19.
[15] F. Znaniecki, *Socjologia wychowania* (w:) *Kultura polityczna pokolenia „Sierpnia 80"*, G. Nowacki (red.), PWN, Warszawa 1991, s. 20.
[16] J. Chałasiński, *Społeczeństwo i wychowanie*, PWN, Warszawa 1969, s. 40.
[17] Namysłowska I. (red.), *Psychiatria dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2004, s. 232.
[18] H. M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, cyt. wyd., s. 128-129.

1. uleganie stałemu rozszerzaniu fazy młodości, aż do sytuacji, w której ludzie przez większą część swojego życia zaliczają się do młodzieży;
2. radykalizacja fazy młodzieńczej we wszystkich krajach wysoko uprzemysłowionych (niestałość, impulsywność i niepewność, labilność i bezkształtność, utrata formy oraz pragnienie nowych doznań), co powoduje powstawanie zaburzeń osobowościowych;
3. wyraźne usamodzielnienie się i wyizolowanie młodzieży, rozwój subkultur;
4. kult młodzieńczości ogarniający wszystkie dziedziny życia społecznego;
5. upodobnianie się do siebie młodzieży z krajów uprzemysłowionych[19].

Pomimo wyizolowania się współczesnej młodzieży ze społeczeństwa, jej role społeczne pozbawione są jednoznacznych konturów, a oczekiwania wobec niej reszty społeczeństwa są niesprecyzowane, co powoduje niepewność i wzmożoną podatność na wpływy społeczne. Taki stan rzeczy jest wykorzystywany przez świat reklamy i mediów w celu manipulowania młodymi ludźmi dla własnych celów. Również tendencja młodzieży do autonomiczności powoduje, że socjalizacja przebiega przede wszystkim w grupach rówieśniczych, co prowadzi do obniżenia jej jakości i rozpadu osobowej struktury[20].

Z kolei Erik Erikson w swojej koncepcji psychoanalitycznej określił młodzież mianem jednostek znajdujących się w psychologiczno-społecznym okresie przejściowym między dzieciństwem a dorosłością, w trakcie którego określone zostają ostateczne ramy tożsamości człowieka[21]. To czas, na który przypada dojrzewanie biologiczne, poszukiwanie własnego miejsca w społeczeństwie, niepokój, dezorientacja, podatność na ideologie i indoktrynację oraz wiązanie się w grupy skupiające się wokół idei i doktryn[22]. To także czas dorastania do odpowiedzialności, czas kryzysów oraz uczenia się dorosłości w szybko zmieniającym się świecie kontrastów. Towarzyszy temu konieczność zmiany przynależności grupowej. Niejednoznaczne ustrukturalizowanie poznawcze przestrzeni życiowej sprzyja odmiennemu traktowaniu młodego człowieka ze strony nowego środowiska, co prowadzi do niepewności i utraty orientacji, do konfliktów pomiędzy różnymi postawami i wartościami, napięć emocjonalnych oraz do podatności na społeczną indoktrynację i manipulację[23].

Innym przejawem zróżnicowania pojęciowego są również definicje młodzieży za kryterium przyjmujące kryterium biologiczne - wiek. Zgodnie z oficjalną definicją Organizacji Narodów Zjednoczonych „młodzież” to osoby w wieku od 15 do 24 lat, przy

[19] H. M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, cyt. wyd., s. 126-131.
[20] Tamże, s. 126-131.
[21] Tamże, s. 70.
[22] E.H. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1997, str. 272-274.
[23] H. M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, cyt. wyd., s..44- 45.

czym ten zakres może zostać rozszerzony o osoby tuż poniżej i powyżej tego progu, w zależności od przyjętych w danym państwie tradycji prawnych. Maria Żebrowska za daty wyznaczające okres dorastania przyjęła 12 i 18 rok życia, natomiast Stefan Baley uznał, że wiek dojrzewania mieści się w przedziale między 13 a 20 rokiem życia, a w ujęciu Mieczysława Kreutza młodość dotyczy okresu między 11 i 21 rokiem życia[24]. Wincenty Okoń[25] wiekowi młodzieńczemu przypisuje określone ramy czasowe, których początek przypada na 17-18 rok życia (ostatnie klasy szkoły średniej i lata studiów wyższych lub rozpoczęcia pracy) a zakończenie na 22-25 roku życia (podjęcie pracy zawodowej i zawarciem związku małżeńskiego). To okres przejściowy od osiągnięcia dojrzałości biologicznej i psychicznej do uzyskania statusu człowieka dorosłego. Jednakże w czasach współczesnych, w których klasyczne kryteria dorosłości (zakończenie edukacji, podjęcie pracy zawodowej, małżeństwo i rodzicielstwo) uległy przesunięciu w okolice 30 roku życia z tendencją wzwyż, jak i przewartościowaniu, trudno mówić o aktualności powyższych definicji. To nie wiek, ani inne kryteria biologiczne, ale zwyczaje społeczne określają dokładnie długość tego okresu, charakter oraz granice swobody[26]. Józef Chałasiński, podobnie jak K. Mannheim widział w młodości siłę wiecznego odnawiania się społeczeństwa i jego kultury, a nie stan fizjologicznego „pokwitania". Leopold Rosenmayer[27] uważał z kolei, że młodzi ludzie nie są zainteresowani kultywowaniem wartości wyznawanych przez starszych, stanowiąc czynnik inicjujący społeczne procesy przemian.

Badania młodzieży dowodzą, że młodzież jest to grupa wiekowa najbardziej narażona na przejawianie zachowań problemowych, na co zwracano uwagę już w piśmiennictwie początku XX wieku. „(…) mniej więcej między 14-17 rokiem życia, w okresie rozwijających się podniet seksualnych i przemian w sferze uczuciowej, w psychice młodzieńczej biorą grę uczucia ujemne, występują silne dążności do silniejszych wrażeń, przygód, urozmaiceń. W takim okresie osłabionej woli (…) zagraża poważne niebezpieczeństwo wykolejenia się (…) jeśli nie ma odpowiedniego przeciwdziałania i opieki"[28]. W objaśnieniach do Kodeksu karnego z 1917 roku autor wspominał o tym, że „nie można wymagać od wieku młodocianego tej odporności na warunki życiowe, jakich się wymaga od ludzi dojrzałych, i z tego powodu stosuje do nich represję złagodzoną. Istotnie jest to wiek krytyczny dojrzewania, budzenia się pierwszych namiętności, wysokiej wrażliwości na wszelkie podniety zewnętrzne,

[24] M. Kozakiewicz, *Młodzież - Teorie młodzieży*, cyt. wyd., s. 224 -255.
[25] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2001, s.435.
[26] J. Chałasiński, *Społeczeństwo i wychowanie*, cyt. wyd., s. 40.
[27] W. Pawliczuk, *Definicje terminu ,,młodzież" - przegląd koncepcji*, „Postępy Nauk Medycznych" 2006, nr 6, s. 311-315.
[28] P. Torwiński, *Przestępczość nieletnich* , „Przegląd Policyjny" 1937, nr 4, s. 246-247.

a więc i na te, które prowadzą do przestępstwa, wreszcie wiek nierozwagi i lekkomyślności”[29]. Także wspomniany już G. S. Hall uważał czas dojrzewania za pełen idealizmu, pasji, ambicji, buntu, sprzecznych działań, cierpienia i wyrażania uczuć. Kształtowanie się młodzieży odbywa się w sferze nieustannych konfliktów pomiędzy tym, czego sama pragnie, a tym, czego od niej oczekuje społeczeństwo[30]. Młodzi ludzie są coraz bardziej niecierpliwi i gotowi do podejmowania ryzyka, eksperymentowania i poszukiwania nowych, intensywnych wrażeń. To dla nich czas „przewartościowania systemów normatywnych, poszukiwania autorytetów, przebudowania wewnętrznej struktury postaw lub ich uzupełniania i stabilizacji. Wyrazem takich procesów są nierzadko nieakceptowane przez dorosłych zachowania, prezentowane wartości, znaczna pochopność w podejmowaniu decyzji, wysoki stan wrażliwości i uczuciowości”[31].

Badacz kultury młodzieżowej Jerzy Wertenstein-Żuławski[32] przyjmuje, że młodzież ma wymiar zjawiska społecznego oraz zjawiska demograficznego. Stanowi pokolenie połączone wspólnymi przeżyciami i doświadczeniami wpływającymi na kształtowanie obrazu świata. Jako zjawisko demograficzne obejmuje natomiast przedział wiekowy pomiędzy piętnastym a dwudziestym dziewiątym rokiem życia. Jego zdaniem zachowanie młodzieży to niejako barometr sygnalizujący obszary społecznego konfliktu generującego anomię[33].

Władysław Adamski[34] podaje natomiast, że młodzież to „społeczno-demograficzna kategoria osobników, pozostająca w stadium przejściowym pomiędzy okresem dzieciństwa i dorastania a dorosłością, równoznaczną z osiągnięciem samodzielności ekonomicznej i społecznej”. Podobnie Hanna Świda-Ziemba[35] „zbliżone uwarunkowania światopoglądów i postaw określonych roczników młodzieży, nie zaś podobieństwo ich samych” uznaje za wyznaczniki konstytuujące pokolenie.

---

[29] Makowski W., *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego: z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw, zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu; odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austrjackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego. T. 1, Część ogólna*, Instytut Wydawniczy „Bibljoteka Polska”, Warszawa 1921, s.202.

[30] J. Chałasiński, *Społeczeństwo i wychowanie*, cyt. wyd., s. 41.

[31] E. Michałowska, *Świat dorosłych w opiniach młodzieży: wsparcie, rygoryzm czy obojętność?* (w:) *Wartości i postawy młodzieży polskiej. T. I*, D. Walczak-Duraj (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 240.

[32] J. Wertenstein-Żuławski, *Młodzież polska- fenomen nieobecności* (w:) *Dzieci swojego czasu. Młodzież polska i francuska*, Kośmider, A. Tyszkiewicz (red.), Agencja Wulkan, Warszawa 1993, s. 7-8.

[33] Tenże, *Między nadzieją a rozpaczą*, Instytut Kultury, Warszawa 1993, s. 102.

[34] W. Adamski, *Młodzież współczesna*, (w:) *Encyklopedia pedagogiczna*, W. Pomykało (red.), Fundacja Innowacja, Warszawa 1997, s. 380.

[35] Świda-Ziemba H., *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, ISNS, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1995, s. 50.

Jak można dostrzec, w ten nurt zainteresowań młodzieżowych włączają się także przedstawiciele pedagogiki i dyscyplin pokrewnych prowadzący rozważania nad zachowaniem, stylem życia, systemem norm i wartości, aspiracji edukacyjnych, a także rolą i miejscem młodego pokolenia w strukturze współczesnego społeczeństwa. Zasadniczą treścią kryterium pedagogicznego w definiowaniu młodzieży pozostaje jednak podleganie intencjonalnym i celowym oddziaływaniom pedagogicznym ze strony instytucji życia, ukierunkowanym na wykształcenie w młodych ludziach dyspozycji i kwalifikacji oraz rozwoju takich cech osobowości, które umożliwią im prawidłowe funkcjonowanie w strukturze społecznej po osiągnięciu dorosłości. To dostarczanie wiedzy o tym, w jaki sposób szczęśliwie żyć w społeczeństwie i jednocześnie, jak przeżyć swoje życie w satysfakcjonujący sposób.

Przemiany cywilizacyjne w ostatnich latach wyraźnie wpłynęły na przesunięcie w czasie zarówno granicy społecznej niedojrzałości, jak i granicy starości. Gwałtownej korekcie uległ klasyczny model rozwoju Erika Eriksona, wprowadzając pomiędzy dorastanie a dorosłość nowe stadium nazwane „wyłaniającą się dorosłością" (ang. *emerging adulthood*)[36]. W ujęciu Jeffrey J. Arnett[37] terminem tym określa okres życia między 18 a 25 życia, w którym młodzi ludzie nie znajdują się jeszcze pod presją odpowiedzialności wieku dojrzałego, wykorzystując ten czas na poszukiwanie własnej tożsamości, eksperymentowanie z rolami społecznymi i zdobywanie niezbędnego doświadczenia życiowego i zawodowego.

W. Adamski przypisuje to zjawisko bezwzględnemu i relatywnemu wzrostowi liczebności i udziale młodzieży w strukturze demograficznej i społecznej. Z jego spostrzeżeń wynikają dwie główne przyczyny wydłużania się okresu młodości: wcześniejsze we współczesnych pokoleniach osiąganie przez młodzież dojrzałości fizycznej i płciowej oraz wydłużanie się okresu zdobywania niezależności ekonomicznej i społeczno-zawodowej. W efekcie młodzież coraz wcześniej wchodzi w okres dorastania i coraz później zalicza się do dorosłych członków społeczeństwa[38]. Wydłużony okres dorastania sprzyja rozwojowi niebezpiecznych dla zdrowia i życia zachowań związanych z nadużywaniem alkoholu, sięganiem po nielegalne środki narkotyczne czy podejmowaniem ryzykownych zachowań seksualnych[39].

---

[36] S. Morgalla, *Mit wiecznej młodości*, https://www.deon.pl/inteligentne-zycie/psychologia-na-co-dzien/art,568,mit-wiecznej-mlodosci.html

[37] zob. J. Arnett, *„Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties"*, *„American Psychologist"* 2000, nr 5, s. 469-480.

[38] W. Adamski, *Encyklopedia pedagogiczna*, cyt. wyd., s. 380.

[39] S. Morgalla, *Mit wiecznej młodości*, cyt. wyd.

Inną konsekwencją „odroczonej dorosłości" jest wydłużenie czasu podlegania oddziaływaniom pedagogicznym ze strony struktur społecznych: rodziny, instytucji szkolno-wychowawczych i coraz częściej - ze strony środków masowego przekazu, poprzez różnego rodzaju mechanizmy zakorzenione w tradycji funkcjonowania społeczeństwa. Zdaniem Janusza Gajdy, „kształtowanie osobowości i właściwych wzorców zachowania młodych ludzi jest rzeczą w dzisiejszym świecie o tyle trudniejszą, że środowisko wychowawcze uległo wyraźnemu rozszerzeniu"[40]. W kontekście pedagogicznego kryterium definiowania młodzieży należy się zatem odnieść pokrótce do wymienionych powyżej elementów, poczynając od rodziny jako grupy społecznej, która ma decydujący wpływ na kształtowanie prawidłowego procesu wychowawczego. Wincenty Okoń[41] zdefiniował rodzinę jako „grupę społeczną składającą się z rodziców, ich dzieci i krewnych; rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi - więź rodzicielska, stanowiąca podstawą wychowania rodzinnego, jak również więź formalna określająca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie". Do głównych funkcji rodziny zaliczył: funkcję prokreacyjną, przygotowanie dzieci do wejścia w życie społeczne, ich pielęgnowanie i wychowywanie oraz zapewnienie im odpowiedniego pionu moralnego i startu życiowego, prowadzenie gospodarstwa domowego, zaspokajającego potrzeby swoich członków, sprawowanie pieczy nad życiem domowników, ich zachowaniem, kulturą, zdrowiem i trudnościami życiowymi[42]. O szczególnej doniosłości rodziny dla społeczeństwa i jednostki przesądzają dwa fakty: rodzina przysparza społeczeństwu nowych członków i w rodzinie dokonuje się proces przekazu młodemu pokoleniu podstawowych wartości kulturowych i wprowadzania go w życie społeczne, czyli proces socjalizacji[43]. Przemiany, jakie zachodzą w Polsce od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku stają się źródłem zagrożeń dla struktury i funkcjonowania współczesnej rodziny. Tradycyjne funkcje ulegają znacznemu przewartościowaniu, powodując zmianę jej usytuowania w systemie pedagogicznych oddziaływań na młodzież. Pod wpływem procesów politycznych, społeczno-kulturowych, ekonomicznych i technologicznych współczesna rodzina podlega dynamicznym procesom przemian. Badacze wskazują na niekorzystne zjawiska społeczne, które nierzadko przenikając się wzajemnie - rzutują na jakość i kształt tej instytucji. Do czynników powodujących odrzucenie modelu rodziny tradycyjnej i kształtowania się nowego myślenia

[40] J. Gajda, *Edukacja bez granic. O środkach masowego przekazu*, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej. Instytut Pedagogiki. Zakład Teorii Upowszechniania Kultury, Lublin 1992, s. 12.
[41] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, cyt. wyd., s. 337.
[42] Tamże, s. 337.
[43] F. Adamski, *Edukacja, rodzina, kultura. Studia z pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002, s. 70.

o jej roli w zmieniającym się społeczeństwie[44] należy postępująca izolacja rodziny od otoczenia, wynikająca z rozpadu więzi sąsiedzkich i przedłużającego się czasu przebywania członków rodziny poza domem. Członkowie rodziny powoli odsuwają się od siebie i coraz mniej się rozumieją, przepracowani rodzice nie znajdują czasu dla dzieci, które ze szkoły biegną wprost na kolejne zajęcia pozalekcyjne. Ten proces indywidualizacji przekłada się także na nieumiejętność negocjacji i komunikacji partnerskiej, nastawienie na własny rozwój, robienie kariery zawodowej, samowychowanie dzieci, a także akceptację związków nieformalnych i zaspokajanie potrzeb bez konieczności wchodzenia w związek formalny, a także rezygnacja z rodzicielstwa lub odkładanie „na później" decyzji o posiadaniu potomstwa. Niepokojące są takie zjawiska, jak pogłębiające się rozwarstwienie materialne społeczeństwa, wzrost liczby rodzin nieudolnych wychowawczo, rodzin niepełnych, z czasową nieobecnością jednego lub obydwojga rodziców. i rodzin objętych pomocą socjalną (postawy roszczeniowe, „uzależnienie" od pomocy). Niezależnie jednak od tego, jakie błędy wychowawcze popełniają rodzice, rodzina pozostaje najważniejszym środowiskiem wychowawczym, wywierającym wpływ na dziecko przez całe jego życie. Należy zatem dążyć do tego, aby funkcjonowała normalnie, stwarzając prawidłowe warunki wszechstronnego rozwoju dzieci i młodzieży[45], chroniąc ich tym samym przed wpływem grup dewiacyjnych i niwelując wpływ niepowodzeń szkolnych na jednostkę.

Innym środowiskiem społecznym, które staje się coraz częściej miejscem ryzykownych zachowań młodzieży jest szkoła. Instytucja ta w swoich założeniach spełnia trzy podstawowe, wzajemnie się uzupełniające, funkcje: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą[46]. Mieczysław Łobocki[47] główne przyczyny nieprawidłowego funkcjonowania szkół upatruje się w: preferowaniu funkcji kształcącej kosztem niedoceniania funkcji wychowawczej, przeładowanych programach nauczania, stosowaniu w nadmiarze tradycyjnych metod nauczania, przestarzałej organizacji procesu nauczania i braku należytego przygotowania kadry nauczycielskiej. Niezależnie jednak stawianych jej zarzutów, szkoła jest dzisiaj najbardziej liczącą się instytucją wychowania intencjonalnego. By sprostać wymaganiom współczesności musi się wykazać nowoczesną pedagogiką, której osiągnięciami są: odkrycie nowej typologii metod i form dydaktycznych, nowy sposób planowania zajęć szkolno-pozaszkolnych, mający charakter ich współplanowania (zwłaszcza przez nauczyciela

[44] M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Przemiany więzi społecznych, Zarys teorii zmiany społecznej*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2004, s. 210-212.
[45] M. Łobocki, *ABC Wychowania*, WSiP, Warszawa 1999, s. 45.
[46] Tamże, s. 51.
[47] Tamże, s. 52.

i uczniów oraz ich rodziców), odkrycie i(lub) skonstruowanie nowych stymulatorów aktywności uczniów, zwłaszcza aktywności własnej i stworzenie nowej struktury zajęć szkolno-pozaszkolnych, opracowanie nowej strategii sprawdzania i oceniania osiągnięć uczniów, opracowanie przez pedagogów wielu nowych koncepcji metodycznych wprowadzających w szkole znaczny postęp pedagogiczny (np. koncepcja problemowa Wincentego Okonia i Czesława Kupisiewicza, koncepcja problemowo-grupowa Jana Barteckiego, koncepcja uspołeczniająca autorstwa Heliodora Muszyńskiego czy supernauczanie Janusza Gniteckiego)[48].

Współczesne środowisko wychowawcze to nie tylko rodzina czy szkoła, ale coraz częściej nowoczesne systemy masowego komunikowania. „Media, zwłaszcza cyfrowe, a szczególnie komputer i Internet rozwijają się w ogromnym tempie, zwiększa się ich dostępność i popularność (…) Wywierają olbrzymi wpływ na dzieci i młodzież, którzy będąc w największej fazie rozwoju fizycznego i psychicznego chłoną wszelkie sygnały do nich docierające”[49]. Pomagają młodym sprostać wyzwaniom związanym z funkcjonowaniem w realiach współczesnego świata[50], edukują, socjalizują, a także dostarczają informacji i rozrywki oraz sprzyjają nauce kompetencji społecznych. W mediach zawarty jest olbrzymi potencjał wychowawczy[51] w aspekcie edukacyjnym, kulturowym i informacyjnym. W profilaktyce zachowań ryzykownych zwraca się natomiast uwagę na potencjalne zagrożenia wynikające z ich niewłaściwego użytkowania. Wynikają one z dezorganizacji prawidłowego wychowania i promowania zachowań dysfunkcyjnych oraz substancji psychoaktywnych. To także zagrożenia związane z bezpośrednim i nieprawidłowym korzystaniem z mediów jako nośników rozrywki[52] oraz problem uzależnienia od nich. Inne niekorzystne oddziaływanie mediów na młodzież wiąże się ze wzrostem izolacji społecznej i bierności, przedwczesną inicjacją seksualną, obsesją na punkcie własnego wyglądu i skłonnościami do depresji[53].

Nawiązując do powyższego, współczesna pedagogika jako nauka o wychowaniu staje przed nowymi oraz starymi wyzwaniami, których siła jest nieporównywalnie większa, co

[48] J. Kujawiński, *Ewolucja szkoły i jej współczesna wizja*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010, s. 43-46.
[49] A. Andrzejewska, *Świat wirtualny kreatorem rzeczywistości dziecka*, (w:) J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.), *Cyberświat- możliwości i zagrożenia*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2009, s. 180–181.
[50] S. Waluś, *Współczesna rodzina wobec nowoczesnych technologii* (w:) *Rodzina i szkoła wobec szans i zagrożeń społeczno-cywilizacyjnych*, K. Pujer (red.), EXANTE, Wrocław 2016, s. 46-48.
[51] A. Okoński**,** *Rola mediów w powstawaniu agresji i przemocy wśród dzieci*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce. Kwartalnik dla nauczycieli”, 2011, nr 1, s. 16.
[52] Szerz. P. Plichta, J. Pyżalski, *Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej, Łódź 2013, s. 20-24.
[53] D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, PWN, Warszawa 2007, s. 476.

rodzi zarówno nowe pola badawcze, jak i wyzwania dla profilaktyki[54]. Działania współczesnych pedagogów wpisują się w nurt autorskich badań nad wybranymi fragmentami życia i właściwości młodzieży[55]. W konsekwencji „zróżnicowane interesy i cele badań oraz różne paradygmaty i strategie badawcze, układają się w wielowarstwową mozaikę opisów, interpretacji i wyjaśnień faktów i zjawisk składających się na obraz młodzieży i młodości[56].

Na uczelniach wyższych, w ramach kierunkowych studiów pedagogicznych pojawiają się przedmioty dotyczące kierunków badań nad młodzieżą, zjawisk związanych z rozwojem kultury młodzieżowej czy socjopedagogicznych problemów okresu adolescencji (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Śląski w Katowicach). Przy Komitecie Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk w kadencji 2016-2019 działa Zespół Pedagogiki Młodzieży, którego celem jest działalność umożliwiająca prowadzenie dyskursu na temat młodzieży jako przedmiocie (młodzież w centrum pedagogiki) i podmiocie (młodzież w centrum permanentnej zmiany społecznej) badań pedagogicznych. Jak można zatem zauważyć, młode pokolenie staje się wdzięcznym przedmiotem badań z uwagi na jej odrębność od świata dorosłych, wzrastającą rolę w nowoczesnych społeczeństwach i znaczenie jako immanentnego elementu zmiany społecznej[57]. To także rozległe pole dla różnego rodzaju eksperymentów naukowych, poszukiwań i innowacji teoretycznych.

1.2. Pojęcie zachowań ryzykownych w literaturze przedmiotu

Myśl o młodzieży jako kategorii społecznej przejawiającej zachowania ryzykowne i stanowiącej zagrożenie dla uznanych wartości społecznych, pojawiła się już w starożytności. „Zawsze bowiem, odkąd istniało zorganizowane społeczeństwo, młodzież uważano za krnąbrną i złą. Jako anegdotę przytacza się często tekst z papirusu z V w. p.n.e., w którym egipski kapłan uskarżał się na młodzież, opisując jej zachowanie w sposób do złudzenia przypominający współczesne utyskiwania na krnąbrność i nieposłuszeństwo dzisiejszego młodego pokolenia.”[58] W 1903 r. Benedykt Dybowski pisał z niepokojem o brakach w wychowaniu młodzieży i jej niskim poziomie moralnym. Za przejawy „znieprawienia umysłów i serc młodocianych” uważał przedwczesną inicjację i rozpustę seksualną,

[54] M. Dziewiecki, *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Wydawnictwo „Jedność", Kielce 2009, s. 141 i następne.
[55] M. Czerepaniak-Walczak, *Zaskakujące, intrygujące, niezwyczajne obrazy młodzieży: próba zastosowania koncepcji "Czarnych Łabędzi" w pedagogice młodzieży*, „Przegląd Pedagogiczny” nr 1/2010, s. 54.
[56] Tamże, s. 54.
[57] P Długosz, *Aspiracje życiowe młodzieży pogranicza*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2009, s. 18.
[58] K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998, s. 5.

alkoholizm i nikotynizm, kradzieże, fanatyzm, „teatromanję", grę w karty, chuligaństwo i fircykowatość oraz egoizm zamiast altruizmu i patriotyzmu[59]. Ich źródeł doszukiwał się w nieprawidłowym wychowaniu rodzinnym i zgubnym postępowaniu starszych kolegów.[60] Z kolei Fryderyk Shoff uważał, że „wczesne lata (…) są niewinne, podatne na każdy wpływ, dodatni i ujemny (…) Przyczyną niedomagań i przestępczości dzieci jest nieumiejętne. nienaukowe i szkodliwe ich traktowanie, nieodpowiednie odżywianie, nieprzyjazne warunki domowe, brak opieki. We wszystkich niemal wypadkach kryminalnych dziecko jest ofiarą otoczenia (...)"[61].

Młodym ludziom przyszło żyć w czasach „wielkiego przyspieszenia, nieustannej zmiany, ciągłego ruchu, presji części mediów i ogromnych wpływów rynku konsumpcji, zwłaszcza wszechobecnej reklamy, a także (…) wyraźnego deficytu wychowania aksjologicznego"[62]. Relatywizacja systemów wartości w sferze stosunków międzyludzkich oraz konsumpcyjny charakter życia współczesnych społeczeństw powodują ich zagubienie i wyobcowanie w świecie, w którym „wszystko zdaje się być wszystkim i nie ma jednoznacznych kryteriów, aby cokolwiek od czegokolwiek odróżnić"[63]. Nie ma już trwałych i bezdyskusyjnych wzorców wynikających z tradycji i historii. „W obawie przed monotonią i nudą młodzi ludzie poszukują „natychmiastowej przyjemności" oraz „maksymalizacji doznań" - z niczego nie wolno rezygnować, należy spróbować wszystkiego, żyć chwilą i nie myśleć o konsekwencjach, doświadczać coraz więcej, żyć pragnieniem nadzwyczajnych wydarzeń, niecodziennych sytuacji. Nie można się zatem zaspokoić zwykłymi doznaniami, należy - zgodnie z nakazem kulturowym - poszukiwać nadzwyczajnych wydarzeń i ekstremalnych przeżyć, im bardziej ryzykownych - tym lepiej"[64]. Charakter współczesnej rzeczywistości najlepiej oddają słowa Tomasza Hoebbsa[65], który postrzegał życie jako wyścig, w którym nieszczęściem jest być ciągle prześciganym, a porzucenie toru równoważne ze śmiercią.

---

[59] B. Dybowski, *O niemoralności wśród młodzieży nieletniej i jej przyczynach*, Nakładem redakcji „Kuriera Lwowskiego, Lwów 1903, s. 5-29.
[60] B. Tamże, s. 5 i następne.
[61] A. S. Ettinger, *Zbrodniarz w świetle antropologji i psychologji, Nakładem Księgarni F. Hoesicka*, Warszawa 1924, s. 228.
[62] M. Jędrzejko, *Młodzi ludzie w świecie wielowymiarowego ryzyka: ujęcie socjopedagogiczne*, „Społeczeństwo i Rodzina", 2013, nr 2, s. 15.
[63] Z. Melosik, *Nauki społeczne u schyłku nowoczesności* (w:) *Kultura tożsamość i edukacja - migotanie znaczeń*, Z. Melosik, T. Szkudlarek (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998, s. 50.
[64] U. Kluczyńska, Młodzież i kult ekstremalności w kulturze instant (w:) Młodzież, edukacja i społeczeństwo. Szkice z teorii i praktyki, M. Cylkowska-Nowak (red.), Wolumin, Poznań 2003, s. 231-232.
[65] Por. T. Hobbes, *The Elements of Law, Natural and Politic. Edited with a preface and critical notes by Ferdinand Tonnies. To which are subjoined selected extracts from unprinted mss. of Thomas Hobbes*, Wydawnictwo Simpkin, Marshall, and Company, Londyn 1889, s.48.

W takim klimacie kulturowym ostrożność uznawana jest za przejaw nieprzystosowania, może być źródłem wykluczenia lub środowiskowego ostracyzmu. Ten nieustanna pogoń sprawia, że z jednej strony dzieci dorastają w przyspieszonym tempie, stając się od razu ludźmi dorosłymi. Z drugiej strony natomiast, pełne wkroczenie w dorosłość zajmuje dziś młodym coraz więcej czasu m.in. na skutek wydłużania się coraz bardziej okresu kształcenia. Według danych GUS w Polsce systematycznie opóźnia się średni wiek zakładania rodziny, u mężczyzn wynosi on obecnie 29 lat, a u kobiet 27 lat, czyli praktycznie o 3 lata później niż w roku 2000[66].

„Młody wiek jest okresem prób i eksperymentów – z rolami społecznymi, z własnym wizerunkiem, z różnymi ryzykownymi zachowaniami(…)”[67]. Dotyczy to zwłaszcza młodzieży w wieku gimnazjalnym (13-16 lat), postrzeganej jako wchodzącą w okres adolescencji, stojącą przed podjęciem najważniejszych życiowych wyborów. Dzieje się to w fazie dorastania cechującej się eksperymentowaniem ze środkami odurzającymi, negowaniem norm społecznych, buntem, negatywizmem, nieprzemyślanymi działaniami i niestabilnością emocjonalną. Wreszcie to uczniowie w wieku od 13 do 16 lat „najbardziej kontestują szkołę, funkcjonujący w niej system normatywny, autorytet nauczyciela i sensowność przekazywanej w szkole wiedzy. Być może oni najsilniej ulegają zewnętrznym wzorom zachowań, typowym dla zmediatyzowanego społeczeństwa konsumpcyjnego, a w wielu wypadkach sprzecznych z ideałami wychowawczymi realizowanymi przez szkołę”[68]. Doniesienia medialne codzienne donoszą o „sensacyjnych” wydarzeniach z udziałem przedstawicieli młodego pokolenia, szczególnie w środowisku szkolnym: dwóch nastolatków w wieku 13 i 15 lat przyznało się do pobicia pary starszych osób w Braniewie (mężczyzna zmarł); w miejscowości Uhnin w samochód zaparkowany na poboczu drogi wjechał czternastolatek- miał ponad promil alkoholu we krwi. Te zachowania są niczym innym, jak przejawem zachowań zagrażających zarówno zdrowiu fizycznego i psychicznemu jednostki, jak i jej otoczeniu. W naukach społecznych zachowania te określane są mianem zachowań aspołecznych, dewiacyjnych, nieprzystosowania społecznego, zachowań dysfunkcyjnych, zaburzeń zachowania, wreszcie definiowane są jako zachowanie ryzykowne lub problemowe. Z uwagi na mnogość ujęć definicyjnych i perspektyw poniżej omówiono pokrótce jedynie te ostatnie, istotne dla celów niniejszej pracy.

[66] Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczj kraju w 2014 roku*, Warszawa 2015.
[67] K. Szafraniec (aut.), M. Boni (red. nauk.), *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011, s. 323.
[68] M. Niezgoda, *Młodzież. Kłopotliwa kategoria socjologiczna*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne” 2014, nr 1, s. 19.

Początkowo w literaturze przedmiotu funkcjonowało pojęcie „zachowań problemowych" jako sprzecznych ze społecznie przyjętymi normami postępowania i wywołujących sprzeciw i reakcję osób znaczących. Wraz z uzupełnianiem definicji o kolejne elementy związane z czynnikami zakłócającymi prawidłowy rozwój adolescentów, na określenie problematycznego stylu prowadzenia się młodzieży za zasadne uznano zastąpienie tego pojęcia terminem „zachowania ryzykowne". Mianem tym można określić każde działania podejmowane przez dzieci i młodzież, zagrażające ich zdrowiu fizycznemu i psychicznemu, a także niezgodne z normami społecznymi[69]. Skłonność do podejmowania ryzyka jest immanentną częścią ludzkiego życia od najdawniejszych czasów. Ryzykownym przedsięwzięciem była wyprawa Prometeusza w poszukiwaniu ognia, która miała sprawić, że przyszłość stała się szansą, a nie zagrożeniem[70]. Ekspedycja Krzysztofa Kolumba także nosiła znamiona brawury i braku ostrożności, podobnie jak pierwszy lot braci Wright. Nie zawsze zatem ryzyko może być definiowane jednoznacznie pejoratywnie. Rozsądne ryzyko jest cennym doświadczeniem. Przejawiając wzmożoną skłonność do angażowania się w zachowania problemowe młodzież nie tylko ryzykuje zdrowiem i bezpieczeństwem (zarówno swoim jak i otoczenia społecznego), ale i uczy niezależności i podejmowania samodzielnych decyzji sygnalizując tym samym początek procesu separacji, którego celem jest dorosłość. Zachowania te mogą być także sposobem radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych związanych np. z niepowodzeniami w środowisku szkolnym lub rówieśniczym i jako takie stanową istotną część procesu uczenia się i rozwoju osobistego. Z tej perspektywy zachowania ryzykowne stanowią zatem część psychospołecznego rozwoju jednostek w okresie adolescencji i pomagają im w zaspokajaniu potrzeb rozwojowych, a także w dążeniu do dojrzalszego statusu społecznego[71]. Natomiast z drugiej strony, zachowania te utrudniają młodym ludziom naukę prawidłowego funkcjonowania w rolach społecznych właściwych dla ich wieku, powodują zakłócenia rozwoju osobistego i kształtowania własnej tożsamości oraz utrudniają nabywanie niezbędnych umiejętności życiowych oraz zdobycie odpowiedniego wykształcenia i kompetencji zawodowych, utrudniając tym samym wejście na rynek pracy[72]. Z uwagi na temat niniejszej dysertacji postanowiono przyjąć perspektywę badawczą

[69] R. Jessor, M.S. Turbin, F.M.Costa, *Protective factors in adolescent health behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology" 1998, t. 75, nr 3, s. 923-933.
[70] P. l. Bernstein, *Przeciw Bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*, WIG - Press, Warszawa 1997, s.14.
[71] *Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2017, s. 134.
[72] K. Ostaszewski, *Używanie substancji psychoaktywnych jako przejaw zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka" 2017, nr 16, s. 133-134.

akcentującą te negatywne skutki dla młodych ludzi, gdyż są one zazwyczaj dość poważne na skutek wciąż trwającego rozwoju intelektualnego, biologicznego i społeczno-emocjonalnego.

Faktory ryzykownych zachowań młodzieży są wielopłaszczyznowe, wzajemnie powiązane i zmieniają się w czasie. Są to „właściwości indywidualne, cechy środowiska społecznego i efekty ich interakcji, które wiążą się ze zwiększonym ryzykiem powstania nieprawidłowości, zaburzeń, chorób lub przedwczesnej śmierci”[73]. Można je znaleźć w każdej dziedzinie życia (uwarunkowania indywidualne, środowisko rodzinne, szkoła, relacje rówieśnicze, społeczność lokalna), a ich wpływ zmienia się w różnych okresach rozwojowych w zależności od ich rodzaju, liczby, czasu trwania i stopnia nasilenia. Jednostki nie rozwijają się w izolacji, ale raczej poprzez złożone interakcje z otoczeniem. Podobnie czynniki ryzyka nie działają w izolacji, lecz kumulują się w niesprzyjających warunkach. Im więcej ich wokół młodzieży, tym prawdopodobieństwo eskalacji zachowań ryzykownych wzrasta, co prowadzi w konsekwencji do zachwiania stabilności struktury społecznej. Czynniki ryzyka to szereg różnych uwarunkowań, które potencjalnie ułatwiają wejście w zachowania problemowe lub zaburzają prawidłowy rozwój. Przyczyny zachowań ryzykownych są zazwyczaj wypadkową różnych czynników, które można pogrupować w pięciu obszarach:

1. motywy związane z ucieczką - od problemów rodzinnych, szkolnych, od pustki, nudy bądź samotności;
2. motywy konformistyczne - wpływ grupy rówieśniczej, dążenie do uzyskania jej aprobaty i przyjaźni;
3. motywy egzystencjalne - poczucie bezsensowności istnienia, odreagowanie ciężkich warunków ekonomicznych związanych z wykluczeniem społecznym lub marginalizacją;
4. motywy poszukiwania - ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń;
5. motywy prestiżowe, snobistyczne - dowartościowanie swojej osoby[74];

Natomiast Kazimierz Ostaszewski[75] za szczególnie ważne predykatory wystąpienia zachowań problemowych uznaje:

1. czynniki związane z funkcjonowaniem rodziny;
2. czynniki związane z funkcjonowaniem w roli ucznia w pierwszych latach nauki w szkole;

[73] S. Śliwa, *Profilaktyka pedagogiczna*, WSZiA Opole 2015, s.33.
[74] J. Dąbrowski, *Zachowania ryzykowne*, „Emocje” 2012, nr 2, s. 25-28.
[75] K. Ostaszewski, *Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych* (w:) *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*, M. Deptuła (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 122.

3. wczesne występowanie zachowań problemowych, np. agresja, wczesna inicjacja alkoholowa, nikotynowa, narkotykowa;
4. drastycznie niekorzystne warunki ekonomiczne rodziny;
5. wpływy rówieśnicze, a przede wszystkim towarzystwo rówieśników, którzy podejmują zachowania problemowe.

W poszukiwaniach czynników ryzyka Zenon Jasiński[76] zwraca także uwagę na korelację niepowodzeń szkolnych z zachowaniami agresywnymi i skłonnością do zachowań przestępczych.

Podczas, gdy złożony charakter tego problemu wymyka się prostym rozwiązaniom, wiedza na temat czynników ryzyka pomaga wyjaśnić, dlaczego niektórzy młodzi ludzie angażują się w zachowania antyspołeczne i agresywne, a inni wydają się być na nie odporni.

Do przejawów tego typu zachowań Zbigniew B. Gaś[77] zalicza dziś: wycofanie społeczne lub liczne i niestabilne kontakty społeczne, silne poczucie izolacji i osamotnienia, poczucie odrzucenia przez innych lub brak poszanowania cudzej odmienności i stosowanie różnorodnych form przemocy lub bycie ofiarą przemocy, brak zainteresowania nauką i niskie osiągnięcia szkolne, niekontrolowane wybuchy gniewu, problemy dyscyplinarne, używanie alkoholu i innych środków odurzających, przynależność do subkultur i alternatywnych grup religijnych oraz przedwczesną aktywność seksualną i jej skutki.

Zdaniem Mariusza Jędrzejko[78] od niemal 30 lat rośnie odsetek ludzi wchodzących w osobisty kontakt z ryzykiem (eksperymenty narkotykowe, nadużywanie leków bez recepty, picie alkoholu, niebezpieczne zachowania seksualne, używanie środków wzmacniająco-pobudzających, życie wieczorno-nocne i nadużywanie technologii cyfrowych). Zygmunt Bauman[79] pisząc o wychowanych w społeczeństwie konsumpcyjnym młodych ludziach, porównuje ich do narkomanów, dla których sensem życia jest poszukiwanie nowych podniet i źródeł stymulacji.

---

[76] Z. Jasiński, *Zagadnienia profilaktyki i resocjalizacji w działalności OHP (między programem a codziennością)* (w:) *Profilaktyka i resocjalizacja w działalności Ochotniczych Hufców Pracy*, Z. Jasiński, I. Mudrecka (red.), Komenda Główna Ochotniczych Hufców Pracy w Warszawie, Opolska Wojewódzka Komenda Ochotniczych Hufców Pracy, Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001, s. 16.

[77] Z. B. Gaś, *Profilaktyka w szkole* (w:) *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska (red.), CMPPP, Warszawa 2005, s. 11.

[78] M. Jędrzejko, *Młodzi ludzie w świecie wielowymiarowego ryzyka: ujęcie socjopedagogiczne*, cyt. wyd., s. 27.

[79] Z. Bauman, *Wieczność w opałach, czyli o wyzwaniach pedagogicznych płynnej nowoczesności*, „Teraźniejszość Człowiek Edukacja", TWP, numer specjalny 2001, s. 16.

Interesującej klasyfikacji tychże zachowań dokonał zespół australijskich badaczy (Eleonora Gullone, Susan Moore, Simon Moss, Candice Boyd)[80] na podstawie wyników badań własnych przeprowadzonych wśród z uczniów wybranych szkół średnich w Melbourne:

1. pierwsza kategoria, to zachowania związane z poszukiwaniem silnych wrażeń (tzw. „dreszczyku emocji"): jazda na nartach, taekwondo, jazda na rolkach, spadochroniarstwo, udział w zawodach, latanie samolotem, opuszczanie szkoły;
2. druga grupa, to zachowania buntownicze: spożywanie alkoholu i upijanie się, zażywanie narkotyków, przebywanie poza domem do późnych godzin nocnych;
3. trzecia kategoria, to zachowania lekkomyślne: prowadzenie samochodu pod wpływem alkoholu lub bez wymaganych uprawnień, kradzież samochodu w celach rozrywkowych, seks bez zabezpieczenia i szybka jazda samochodem;
4. ostatni obszar, to zachowania aspołeczne: dokuczanie i oszukiwanie innych, rozmowy z nieznajomymi, przejadanie się, wąchanie toksycznych substancji (np. gazu, kleju).

Na podstawie literatury przedmiotu, do najczęściej podejmowanych przez młodzież zachowań ryzykownych zaliczono:

1. stosowanie substancji psychoaktywnych:
   a) alkoholu, opiatów, leków uspokajających i nasennych,
   b) kanabinoli i inne substancji halucynogennych, lotnych rozpuszczalników,
   c) kokainy i inne substancji stymulujących oraz tytoniu i e-paperosów,
   d) sterydów anabolicznych oraz tzw. dopalaczy,
   e) uzależnienia mieszane i inne zachowania ryzykowne (zaburzenia odżywiania),
2. zachowania agresywne i przemocowe;
3. ryzykowne zachowania seksualne,
4. czyny o charakterze chuligańskim,
5. uzależnienie od Internetu i telefonu komórkowego, agresja elektroniczna (cyberbulling).

Środki zaburzające racjonalne postrzeganie rzeczywistości towarzyszą ludzkiej cywilizacji od najdawniejszych czasów, a ich zażywanie wiązało się ściśle nie tyle z doświadczaniem przyjemności, co raczej z wierzeniami i rytuałami religijnymi, a nawet uzdrawianiem. Haszysz znano w i stosowano jako środek znieczulający w Chinach już 2800 lat p.n.e. Tymczasem 1300 lat później starożytni mędrcy przestrzegali przed odurzającymi

[80] Zob. E. Gullone, S. Moore, S. Moss, C. Boyd, *The Adolescent Risk-Taking Questionnaire*, „Journal of Adolescent Research" 2000, nr 2, s. 239.

właściwościami maku. Ten sam mak zwany był w Sumerze jako *Hul Gil,* czyli roślina radości. Greckie pytie wprowadzały się w trans wdychając dym ze spalanych kadzideł. W Ameryce Południowej peruwiańscy Indianie używali liści koki w celach obrzędowych i podczas pieszych wędrówek. Potwierdzeniem stosowania napojów alkoholowych w medycynie jest łacińska sentencja *in vino salus* czyli *w winie zdrowie.*

Zażywanie tego typu środków przez młodzież wzbudza uzasadnione obawy z uwagi na szkodliwe konsekwencje natury emocjonalnej, społeczno - ekonomicznej oraz na poziomie rodziny i środowiska lokalnego. Zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań ryzykownych podejmowanych w związku z używaniem substancji psychoaktywnych (np. skoki do wody w niebezpiecznych miejscach, przedwczesne i ryzykowne kontakty seksualne bez zabezpieczenia lub z przypadkowym partnerem) oraz niesie ze sobą zagrożenia rozwoju osobistego młodych - zaniedbywanie obowiązków szkolnych bądź konflikty z prawem. Używanie substancji psychoaktywnych w tak młodym wieku utrudnia prawidłowe wywiązywanie się z obowiązków szkolnych, sprzyjając wagarom, niskim ocenom i ryzykiem specjalnych ścieżek edukacyjnych dla młodzieży nieprzystosowanej społecznie[81].

Alkohol należy do najbardziej rozpowszechnionych substancji psychoaktywnych wśród młodzieży szkolnej. Ułatwia nawiązanie nowych znajomości, pozwala na zdobycie uznania w grupie rówieśniczej i uwolnienie się od poczucia lęku, frustracji i niepewności. Bywa formą buntu wobec dotychczasowych autorytetów, norm i instytucji, metodą na dodanie sobie odwagi oraz sposobem na ucieczkę od problemów życia codziennego.

Używanie alkoholu bezpośrednio wpływa na funkcje poznawcze i fizyczne, zmniejszając samokontrolę i zniekształcając zdolność do analizowania napływających informacji. Utrudnia prawidłowe wypełnianie ról życiowych, jest przyczyną konfliktów z prawem, zwiększa ryzyko stania się ofiarą lub sprawcą przemocy, wywołuje konflikty z rodzicami/ rówieśnikami/ nauczycielami oraz naraża na problemy z nauką. Wzrastająca chwiejność emocjonalna i impulsywność prowadzi do niebezpiecznych zachowań seksualnych oraz do zwiększonej agresji w kontaktach międzyludzkich.

Rozwija podatność w kierunku innych uzależnień i zwiększa też prawdopodobieństwo przystąpienia do grupy rówieśniczej o cechach antyspołecznych. Przynależność do niej zapewnia akceptację i bezpieczeństwo niedostępne w domu lub w szkole. Presja rówieśnicza jest potężna, potrzeba dopasowania jest biologicznym popędem, trudnym do zignorowania w okresie dorastania. Eksperymentowanie z narkotykami, alkoholem czy wandalizmem może

[81] *Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, cyt. wyd., s. 134-135.

zatem zostać zwielokrotnione poprzez interakcję z grupą rówieśniczą zaangażowaną w działania destrukcyjne. Zażywanie narkotyków może doprowadzić do poważnych konsekwencji związanych z angażowaniem się w niebezpieczne lub nieplanowane zachowania seksualne, popełnianiem przestępstw, zwiększoną agresją, problemami psychicznymi i zdrowotnymi, a w ostateczności doprowadzić do śmierci. Problem ten nabiera szczególnego znaczenia zwłaszcza w kontekście liberalnej polityki czeskiej dotyczącej substancji psychoaktywnych.

Coraz większym problemem wśród młodzieży staje się nadużywanie leków bez nasennych, przeciwbólowych i uspakajających, co w dalszej perspektywie może prowadzić do poszukiwania coraz silniejszych środków dostępnych już na receptę, a w dalszej perspektywie do groźnych powikłań zdrowotnych, a nawet uzależnienia. Informacje o substancjach, które mogą mieć działanie psychoaktywne dostępne są u rówieśników, na portalach społecznościowych i specjalnych forach. „Dzieci zażywają leki powszechnie dostępne, osiągają stan pobudzenia psychoaktywnego, określonych doznań, przeżyć, poczucia zadowolenia. Coraz częściej po to sięgają, bo odczuwają poprawę samopoczucia. Potem rozwija się u tych dzieci tolerancja, co oznacza, że muszą zwiększać dawkę, żeby osiągnąć ten sam efekt i w pewnym momencie zaczynają sięgać po inne substancje - dopalacze, w końcu narkotyki”[82]. Jak dowodzą badania, kiedy uruchamiany jest schemat aspołecznych zachowań, pojawia się efekt kuli śnieżnej, zwiększając podatność na późniejsze zagrożenia.

Stosowanie dopalaczy i różnego typu substancji o charakterze pobudzająco-wzmacniających znany jest w Europie i innych krajach pozaeuropejskich od kilkunastu lat[83] i jest zjawiskiem charakterystycznym dla młodych ludzi z całego świata, którzy najczęściej eksperymentują z nowymi środkami psychoaktywnymi. Sprawa zyskała jednak na rozgłosie w sierpniu 2008 roku, kiedy w Łodzi jedna z brytyjskich firm otworzyła sklep sprzedający nieznane dotąd szerszemu gronu substancje chemiczne, dostępne dotychczas za pośrednictwem Internetu, w modnych klubach i dyskotekach. Spółka reklamowała jeden ze swoich produktów jako „magiczny grzybek w pigułce stworzony jako alternatywa kwasa”[84]. Od tego czasu na polskim rynku narkotykowym co jakiś czas pojawiają się nieznane dotąd

[82] *Pigułka zamiast dopalaczy. Dzieci coraz częściej nadużywają leków bez recepty,* https://www.newsweek.pl/polska/dzieci-coraz-czesciej-naduzywaja-lekow-bez-recepty/5r4kvhq

[83] H. Matsumoto, T. Nasierowsk, M. Wojnar, M. Ordak, *Nowe syntetyczne substancje psychoaktywne (NSP),* https://podyplomie.pl/psychiatria/16025,nowe-syntetyczne-substancje-psychoaktywne-nsp, s. 1.

[84] *Pierwszy sklep w Polsce ze środkami odurzającymi,* http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/128182,pierwszy-sklep-w-polsce-ze-srodkami-odurzajacymi.html

syntetyczne substancje psychoaktywne nieobjęte kontrolą prawną[85]. Szybkość ich wprowadzania w połączeniu z koniecznością ich laboratoryjnej identyfikacji, a następnie delegalizacji poprzez wpisanie do wykazu substancji odurzających (stanowiącego załącznik do ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii), powoduje że służby państwowe nie nadążają za pomysłowością producentów. Jeśli bowiem dana substancja nie figuruje we wspomnianym wykazie, działania Policji są sparaliżowane[86]. Zdaniem Jerzego Vetulaniego[87], „wszystko wskazuje na to, że kolejne substancje można syntetyzować w nieskończoność. Jeśli skończą się pomysły na kolejne środki psychoaktywne w laboratoriach, zaczną się poszukiwania na polach i w lasach. Ludzie pójdą tropem czarownic, z których każda miała zestaw naturalnych trucizn i leków"[88]. Zdaniem autorów „Raportu o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce" zarówno dopalacze, jak i substancje lotne odznaczają się wysoką toksycznością, podobnym statusem prawnym (nie są zdelegalizowane) oraz zbliżonym rozpowszechnieniem wśród młodzieży szkolnej[89].

Niepokojący jest także wzrost używania w pełni legalnych środków pobudzających: napojów energetyzujących, środków typu „sesja" (tabletki, pastylki do rozpuszczania oraz inne specyfiki, mające w składzie duże dawki m.in. kofeiny, magnezu czy ginko biloba) w okresie przedegzaminacyjnym w szkołach. Stosowanie ich ściśle według zaleceń, okazjonalnie i nie przekraczając zalecanych dawek - jest niepokojące, ale jeszcze nie ryzykowne. Dopiero nadużywanie chemicznych specyfików wpływa negatywnie na ośrodkowy układ nerwowy, a ich stosowanie może wywołać szereg problemów zdrowotnych (zaburzenia w funkcjonowaniu układu krążenia, stany obniżonego nastroju, nadpobudliwość, problemy ze snem) oraz mogą prowadzić do uzależnień. Także różnego rodzaju środki wzmacniająco-pobudzające w trakcie intensywnego uprawiania sportu oraz kulturystyki bynajmniej nie służą zdrowiu. Ich składniki stają się często legalnym składnikiem różnego rodzaju odżywek, których stosowanie prowadzi do zachwiania równowagi hormonalnej, a nawet do zahamowania wzrostu.

Substancje odurzające towarzyszą ludzkości od zarania. Ich stosowanie koreluje z występowaniem innych zachowań ryzykownych: agresji, czynami przestępczymi, wczesną aktywnością seksualną oraz siecioholizmem. Mogą się również nawzajem zastępować,

[85] H. Matsumoto, T. Nasierowsk, M. Wojnar, M. Ordak, *Nowe syntetyczne substancje psychoaktywne (NSP*), cyt. wyd., s. 2.
[86] Tamże, s. 2.
[87] Por. K. Handerek, *Nawet czarownice wiedziały, co sprzedają*, https://dziennikpolski24.pl/nawet-czarownice-wiedzialy-co-sprzedaja/ar/2867902#nav0
[88] B. Chaciński, [wsp.] Jędrzej Winiecki, *Historia środków odurzających. Dzieje na haju*, „Polityka" 2010, nr 42, s. 28-34.
[89] *Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, cyt. wyd., s. 139.

uzupełniać, a inicjacja jednego z nich zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia pozostałych. Najpoważniejsze problemy w skali społecznej wzbudza zwłaszcza wzrost agresywności i stosowanie przemocy przez młodych ludzi: w stosunku do dorosłych, rówieśników, zwierząt i mienia, co skutkuje ryzykiem dalszych wykroczeń, niepowodzeń szkolnych, zażywaniem substancji psychoaktywnych, a w życiu dorosłym angażowaniem się w zachowania przestępcze, brakiem umiejętności społecznych oraz trudnościami w podejmowaniu zatrudnienia. Skutki przemocy wśród młodzieży docierają zatem do wszystkich sektorów społeczeństwa (rodziny, szkoły, społeczności lokalnych), powodując ogromne obciążenia dla usług publicznych.

Angażowanie się w zachowania antyspołeczne i agresywne sprzyja popełnianiu czynów o charakterze chuligańskim. Zgodnie z art. 115 § 21 Kodeksu Karnego (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553) polegają one na umyślnym zamachu na zdrowie, wolność, cześć lub nietykalność cielesną, na bezpieczeństwo powszechne, na działalność instytucji państwowych lub samorządu terytorialnego lub porządek publiczny. To także umyślne niszczenie, uszkodzenie bądź uczynienie cudzej rzeczy niezdatnej do dalszego użytku. Sprawca działa przy tym publicznie albo bez powodu albo z błahej przyczyny, okazując przez to rażące lekceważenie porządku prawnego. Występki chuligańskie jako wykroczenia niosą za sobą mniejszą społeczną szkodliwość, niemniej stanowią pewnego rodzaju preludium do przestępczości dorosłych i znacząco wpływają na obniżenie poczucia bezpieczeństwa społeczności lokalnej.

W dzisiejszym świecie młodzież coraz częściej eksperymentuje także z ryzykownymi zachowaniami online. Internet stwarza wiele możliwości rozwoju młodego człowieka, ale i niesie ze sobą nowe nieznane dotąd zagrożenia. Może być przyczyną uzależnień, nośnikiem zachowań i wartości niezgodnych ze społecznie akceptowanymi wzorcami, narzędziem nowych jakościowo form przestępczości, przestrzenią działań terrorystycznych, patologicznych lub militarnych[90]. Młodym internautom towarzyszy ryzyko związane z cyberbullyingiem (agresją elektroniczą): cyberstalkingiem (nękaniem, kontrolowaniem i obsesyjnym śledzeniem aktywności online), sekstingiem (wysyłaniem prowokacyjnych seksualnie obrazów siebie lub tekstów o wyraźnych podtekstach seksualnych) i child groomingiem (uwodzenie dzieci przez Internet). To także ujawnianie swoich danych osobowych w sieci osobom postronnym (rosyjski portal społecznościowy *ВКонтакте* odwiedza prawie 90% dzieci w wieku szkolnym, z czego trzy czwarte podaje swoje nazwisko,

[90] M. Maciąg, K. Maciąg (red.), *Dzieci i młodzież w XXI w. - ujęcie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2017, s. 234.

zdjęcie, dokładny lub przeszacowany wiek, numer szkoły, a 20% również dokładny adres)[91] oraz dostęp do filmów przedstawiających różne zachowania ryzykowne, które stanowią swoistą formę instruktażu. Doskonałym przykładem jest nowy trend w sieci #InMyFeelings Challenge, w którym setki młodych ludzi odniosło obrażenia wyskakując z jadącego samochodu i tańcząc do tytułowej piosenki na środku ulicy. Wyniki badań wskazują, że z cyberprzemocą w różnych jej postaciach spotyka się dziś prawie każdy młody człowiek bądź jako ofiara bądź jako jej sprawca[92].

Wpływ mediów, presja rówieśnicza oraz brak rozwiniętych umiejętności negocjacyjnych sprawiają, że młodzi ludzie narażeni są na podejmowanie zachowań problemowych poza siecią. Wzrasta ryzyko zachowań seksualnych związanych z wczesną inicjacją, podejmowanie przypadkowych kontaktów seksualnych, chorobami przenoszonymi drogą płciową, prostytucją nieletnich i sponsoringiem, korzystaniem z pornografii i uprzedmiotowieniem sfery seksualnej. Groźne są również skutki odległe w czasie: problemy zdrowotne (pogorszenie widzenia, zmęczenie) oraz dysfunkcje psychoseksualne w następstwie negatywnych, wczesnych doświadczeń w zaspokojeniu potrzeb seksualnych[93].

Można postawić tezę, że zarysowane powyżej zagrożenia dotyczą szczególnie młodych ludzi, do nich bowiem kierowane są współczesne ryzyka i pułapki, zwłaszcza te zwłaszcza te związane z zachowaniami nienormatywnymi oraz z eksperymentowaniem z nowymi substancjami i technologiami cyfrowymi[94]. Zaakcentowanie „ryzyka" jest związane z rosnącą świadomością szkód zdrowotnych, rozwojowych, społecznych i ekonomicznych, które stają się udziałem młodzieży i całego społeczeństwa. Używanie alkoholu, narkotyków, leków uspokajających i nasennych oraz nikotyny jest niezmiennie poważnym zagrożeniem dla zdrowia i bezpieczeństwa adolescentów. Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży wzbogaciły się o nowe formy związane z przestrzenią Internetu typu seksting. W ostatnich latach katalog zachowań ryzykownych młodzieży rozszerzył się o nowe pozycje: stosowanie dopalaczy, sterydów anabolicznych, nadkonsumpcja napojów energetyzujących, które stały się nowym i trudnym do kontrolowania źródłem zagrożeń zdrowia i życia młodego pokolenia. Pojawiły się również zagrożenia związane są z rozwojem technologii cyfrowych takie jak

[91] *Зачем подростки рискуют?*, http://www.psychologies.ru/roditeli/teenagers/zachem-podrostki-riskuyut/
[92] S. Koziej, *(Nie)wiedza rodziców gimnazjalistów na temat zagrożeń internetowych*, „Media i społeczeństwo" 2015, nr 5, s. 153.
[93] K. Borzucka-Sitkiewicz, K. Kowalczewska-Grabowska, *Profilaktyka społeczna: aspekty teoretyczno-metodyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 66.
[94] M. Jędrzejko, *„Zawirowany" świat – w poszukiwaniu źródeł zachowań ryzykownych i dewiacji w młodym pokoleniu* https://docplayer.pl/7846542-Zawirowany-swiat-w-poszukiwaniu-zrodel-zachowan-ryzykownych-i-dewiacji-w-mlodym-pokoleniu.html, s. 5.

uzależnienie od Internetu i fonoholizm czy agresja elektroniczna[95]. Zachowania problemowe często przypominają zbiór naczyń połączonych, a inicjacja jednego z nich znacząco zwiększa prawdopodobieństwo wejścia w pozostałe. Schemat ten rozpoczyna się zazwyczaj od palenia tytoniu. Przekroczenie jednej bariery ułatwia przekraczanie następnych. Wyniki badań z 1995 roku (*The National Longitudinal Study of Adolescent to Adult Health*) wskazują, że jedna czwarta uczniów w wieku od 7 do 12 uczestniczyła w jednym ryzykownym zachowaniu, jednak aż 28 procent było zaangażowanych w dwa lub więcej zachowań ryzykownych, w tym regularne lub niedawne zażywanie substancji, bójki, noszenie broni, myśli samobójcze oraz niezabezpieczony stosunek seksualny, a co najmniej trzy czwarte uczniów było również zaangażowanych w inne zachowania ryzykowne. Inny przykład pochodzi z badań przeprowadzonych w 1998 r. (*National Household Survey on Drug Abuse*) W raporcie tym około 40 procent użytkowników alkoholu w wieku od 12 do 17 lat to również osoby używające nielegalnych narkotyków[96]. Konieczne staje się zatem w profilaktyce młodzieżowej przeanalizowanie doświadczenia badawczego i prawnego oraz możliwości jego praktycznego zastosowania w polskich realiach.

1. 3 Zachowania ryzykowne młodzieży w ujęciu wybranych teorii

Idea młodzieży zagrożonej zachowaniami problemowymi, żyjącej w świecie niepewności i ryzyka stała się kluczem do wielu dyskursów akademickich i zawodowych. Modele teoretyczne wykorzystywane w profilaktyce i promocji zdrowia psychicznego pozwalają lepiej zrozumieć i wyjaśnić mechanizm powstawania zachowań ryzykownych. Umożliwiają również przewidzieć kierunek i rodzaj ich zmiany w związku z określonymi działaniami[97].

W niniejszej pracy zdecydowano się na wybór tych, na których najczęściej opierają się współczesne programy profilaktyczne. Wśród nich można wymienić teorię społecznego uczenia Alberta Bandury, teorię anomii Roberta K. Mertona, teorię zachowań problemowych Richarda i Shirley Jessorów oraz do teorię uzasadnionego działania Iceka Ajzena i Martina

[95] *Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, cyt. wyd., s. 14
[96] Office of The Assistant Secretary for Planning and Evaluation, *The Long Term Impact of Adolescent Risky Behaviors and Family Environment. Chapter II: Literature Review***,** https://aspe.hhs.gov/report/long-term-impact-adolescent-risky-behaviors-and-family-environment/chapter-ii-literature-review
[97] *Teorie*, https://programyrekomendowane.pl/strony/artykuly/teorie,7#rozszerzona-teoria-kryzysu--richard-james-burl-gilliland-

Fishbeina. Dodatkowo przyjmując założenie o demonstracyjnym efekcie granicy[98], w której skupiają się zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty pograniczności na potrzeby niniejszej dysertacji przyjęto- zarówno do opisania warunków socjalizacji młodych ludzi, jak i w celach interpretacyjnych - **Teorię Zachowań Tożsamościowych Tadeusza Lewowickiego (TZT)**[99]**.** Przynosi ona „nową perspektywę w poszukiwaniu prawidłowości warunkujących kształtowanie się poczucia tożsamości oraz całościowych i zarazem porównawczych ujęć procesów i zjawisk zachodzących w regionach pogranicza (pograniczy)"[100].

Podejmowanie ryzyka jest integralnie związane z rozwojem tożsamości młodych ludzi, których indywidualne wybory „sterowane" są przez życiowe doświadczenia, relacje z innymi, społeczność i kulturę, w której żyje. Tożsamość, ryzyko i uczenie się są wzajemnie powiązane. Wyzwanie, przed którym stają młodzi ludzie to ich połączenie w spójną narrację w obliczu sprzecznych interesów i ograniczeń strukturalnych, wiedząc, że równowaga między nimi może w każdej chwili ulec zmianie[101]. Zdaniem Anny Brzezińskiej, tożsamość zanurzona jest w kontekst społeczno-kulturowy, nie tylko aktualnej rzeczywistości, ale też historii, zarówno własnego życia, jak i własnej rodziny, społeczności lokalnej, społeczeństwa, oraz w ich przyszłości[102]. A osobliwym wyzwaniem pedagogiki jest służenie pomocą w jej kształtowaniu[103].

T. Lewowicki wyróżnia następujące obszary uwarunkowań tożsamości, poczucia tożsamości i zachowań tożsamościowych:

1. losy historyczne danej grupy (narodu społeczności), identyfikację z terytorium i określoną grupą społeczną, odrębność instytucji tworzących organizm państwowy (grupowy), poczucie lub rzeczywistą odrębność państwa czy grupy; Występuje tu

[98] Pojęcie Jacka Kurzępy w: Tenże, *Socjopatologia pogranicza - analiza komparatystyczna* (w:) *Socjopatologia pogranicza a edukacja*, T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Gajdzica (red.), Wydział Etnologii i Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, WSP ZNP w Warszawie, s. 46.

[99] T. Lewowicki, *Problemy tożsamości narodowej - w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych* (w:) *Edukacja a tożsamość etniczna*, M. Urlińska (red.), Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, s. 51-63; T. Lewowicki, *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań tożsamościowych jako element edukacji* (w:) *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Z. Jasiński, A. Kozłowska (red.), Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1997, s. 35-40; T. Lewowicki, *Szkic do teorii zachowań tożsamościowych* (w:) *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*, T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), Uniwersytet Śląski - Filia w Cieszynie, Cieszyn 2001, s. 159-165.

[100] E. Ogrodzka-Mazur, *Cieszyńska szkoła badań pogranicza Profesora Tadeusza Lewo*wickiego, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna" 2014, nr 2, s. 27.

[101] R. Lawy, *Risky stories: Youth identities, learning and everyday risk*, „Journal of Youth Studies" 2002, nr 5, s. 407.

[102] A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej* (w:) *Edukacja regionalna*, A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), PWN, Warszawa 2006, s. 49.

[103] A Szczurek-Boruta, *Ojczyzna, naród i patriotyzm- wybory kulturowe młodzieży i edukacja międzykulturowa* (w:) *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), Uniwersytet Opolski, Opole 2007, s. 263.

percepcja przez członków grupy, z którą następuje utożsamianie, oraz sposoby oceniania przez osoby spoza grupy;

2. obszar, wyznaczony przez odrębność kultury, języka, często religii, a zwłaszcza wychowania i oświaty – przekazu tradycji, wiedzy o dorobku duchowym i materialnym; to możliwość gromadzenia i użytkowania własnej wiedzy nabytej w sytuacjach społecznych oraz umiejętnego wykorzystania jej w procesie komunikacji;
3. świadomość swoistej genealogii historycznej postrzeganej niekiedy w kategoriach biologiczno-rasowych, niekiedy cech osobowości, także wyobrażenia o swoistych cechach grupy, stereotypach, postawy młodzieży wobec Innych, ich kultury, spraw społecznych i edukacji; umożliwia uświadomienie jednostki funkcjonującej w określonym otoczeniu kulturowo-społecznym w zakresie wyobrażeń i opinii o innych osobach lub grupach, stopnia powtarzalności i ujednolicenia tych wyobrażeń, a także czynników wpływających na ich zróżnicowanie oraz na ewentualne zmiany i modyfikacje;
4. kondycję gospodarczo-ekonomiczną, standardy życia, pozycję grupy (narodu) wyznaczoną poziomem rozwoju cywilizacyjnego, zgromadzonym kapitałem, potęgą techniczną i technologiczną. Wskazuje na poziom zaspokojenia potrzeb jednostki, a także wyznacza określone zachowania tożsamościowe nakierowane na ocenę oraz porównywanie własnej sytuacji i pozycji w określonej strukturze społecznej.

Kwestie wymienione w czterech obszarach wyznaczają - zadaniem T. Lewowickiego - odrębność grup i identyfikację jednostek z grupą i aby teoria była pełna konieczne są jeszcze dwa obszary:

5. swoiste mechanizmy zachowań indywidualnych i społecznych (mechanizmy czy prawidłowości dostrzegane w rozmaitych koncepcjach/ teoriach psychologicznych i socjologicznych (swoista homeostaza czynników tożsamościowych) oraz

6. konteksty polityczne, światopoglądowe, społeczne, gospodarcze i inne oddziałujące na życie małych i dużych grup społecznych i wyzwalające ich działania - konteksty makroregionalne, a nawet globalne.

Na potrzeby rozważań o działaniach profilaktycznych prowadzonych przez Policję w szkołach w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży społeczne uwarunkowania uporządkuję wykorzystując czwarty, piąty oraz szósty obszar Teorii. Pogranicze odznacza się specyficznymi osobliwościami wychowawczymi, które w perspektywie sytuacji ekonomicznej młodzieży, uwarunkowań osobowościowych i doświadczeń życiowych tejże,

wyniesionych z kręgu rodzinnego czy też w zrozumieniu atrakcyjności czeskiego sąsiada z uwagi na liberalną politykę narkotykową - pozwoli na lepsze zrozumienie działań podejmowanych w omawianym zakresie na pograniczu polsko-czeskim.

Z kolei A. Bandura[104] **w teorii społecznego uczenia się** wyjaśnia proces nabywania się i utrzymania zachowań dewiacyjnych (zwłaszcza agresji) poprzez obserwację, modelowanie i naśladowanie osób ważnych i uważanych za atrakcyjne. Ludzie są istotami społecznymi z natury. Nic zatem dziwnego, że interakcja społeczna odgrywa ważną rolę w uczeniu się nowych zachowań. Powszechnym przykładem sytuacji społecznego uczenia jest oglądanie reklam telewizyjnych, skierowanych do młodych ludzi. Reklamy sugerują, że picie określonego napoju lub kupno markowego telefonu zwiększy ich popularność w towarzystwie rówieśników. W zależności od zaangażowanych procesów (takich, jak uwaga lub motywacja), młodzież może modelować zachowanie pokazane w reklamie i kupić reklamowany produkt. Wzorcem do naśladowania bywają ponadto członkowie najbliższej rodziny, rówieśnicy oraz popularni idole[105] i lansowane przez media „autorytety". Istnieją przy tym cztery warunki efektywnego modelowania/naśladowania: skierowanie uwagi na kluczowe elementy (interesujący model lub nowy aspekt sytuacji zwiększa prawdopodobieństwo jej utrzymania), zapamiętanie obserwowanej czynności bądź zachowania (ma zasadnicze znaczenie dla uczenia się obserwacyjnego), umiejętność jej odtworzenia (praktyka wyuczonego zachowania prowadzi do poprawy i rozwoju umiejętności) oraz motywacja, by powtórzyć obserwowane zachowanie[106]. Ważną rolę odgrywają wzmocnienia pochodzące zarówno ze źródeł zewnętrznych (środowiskowych), jak i wewnętrznych, które A. Bandura opisał jako formę wewnętrznej nagrody, takiej jak duma, satysfakcja i poczucie spełnienia[107]. Proces społecznego uczenia się jest wypadkową działania tych dwóch sił, wspomaganych zdolnością jednostki do samoregulacji, czyli umiejętności kontrolowania własnych poczynań.

Powyższa koncepcja znajduje szerokie zastosowanie w ograniczaniu zachowań ryzykownych wśród młodego pokolenia na przykład do deeskalacji zaangażowania alkoholowego lub tytoniowego w środowisku młodzieży szkolnej[108]. Można ją wykorzystać

[104] Zob. A. Bandura, *Social learning theory***,** Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey 1977.
[105] A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, cyt. wyd., s. 106.
[106] M. Jędrzejko, M. Janusz, M. Walancik, *Czynniki ochronne i ryzyka w uzależnieniach oraz zachowaniach ryzykownych* (w:) *Zachowania ryzykowne i uzależnienia. Zjawisko i uwarunkowania*, M. Jędrzejko, M. Janusz, M. Walancik (red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Mazowieckie Centrum Profilaktyki Uzależnień, Warszawa -Dąbrowa Górnicza 2013, s. 103.
[107] K. Cherry, *How Social Learning Theory Works*, https://www.verywellmind.com/social-learning-theory-2795074.
[108] zob. S. A. Brown, *Facilitating Change for Adolescent Alcohol Problems: A Multiple Options Approach* (w:) *Innovations in Adolescent Substance Abuse Interventions*, E. F. Wagner, H.B. Waldron (red.), Elsevier Science

do zrozumienia mechanizmów transmitowania zachowań agresywnych i przemocowych poprzez uczenie się obserwacyjne, agresywne dzieci zdają się uczyć tego zachowania w domu, modelując dewiacyjne zachowania swoich rodziców, a w konsekwencji częściej jako dorośli popełniają nadużycia wobec bliskich partnerów lub własnego potomstwa. Wzory społecznego uczenia to także obserwacja stosunkowo nowego zjawiska, jakim jest używanie tzw. dopalaczy[109]. Uczenie społeczne to również promowanie pożądanych zachowań i ułatwienie zmiany społecznej. Teoria społecznego uczenia się A. Bandury znajduje zastosowanie w oddziaływaniach edukacyjno-wychowawczych w szkołach. Dziś zarówno nauczyciele, jak i rodzice zdają sobie sprawę, jak ważne jest modelowanie odpowiednich zachowań. Przy czym tendencja do ich naśladowania wzrasta w sytuacji obserwacji pozytywnych efektów określonego zachowania dla modela (np. akceptacja w grupie). Odpowiednich wzorców i standardów społecznego postępowania mogą dostarczać także inni cieszący się autorytetem wśród młodzieży: sportowcy, aktorzy, piosenkarze czy tzw. medialni „celebryci". Kanadyjski psycholog podkreśla, że to właśnie od osób znaczących młodzi ludzie przejmują zachowania prowadzące w konsekwencji do uzależnienia[110]. W podejmowanych działaniach profilaktycznych opartych na społecznym uczeniu się często wykorzystuje się również naturalnych liderów rówieśniczych z uwagi na ich duży wpływ na zachowanie jednostki.

Kolejną koncepcją, kompleksowo ujmującą zachowania ryzykowne młodzieży jest **interakcyjny model Richarda i Shirley Jessorów**[111], w ujęciu którego zachowanie człowieka rozumiane jest jako rezultat interakcji osoba - środowisko. Zachowania konwencjonalne są zachowaniami zgodnymi z normami i oczekiwaniami większego społeczeństwa i jego instytucji, oczekiwanymi przez otoczenie oraz uznanymi jako właściwe dla danego etapu rozwojowego. Natomiast zachowania problemowe obejmują szerokie spektrum sytuacji: od palenia papierosów, poprzez narkotyki, zachowania dewiacyjne, wcześnie stosunki seksualne, po ryzykowne prowadzenie samochodu[112]. Są one traktowane jako sprzeczne z powszechnie obowiązującymi normami społecznymi, obyczajowymi, prawnymi i zdrowotnymi, przynależnymi danej grupy wiekowej. Istotnym elementem działań

Ltd, 2001; M. Bektas, C. Ozturk, M. Armstrong**,** *An Approach to Children's Smoking Behaviors Using Social Cognitive Learning Theory*, „Asian Pacific Journal of Cancer Prevention", 2010, nr 1.

[109] M. Jędrzejko, A. Neroj, K. A. Wojcieszek, A. Kowalewska, *Teorie uzależnień od substancji*, cyt. wyd., s. 103.

[110] Tamże, s. 103.

[111] Zob. R. Jessor, *New perspectives on adolescent risk behavior*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

[112] M. Jędrzejko, M. Janusz, M. Walancik, *Czynniki ochronne i ryzyka w uzależnieniach oraz zachowaniach ryzykownych*, cyt. wyd., s. 97.

zapobiegawczych powinno być skupienie uwagi na celu i funkcji, jaką one pełnią[113]. W myśl tej teorii, obydwa typy zachowań pozwalają na zaspokajanie potrzeb rozwojowych i służą radzeniu sobie w trudnych sytuacjach życiowych. Tym samym pozwalają „na załatwienie bardzo ważnych spraw życiowych, których młodzi nie mogą lub nie potrafią załatwić inaczej"[114]. Zachowania problemowe stanowią wypadkową wzajemnych interakcji o charakterze przyczynowo-skutkowym trzech rodzajów zmiennych: struktury społeczno-demograficznej (relacji interpersonalnych w rodzinie, wykształcenia rodziców itp.) i socjalizacji (jakości sprawowania funkcji rodzicielskich itp.), systemu osobowości (między innymi niska wartość osiągnięć szkolnych, niska samoocena) oraz systemu spostrzegania środowiska (na przykład niska skłonność rodziców do wspierania i kontrolowania, przewaga wpływów rówieśników). Ostatnią grupę zmiennych jest system zachowania społecznego (struktura zachowań ryzykownych oraz struktura zachowań konwencjonalnych, posiadających akceptacje społeczeństwa). Charakterystyka powyższych zmiennych umożliwia określenie, czy dana osoba będzie się zachowywała w sposób zgodny z normami, czy też nie[115].

Najnowsze sformułowanie teorii zachowania problemowego podkreśla rolę czynników ochronnych i czynników ryzyka w występowaniu zachowań problemowych. Teoretyczna rola czynników ochronnych polega na zmniejszeniu prawdopodobieństwa wystąpienia zachowań problemowych. Zapewniają one wzorce pozytywnych, prospołecznych zachowań, utrzymanie samokontroli i kontroli i społecznej wobec niepożądanych zachowań oraz wsparcie dla podtrzymania zaangażowania prospołecznego[116]. Czynniki ochronne odgrywają również dodatkową, pośrednią rolę, łagodząc lub buforując wpływ ekspozycji na czynniki ryzyka. Te ostatnie dostarczają wzorców dla zachowań problemowych: zwiększają prawdopodobieństwo zaangażowania się w nie oraz podatność na ich występowanie[117].

Model współzależnych domen obejmujących czynniki chroniące i czynniki ryzyka obejmuje pięć obszarów:

1. uwarunkowania biologiczno-genetyczne:
   a) czynniki ryzyka: alkoholizm w rodzinie;
   b) czynniki chroniące: wyższy niż przeciętny poziom inteligencji;

2. szersze otoczenie (środowisko) społeczne:

[113] A. Siudem, *Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej*, cyt. wyd., s. 70.
[114] J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki* (w:) *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, G. Świątkiewicz (red.), Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002, s. 26.
[115] A. Siudem, *Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej*, cyt. wyd., s. 71.
[116] R. Jessor, *Problem-Behavior Theory ~ A Brief Overview*, https://ibs.colorado.edu/jessor/pb_theory.html
[117] Tamże.

f) czynniki ryzyka: ubóstwo, anomia (osłabienie norm społecznych), wysoki poziom przestępczości, wysoka dostępność substancji psychoaktywnych;
g) czynniki chroniące: dobre szkoły, spójna rodzina, zasoby sąsiedzkie, dostępność zajęć pozaszkolnych, brak społecznej akceptacji dla zachowań odbiegających od normy;

3. bliższe otoczenie społeczne:
   a) czynniki ryzyka: wzorce zachowań dewiacyjnych, konflikt miedzy normami rodziców i rówieśników;
   b) wzory zachowań konwencjonalnych w rodzinie, pozytywne wzory zachowań bliskich kolegów i rówieśników, monitorowanie zachowań dzieci przez rodziców;
4. uwarunkowania osobowościowe:
   a) czynniki ryzyka: niska samoocena, skłonność do podejmowania ryzyka, wysokie zapotrzebowanie na stymulację;
   b) czynniki chroniące: wysoka wartość osiągnięć, dbałość o zdrowie, nietolerancja dla zachowań odbiegających od norm społecznych;
5. zachowania:
   a) czynniki ryzyka: używanie substancji psychoaktywnych, niewywiązywanie się z obowiązków szkolnych;
   b) czynniki chroniące: uczestniczenie w praktykach religijnych, udział w zajęciach pozalekcyjnych organizowanych przez szkołę, uczestniczenie zajęciach pozaszkolnych (organizacje młodzieżowe, wolontariat, grupy kościelne)[118].

Powyższe czynniki są zróżnicowane, wielopoziomowe i wzajemnie ze sobą powiązane. Jeśli przeważają czynniki chroniące, to ryzyko wystąpienia zachowań dewiacyjnych maleje. Natomiast przewaga czynników ryzyka powoduje wzrost zachowań problemowych. Zgodnie z tą teorią bardziej podatni na włączanie się w sytuacje problemowe są młodzi ludzie bardziej związani z rówieśnikami niż z rodzicami, izolujący się od społeczeństwa, mający niskie poczucie wartości i prezentujący niekonwencjonalne poglądy, wartości i postawy, aniżeli osoby o wysokim poczuciu własnej wartości, pewni siebie, szanujący rodzinę bardziej niż rówieśników oraz prezentujący konwencjonalne poglądy, postawy i zachowania[119].

[118] K. Ostaszewski, *Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży* (w:) *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*, M. Deptuła (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 117-119.
[119] M. Jędrzejko, M. Janusz, M. Walancik, *Czynniki ochronne i ryzyka w uzależnieniach oraz zachowaniach ryzykownych*, cyt. wyd., s. 94.

Teoria problemowego zachowania została wykorzystana w wielu różnych badaniach nad zachowaniami w dzieciństwie, wieku dojrzewania i młodości, w tym nad zachowaniami ryzykownymi. Służy także jako rama teoretyczna w działalności profilaktycznej, gdzie dąży się do wzmacniania lub uczenia umiejętności życiowych sprzyjających realizacji celów i zaspokajaniu potrzeb okresu dorastania w sposób konstruktywny (np. radzenie sobie ze stresem) oraz ułatwiających start w dorosłość, a także do stworzenia warunków i zaangażowania dzieci i młodzieży do spędzania wolnego czasu w sposób sprzyjający wzmacnianiu poczucia własnej wartości[120]. Celem interwencji profilaktycznych jest zatem eliminacja lub zmniejszenie oddziaływania czynników ryzyka oraz wzmacnianie roli czynników chroniących.

Także R. K. Merton[121], autor jednej z najbardziej znanych **koncepcji zachowań dewiacyjnych,** wskazuje najbardziej podatne na dewiacje elementy społeczeństwa oraz prowadzące do niej mechanizmy. W ujęciu teorii anomii ujmującej zachowania ryzykowne z perspektywy makrosocjologicznej, ich główną przyczyną jest załamanie w strukturze społecznej wynikające z rozbieżności pomiędzy celami, do jakich dążą ludzie a społecznie ustrukturalizowanymi praktykami ich osiągnięcia w sposób konformistyczny[122]. We właściwie funkcjonującym społeczeństwie zarówno cele, jak i środki służące ich realizacji są ze sobą skoordynowane. Równowaga ta może jednak ulec zachwianiu w dwóch sytuacjach. Pierwsza związana jest z przekształceniem działań umożliwiających realizację zamierzeń w cel sam w sobie, co sprzyja rozwojowi konformizmu. Druga z nich występuje, gdy w społeczeństwie priorytety są ważniejsze niż środki prowadzące do ich realizacji, a zainteresowanie przesuwa się w kierunku współzawodnictwa. Nie wszyscy mają w nim równe szanse, co w konsekwencji prowokuje bunt i podjęcie starań o zmianę wśród osób zmarginalizowanych. Niższe piętra drabiny społecznej zmniejszają bowiem prawdopodobieństwo odniesienie sukcesu kulturowego, dlatego też jednostki z niższych klas i warstw społecznych mogą dążyć wszelkimi metodami do uzyskania większej możliwości realizacji celów stawianych przez kulturę[123]. W sytuacji, w której brakuje dostępu do środków umożliwiających osiągnięcie kulturowo wyznaczonego w danym społeczeństwie celu, są one narażone na rezygnację z jego realizacji lub realizację w sposób nieakceptowany

[120] M. Jędrzejko, A. Neroj, K. A. Wojcieszek, A. Kowalewska, *Teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych,* (w:) *Współczesne teorie i praktyka profilaktyki uzależnień chemicznych i niechemicznych,* M. Jędrzejko (red.), Fundacja PEDAGOGIUM, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, s. 107.
[121] Zob. R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, New York 1968.
[122] Tamże, s. 88.
[123] A. Siemiaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, PWN, Warszawa 2003, s. 30- 33

społecznie[124]. Potrzeby te są często efektem perswazyjnego oddziaływania reklam i konsumpcyjnego charakteru kultury, co powoduje, że współczesny człowiek pragnie coraz więcej, chociaż nie pozwalają mu na to finansowe ograniczenia. Zwłaszcza młodzi ludzie są grupą społeczną, którą chętnie śledzi i przyjmuje nowinki, także te będące rezultatem zaplanowanych kampanii marketingowych. Wobec pogłębiania się rozbieżności pomiędzy strukturą kulturową a społeczną, społeczeństwo staje się coraz bardziej niestabilne i pojawia się zjawisko anomii, prowadząc do ujawniania się egoistycznych tendencji tkwiących w człowieku i w konsekwencji - do wzrostu zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczości. przy czym w zależności od okoliczności i etapów życia podjęta decyzja może ulec zmianie. Zdaniem Fritza Schützego[125], ważnym aspektem anomii są przekształcenia wywołujące zakłócenia, ograniczenia lub usunięcia wymiaru moralnego, będącego integralną częścią rzeczywistości społecznej. Mogą one, lecz nie muszą prowadzić do demoralizacji jednostek. Jednostka przystosowuje się do zaistniałej sytuacji dewiacyjnej poprzez wybór jednego z pięciu możliwych rozwiązań. Są to: konformizm, innowacja, rytualizm, bunt i wycofanie.

Konformizm, to akceptacja celów kulturowych i dążenie do nich w sposób społecznie usankcjonowany. Do tej kategorii można by zaliczyć młodzież, która myśli o własnej przyszłości, akceptują swoje cele, by w końcu je osiągnąć poprzez naukę i pracę.

Rytualizm dotyczy sytuacji, w której osoba zachowuje się w sposób społecznie akceptowany pomimo wątpliwości lub braku zrozumienia wobec kulturowo określonych celów. Pomimo tego, że „rytualiści" uczestniczą w procesie edukacji, nie przejawiają dążeń do realizacji wytycznych kulturowych.

Istotą innowacji jest akceptacja kulturowo wyznaczonych celów przy jednoczesnym odrzuceniu usankcjonowanych i zinstytucjonalizowanych społecznie praktyk prowadzących do ich osiągnięcia. Są to młodzi ludzie, którzy realizują swoje marzenia, ale znajdują inne sposoby, aby je urzeczywistnić.

Bunt umożliwia jednostce, która przestała akceptować kulturowo wyznaczone cele i metody służące ich realizacji, adaptację do nowych warunków poprzez próby przekształcania istniejącej struktury społeczno-normatywnej i proponowanie alternatywnych, najczęściej niepożądanych społecznie rozwiązań. Są to uczniowie, którzy wybierają ryzykowne zachowania ponad naukę w szkolę.

---

[124] M. Jędrzejko, A. Neroj, K. A. Wojcieszek, A. Kowalewska, *Teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, cyt. wyd., s. 90.

[111]F. Schütze, *Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, „Studia socjologiczne" 2007, nr 1, s. 33.

Najbardziej krytykowaną formą przystosowania jest wycofanie uznawane za negację praworządności systemu społecznego. Do ludzi wybierających ten typ adaptacji społecznej w reakcji na stan anomii, R. Merton zaliczał alkoholików, narkomanów, włóczęgów itd., odrzucających lub ignorujących cenione uprzednio cele kulturowe i ustrukturalizowane możliwości ich osiągnięcia w sposób legalny[126]. Do tej grupy mogą zostać zakwalifikowani także młodzi ludzie, którzy unikają kontaktu ze społeczeństwem wybierając towarzystwo własnych rówieśników z grup podkulturowych np. uczniowie, którzy nie realizują obowiązku szkolnego.

Konformiści, „rytualiści" i innowatorzy mogą w pewnym stopniu przyczyniać się do rozwoju społeczeństwa. Natomiast zwiększonej uwagi wymagają osoby zbuntowane i wycofane i to na nich powinny, w myśl teorii Mertona, zostać nakierowane działania profilaktyczne. „Profilaktyka procesów związanych z anomią społeczną wymaga odwołania się do więzi społecznych i emocjonalnych w obrębie instytucji wychowawczych (…)". To także oddziaływania na przekonania i postawy wprowadzające lub podtrzymujące chaos normatywny[127] oraz atrakcyjne zagospodarowywanie czasu wolnego młodzieży, by przynosiło to korzyść zarówno im samym, jaki i otoczeniu (np. pozalekcyjne zajęcia sportowe).

W teorii uzasadnionego działania Icek Ajzen i Martin Fishbein[128] zwracają natomiast uwagę na procesy poznawcze, które poprzedzają ludzkie działanie. Każda ludzkie zachowanie jest poprzedzone świadomym zamiarem, czyli oznaką gotowości danej osoby do jego wykonania. Zamiar podjęcia (lub zaniechania) danego zachowania opiera się na opiera się na informacjach o konsekwencjach działania (pozytywnych i negatywnych) oraz na przekonaniach normatywnych, czyli postawie wobec danego zachowania, na spostrzeganiu norm społecznych, które tego zachowania dotyczą, oraz na spostrzeganym przez siebie oczekiwaniu wobec zachowania przez osoby znaczące (tzw. presja społeczna)[129], a więc na swoistym bilansie możliwych korzyści i strat. Intencja może być zatem bezpośrednim wyznacznikiem określonego działania.

Teoria uzasadnionego działania znajduje zastosowanie w szerokim zakresie tematycznym: od zapobiegania chorobom przenoszonych drogą płciową przez recykling, satysfakcję z pracy, spożywanie genetycznie zmodyfikowanej żywności, ćwiczenia fizyczne po badania nad zachowaniami seksualnymi dorastającej młodzieży - według niej na

[126] A. Siemiaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, cyt. wyd., s. 34- 45.
[127] P. Szczukiewicz, *Profilaktyka wobec zjawiska społecznej anomii,* (w:) *Nowe wyzwania profilaktyki*, Z. B. Gaś (red.), Innovatio Press, Lublin 2016, s. 23.
[128] Zob. M. Fishbein, I. Ajzen, *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research,* Addison-Wesley Publishing Company, Boston 1975.
[129] A. Siudem, *Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej*, cyt. wyd., s. 70.

zaangażowanie się nastolatków we wczesne zachowania tego rodzaju mają wpływ ich wcześniej istniejące postawy i subiektywne normy ich rówieśników[130]. Wielu badaczy wykorzystuje tę koncepcję właśnie do badań zachowań związanych z wysokim ryzykiem i niebezpieczeństwem, a także zachowań dewiacyjnych, na przykład do zrozumienia procesu decyzyjnego, który leży u podstaw zachowań palaczy. Zdaniem autorów, młodzież przejawia zachowania, które postrzega jako powszechne i akceptowane przez innych np. używanie substancji psychoaktywnych. Przy czym nie muszą to być rzeczywiste zachowania tych osób, wystarczą fałszywe przekonania innych dotyczące rozpowszechnienia jakiegoś zjawiska W takiej sytuacji osoba może odczuwać presję, zwiększając w rezultacie prawdopodobieństwo podjęcia zachowania ryzykownego.

Teoria I. Ajzena dostarcza użytecznych informacji do przewidywania zachowań zdrowotnych, planowania i wdrażania programów promocji zdrowia, przeprowadzania antynarkotykowych kampanii medialnych czy też interwencji związanych z używaniem nikotyny. W ujęciu tej teorii profilaktyka winna opierać się na edukacji normatywnej, a więc na poznaniu intencji młodzieży wobec zachowań dewiacyjnych, osłabienia subiektywnych norm młodzieży akceptujących je, korygowania błędnych przekonań normatywnych dotyczących rozpowszechnienia zachowań ryzykownych i ich negatywnych oddziaływań na jednostkę i społeczeństwo[131].

Zarysowane powyżej w skrócie koncepcje nie są jedynymi, które interesują się poszukiwaniem źródeł zachowań ryzykownych adolescentów. Najlepiej jednak będą służyły postawionym w rozdziale metodologicznym celom, wyjaśniając nie tylko sam mechanizm ich powstawania, ale i integrując go z indywidualnymi cechami jednostki (skłonność do ryzyka, potrzeba osiągnięć, dążenie do samodzielności, kompetencje społeczne, umiejętne rozwiązywanie problemów, ciekawość i kreatywność itp.), wpływem najbliższego otoczenia (rodzina, szkoła, grupy rówieśnicze) i środowiska lokalnego oraz osadzając je w społeczno-kulturowym (aktywność społeczna, wzorce zachowań społecznych, systemy wartości, normy i wzory postępowania) i prawnym kontekście uwarunkowań (lokalna polityka oświatowa, polskie i czeskie uregulowania prawne) i ekonomicznych (tempo wzrostu gospodarczego, dynamika bezrobocia, skala ubóstwa w powiatach. struktura wieku populacji). Zrozumienie tych procesów w kontekście powyższych teorii pozwala na lepszą identyfikację czynników ryzyka przy wdrażaniu i ewaluacji działań przez podmioty zaangażowane w działalność

[130] Zob. W. Doswell, B. Braxtee, E. Cha, K. Kim, Kevin, *Testing the Theory of Reasoned Action in Explaining Sexual Behavior Among African American Young Teen Girls*, „Journal of Pediatric Nursing", 2011, nr 6.
[131] M. Jędrzejko, A. Neroj, K. A. Wojcieszek, A. Kowalewska, *Teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, cyt. wyd., s. 76.

profilaktyczną na rzecz społeczności lokalnej obszarów pogranicza polsko-czeskiego. Nie można także zapomnieć, że „wszelkie badania, w tym również badania pedagogiczne, wydają się tym wartościowsze, im bardziej osadzone są na podłożu określonej teorii”[132].

1.4. Zachowania ryzykowne młodzieży w Polsce i na świecie - przegląd dotychczasowych badań

Punktem wyjścia do poniższych rozważań na badaniami dotyczącymi zachowań ryzykownych młodzieży stało się przeszukanie literatury fachowej pod kątem interesujących autorkę zagadnień. Przeprowadzono także wyszukiwanie w sieci organizacji, baz danych i publikacji on-line, systematyzując i porządkując zebrane dane w kontekście nowych zjawisk wychowawczych.

Badania naukowe mogą i powinny odgrywać ważną rolę w kształtowaniu polityki legislacyjnej w zakresie oddziaływań wychowawczo-profilaktycznych wobec młodzieży z uwagi na to, że osoby w nie zaangażowane posiadają specjalistyczną wiedzę związaną z tematami o znaczeniu społecznym i najlepiej rozumieją jak włączyć tę wiedzę do procesu decyzyjnego. Generują tym samym przesłanki do dyskursu publicznego nad skalą i tempem zjawisk kryzysowych, pozwalając na ich interpretację i wyciąganie wniosków z obserwacji otaczającej nas rzeczywistości. Tego typu badania o charakterze lokalnym stanowią podbudowę do wdrażania i ewaluacji działań prowadzonych w ramach promocji zdrowia, profilaktyki oraz kompensowania następstw zachowań ryzykownych na danym terenie. Wydają się jednak niewystarczające, aby planować działania profilaktyczne w szkole. Główną trudnością w przetwarzaniu zawartych w nich danych stanowi fakt, że młodzież nie stanowi grupy o jednolitych parametrach społecznych. Młodzi ludzie różnią się pod względem statusu materialnego rodziny, zorientowaniem na wartości czy sposobów i stylów życia. Za próbę przezwyciężenia tych utrudnień można uznać prowadzone cyklicznie badania krajowe i międzynarodowe z użyciem ujednoliconej metodologii, co umożliwia porównań, śledzenie trendów oraz ułatwia opracowywanie raportów na potrzeby rożnych instytucji i organizacji. Takie badania są także cennym źródłem informującym o aktualnych problemach młodzieży, mogą zatem stanowić podstawę do projektowania adekwatnych do potrzeb programów

[132] M. Łobocki, *Rola teorii w badaniach pedagogicznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Sectio F 1976, nr 16., s. 281.

profilaktycznych[133], tym samym stwarzając szansę rzeczywistego udziału w rozwiązywaniu nasilających się w Polsce i na świecie kryzysów wychowawczych. Narastanie zachowań zagrażających prawidłowemu rozwojowi młodzieży nie jest bowiem tylko polską domeną - podobne problemy wychowawcze sygnalizuje pedagogika rosyjska, niemiecka, czeska, amerykańska czy brytyjska.

Badania dotyczące genezy przestępczości i wykolejenia moralnego młodzieży prowadziła między innymi Lidia Mościcka i Ljiljana Stevkovic, natomiast Krystyna Ostrowska koncentrowała się wokół psychicznych determinantów przestępczości wśród młodocianych recydywistów. Pionierem w zakresie badań nad agresją uczniów w szkole był natomiast Dan Olweus, który zapoczątkował je na początku lat 70. XX w. Rozważania profilaktyczne Czesława Cekiery i Zbigniewa B. Gasia koncentrują się natomiast wokół zjawiska patologii społecznych, profilaktyki uzależnień, zaburzeń w zachowaniu i psychoterapii. Także Kazimierz Ostaszewski specjalizuje się w badaniach nad zachowaniami ryzykownymi dzieci i młodzieży oraz w profilaktyce problemowej. W ten nurt dociekań naukowych wpisują się też autorskie badania Jana Śledzianowskiego dotyczące uzależnień wśród młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej oraz wpływu reformy edukacji na nasilenie problemów wychowawczych w szkole. To także nowatorskie badania Bronisława Urbana dotyczące uzależnień wśród uczniów szkół krakowskich oraz badania nad zaburzeniami w zachowaniu, zachowaniami agresywnymi dzieci i młodzieży, prekursorskie badania Jacka Pyżalskiego poświęcone nowym zachowaniom ryzykownym młodzieży związanym z rozpowszechnieniem agresji elektronicznej wśród młodzieży gimnazjalnej oraz badania odrzucenia rówieśniczego oraz badania Zenona Jasińskiego nad młodzieżą defaworyzowaną z Ochotniczych Hufców Pracy. Działalność naukowa Moniki Szpringer wiąże się z prowadzeniem badań z zakresu zdrowia publicznego, zachowań ryzykownych dzieci, młodzieży i dorosłych oraz działaniami profilaktycznymi. Z kolei częstotliwość występowania wydarzeń o charakterze traumatycznym wśród młodzieży została poddana badaniu przez Ninę Ogińską-Bulik w 2010 roku. Badanie w grupie wiekowej od 8 do 30 lat prowadzone przez Russella Poldracka przy użyciu metody wizualizacji aktywności mózgu za pomocą rezonansu magnetycznego, uczyniło pierwszy krok w kierunku identyfikacji obszarów mózgu odpowiedzialnych za szczególne zachowanie nastolatków. Głównym celem badań Martina Dolejš i współpracowników była identyfikacja specyfiki zachowań ryzykownych uczniów czeskich gimnazjów w okresie dojrzewania (w wieku od 11 do 19 lat)

[133] A. Dzielska, A. Kowalewska, *Zachowania ryzykowne młodzieży-współczesne podejście do problemu*, „Studia BAS" 2014, nr 2, s. 153-154.

w odniesieniu do wieku i płci, podczas gdy badanie Alexandra T. Vazsonyi, Elizabeth Trejos-Castillo i Maureen A. Young zaktualizowało wiedzę na temat etiologii zachowań problemowych wśród młodzieży afroamerykańskiej (spożywanie alkoholu, zażywanie narkotyków, przestępczość i przemoc) w kontekście wiejskich i pozawiejskich uwarunkowań rozwojowych. W przekrojowym badaniu Alberta Lee i CK Tsang zbadano natomiast wskaźniki rozpowszechnienia różnych zachowań ryzykownych uczniów z Hong Kongu w wieku 10-19 lat - według wieku, płci i wykształcenia rodziców. Celem niewielkich liczebnie, ale interesujących badań Neslihan Güney Karaman i Figen Çok było natomiast porównanie opinii tureckiej młodzieży i dorosłych na temat podejmowania ryzyka przez młodzież.

Analiza raportów z badań instytucjonalnych oraz prac badawczych przedstawicieli pedagogiki i psychologii wskazuje na rozwijające się problemy o charakterze zaburzeń zachowania, uzależnień i zachowań ryzykownych[134]. Te doświadczenie badawcze przyczyniają się do lepszego zrozumienia młodych ludzi w świetle nowych doświadczeń społecznych ostatniej dekady. Sprzyja temu komputeryzacja szkół i powszechny dostęp do Internetu (na przykład badanie ankietowe zachowań ryzykownych u uczniów szkół praskim w 2016 roku polegało na samodzielnym wypełnieniu ankiety online).Ponadto monitorowanie częstotliwości i rodzajów zachowań ryzykownych ułatwia kontrolowaniu efektów podejmowanych działań zapobiegawczych. Sprzyja temu powstawanie ośrodków naukowych zajmujących się tą tematyką, do których należą miedzy innymi: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Narkotykowych, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie (Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M"), Deutsches Jugendinstitut, Ośrodek Studiów nad Młodzieżą HSE - St. Petersburg, Centrum prevence rizikové virtuální komunikace przy Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu czy Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii (EMCDDA).

Międzynarodowe doświadczenie bogate w teoretyczne i empiryczne materiały do badań, zawsze wzbudzały zainteresowanie teoretyków i praktyków. Poniżej zaprezentowano wybrane przykłady krajowej i międzynarodowej działalności badawczej, które stanowiły dla autora niniejszej pracy swoiste wytyczne przy projektowaniu własnych badań z uwzględnieniem ogólnie przyjętych w środowisku naukowym standardów. Pod uwagę

[134] M. Jędrzejko, *„Zawirowany" świat – w poszukiwaniu źródeł zachowań ryzykownych i dewiacji w młodym pokoleniu*, https://docplayer.pl/7846542-Zawirowany-swiat-w-poszukiwaniu-zrodel-zachowan-ryzykownych-i-dewiacji-w-mlodym-pokoleniu.html, s. 5.

wzięto także powtarzalność i możliwość weryfikacji badań, przy czym przegląd ma charakter eksploracyjny, a nie wyczerpujący lub rozstrzygający.

Projekt *International Self-Report Delinquency Study* jest przykładem międzynarodowej współpracy badawczej z wykorzystaniem standaryzowanych instrumentów i procedur gromadzenia danych. ISRD ma dwa główne cele: obserwację i porównywanie różnic pomiędzy krajami w zakresie podobieństw i tendencji w wykroczeniach, wiktymizacji i używania substancji wśród nieletnich oraz zbadanie i przetestowanie teoretycznych zagadnień związanych z przestępczością i wiktymizacją młodzieży.

ISRD stosuje standaryzowaną ankietę (z możliwością krajowych modułów dla ISRD3) przeprowadzaną wśród uczniów w klasa siódmych, ósmych i dziewiątych (lub równorzędnych dla dzieci w wieku 12-16 lat), losowo wybranych ze szkół z dwóch średnich lub dużych miast każdego kraju uczestniczącego w badaniach. Dane zebrano po raz pierwszy w latach 1992-1993 w 12 krajach (ISRD-1): Belgii, Anglii i Walii, Finlandii, Niemczech, Grecji, we Włoszech, Irlandii Północnej, Nowej Zelandii, Portugalii, Hiszpanii, Szwajcarii, Holandii i Stanach Zjednoczonych. Dane dla ISRD- 2 zbierano w latach 2005 - 2007 w 31 krajach: Austrii, Belgii, Francji, w Niemczech, Irlandii, we Włoszech, Holandii, Portugalii, Hiszpanii, Szwecji, Islandii, Norwegii, Danii, Szwajcarii, Finlandii i na Cyprze. Ponadto w badaniach uczestniczyła Republika Czeska, Estonia, Węgry, Litwa, Polska, Słowenia, Armenia, Bośnia i Hercegowina, Federacja Rosyjskia, Chiny oraz Kanada i Stany Zjednoczone (reprezentowane przez cztery stany: Illinois, Massachusetts, New Hampshire i Texas). Wreszcie, po raz pierwszy udział wzięły także kraje spoza Europy i Ameryki Północnej (Antyle Holenderskie i Aruba, Surinam i Wenezuela)[135]. W Polsce badanie zostało przeprowadzone przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości i współfinansowane przez European Commission's Daphne Program „*The International Self-Report Study on Violent Behaviour, Attitudes and Vicyimisation among Youth*". Uczestniczyło w nim 2114 uczniów z 49 szkół w wieku od 12 do 17 lat[136].

W trzeciej edycji rozpoczętej w 2012 r. bierze udział łącznie 35 krajów, wśród których zabrakło Cypru, Irlandii, Islandii, Norwegii, Węgier, Słowenii oraz krajów pozaeuropejskich (poza Stanami Zjednoczonymi). Dołączyła za to Macedonia, Rumunia, Serbia, Gruzja, Kosowo, Słowacja, Ukraina, Chorwacja, Grecja, Finlandia Wielka Brytania (Anglia, Szkocja),

[135] *Participating Countries*, https://web.northeastern.edu/isrd/isrd2/

[136] J. Czabański, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, A. Siemiaszko, *Poland* (w:) *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond. Results of the Second International Self-Report Delinquency Study*, J. Junger-Tas, I. H.Marshall, D. Enzmann**,** M. Killias, M.Steketee, B. Gruszczynska (eds.), Springer, New York 2010, s. 279-280.

Brazylia, Chile, Wenezuela, Republika Zielonego Przylądka, Indie, Indonezja, Korea Południowa, Tajwan oraz Australia. Jej zakończenie planowane jest na rok 2019[137].

Powyższe badania z uwagi na wysoki stopień standaryzacji metodologicznej oraz dużą liczbę reprezentowanych krajów stanowią niewątpliwy wkład w porównywanie międzynarodowej wiedzy na temat przestępczości i wiktymizacji, umożliwiają także analizę przyczyn zachowań przestępczych uwzględniając odmienne uwarunkowania dla poszczególnych krajów (informacje na temat stylu życia, więzi społecznych i kontroli, wpływie sąsiedztwa o przestępczości i wiktymizacji, na reakcji społecznej na przestępcze zachowania, na znaczeniu rodziny, wpływie szkół i systemów szkolnych itp.)

Kolejnym wieloletnim programem badawczym, stworzonym przez grupę badaczy skupionych wokół Rady Europy, jest *European School Survey Project on Alcohol and Drugs ESPAD (Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs – Pompidou Group).* Badania zainicjowane przez tę grupę prowadzone są od 1995 r., co cztery lata, według tych samych wystandaryzowanych technik i w oparciu o tę samą ankietę, umożliwiają gromadzenie porównywalnych danych dotyczących trendów w zakresie nasilenia zjawiska używania przez młodzież substancji psychoaktywnych, ocenę czynników wpływających na ich rozpowszechnienie i przekonania na temat ich szkodliwości oraz gotowość do eksperymentów z nimi w obrębie poszczególnych krajów.

Badania ESPAD realizowane są metodą ankiety wypełnianej audytoryjnie przez młodzież szkolną w wieku 15-16 lat oraz 17-18 lat, a ankieterzy rekrutowani się spoza systemu oświaty i wychowania. Ich koordynowaniem zajmuje się Szwedzki Ośrodek Badań nad Alkoholem i Narkotykami *(The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drug)* przy wsparciu Europejskiego Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii (EMCDDA). Wielkość prób przekraczała zazwyczaj liczbę 2400 dla jednego rocznika. W 1995 roku badanie objęło 26 krajów europejskich, w tym Polskę, w 2007 roku. zgromadzono dane z 35 państw, a w 2011 roku z 39 krajów. W 2015 roku udział wzięło 96 043 uczniów z 35 krajów Europy.

ESPAD, to pierwsze ogólnopolskie badania spełniające kryteria międzynarodowej porównywalności. Podjęte z zamiarem monitorowania zmian zachodzących w zakresie używania substancji przez młodzież szkolną, w 2015 r. zrealizowane zostały przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii i Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów

[137] *The International Self-Report Delinquency Study*, https://web.northeastern.edu/isrd/

Alkoholowych, przy współpracy Instytutu Psychiatrii i Neurologii[138] na losowej próbie reprezentatywnej uczniów klas trzecich szkół gimnazjalnych (3526 osób) oraz klas drugich szkół ponadgimnazjalnych (2770 osób).

Rzetelnym źródłem wiedzy na temat zachowań ryzykownych młodzieży są międzynarodowe badania *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC),* realizowane cyklicznie co cztery lata przy współpracy Światowej Organizacji Zdrowia od 1982 r. w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej. HBSC koncentrują się na zrozumieniu zachowań zdrowotnych uczniów w wieku 11-12, 13-14 oraz 15-16 lat, a także 17-18 lat, w ich kontekście społecznym. Pokazując, w jaki sposób rodzina, szkoła, rówieśnicy, media i otoczenie lokalne wpływają na zdrowie i zachowania zdrowotne młodych ludzi, badania te od lat są podstawą diagnozy stanu zdrowia młodzieży szkolnej, pozwalając na ocenę tendencji zmian w czasie, porównania międzynarodowe oraz inicjując szereg programów profilaktycznych[139]. Służą także kształtowaniu aktualnych celów polityki zdrowotnej państw w wymiarze zdrowia publicznego i polityki edukacyjnej. Finansowane są wyłącznie ze źródeł krajowych, bez wsparcia funduszy międzynarodowych. Standardowy kwestionariusz opracowany dla każdego cyklu badań zawiera pytania obowiązkowe i rekomendowane pytania opcjonalne dotyczące zarówno zachowań zdrowotnych, jak i ryzykownych: paleniem tytoniu, używaniem alkoholu, stosowaniem diet odchudzających, używaniem marihuany/haszyszu, zachowaniami seksualnymi, uczestnictwem w bójkach, przemocą w szkole i cyberprzemocą. W 2017/2018 roku udział w nich zdeklarowało 47 krajów, w większości z kontynentu europejskiego. Polska uczestniczy w nich od 1990 roku, a ich koordynatorem w ramach działalności statutowej jest Instytut Matki i Dziecka w Warszawie. Respondenci wypełniają w szkole standaryzowaną ankietę w obecności ankietera, przetłumaczoną i dostosowaną do warunków każdego kraju, w sposób umożliwiający porównania międzynarodowe[140].

Innym projektem jest amerykański *Youth Risk Behavior Surveillance System (YRBSS). Division of Adolescent and School Health (DASH),* która od 1991 roku obserwuje zachowania zdrowotne młodzieży, w ramach badaniach przeglądowych przeprowadzanych co dwa lata, gromadzi dane na temat różnych zachowań ryzykownych młodzieży, związanych

[138] J. Sierosławski, *Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież. Wyniki Europejskiego Programu Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD) w 2011 roku***,** https://www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/.../download.php?, s.1-2.

[139] D. Olko, *Ruszyły badania HBSC (Health Behaviour in School-aged Children)*, http://www.imid.med.pl/pl/aktualnosci/ruszyly-badania-hbschealth-behaviour-in-school-aged-children

[140] *Zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej*, http://www.imid.med.pl/files/imid/Aktualnosci/HBSC%202018%20info.pdf

z bezpieczeństwem osobistym i brakiem aktywności fizycznej, zachowaniami seksualnymi (wczesne ciąże, choroby przenoszonymi drogą płciową), używaniem alkoholu, narkotyków i tytoniu oraz stosowaniem diet odchudzających. Ponadto YRBSS śledzi częstotliwość występowania otyłości i astmy oraz od 2015 roku - innych zachowań związanych ze zdrowiem, tożsamością seksualną, płcią i kontaktami seksualnymi[141]. Projekt umożliwia monitorowanie wybranych zachowań zdrowotnych, ich nasilanie się lub spadek, współwystępowanie oraz porównywanie uzyskanych rezultatów na poziomie lokalnym i krajowym. W latach 1991 - 2017 zebrano dane od ponad 4,4 miliona uczniów publicznych i prywatnych szkół średnich (od 9 do 12 klasy) w Stanach Zjednoczonych i terytoriach zależnych: Guamu, Marianów Północnych i Portoryko. Badania te są przeprowadzane zazwyczaj podczas semestru wiosennego za pomocą standardowego kwestionariusza ankiety. YRBSS zawiera również dodatkowe ankiety przeprowadzane przez *Centers for Disease Control and Prevention*, adresowane do uczniów szkół gimnazjalnych. Uzyskane rezultaty służą opracowywaniu i wdrażaniu programów profilaktycznych, wspierają ustawodawstwo w zakresie zdrowia publicznego, umożliwiają analizę wzajemnych powiązań pomiędzy różnymi zachowaniami ryzykownymi oraz ocenę długoterminowych trendów w tym obszarze. Kluczowe narzędzie diagnostyczne zostało wykorzystane także w innych badaniach po dostosowaniu do lokalnych potrzeb, czego przykładem są południowoafrykańskie *National Youth Risk Behaviour Survey (NYRBS).*

Także wyniki największych australijskich internetowych badań młodzieży *(Youth Survey),* przeprowadzanych przez chrześcijańską organizację *The Mission Australia* służą decydentom, społeczności akademickiej i organizacjom pozarządowym do opracowywania dokumentów politycznych i raportów badawczych, wspierania usług i programów mających kluczowe znaczenie dla młodych ludzi. Badanie przeprowadzane jest corocznie od 2002 roku i ma na celu określenie preferowanych przez nich wartości i aspiracji życiowych oraz dostarczenie informacji dotyczących stylu życia, działalności edukacyjnej (lub zatrudnienia), powiązań rodzinnych i źródeł wsparcia oraz dobrostanu psychicznego. W 2018 roku ankietę wypełniło dobrowolnie 28 286 osób w przedziale wiekowym od 15 do 19 lat. Spośród nich 87,5% respondentów wypełniło ankietę *online* (link elektroniczny do kwestionariusza został wysłany między innymi do wszystkich dyrektorów szkół średnich w kraju), a 12,5%

[141] *Youth Risk Behavior Surveillance System (YRBSS) Overview,* https://www.cdc.gov/healthyyouth/data/yrbs/overview.htm

wypełniło ankiety na papierze, uznając zdrowie psychiczne, alkohol i narkotyki, sprawiedliwość i dyskryminację za najważniejsze problemy dzisiejszej Australii[142].

W Polsce niewiele jest przedsięwzięć badawczych realizowanych kilkakrotnie z zastosowaniem tej samej metody i w pewnym stopniu tego samego narzędzia, nie wspominając już o badaniu zachowań ryzykownych młodzieży. Wśród nich ważnym źródłem wiedzy o kondycji zdrowotnej młodych ludzi oraz ich uwarunkowaniach są warszawskie badania ankietowe w ramach projektu monitorowania zachowań ryzykownych młodzieży realizowane przez Zespół Pracowni Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M" Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie. Powtarzane cyklicznie co 4 lata od 1984 roku pozwalają na monitorowanie zmian i aktualizowanie informacji dotyczących rozpowszechnienia problemów w zakresie zdrowia psychicznego, nadużywania substancji psychoaktywnych oraz innych niebezpiecznych zachowań wśród młodzieży. Do tej pory przeprowadzono dziewięć edycji badań mokotowskich, ostatnią w 2016 roku. Dla zachowania porównywalności badacze stosuje się taką samą procedurę badawczą (metoda audytoryjna) oraz bardzo podobny zakres tematyczny pytań ankietowych. Badaną populację stanowili w latach 1984 - 2000 15-letni uczniowie pierwszych klas szkół ponadpodstawowych (liceów, techników i zasadniczych szkół zawodowych), znajdujących się na obszarze obejmującym dzielnice Warszawy: Mokotów, Ursynów oraz Wilanów). Od 2004 roku tematyczny zakres badań znacznie się poszerzył się w stosunku do początkowego zamysłu badawczego. Oprócz obserwacji trendów dotyczących używaniu środków psychoaktywnych (alkoholu, tytoniu, narkotyków i leków uspokajających i nasennych) dodano wybrane wskaźniki zdrowia psychicznego młodzieży obejmujące zaburzenia internalizacyjne (depresja, samopoczucie psychiczne) oraz zaburzenia eksternalizacyjne (przemoc, zachowania sprzeczne z prawem), nowe zachowania ryzykowne (nadużywanie Internetu, agresja elektroniczna, hazard), a także trendy dotyczące wybranych aspektów stylu życia młodzieży, w tym sposobu spędzania wolnego czasu (Internet, gry komputerowe, zajęcia pozalekcyjne, monitorowania wolnego czasu przez rodziców, a także pytania o wsparcie rodziców i rówieśników oraz o klimat szkoły. We wszystkich czterech rundach zastosowano losowy, warstwowo-klastrowy dobór reprezentatywnej próby uczniów trzecich klas uczęszczających do publicznych i niepublicznych gimnazjum[143]. W 2016 roku z inicjatywy Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych do udziału w

[142] E. Carlisle, J. Fildes, S. Hall, V. Hicking, B. Perrens, J. Plummer, *Youth Survey Report 2018*, Mission Australia, Sydney 2018, s. 4.

[143] K. Ostaszewski, *Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży. Badania mokotowskie 2004–2016. Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016*, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, Warszawa 2017 s.8-12.

badaniach dołączyli naukowcy z Politechniki Lwowskiej we Lwowie oraz z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu.

Badania mokotowskie mają najdłuższą wśród projektów badawczych związanych z monitorowaniem kontaktów młodzieży polskiej z substancjami psychoaktywnymi. Ich zaletą jest prosta i łatwo powtarzalna metoda polegająca na stosowaniu standardowego kwestionariusza w warunkach anonimowości, co zapewnia w dużym stopniu porównywalność wyników poszczególnych rund i systematyczne śledzenie zmian w zachowaniach młodzieży szkolnej[144].

Długoletnią tradycję mają także badania ankietowe na młodzieży ostatnich klas szkół ponadpodstawowych (obecnie ponadgimnazjalnych) realizowane przez Centrum Badania Opinii Społecznej od początku lat dziewięćdziesiątych XX. Badania prowadzono początkowo w ramach działalności statutowej (lata 1992, 1994, 1996), w 1999 roku zostało wykonane na zlecenie Instytutu Psychiatrii i Neurologii, a następnie na zlecenie Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii (lata 2003, 2008, 2010, 2013, 2016). W ostatniej turze uczestniczyło 1724 uczniów (w większości w wieku 18-19 lat) z 82 dziennych szkół ponadgimnazjalnych - liceów, techników (oraz liceów profilowanych, zawodowych lub technicznych) i zasadniczych szkół zawodowych (z wyłączeniem szkół specjalnych), którzy anonimowo wypełniali ankiety metodą audytoryjną[145].

Projekt **„**Młodzież**”** z uwagi konsekwencję metodologiczną pozwala na porównanie rozmiarów konsumpcji i dostępności środków psychoaktywnych (nikotyna, alkohol, dopalacze), obecność młodzieży w Internecie, postawy młodzieży wobec kontaktów seksualnych i antykoncepcji czy uczestnictwa w grach hazardowych, zachodzącą na przestrzeni ostatnich lat.

Szczególną formą rozwoju wiedzy naukowej o młodych ludzi były raporty państwowe i regionalne na temat statusu młodzieży w Federacji Rosyjskiej oraz prowadzone w związku z nimi oryginalne ogólnokrajowe badania[146]. Dostarczyły one wiele cennych informacji naukowcom zajmującym się problemami społecznymi młodzieży. Podobnie jak projekt „*Смысложизненные ориентации и рискованное поведение подростков в современной Беларуси и России*” Moskiewskiego Instytutu Psychologicznego L. G. Shchukina, którego

[144] K. Ostaszewski, *Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży*. Badania mokotowskie 2012, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2013, s.7.
[145] *Młodzież 2016. Raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, 2016, s. 5-6.
[146] В. А. Луков, *Исследование молодежной проблематики в России*, http://www.zpu-journal.ru/gum/new/articles/2007/Lukov_Val/3/

celem było teoretyczno-empiryczne badanie orientacji życiowych młodzieży w okresie dojrzewania (w wieku od 14 do 18 lat) i ich związków z indywidualną tendencją do ryzyka, a także opracowanie naukowo uzasadnionych metod przewidywania, zapobiegania i korygowania zachowań ryzykownych u młodzieży[147] i badania Instytutu Badań Edukacyjnych im. Maxa Plancka pomagające wyjaśnić, dlaczego kampanie informacyjne mające na celu edukowanie młodych ludzi w zakresie wybranych zagrożeń (takich jak nadużywanie narkotyków) bywają często nieskuteczne. To także wiedza uzyskana w ramach europejskiego projektu *„Saving and Empowering Young Lives in Europe (SEYLE)*" promującego zdrowie psychiczne wśród uczniów (w wieku od 14 do 17) 11 krajów europejskich, a także zbieranie informacji na temat ich zdrowia i samopoczucia, zachowań samobójczych i ryzykownych i ocenę wyników różnych programów profilaktycznych. Z badań ewaluacyjnych nad skutecznością programów profilaktycznych wyrasta także tradycja badań diagnostycznych nad młodzieżą Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej.

Powyższe analizy pozwalają zauważyć, że zachowania zdrowotne młodzieży są przedmiotem intensywnych dociekań badawczych środowisk naukowych, interpretujących je poprzez pryzmat różnych teorii i poglądów. Mechanizmy wpływu różnych czynników oddziaływujących na ich kształtowanie rozpatrywane są w ramach podejścia biologicznego, społecznego-poznawczego itd. Wskazuje to z jednej strony na brak uniwersalnej metodologii badawczej, a z drugiej strony na obecność niedostatecznie zbadanych aspektów zjawiska. Sytuacja ta wynika przede wszystkim z dynamiki uwarunkowań polityczno - ekonomicznych, cywilizacyjnych i demograficznych zachodzących na poziomie poszczególnych krajów, a także regionów. Lekkomyślność i brak odpowiedzialności w zachowaniu młodzieży koreluje z dorastaniem w określonej rzeczywistości społeczno-kulturowej, zatem badania na szczeblu lokalnym stanowią wartościowe uzupełnienie badań na poziomie międzynarodowym. Młodzież ma potrzebę doświadczania ryzyka, najważniejsze to zrozumieć w jakim stopniu ujawnia ono jej potencjał i przyczynia się do rozwoju osobowości, a w jakim zawęża możliwości samorealizacji i stwarza zagrożenie dla zdrowia. Temu służą prowadzone badania. Wnikliwej analizie poddano także wiele programów profilaktycznych oraz zidentyfikowano skuteczne strategie profilaktyczne. Rozważania te są pomocne przy opracowywaniu, wdrażaniu i ewaluacji działań interwencyjnych w obszarze edukacji zdrowotnej, profilaktyki społecznej i z zakresu prewencji przestępczości nieletnich także w kontekście pogranicza.

[147] zob. *Карточка проекта, поддержанного Российским Гуманитарным Научным Фондом*, http://grant.rfh.ru/sys/a/?colfilter=0&context=_anonymous~&pgoffset=0&ro_filter=_main.enrfh_tasks.syrecordidw%20=%2030e9m00KTjr81-bHEQ2gc_y0~&table=main.enrfh_tasks&target=show_template&template=prg_card.htm

Ważne jest, by wszelkie działania w tym zakresie zyskały aprobatę władz lokalnych. „Natomiast ograniczając się tylko do odtwarzania myśli pedagogów z minionych czasów i nie wyciągając wniosków z nowej istoty otaczającej nas rzeczywistości skazujemy się wszyscy razem na niezdolność w zahamowaniu zjawisk kryzysowych i zapewniania ogólnych sukcesów człowieka w nowej fazie w rozwoju ludzkości w XXI wieku”[148]. Autorka ma nadzieję, że rozważania te pomimo swojego wybiórczego i sprawozdawczego charakteru, ułatwią zrozumienie specyfiki zachowań młodzieży w okresie adolescencji wszystkim zainteresowanych tematem stronom.

[148] W. Pomykało, *Pedagogika odwrócona tyłem do XXI wieku, https://www.wprost.pl/blogi/wojciech-pomykalo/8002109/pedagogika-odwrocona-tylem-do-xxi-wieku.html*

Rozdział 2. Profilaktyka zachowań ryzykownych jako forma zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich

W profilaktyce zachowań ryzykownych młodzieży łączą się teorie naukowe oraz wyniki badań z różnych dyscyplin naukowych (pedagogiki, biologii, psychologii, socjologii, kryminologii itd.) Nauka generuje wiedzę i zrozumienie, próbując wyeliminować potencjalne źródła błędu, często poprzez kontrolowane eksperymenty. Ich znajomość sprzyja efektywności podejmowanych oddziaływań w obszarze zapobiegania negatywnym zjawiskom w środowisku społecznym. Zgodnie z łacińską maksymą *Morbum evitare quam curare facilius est (Lepiej zapobiegać niż leczyć)* profilaktyka jest często łatwiejszym, skuteczniejszym i tańszym rozwiązaniem, aniżeli usuwanie skutków niekorzystnych zachowań, którym nie udało się zapobiec. Zdaniem Adama Podgóreckiego „dobra profilaktyka polega na analizie zjawisk i poczynaniach wprowadzanych w życie właśnie wtedy, kiedy ujemne zjawiska nie są jeszcze groźne jako zjawiska masowe”[149].

2.1. Teoretyczne podstawy oddziaływań profilaktycznych

Profilaktyka (gr. *prophylaktikós* - zapobiegawczy) to zespół kompleksowych działań podejmowanych w celu zapobiegania pojawieniu się i/lub rozwojowi niepożądanych zachowań, stanów lub zjawisk w danej populacji. Ich istotą jest przeciwdziałanie zagrożeniom, których występowanie lub nasilenie się jest w przyszłości prawdopodobne[150]. W naukach pedagogicznych pojęcie to zwykle akcentuje społeczny kontekst oddziaływań profilaktycznych i wiąże się z zapobieganiem zachowaniom ryzykownym[151] poprzez stworzenie optymalnych warunków psychospołecznych i edukacyjnych umozliwiających prawidłową realizację procesu socjalizacji jednostki, wdrażanie pomocy psychologicznej, edukacyjnej i socjalnej dla rodzin i młodzieży oraz ewentualne zapewnienie środków ochrony socjalnej i prawnej dziecka[152]. Zadaniem profilaktyki pedagogicznej jest zabezpieczenie rozwoju jednostki przed zaburzeniami, które niesie z sobą system bodźców uniemożliwiających niejednokrotnie pozytywną adaptację społeczną, a jej działania

[149] A. Podgórecki, *Socjotechnika: Funkcjonalność i dysfunkcjonalność instytucji*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1974, s. 6.
[150] B. Wojnarowska, *Edukacja zdrowotna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 127.
[151] S. Śliwa, *Profilaktyka pedagogiczna*, cyt. wyd., s. 10.
[152] *Понятие профилактики, виды и уровни социально-педагогической профилактики*, https://studme.org/47326/pedagogika/ponyatie_profilaktiki_vidy_urovni_sotsialno-pedagogicheskoy_profilaktiki

koncentrują się wokół czynności badawczo-poznawczych i wychowawczych[153]. W pewnym znaczeniu każde pożądane oddziaływanie pedagogiczne jest jednocześnie działaniem profilaktycznym, wytwarza bowiem jakieś wartościowe cechy i jednocześnie zapobiega powstawaniu lub utrwaleniu cech niepożądanych[154].

Na początku XX wieku Józef Muczkowski w „Przymusowym wychowaniu zaniedbanej młodzieży" postulował dwojakie postępowanie: ochronę dzieci przed wykolejeniem i dążenie do poprawy już wykolejonych. W jego uznaniu wydatki wyłożone na ochronę zaniedbanych dzieci były „najrozumniejszą i najracjonalniejszą oszczędnością"[155]. Zdaniem Sebastiana Czochrona[156] najpierw należało zapobiec szkodliwym zachowaniom, a dopiero później „będzie czas na ukaranie przestępców". Naukowa geneza działań profilaktycznych wiąże się jednak praktyką pedagogiki społecznej, gdzie Helena Radlińska[157] ujmowała je jako zapobieganie klęskom społecznym i wykolejeniom jednostek takim, jak nierząd, przestępstwo czy bezdomność.

Z uwagi na konieczność podkreślenia środowiskowego kontekstu działań zapobiegających wystąpieniu niekorzystnych dla społeczeństwa zjawisk profilaktyka dookreślana bywa mianem „społecznej". Terminem tym posłużyli się autorzy ,,Koncepcji działań Policji w zakresie profilaktyki społecznej na lata 2015 - 2018". Uczeń Heleny Radlińskiej, Ryszard Wroczyński[158] ujmował profilaktykę jako szczególnego typu działalność związaną z neutralizowaniem wpływu czynników powodujących potencjalne zagrożenie. Podobne spojrzenie prezentuje Brunon Hołyst[159] definiując ją jako system metod i środków, których celem jest usunięcie przyczyn ujemnych zjawisk społecznych i stworzenie warunków do prawidłowego funkcjonowania i rozwoju jednostek oraz grup społecznych, co koresponduje ze stanowiskiem Ewy Marynowicz-Hetki, zdaniem której profilaktyka w pedagogice społecznej to działalność szczególnego typu związana z neutralizowaniem wpływu czynników powodujących potencjalne zagrożenie rozwoju biologicznego, społecznego i kulturalnego, polegająca na ujawnieniu sytuacji i uwarunkowań negatywnych zaburzających rozwój oraz tych elementów środowiska (i ich zespołów), które obecnie jeszcze

[153] K. Kuberska - Gaca, A. Gaca, *Profilaktyka niedostosowania społecznego w szkole*, WSiP, Warszawa 1986, s. 23.
[154] Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, cyt. wyd., s. 316.
[155] D. Raś, *0 poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 35.
[156] Zob. S. J. K. Czochron, *O wymiarze sprawiedliwości kryminalnej z przedmową Jana Widackiego*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2009, s. 18.
[157]Zob. H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1961, s. 34.
[158] Zob. R. Wroczyński, *Pedagogika społeczna*, PWN, Warszawa 1976, s. 170.
[159]Zob. B. Hołyst, *Kryminologia*, PWN, Warszawa 1994, s. 545.

nie wywołują zagrożenia, ale w przyszłości mogą zaburzyć pomyślny przebieg rozwoju osoby lub jej środowiska życia. Zaprojektowanie odpowiednich oddziaływań wymaga od realizatorów zarówno przewidzenia tych (obecnie poprawnych) sytuacji, zjawisk i obmyślenia takiego ukierunkowania postępowania w środowisku, aby zniwelować początkowo mało dostrzegalne zagrożenie rozwoju jednostki. Dopiero takie postępowanie profilaktyczne w pełnym wymiarze składa się na właściwą profilaktykę[160]. Stanisław Kania określa ją mianem zbioru świadomych czynności wychowawczych mających wspomagać jednostki w osiąganiu pożądanych - normatywnych - postaw. Jest więc procesem, który wspiera przystosowanie jednostki do norm ogólnospołecznych, czyli stanowi specyficzną formę wspomagania procesu socjalizacji[161].

Monika Szpringer wyróżniła natomiast dwa znaczenia tego pojęcia. W ujęciu szerokim to czynności naukowo-badawcze, które poznają ogólne prawa i tworzą twierdzenia oraz czynności praktyczne. Natomiast profilaktyka *sensu stricto* odnosi się do działań, które podejmowane są przez osoby wychowujące.[162] W ujęciu Janusza Surzykiewicza są to „systematyczne, to znaczy teoretycznie i empirycznie poparte przedsięwzięcia zapobiegawcze, mające na celu, za pomocą psychologicznych i pedagogicznych środków takie udzielenie wsparcia młodemu człowiekowi, aby prowadziło ono do stabilizacji i rozwoju kompetencji przy jednoczesnym redukowaniu ryzykownych nastawień i czynników, co w końcowym efekcie ma pozwolić na ukształtowanie się stabilnego i zdrowego rozwoju dzieci i młodzieży”[163]. Z kolei Zbigniew B. Gaś[164] uważa profilaktykę za „proces wspomagania człowieka w radzeniu sobie z trudnościami zagrażającymi prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu, a także ograniczenie i likwidowanie czynników, które zaburzają prawidłowy rozwój i dezorganizują zdrowe życie oraz inicjowanie i wzmacnianie czynników chroniących”. Jego zdaniem współczesna profilaktyka powinna opierać się raczej na atutach (strenghts approach) aniżeli na czynnikach ryzyka (risk factors). Celem każdego działania profilaktycznego jest rozpowszechnienie prawdziwych i realnych

[160] E. Marynowicz-Hetka, *Instytucjonalna pomoc wspierająca rozwój dziecka i rodziny. Diagnoza i terapia socjalno-wychowawcza. Synteza tematu* (w:) *Instytucjonalna pomoc dziecku i rodzinie. Diagnoza i propozycje,* I. Lepalczyk, E. Marynowicz-Hetka (red.), ZN. Im. Ossolińskich, Wrocław - Łódź, 1988, s. 37.
[161] S. Kania, *Innowacje pedagogiczne - potrzeba profilaktyki społecznej w szkole wyższej*, (w:) *Nietechnologiczne innowacje w teorii i praktyce*, (red.) W. Duczmal, J. Żurawska, Instytut Śląski, Opole 2014, s. 119.
[162] M. Szpringer, *Profilaktyka społeczna: rodzina, szkoła, środowisko lokalne*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004, s. 64.
[163] J. Surzykiewicz, *Profilaktyka agresji i przemocy – wybrane aspekty metodologiczne, empiryczne i metodyczne* (w:) P*rofilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe,* B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szecówka (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 211.
[164] Zob. Z. B. Gaś, *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2003, s. 19-20.

informacji o zjawisku, którego profilaktyka dotyczy, kształtowanie świadomych wzorców konsumpcyjnych, kształtowanie i rozwijanie samooceny, samodyscypliny, umiejętności interpersonalnych (zwłaszcza empatii, współpracy, rozwiązywania konfliktów), rozwijanie umiejętności podejmowania właściwych decyzji oraz rozwiązywania problemów, rozwijanie związków z grupą społeczną i poczucia odpowiedzialności za grupę, do której jednostka należy (rodzina, lokalna społeczność, klasa), rozwijanie dojrzałej odpowiedzialności jako właściwego wzorca ról do naśladowania, rozwijanie środowiska rodzinnego, społecznego i środowiska pracy, które podniosłoby jakość życia wszystkich jego członków, kształtowanie pozytywnych reguł prawnych i publicznych zgodnie z potrzebami ludzkimi, umożliwianie wczesnego diagnozowania zagrożeń oraz rozwijania strategii przeciwdziałania, bazując na znajomości przyczyn szkodliwych uwarunkowań.[165] To społeczność lokalna ocenia problemy i określa obszary interwencji, współkieruje wraz z profesjonalistami formami pomocy, specjaliści zaś przede wszystkim umożliwiają działanie i współpracują ze społeczeństwem[166]. Bronisław Urban dodaje, że profilaktyka społeczna powinna wykorzystywać elementy i cechy konstytuujące pojęcie społeczności lokalnej i przyczynić się do ich wzmocnienia, upatrując w niej wielkie możliwości służące wsparciu społecznemu[167].

W niniejszej pracy w celu ujednolicenia terminologii zdecydowano posługiwać się terminem (za Szymonem Grzelakiem) „profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej" definiowanej jako wyodrębniony obszar profilaktyki społecznej, w ramach którego podejmuje się kompleks pedagogicznych, ekonomicznych, politycznych, prawnych, medycznych, psychologicznych działań mających na celu zapobieganie zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej takim jak: nikotynizm, alkoholizm i narkomania, stosowanie dopalaczy, sterydów i leków bez recepty, agresja i przemoc, zaburzenia odżywiania, konflikty z prawem, ryzykowne zachowania seksualne, siecioholizm i fonoholizm i innym zachowaniom ocenianym jako odchylenia od normy rozwojowej.

Model tradycyjny oddziaływań profilaktycznych za cel stawiał sobie zwalczanie patologii poprzez informowanie młodzieży o skutkach wybranych zachowań (alkohol, nikotyna itd.). Wiedzę przekazywali prelegenci lub specjaliści, przy czym ewaluacja działania nie była konieczna. W ujęciu tej klasyfikacji profilaktyka zachowań ryzykownych jest prowadzona trzech poziomach (w zależności od stopnia ryzyka):

[165] Z. B. Gaś, *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja*, cyt. wyd., s. 19-20.
[166] Z. B. Gaś, *Psychologia wychowawcza stosowana*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995, s. 100-101.
[167] B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, s. 58.

1. **profilaktyka pierwszorzędowa** skierowana jest do grup niskiego ryzyka i obejmuje szerokie niezdiagnozowane populacje. Ma dwa cele - promocję zdrowego stylu życia i dostarczenie rzetelnych informacji oraz opóźnienie wieku inicjacji. Realizatorami działań są przede wszystkim nauczyciele wspierani przez psychologów, pedagogów i innych specjalistów, a terenem działań jest głównie szkoła. Na tym poziomie najczęściej wykorzystywane są strategie informacyjne i edukacyjne.
2. **profilaktyka drugorzędowa** adresowana jest do grup podwyższonego ryzyka, a celem działań jest ograniczenie głębokości i czasu trwania dysfunkcji oraz umożliwienie wycofania się z zachowań ryzykowanych (np. poradnictwo rodzinne i indywidualne, socjoterapia). Realizatorami są głównie specjaliści: psychologowie, pedagodzy, socjoterapeuci czy trenerzy. Działania prowadzone są najczęściej w formie zajęć specjalistycznych w szkołach, świetlicach środowiskowych, poradniach psychologiczno - pedagogicznych i poradniach specjalistycznych. Oprócz wcześniej stosowanych, na tym etapie wykorzystywane są strategie interwencyjne, a w uzasadnionych przypadkach także strategie zmniejszania szkód.
3. **profilaktyka trzeciorzędowa** adresowana jest do grup wysokiego ryzyka i ma na celu przeciwdziałanie pogłębianiu się procesu chorobowego i degradacji społecznej oraz umożliwienie powrotu do normalnego życia w społeczeństwie. Polega głównie na stosowaniu strategii zmniejszania szkód i specjalistycznych oddziaływaniach interwencyjnych w zakresie leczenia, rehabilitacji i resocjalizacji, z udziałem lekarzy specjalistów, psychologów, psychoterapeutów, pracowników socjalnych itd.[168]

Podział ten nadal jest używany w literaturze przedmiotu, jednakże od 2005 roku profilaktyka odnosząca się do konkretnego zagrożenia ustępuje miejsca profilaktyce wielu zachowań problemowych, zwanej profilaktyką integralną, w której „chodzi o konsekwentne zapobieganie wszelkim, a nie tylko niektórym zachowaniom i postawom, które są szkodliwe, gdyż zaburzają rozwój dzieci i młodzieży. Nie oznacza to, że w każdej ze specyficznych, jednostkowych form działania celem profilaktyki powinno być zapobieganie wszystkim możliwym problemom jednocześnie. Znaczy to natomiast, że koncentrując się w danym momencie na jakimś specyficznym zagrożeniu (….) w sposób świadomy i konsekwentny wspomagamy oddziaływania z innych obszarów profilaktyki i wychowania (…). Innymi słowy profilaktyka integralna stara się w pełni respektować fakt, że sięganie po substancje psychoaktywne, współżycie seksualne przed- i pozamałżeńskie, przemoc i agresja,

[168] J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015, s. 34-36.

przestępczość, niepowodzenia szkolne i inne niepokojące zachowania to zjawiska ze sobą powiązane i że tylko zwalczając każde z nich, można skutecznie zapobiegać pojawieniu się pozostałych”[169]. Zdaniem Zbigniewa Gasia „manifestuje się to głównie w pięciu obszarach: populacji objętej profilaktyką (przechodzenie od grup wysokiego ryzyka do całej populacji w lokalnej społeczności), akcentowanych wiodących zmiennych (przechodzenie od czynników negatywnych do pozytywnych wartości życia ludzkiego), preferowanych strategii (przechodzenie od redukcji czy eliminacji czynników ryzyka do wprowadzania i wzmacniania atutów), preferowanych programów profilaktycznych (przechodzenie od programów selektywnych i wąsko zakresowych do programów uniwersalnych, adresowanych do całej lokalnej społeczności), czynników inicjujących profilaktykę (przechodzenie od działań reaktywnych na występujące problemy do wspierania potencjałów tkwiących w ludziach”[170]. W tej nowej klasyfikacji profilaktyka trzeciorzędowa została usunięta z obszaru profilaktyki, natomiast w profilaktyce drugorzędowej wydzielono dwa poziomy - selektywną i wskazującą w zależności od grupy docelowej i specyfiki oddziaływań:

1. **profilaktyka uniwersalna** adresowana jest skierowana jest do całej społeczności szkolnej bez względu na stopień ryzyka, dotyczy znanych i rozpowszechnionych w znacznym stopniu zagrożeń. Celem działań profilaktycznych jest redukcja czynników ryzyka, ograniczanie inicjacji w zakresie różnych zachowań ryzykownych i zapobieganie nowym przypadkom. Główne działania opierają się na tworzeniu przyjaznego klimatu szkoły, przekazywaniu wiedzy i uczeniu umiejętności psychospołecznych, niezbędnych do zapobiegania problemom. Działania na tym poziomie realizowane są przede wszystkim przez nauczycieli, wychowawców i pedagoga;
2. **profilaktyka selektywna -** ukierunkowana jest na grupy zwiększonego ryzyka, które cechuje wysoka ekspozycja na czynniki ryzyka (a przykład osoby zagrożone demoralizacją), a jej celem jest zapobieganie, ograniczenie lub zaprzestanie podejmowania przez jednostkę zachowań ryzykownych. Działania prowadzone są przez wykwalifikowany personel: psychologów i pedagogów szkolnych, specjalistów w poradniach psychologiczno-pedagogicznych itd. Obejmują przekazywanie informacji o skutkach tych zachowań, promocję postaw prozdrowotnych, terapię pedagogiczną, treningi umiejętności społecznych, socjoterapię, poradnictwo

[169] M. Drzewiecki, *Integralna profilaktyka uzależnień w szkole,* http://www.kst.kielce.opoka.org.pl/Dziewiecki.htm.
[170] Z. B. Gaś, *Redukcja szkół a profilaktyka uzależnień*, „Remedium” 2002, nr 7-8, s. 32.

indywidualne, poradnictwo rodzinne itd. przy uwzględnieniu specyfiki potrzeb i problemów danej grupy;

3. **profilaktyka wskazująca -** skierowana jest do osób wysokiego ryzyka, u których rozpoznano pierwsze objawy dysfunkcji (na przykład niepowodzenia szkolne) i sygnały o pojawianiu się już poważniejszych problemów związanych z zachowaniem (na przykład konflikty z prawem, problemy w zakresie zdrowia psychicznego) lub szczególnie zagrożonych rozwojem zaburzeń w związku z uwarunkowaniami biologicznymi lub psychospołecznymi. Obejmuje ona specjalistyczne działania diagnostyczne i interwencyjne, mające na celu zablokowanie pogłębiania się zaburzeń i zachowań aspołecznych oraz umożliwienie powrotu do prawidłowego funkcjonowania społecznego[171].

Trójstopniowe poziomowanie oddziaływań profilaktycznych stanowi współcześnie regułę profesjonalnej profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży. Na każdym poziomie zapewnia odpowiedni kontekst do zastosowania szerokiej gamy strategii, które powstały na bazie modeli teoretycznych wyjaśniających etiologię tych zachowań oraz w oparciu o wyniki badań ewaluacyjnych programów profilaktycznych, w których zostały zastosowane[172]. Do najczęściej stosowanych należą strategie informacyjne, edukacji normatywnej, edukacji rówieśniczej, kształtowania umiejętności życiowych**,** działań alternatywnych, interwencyjne, zmniejszania szkód, rozwoju zasobów środowiskowych oraz zmian przepisów. Strategie informacyjne, edukacyjne i alternatywne stosuje się na wszystkich trzech poziomach profilaktyki. Strategie interwencyjne (jako bardziej zindywidualizowane) i strategie zmian przepisów wskazane są do oddziaływań na poziomie profilaktyki drugorzędowej. Strategie zmniejszania szkód zastrzeżone są przede wszystkim dla poziomu trzeciego, podobnie jak niektóre specyficzne programy edukacyjne przeznaczone dla określonej grupy odbiorców. Strategie edukacyjne, które skupiają się na kształtowaniu i rozwijaniu kompetencji psychospołecznych, uważane są za jedne z najbardziej skutecznych.

Celem **strategii informacyjnych** (wywodzących się z teorii społecznego uczenia się) jest przekazanie rzetelnych, adekwatnych, wiarygodnych i aktualnych informacji o skutkach zachowań ryzykownych i tym samym umożliwienie jednostce dokonanie konstruktywnego wyboru. U ich podstaw leży przekonanie, że ludzie młodzi zachowują się ryzykownie z uwagi na niedostatek wiedzy o mechanizmach i następstwach takich zachowań. Zakłada się,

[171] J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, cyt. wyd., s. 37.
[172] A. Borucka, A. Pisarska, K. Bobrowski, *Abc szkolnej profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży*, http://www.ekatecheza.pl/index.php?mact=CGBlog,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=113&cntnt01returnid=73.

że dostarczenie wiedzy spowoduje zmianę postawy, a w rezultacie wpłynie na zmianę zachowań. Strategie informacyjne są mało skuteczne, gdyż nie wystarczy być świadomym konsekwencji, lecz konieczne jest jeszcze prawidłowe zastosowanie tej wiedzy w praktyce. Jest ona zatem efektywna tylko wtedy, gdy dociera do odbiorcy i odpowiada na jego potrzeby. Przekazywanie wiedzy odbywa się za kampanii społecznych, środków masowej informacji, wykładów, konferencji, festynów, billboardów, plakatów, ulotek, ale także poprzez informacyjne i edukacyjne strony internetowe, e-maile, smsy, blogi czy dyskusje na czatach[173].

Strategie edukacji normatywnej polegają na poznaniu opinii młodzieży o zachowaniach ryzykownych, osłabieniu lub zmianie niepożądanych przekonań normatywnych na społecznie akceptowane poprzez korygowanie błędnych wyobrażeń na ich temat na przykład o zasięgu i rozpowszechnianiu marihuany i promowanie norm utrudniających przejawianie zachowań ryzykownych. Teoretyczny fundament tej strategii stanowi teoria uzasadnionego działania I. Ajzena i M. Fischbeina, zgodnie z którą zachowanie determinują takie czynniki jak modelowanie, postawy, normy społeczne, wpływ grupy i subiektywne przekonania dotyczące rozpowszechnienia jakiegoś zjawiska.

W ramach **edukacji rówieśniczej** w działania profilaktyczne angażuje się liderów młodzieżowych czyli odpowiednio przygotowanych rówieśników, którzy modelują pożądane postawy, a także pełnią role indywidualnych doradców i słuchaczy, organizatorów różnorodnych działań edukacyjnych, łączników z osobami dorosłymi itd. ich celem jest promocja pozytywnych zachowań zdrowotnych - aktywności fizycznej, prawidłowego odżywiania czy zapobieganie wczesnej inicjacji seksualnej. Edukacja rówieśnicza jest również powiązana z wysiłkami na rzecz zapobiegania używaniu tytoniu, alkoholu i innych narkotyków wśród młodzieży. Jej podbudowę teoretyczną stanowi teoria społecznego uczenia się, wedle której modelowanie stanowi ważny element procesu uczenia się[174]. Praca z młodzieżowymi liderami rówieśniczymi jest stosunkowo nową tendencją w profilaktyce policyjnej.

Podstawowym celem kolejnej strategii - **kształtowania umiejętności życiowych** (ang. *life skills approch*) – także wywodzącej się z teorii społecznego uczenia się A. Bandury, jest kształtowanie zachowań prozdrowotnych i innych zachowań prospołecznych oraz zapobieganie zachowaniom ryzykownym poprzez uczenie lub wzmacnianie takich

[173] W. Poleszak, *Nowe media – charakterystyka potencjału profilaktycznego, edukacyjnego i terapeutycznego* (w:) *Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej,* P. Plichta, J. Pyżalski (red.), Regionalne Centrum Polityki Społecznej, Łódź 2013, s. 29-30.
[174] S. Śliwa, *Szkolne programy profilaktyki a edukacja wczesnoszkolna***,** WSiA, Opole 2015, s. 17.

umiejętności życiowych, które będą sprzyjały osiąganiu ważnych celów i zaspokajaniu potrzeb młodych ludzi w sposób konstruktywny i akceptowany społecznie. Do takich umiejętności należy: rozwiązywanie konfliktów, rozwój samokontroli, umiejętności podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów, uzyskiwania informacji i ocena ich wartości**,** nawiązywanie przyjaźni, radzenie sobie ze stresem i emocjami, odmawianie w sytuacji presji rówieśniczej itp.[175] Kształtowanie umiejętności życiowych stanowi podstawę wielu szkolnych programów profilaktyki, w tym używania substancji psychoaktywnych, HIV/AIDS, przemocy, samobójstw czy wypadków. Efektem bywa także lepsze funkcjonowanie dzieci i młodzieży w szkole (między innymi poprawa relacji uczniowie-nauczyciele, zmniejszenie absencji szkolnej, zwiększenie u uczniów wiary w siebie, większa satysfakcję uczniów ze szkoły, a nauczycieli z pracy)[176].

Do teorii zachowań problemowych nawiązuje następna strategia, odwołująca się w swoich założeniach do roli zachowań ryzykownych w życiu młodych ludzi. Jeśli młodzież nie ma możliwości uczestniczenia w organizowanych przez opiekunów pożądanych ryzykownych przedsięwzięciach, postrzeganych prze nią jako wyzwanie, to z dużym prawdopodobieństwem zaangażuje się w działania problemowe"[177]. Celem **strategii działań alternatywnych** jest zatem pomoc w zaspokojeniu ważnych potrzeb (np. sukcesu, przynależności) i celów życiowych poprzez stwarzanie możliwości zaangażowania się w pozytywną, bezpieczną aktywność, dostosowaną do potrzeb, możliwości i zainteresowań odbiorców i sprzyjać ich rozwojowi osobistemu i społecznemu (kluby sportowe, koła zainteresowań, harcerstwo, wolontariat młodzieżowy itp.) Dotyczy to zwłaszcza dzieci i młodzieży zaniedbanych wychowawczo. Strategie alternatyw są dość powszechnie oceniane jako skuteczne, choć trudno w badaniach stwierdzić ich efektywność, ponieważ efekty mogą się pojawić dopiero po dłuższym czasie[178].

Działania w zakresie **strategii interwencyjnych** skierowane są do dzieci i młodzieży przeżywających trudności w identyfikowaniu i rozwiązywaniu swoich problemów oraz służą wsparciu w sytuacjach kryzysowych. Wymagają wysokiego zindywidualizowania, co uniemożliwia stosowanie jednolitych form i metod oddziaływania (a to utrudnia to ocenę ich skuteczności). Działania takie mogą mieć postać zajęć indywidualnych (wychowawca, pedagog szkolny) i grupowych (młodzież uczestnicząca w programach rówieśniczych). Ich

[175] A. Borucka, A. Pisarska, K. Bobrowski, *Abc szkolnej profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży*, cyt. wyd.
[176]B. Woynarowska, *Kształtowanie umiejętności życiowych u dzieci i młodzieży: wyzwanie dla szkoły*, „Chowanna" 2002, nr 1, s. 62-63.
[177] R Studenski, *Ryzyko i ryzykowanie.* Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, s. 113.
[178] J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, cyt. wyd., s. 38-39.

istotą jest korekta zachowania i powrót do zdrowego stylu życia. Podstawowe techniki interwencji to poradnictwo indywidualne i rodzinne, telefon zaufania, sesje interwencyjne i doradztwo[179].

Adresatami **strategii zmniejszania szkód** są osoby z grupy najwyższego ryzyka, wobec których zawiodła wczesna profilaktyka. Ich uzasadnieniem jest założenie, że wiele osób (narkomani i alkoholicy z długim stażem, prostytutki i recydywiści) nigdy nie zrezygnuje z zachowań ryzykownych, należy więc zmniejszyć samo zagrożenie. Są to działania, których celem jest ograniczenie tych zachowań w pewnym stopniu, ale nie redukowanie i hamowanie. Profesjonaliści podnoszą konieczność chronienia tych osób, a także społeczeństwa, przed skutkami ich zachowań poprzez docieranie z opieką medyczną do uzależnionych, niedopuszczanie do szerzenia się chorób zakaźnych, rozdawanie uzależnionym czystych igieł i strzykawek czy pomoc socjalną. Strategie zmniejszania szkód stosuje się także wobec osób z krótkim stażem w zakresie zachowań problemowych, jeżeli są jakieś podstawy do stwierdzenia, że nie mają one motywacji do wycofania się z ryzykownej aktywności. Bywa oceniana jako mało skuteczna, a czasami wręcz szkodliwa[180].

Strategie rozwoju zasobów środowiskowych nakierowane są na wprowadzanie zasad, norm i przepisów prawnych sprzeciwiających się zachowaniom problemowym, kreowanie współpracy pomiędzy instytucjami działającymi na polu profilaktyki w danej społeczności, ustalenie wspólnych standardów, wprowadzanie czynników chroniących, których celem jest usprawnienie funkcjonowania środowiska w sposób sprzyjający prawidłowemu, niezakłóconemu rozwojowi dzieci i młodzieży (odbieranie koncesji na alkohol, monitoring miejsc niebezpiecznych itp.). Mogą one obejmować usprawnienia organizacji życia społecznego w celu poprawy dostępu do skutecznych programów oraz interwencji działań profilaktycznych, a także instytucji pomocowych czy też modyfikację istniejących standardów obyczajowych sprzyjających zaburzeniom i wzmacnianie prozdrowotnych postaw społecznych[181]. Podstawę teoretyczną tej strategii jest teoria odporności.

Strategie zmian przepisów są ważnym elementem uzupełniającym działania zapobiegające, ponieważ jakość wielu interwencji profilaktycznych zależy od ich osadzenia w ramach prawnych zarówno społeczności lokalnej, jak i danego kraju. Polegają one na zmianie przepisów prawnych, rozporządzeń lokalnych, ograniczaniu dostępu do środków

[179] W. Poleszak, *Nowe media - charakterystyka potencjału profilaktycznego, edukacyjnego i terapeutycznego*, cyt. wyd. s. 34.
[180] J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, cyt. wyd., s. 39-43.
[181] S. Śliwa, *Szkolne programy profilaktyki a edukacja wczesnoszkolna***,** cyt. wyd., s. 18.

odurzających, ich dystrybucji i reklamy w taki sposób, by chroniło młode pokolenie przed czynnikami zagrażającymi ich prawidłowemu rozwojowi, zdrowiu i życiu. Ważnym elementem tej strategii jest także tworzenie prawa pozwalającego redukować skutki uczestnictwa w zachowaniach dysfunkcjonalnych[182]. Strategia ta może być skutecznie wykorzystana do wzmocnienia działań policyjnych ukierunkowanych na młodzież.

Dodatkowo można wymienić strategię budowania więzi ze szkołą, opartą na koncepcji **klimatu społecznego szkoły** koncentrującą się na wzmacnianiu pozytywnych relacji między wszystkimi grupami społeczności szkolnej, zwiększeniu udziału uczniów i nauczycieli w podejmowaniu ważnych decyzji dotyczących życia w szkole[183], kształtowaniu poczucia więzi i przynależności do szkoły. „Pozytywny klimat szkoły (…) wiąże się z rzadszym występowaniem, mniejszym nasileniem lub późniejszym rozpoczynaniem takich zachowań jak używanie substancji psychoaktywnych, przemoc, systematyczne dokuczanie, wykroczenia i przestępstwa, zaburzenia zachowania, wagary, ryzykowne zachowania seksualne[184].

Powyższe inicjatywy profilaktyczne, oparte na teoretycznych modelach, są efektem wieloletnich doświadczeń zarówno teoretyków i praktyków. Popularyzacja wiedzy na temat skutecznych strategii profilaktyki jest jednym z celów „Systemu rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego", funkcjonującego w Polsce od 2010 roku. W bazie tego programu umieszczane są programy, oparte na wynikach badań dotyczących czynników ryzyka i czynników chroniących przed określonymi problemami oraz wykorzystujące naukowo zweryfikowane teorie wyjaśniające występowanie zachowań problemowych. Są one uznawane za przyszłościowe, a więc takie, które w toku dalszych badań mają szansę uzyskać potwierdzenie skuteczności. Programy, które już przeszły ewaluację formatywną lub ewaluacja ich wyników potwierdziła przynajmniej ich częściową skuteczność, są rekomendowane w ramach systemu jako przykłady „dobrej praktyki". Natomiast te, których efektywność w zakresie ograniczania zachowań problemowych została potwierdzona w badaniach zgodnych z zaawansowanymi standardami metodologicznymi, oznaczone są jako skuteczne[185]. Bez względu na stopień zaawansowania, wszelkie

[182] W. Poleszak, *Nowe media - charakterystyka potencjału profilaktycznego, edukacyjnego i terapeutycznego*, cyt. wyd. s. 34.
[183] A. Borucka, A. Pisarska, K. Bobrowski, *Abc szkolnej profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży*, cyt. wyd.
[184] K. Ostaszewski, *Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży*, „Edukacja" 2012, nr 4, s. 33.
[185] *Po co nam badania naukowe w profilaktyce zachowań ryzykownych?*, http://www.swiatproblemow.pl/po-co-nam-badania-naukowe-w-profilaktyce-zachowan-ryzykownych/

rozwiązania powinny opierać się ustawowych regulacjach, gdyż „żadne działanie o szerokim zasięgu środowiskowym nie może być zawieszone w pustce norm i zasad prawnych”[186].

2.2. Prawne podstawy oddziaływań profilaktycznych w Polsce

Normy legislacyjne zawierające potencjał prewencyjny są dostępne na wszystkich poziomach i we wszystkich gałęziach prawa. Regulacje usprawniają proces zapobiegania zachowaniom ryzykownych, zapewniając jednocześnie gwarancje praw człowieka i wolności oraz optymalne połączenie praw i interesów jednostek, społeczeństwa i państwa. Inicjują przedsięwzięcia profilaktyczne poprzez stanowienie odpowiednich przepisów o charakterze międzynarodowym, krajowym, regionalnym i lokalnym. Rangę działań uprzedzających podkreśla Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, wskazując na prawo każdego obywatela do żądania od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją[187]. Parafrazując Cezarego Beccarię, zapobieganie zachowaniom aspołecznych jest celem „każdego dobrego prawodawstwa, które w istocie jest sztuką doprowadzania ludzi do najwyższego szczęścia lub najmniejszego nieszczęścia, jeśli spieramy się z punktu widzenia relacji między dobrem i złem w naszym życiu”[188] i intencją wszystkich dobrych podstaw prawnych[189]. W niniejszym podrozdziale skupiono się na tych przepisach prawa, które pośrednio lub bezpośrednio dotyczą oddziaływań profilaktycznych wobec młodzieży, ze szczególnym uwzględnieniem środowiska szkolnego. Zarys wybranych regulacji prawnych dotyczących uprzedzającej działalności Policji został omówiony w kolejnym rozdziale, natomiast szczegółowe uwarunkowania prawne dotyczące działalności profilaktycznej w województwie śląskim przedstawiono w rozdziale piątym.

Już Wskazania z Rijadu wskazują na konieczność prowadzenia postępowej polityki obejmującej stwarzanie warunków zaspokajających potrzeby młodzieży i tworzących wspomagający system zapewniający osobisty rozwój, zwłaszcza tym, którzy „znajdują się w widocznym niebezpieczeństwie i wystawieni są na zagrożenia społeczne i potrzebują specjalnej troski i ochrony”[190]. Dodatkowo podkreślają wagę postępowania prewencyjnego polegającego na ułatwianiu procesu socjalizacji oraz integracji dzieci i młodzieży, zwłaszcza

[186] W. Poleszak, *Nowe media - charakterystyka potencjału profilaktycznego, edukacyjnego i terapeutycznego*, cyt. wyd. s. 34.
[187] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r*. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 72.
[188] C. Beccaria (ed. R. Bellamy), *On Crimes and Punishments and Other Writings*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 103.
[189] *Бурлаков В. Криминология XX век*, https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/burlak/07.php.
[190] P. Jaros, M, Michalak, *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2015, s.326.

w rodzinie, w społeczności lokalnej, grupie rówieśniczej, szkole, podczas przyuczania do zawodu, w pracy oraz w organizacjach wolontariackich – zwracając szczególną uwagę na właściwy rozwój młodego pokolenia[191]. Dokument wspomina między innymi o młodych osobach, które nie weszli jeszcze w konflikt z prawem, ale są narażone na porzucenie, zaniedbywane, przemoc, podatni na stosowanie używek oraz społecznie zagrożeni[192]. Takie podejście jest zgodne z zaleceniem Nr R (87) 20 Komitetu Ministrów w sprawie reakcji społecznych na przestępczość nieletnich. Działania podejmowane na rzecz zapobiegania przestępczości i nieprzystosowania młodych ludzi powinny być podejmowane lub kontynuowane przez wdrażanie całościowej polityki promującej integrację społeczną młodzieży oraz wdrażanie rozwiązań sprzyjających ograniczaniu sytuacji kryminogennych[193].

Polska od dawna aktywnie uczestniczy w tym światowym nurcie ratyfikując międzynarodowe akty prawne dotyczące małoletnich oraz wypracowując własne twórcze rozwiązania w zakresie oddziaływań profilaktyczno-wychowawczych. Pod wpływem rozwoju nauk społecznych i humanistycznych prądów napływających z Europy Zachodniej zaczęto z coraz większym zainteresowaniem przyglądać się młodemu pokoleniu i wprowadzać stopniowe zmiany w prawodawstwie akcentujące potrzebę działań zapobiegających. Już Konstytucja marcowa z 1921 roku wspomina o obowiązku zapewnienia państwowego nadzoru nad dziećmi pozbawionymi „dostatecznej opieki rodzicielskiej, zaniedbanym pod względem wychowawczym”[194]. Także w projekcie uchwały o sądach dla nieletnich uznano, że „tylko szybkie ujęcie silną i umiejętną dłonią walki z przestępczością nieletnich powstrzyma dzieci polskie na pochyłej drodze do zbrodni, po której coraz większa ich liczba stacza się z zawrotną szybkością”[195]. Projekt ten stał się (wraz z wybranymi przepisami Kodeksie postępowania karnego z 1928 i Kodeksu karnego z 1932 roku pierwowzorem dla Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 roku, będącej podstawowym aktem prawnym regulującym zagadnienia związane z zapobieganiem demoralizacji i przestępczości młodych ludzi. Intencją przyświecającą twórcom ustawy stała się szeroko pojęta profilaktyka rozumiana jako dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich[196]. Jednakże zasadnicze podstawy sytemu prawnego i organizacyjnego w Polsce, na których opiera się większość działań z zakresu profilaktyki

[191] Tamże, s. 328.
[192] Tamże, s. 324.
[193] P. Jaros, *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2013, s. 464.
[194] *Ustawa z dnia 17 marca 1921 r., Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 1921 nr 44 poz. 267), art. 103.
[195] *Projekt ustawy o sądach dla nieletnich: uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 7 grudnia 1921*, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1921, s. 25.
[196] *Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz. U. 1982 nr 35 poz. 228), Preambuła.

zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży, stworzono pod koniec lat dziewięćdziesiątych. Zadecydowano wówczas o przekazaniu środków finansowych i kompetencji samorządom lokalnym, a profilaktyka problemów alkoholowych oraz problemów narkotykowych dotarła do każdej gminy w kraju[197], rozszerzając się stopniowo na inne rodzaje zachowań ryzykownych. Współcześnie postępowanie profilaktyczne reguluje szereg przepisów prawnych, w tym Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego. Jej zakres obejmuje szczególnie dzieci, młodzież, seniorów i osoby znajdujące się w sytuacjach stwarzających zagrożenie dla ich zdrowia psychicznego i polega na stosowaniu zasad ochrony zdrowia psychicznego w pracy szkół, placówek systemu oświaty, placówek opiekuńczo-wychowawczych, resocjalizacyjnych i jednostkach wojskowych. To także tworzenie placówek rozwijających działalność uprzedzającą, szczególnie poradnictwo psychologiczne i placówek specjalistycznych, z uwzględnieniem wczesnego rozpoznawania potrzeb dzieci z zaburzeniami rozwoju psychoruchowego[198].

Innym aktem prawnym regulującym działalność profilaktyczną wobec młodych ludzi jest Ustawa z dnia 11 września 2015 roku o zdrowiu publicznym i oparte na niej Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 roku w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020. W ramach pierwszego celu operacyjnego przewidziano miedzy innymi ograniczanie presji marketingowej produktów niezalecanych do nadmiernego spożycia, kierowanej w szczególności do dzieci i młodzieży, upowszechnianie w szkołach i placówkach systemu oświaty wiedzy dotyczącej zdrowego odżywiania się i aktywności fizycznej oraz przeprowadzanie kompleksowych badań dzieci i młodzieży szkolnej dotyczących sposobu żywienia i stanu odżywienia. Kolejny cel „Profilaktyka i rozwiązywanie problemów związanych z używaniem substancji psychoaktywnych, uzależnieniami behawioralnymi i innymi zachowaniami ryzykownymi" obejmuje przeciwdziałanie używaniu środków odurzających, substancji psychotropowych i tzw. dopalaczy, a także pozamedycznego stosowania produktów leczniczych**,** których używanie może prowadzić do uzależnienia, profilaktykę i rozwiązywanie problemów alkoholowych, zwalczanie następstw zdrowotnych używania wyrobów tytoniowych i wyrobów powiązanych, w tym e-papierosów, zapobieganie uzależnieniom behawioralnym oraz przeciwdziałanie seksualizacji dzieci i młodzieży. Realizacja powyższych działań odbywa się za pośrednictwem działań edukacyjnych i informacyjnych, w tym kampanii społecznych, adresowanych do różnych grup

[197] *Bariery i wyzwania profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży*, http://www.swiatproblemow.pl/bariery-i-wyzwania-profilaktyki-zachowan-ryzykownych-mlodziezy/.
[198] *Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego* (Dz. U. Nr 111, poz. 535, z późn. zm.), art. 4.

docelowych, w szczególności do dzieci, młodzieży i rodziców, podnoszenie kompetencji w zakresie skuteczności oddziaływań profilaktycznych osób pracujących z dziećmi i młodzieżą dotyczących wczesnego rozpoznawania zagrożenia używania środków odurzających, substancji psychotropowych, środków zastępczych, tzw. dopalaczy oraz umiejętności i podejmowania interwencji profilaktycznej wobec dzieci z rodzin z problemem alkoholowym, szkolenie przedstawicieli zawodów mających kontakt z osobami uzależnionymi lub zagrożonymi uzależnieniami behawioralnymi (m.in. osoby pracujące z dziećmi i młodzieżą, operatorzy gier losowych, pracownicy socjalni). To także programy rozwijające kompetencje wychowawcze i profilaktyczne rodziców i szkolenia dla różnych grup zawodowych (w tym nauczycieli, lekarzy, inspektorów sanitarnych, prokuratorów, służb mundurowych, straży miejskich) dotyczące zagrożeń oraz konsekwencji rozwojowych i zdrowotnych u dzieci i młodzieży oglądających pornografię, upowszechnianie, wdrażanie, udoskonalanie i poszerzanie oferty programów profilaktyki uniwersalnej, selektywnej i wskazującej skierowanych do uczniów czy prowadzenie poradnictwa w ramach ogólnopolskiego telefonu zaufania i poradni internetowej adresowanej w szczególności do młodzieży. Przepisy rozporządzenia regulują realizację badań ilościowych w populacji generalnej i wśród młodzieży szkolnej (ESPAD, „Młodzież"), ewaluację zadań, monitorowanie sytuacji epidemiologicznej związanej z uzależnieniami, oraz aktualizację i upowszechnianie standardów w zakresie profilaktyki narkomanii. Przeciwdziałaniu problemom związanym z ryzykownymi zachowaniami sprzyjać ma prowadzenie aktywnej polityki wobec dzieci i młodzieży ukierunkowanej na wspieranie prawidłowego rozwoju, kształtowanie postaw prozdrowotnych i rozwijanie konstruktywnych relacji międzyludzkich, wzmacnianie potencjału zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży poprzez wspieranie pozytywnego i harmonijnego rozwoju, kształtowanie osobowości, umiejętności osobistych i społecznych, udzielanie pomocy w rozwiązywaniu problemów i kryzysów rozwojowych, podnoszenie odporności psychicznej i poprawę funkcjonowania emocjonalnego, ograniczanie czynników ryzyka, w szczególności z uwzględnieniem związku pomiędzy nimi a czynnikami chroniącymi przed nadmiernym używaniem środków psychoaktywnych i innymi zachowaniami ryzykownymi[199].

Regulacje z zakresu profilaktyki uzależnień i innych zachowań destrukcyjnych zawarte zostały również w Ustawie z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi i rozwiązywaniem problemów alkoholowych (prowadzenie

[199] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020* (Dz. U. 2016 poz. 1492), s. 8-37.

profilaktycznej działalności informacyjnej i edukacyjnej w zakresie rozwiązywania problemów alkoholowych i przeciwdziałania narkomanii, w szczególności skierowanej do dzieci i młodzieży, prowadzenie pozalekcyjnych zajęć sportowych, działania na rzecz dożywiania dzieci uczestniczących w pozalekcyjnych programach opiekuńczo-wychowawczych i socjoterapeutycznych) czy Ustawie z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych **(**promocja zdrowia przez propagowanie stylu życia wolnego od nałogu palenia papierosów, używania innych wyrobów tytoniowych oraz palenia papierosów elektronicznych, ograniczenia w reklamie wyrobów tytoniowych) czy Ustawie z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (zakaz nadawania przekazów handlowych nawołujących bezpośrednio małoletnich do nabywania produktów lub usług, zachęcających małoletnich do wywierania presji na rodziców lub inne osoby w celu skłonienia ich do zakupu reklamowanych produktów lub usług, wykorzystujących zaufanie małoletnich do nauczycieli i innych osób czy w nieuzasadniony sposób ukazujących młodych ludzi w niebezpiecznych sytuacjach).

Kwestie praw dzieci i młodzieży do wychowania i opieki, adekwatnych do wieku i osiągniętego rozwoju, wychowania rozumianego jako wspieranie dziecka w rozwoju ku pełnej dojrzałości w sferze fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej, wzmacnianego i uzupełnianego przez działania z zakresu profilaktyki problemowej, możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niedostosowaną społecznie i zagrożoną niedostosowaniem społecznym, zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz predyspozycjami, opiekę uczniom pozostającym w trudnej sytuacji materialnej i życiowej, kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń - bardziej szczegółowo reguluje Prawo oświatowe[200]. Ponadto działalność profilaktyczną, prozdrowotną, edukacyjną, wychowawczą, opiekuńczą, kulturalną i sportowo-rekreacyjną realizują placówki wychowania pozaszkolnego (pałace młodzieży, młodzieżowe domy kultury, międzyszkolne ośrodki sportowe, ogniska pracy pozaszkolnej, ogrody jordanowskie i pozaszkolne placówki specjalistyczne oraz całoroczne i sezonowe szkolne schroniska młodzieżowe. Wynikające z zapisów Ustawy zadania polegają na prowadzeniu zajęć wspierających rozwój dzieci i młodzieży mających na celu rozwijanie zainteresowań i uzdolnień, kształtowanie umiejętności spędzania czasu wolnego i poszanowania dziedzictwa kulturowego regionu, kraju i innych kultur oraz poczucia własnej tożsamości, przygotowanie do aktywnego uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz

[200] Zob. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. - Prawo oświatowe* (Dz. U. z 2017 r., poz. 59).

organizowanie imprez kulturalnych, wypoczynku, sportu i rekreacji dla młodych ludzi i działań alternatywnych wśród dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie lub zagrożonych niedostosowaniem społecznym[201]. W przypadku tych ostatnich, wychowanie i opiekę zapewnia się w szkołach ogólnodostępnych, szkołach ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi, szkołach integracyjnych, szkołach ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi (z tym że w szkołach ogólnodostępnych nie organizuje się oddziałów specjalnych dla nich), szkołach specjalnych (z wyjątkiem szkół specjalnych przysposabiających do pracy) oraz w młodzieżowych ośrodkach socjoterapii i specjalnych ośrodkach wychowawczych. Ośrodki te zapewniają realizację zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego, warunki do nauki, sprzęt specjalistyczny i środki dydaktyczne, dostosowane do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz do możliwości psychofizycznych wychowanków, zajęcia specjalistyczne przewidziane Ustawą z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, inne zajęcia o charakterze zindywidualizowanych, w szczególności zajęcia rewalidacyjne, resocjalizacyjne i socjoterapeutyczne oraz prowadzą działalność wychowawczą zmierzającą do integracji dzieci lub uczniów ze środowiskiem rówieśniczym, w tym z dziećmi lub uczniami pełnosprawnymi i przygotowania uczniów do samodzielności w życiu dorosłym[202].

Także na mocy przepisów ustawy o Prawie oświatowym z dniem 1 września 2017 r. w definicji podstawy programowej rozszerzono zakres zadań szkoły o treści wychowawczo-profilaktyczne, uwzględniane w programach wychowania przedszkolnego, programach nauczania i podczas realizacji zajęć z wychowawcą. Połączono dwa funkcjonujące dotychczas osobno programy - treści o charakterze wychowawczym i działania profilaktyczne szkoły - zostały połączone w jeden dokument - program wychowawczo - profilaktyczny obejmujący treści i działania o charakterze wychowawczym skierowane do uczniów, jak również treści i działania o charakterze profilaktycznym skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców. Od 1 września 2019 roku będzie on opracowywany na podstawie wyników corocznej diagnozy w zakresie występujących w środowisku szkolnym potrzeb rozwojowych uczniów, w tym czynników chroniących i czynników ryzyka, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń związanych z używaniem substancji psychotropowych, środków zastępczych oraz nowych

[201] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania* (Dz. U. 2017 poz. 1606), § 4 - § 5.

[202] *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz. U. 2015 poz. 1113), § 5. 1.

substancji psychoaktywnych[203]. Powyższych przepisów nie stosuje się do przedszkoli, szkół dla dorosłych, branżowych szkół II stopnia, szkół policealnych i policealnych szkół artystycznych. Te (za wyjątkiem szkół artystycznych) prowadzą zaplanowane i systematyczne działania w zakresie doradztwa zawodowego.

Publiczne przedszkola i oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, publiczne szkoły oraz publiczne placówki (określone w powyższym akcie prawnym) zobowiązane są również do udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej wszystkim uczestnikom procesu dydaktycznego w szkole. Pomoc rodzicom uczniów i nauczycielom polega na doradzaniu w rozwiązywaniu problemów wychowawczych i dydaktycznych oraz rozwijaniu umiejętności wychowawczych nakierowanych na efektywniejsze pomaganie młodzieży. Pomoc udzielana uczniom polega na rozpoznawaniu i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia, rozpoznawaniu jego możliwości psychofizycznych, czynników środowiskowych wpływających na funkcjonowanie w środowisku szkolnym, w celu wspierania potencjału rozwojowego wychowanka i stwarzania warunków do jego aktywnego i pełnego uczestnictwa w życiu przedszkola, szkoły i placówki oraz w środowisku społecznym. Zakres i formy poradnictwa zależą od typu placówki oświatowej[204].

Obowiązek podejmowania konkretnej kategorii działań zapobiegających pojawianiu się zachowań ryzykownych związanych z używaniem środków odurzających, substancji psychotropowych, środków zastępczych, nowych substancji psychoaktywnych przez uczniów i wychowanków nieprzestrzegających przyjętych dla wieku zwyczajowych norm i wymagań, reguluje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 roku w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii (na podstawie Ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu narkomanii). Oparta na corocznej diagnozie działalność profilaktyczna polega na realizowaniu czynności z zakresu profilaktyki uniwersalnej (wspieranie wszystkich uczniów i wychowanków w prawidłowym rozwoju i zdrowym stylu życia oraz podejmowanie działań, których celem jest ograniczanie zachowań ryzykownych niezależnie od poziomu ryzyka używania przez nich środków i substancji), selektywnej (wspieranie uczniów i wychowanków, którzy ze względu na swoją sytuację rodzinną, środowiskową lub uwarunkowania biologiczne są w wyższym stopniu narażeni na rozwój zachowań ryzykownych) i wskazującej (wspieranie uczniów i

[203] *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r.* , cyt. wyd., art. 26. 1.
[204] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 roku w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach* (Dz. U. 2017 poz. 159), § 1 - § 2.

wychowanków, u których rozpoznano wczesne objawy używania środków i substancji psychoaktywnych lub występowanie innych zachowań ryzykownych, niezdiagnozowanych jako zaburzenia lub choroby wymagające leczenia)[205]. Temu zamysłowi służy realizowanie programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego dostosowanych do potrzeb konkretnych adresatów oraz wyznaczonych celów profilaktycznych, przygotowanie oferty zajęć rozwijających zainteresowania i uzdolnienia, kształtowanie i wzmacnianie norm przeciwnych uzależnieniom i innym zachowaniom ryzykownym, doskonalenie zawodowe nauczycieli i wychowawców w zakresie realizacji szkolnej interwencji profilaktycznej w przypadku podejmowania przez uczniów i wychowanków zachowań ryzykownych i ewentualne włączanie w indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny działań uprzedzających[206].

Zwiększenie skuteczności działań wychowawczych i profilaktycznych poprzez kreowanie zdrowego, bezpiecznego i przyjaznego środowiska szkoły i placówki, zapobieganie zachowaniom problemowym młodych ludzi i promowanie wśród nich zdrowego stylu życia to cele rządowego programu na lata 2014 - 2016 „Bezpieczna i Przyjazna Szkoła". Komplementarnym w stosunku do niego podejściem jest rządowy program wspomagania w latach 2015-2018 organów prowadzących szkoły w zapewnieniu bezpiecznych warunków nauki, wychowania i opieki w szkołach - „Bezpieczna+". Poprawie bezpieczeństwa uczniów służą działania prowadzone we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz instytucjami zajmującymi się sprawami bezpieczeństwa (w tym Policji), sprzyjające kształtowaniu postaw i nawyków społecznie akceptowanego zachowania. Treści adresowane uczniów, rodziców, nauczycieli i innych pracowników szkół, obejmują zagadnienia bezpiecznego korzystania z cyberprzestrzeni i zagrożeń cyfrowych, tworzenia pozytywnego klimatu szkoły i postawy otwartości, poprawy bezpieczeństwa fizycznego w szkołach i upowszechnianie wiedzy dotyczącej zasad postępowania w sytuacjach kryzysowych, a także bezpieczeństwa przeciwpożarowego[207]. Dla niniejszej dysertacji istotnym elementem tego programu jest zlecony przez Ministerstwo Edukacji Narodowej „System Oddziaływań Profilaktycznych w Polsce" - projekt zwiększenia skuteczności i efektywności działań profilaktycznych realizowany przez Fundację „Masz Szansę" w ramach zadania publicznego „Przeprowadzenie

[205] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 roku w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii* (Dz. U. 2015 poz. 1249), § 5. 1.

[206] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 roku* , cyt. wyd., § 5. 3.

[207] *Rządowy program wspomagania w latach 2015-2018 organów prowadzących szkoły w zapewnieniu bezpiecznych warunków nauki, wychowania i opieki w szkołach – „Bezpieczna+"*. Załącznik do Uchwały nr 89/2015 Rady Ministrów z dnia 23 czerwca 2015 r., http://bezpieczna.migomedia.com/wp-content/uploads/2015/09/zalacznik-nr-1-program.pdf, s.15- 17.

całościowych badań dotyczących funkcjonowania systemu oddziaływań profilaktycznych w Polsce" (umowa nr MEN/2016/DWKI/1175). Przedsięwzięcie to, jak sama nazwa wskazuje, stawia sobie za zadanie zwiększenie efektywności profilaktyki uzależnień i zaburzeń zachowania w Polsce dzięki przeprowadzeniu wszechstronnej diagnozy sytuacji profilaktyki szkolnej i skali zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży, ocenie polityki społecznej, skuteczności dotychczasowych działań profilaktycznych i wypracowaniu stosownych zmian w tym obszarze[208]. Program ten skorelowany jest miedzy innymi z „Programem ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka**"** na lata 2016 i 2017 i jego kontynuacją (na lata 2018-2020) skierowanym do społeczności lokalnych jako aktywnych współuczestników oddziaływań profilaktycznych. Inicjatywa bazuje na czterech celach szczegółowych, jakimi są: bezpieczeństwo w miejscach publicznych ze szczególnym uwzględnieniem tworzenia lokalnych systemów bezpieczeństwa, działania profilaktyczno-prewencyjne nakierowane na przeciwdziałanie zjawiskom patologii, ochrona dzieci i młodzieży, edukacja dla bezpieczeństwa oraz bezpieczna infrastruktura (przejścia dla pieszych) - cel dodany w ostatniej edycji[209]. Działania ochronne wobec młodzieży polegają na inicjowaniu zadań mających wpływ na bezpieczeństwo i kształtowanie pozytywnych postaw przy angażowaniu w nie lokalnego środowiska, upowszechnianiu profilaktyki rówieśniczej, wolontariatu na rzecz bezpieczeństwa, promocji zdrowia i profilaktyki zachowań ryzykownych (alkohol, narkotyki), organizowaniu i wdrażaniu przedsięwzięć ukierunkowanych miedzy innymi na zagospodarowanie czasu wolnego (zajęcia pozaszkolne, przedsięwzięcia edukacyjne, zajęcia sportowe itp.), mających na celu przeciwdziałanie agresji, przemocy i patologii, ograniczenia dostępu dzieci i młodzieży do alkoholu, papierosów, środków odurzających i nowych substancji psychoaktywnych, organizowaniu debat społecznych, warsztatów, spotkań oraz innych przedsięwzięć z zakresu bezpieczeństwa dzieci i młodzieży[210]. Program ma również za zadanie poprawiać wizerunek i zwiększyć zaufanie społeczeństwa do służb mundurowych, zwłaszcza do Policji.

Powyższe regulacje wyznaczają pewne ramy do realizacji działań profilaktycznych w obszarze zachowań ryzykownych młodzieży. W związku z tym planując działania profilaktyczne w szkole należy uwzględnić przepisy prawa, dostępną literaturę, stosowne

[208] *„System Oddziaływań Profilaktycznych w Polsce" - projekt zwiększenia skuteczności i efektywności działań profilaktycznych w Polsce*, http://www.maszszanse.info/projekty/system/.
[209] *„Program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka na lata 2016 i 2017"*. Załącznik do uchwały nr 23 Rady Ministrów z dnia 8 marca 2016 r. (poz. 293), s. 12.
[210] Tamże, s. 16.

strategie i standardy jakości działań profilaktycznych, potrzeby środowiska szkolnego wynikające z przeprowadzonej diagnozy[211] oraz specyfikę środowiska lokalnego, w tym obszarów pogranicza. Nie tylko oczekiwania kulturowe, ale i zróżnicowanie norm i przepisów dostarcza adolescentom sposobności i motywacji do angażowania się w zachowania ryzykowne. Analiza wyników różnych badań pozwala między innymi na wysunięcie hipotezy o odznaczaniu się pogranicza na tyle istotnymi osobliwościami wychowawczymi, iż można pisać o socjalizacji pogranicznej, natomiast miasto pogranicza można uznawać za odrębny typ środowiska wychowawczego[212]. Odkrywanie regionu przygranicznego powinno zatem wejść na stałe do codzienności szkolnej.

2.3. Krytyka oddziaływań profilaktyczno-wychowawczych w szkole

We wszystkich społecznościach lokalnych istnieją instytucje i organizacje (ośrodki pomocy społecznej, sądy rodzinne, powiatowe centra pomocy rodzinie, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, gminne i miejskie ośrodki kultury, placówki służby zdrowia itd.), które w ramach swoich statutowych zobowiązań realizują działania z obszaru profilaktyki zachowań ryzykownych. Podmioty te powinny ze sobą współpracować w ramach koalicji, a szkoła stanowić jeden z jej elementów[213], pełniąc jednocześnie dwie istotne funkcje: zapewniając jedność społeczną, przekazując wartości i normy ogólne, a także lokując jednostki w strukturze społecznego podziału pracy[214]. Zdaniem Wincentego Okonia, szkoła jako instytucja oświatowo-wychowawcza zajmuje się „kształceniem i wychowaniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych w danym społeczeństwie celów i zadań oraz koncepcji oświatowo-wychowawczych i programów”[215]. Wychowanie polega na wspieraniu młodego człowieka w rozwoju ku pełnej dojrzałości w sferze fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, społecznej i duchowej oraz na stwarzaniu warunków, które ten rozwój umożliwiają. Kształtowanie właściwej hierarchii wartości i norm kulturowych wraz z zapobieganiem zachowaniom problemowym stanowią stałe elementy wychowania. Pierwsze z tych działań jest wychowaniem w sensie ścisłym, drugie natomiast to działanie

[211] *Agresja i przemoc w szkolnych działaniach profilaktycznych*. *Poradnik metodyczny dla nauczycieli*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2004, s. 8.
[212]L. Gołdyka, K. Lisowski, *Zachowania młodzieży miasta pogranicza polsko-niemieckiego wobec rodziców*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2000, t. XII, s. 71.
[213]*Agresja i przemoc w szkolnych działaniach profilaktycznych: poradnik metodyczny dla nauczycieli*, cyt. wyd., s. 9.
[214] J. Bielecka-Prus, *Transmisja kultury w rodzinie i szkole*. *Teoria Basila Bernsteina*, PWN, Warszawa 2010, s. 79.
[215]W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, cyt. wyd. s. 383.

profilaktyczne. Obydwa opierają się na założeniu, że człowiek niedojrzały (uczeń) nie potrafi jeszcze samodzielnie dokonywać właściwych wyborów i często sam dla siebie stanowi zagrożenie. Zatem oddziaływania wychowawcze powinny być wzmacniane i uzupełniane przez działania z zakresu profilaktyki dzieci i młodzieży[216]. Jak zauważa Bronisław Urban[217], „niezależnie od zmieniających się wizji i koncepcji w zakresie społecznych zadań szkoły, jej funkcja profilaktyczna nigdy nie może być pomniejszana. Konieczność wypełniania przez szkołę funkcji profilaktycznej nie wynika z uproszczenia całego problemu zapobiegania dewiacji młodzieży zepchnięcia niewdzięcznego zadania, lecz z samej istoty i głównych uwarunkowań społecznych dewiacji. Dotyczy to zarówno przestępczości, jak i wszelkich uzależnień". Na przykład w 2008 roku w ramach międzynarodowego projektu „TALIS" nauczyciele za najbardziej utrudniające proces nauczania uznali przeszkadzanie na lekcjach, opuszczanie lekcji i spóźnianie się na zajęcia. Obliczone dla Polski wskaźniki znacznie przewyższały średnie w kategoriach: przeklinanie, oszukiwanie, wandalizm. Dzisiaj coraz częściej pojawiają się poważniejsze problemy związane z agresją i przemocą (także elektroniczną), uzależnieniami różnego typu, wagarami, niepowodzeniami szkolnymi i lekceważącym stosunkiem zarówno wobec kadry pedagogicznej, jak i względem obowiązków szkolnych. Profilaktyka w szkole jest zatem niezbędnym działaniem, gdyż bez niej „szkoła staje się środowiskiem niebezpiecznym wychowawczo dla uczniów, często również niebezpiecznym środowiskiem pracy dla personelu pedagogicznego i administracyjnego"[218]. Często to właśnie placówka edukacyjna staje się pierwszym miejscem ujawnienia zagrożeń rozwoju diagnozowanych przez nauczycieli lub elementem wieloaspektowego procesu powstania i narastania zachowań dysfunkcyjnych. Zdarzają się też sytuacje, gdzie to właśnie nieprawidłowości środowiska szkolnego stają się pierwotną przyczyną zaburzeń. Zwraca się uwagę na cztery zasadnicze przyczyny takiego stanu rzeczy: organizacyjne (mankamenty systemu szkolnego, programów nauczania i podręczników, systemu kształcenia i dokształcania nauczycieli, brak oferty zajęć pozalekcyjnych), psychologiczno-społeczne (bezosobowe relacje nauczyciel - uczeń, słaba komunikacja pomiędzy nauczycielami, uczniami i rodzicami, brak przejrzystych oczekiwań szkoły i jasnych zasad dyscypliny), pedagogiczne (koncentracja na negatywnych środkach służących uczeniu się zamiast na motywacji pozytywnej, nadmierny rygor i restrykcje), błędy

[216] Z. Sokołowska, *Podstawy prawne i teoretyczne szkolnego programu profilaktyki*, http://www.edukator.org.pl/2003e/podstawy/praca.doc.
[217] Zob. B Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, cyt. wyd., s. 202.
[218] P. Migała, *Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2011, s. 176.

wychowawcze (zbytnie ograniczenie aktywności i samodzielności uczniów, okazywanie wyższości)[219]. Sprzeczności pomiędzy celem pedagogicznego procesu szkolnego, którym jest rozwój wszechstronnej osobowości ucznia, a jego rzeczywistą koncentracją wyłącznie na wiedzy i dyscyplinie, uniemożliwiają stworzenie optymalnych warunków dla realizacji działań zapobiegawczych. Tym samym szkoła staje się regulatorem przyspieszającym bądź hamującym rozwój jednostki[220]. Wyniki badań Pracowni Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M" wskazują, że im silniejsze poczucie więzi ze szkołą (wskazujące na wspierający klimat w placówce edukacyjnej), tym mniejsze nasilenie syndromu zachowań ryzykownych gimnazjalistów. Obok klimatu szkoły profilaktyczne znaczenie ma także zespół cech funkcjonowania szkoły, nazywany łącznie kulturą szkoły. Jej cechy powiązane z mniejszym nasileniem zachowań ryzykownych dotyczą postawy zaangażowania i troski nauczycieli wobec uczniów, oparcia wzajemnych relacji na szacunku i zaufaniu, uczestnictwa całej szkoły w osiąganie przez uczniów postępów w nauce, w tym dążenia do opanowania i zrozumienia przez nich materiału nauczania. To także pomoc w uczeniu się oferowana uczniom przez szkołę, dążenie do ograniczania kontroli i negatywnej profilaktyki w strategii szkoły przy jednoczesnym stosowaniu przejrzystych zasad i norm mających na celu przeciwdziałanie społecznie nieakceptowanym zachowaniom[221].

Zdaniem Marka Dziewieckiego[222] najważniejsze zadanie instytucji oświatowej w aspekcie profilaktyki zachowań ryzykownych dotyczy tworzenia odpowiedzialnego kontekstu wychowawczego, polegającego na promowaniu krytycznego spojrzenia młodzieży na rzeczywistość społeczną, ukazywaniu im podstawowych wartości, norm prawnych i zasad moralnych (prawda, odpowiedzialność, wolność, pracowitość itp.). To także ochrona przed szkodliwymi presjami, mitami czy ideologiami (takimi jak bezstresowe wychowanie czy osiąganie celów bez pracy nad sobą) i przezwyciężenie sytuacji, w których szkoła próbuje uczyć wychowanków zajęcia dojrzałej postawy wobec środków psychoaktywnych przy równoległym tolerowaniu lub pochwale zajmowania niewłaściwej postawy w odniesieniu do innych dziedzin życia.

Innym priorytetem oddziaływań profilaktycznych jest bliska i systematyczna współpraca z rodzicami, z samorządem lokalnym, ze świetlicami środowiskowymi, a także

[219] Zob. tenże, s. 181; J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, cyt. wyd., s. 60-61.
[220] W. Jakubaszek, *Orientacje życiowe młodzieży na przykładzie badań w ośrodku Szkolenia i Wychowania Ochotniczych Hufców Pracy w Krakowie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 41.
[221] S. Grzelak, *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży. Przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015, s. 115-116.
[222] Zob. M. Dziewiecki, *Rola szkoły w realizacji integralnej profilaktyki*, https://opoka.org.pl/biblioteka/I/ID/szk-profilaktyka.html.

z instytucjami publicznymi i organizacjami społecznymi, w tym organizacjami młodzieżowymi propagującymi zdrowy styl życia. Pozytywną rolę mogą spełniać także kompetentni pedagodzy szkolni i psycholodzy, wspierani przez specjalistów. Warto przy tym pamiętać, że niektóre ryzykowne zachowania są normalną częścią procesu dorastania. Rozsądne ryzyko jest cennym doświadczeniem, z pomocą którego młodzi ludzie definiują i rozwijają swoją indywidualność. Dopiero w takim całościowym kontekście możliwe staje się coraz skuteczniejsze stosowanie programów profilaktycznych[223]. Dynamika zmian rozwojowych dzieci i młodzieży wymaga dostosowywania form, metod i treści przekazu do ich możliwości percepcyjnych na poszczególnych etapach rozwoju: w zakresie rzetelnych, rzeczowych informacji i projektowanych ćwiczeń, bez podawania szczegółów, które mogłyby stanowić instruktaż nieprawidłowych zachowań[224]. Zatem oddziaływania profilaktyczne w szkole polegają na diagnozie istniejących zagrożeń, sformułowaniu celów przyszłych oddziaływań oraz opracowaniu odpowiedniego programu wraz z oceną jego rezultatów. Ich wprowadzenie natomiast jest uzasadnione świadomością niepowodzeń w realizacji zamierzonych działań wychowawczych **(**potwierdzonych w badaniach ewaluacyjnych) oraz wiedzą z zakresu zagrożeń rozwojowych, tkwiących w środowisku szkolnym, najbliższym otoczeniu, a także w szerokich kręgach społecznych. Tym bardziej, że wobec przenikania przemocy i uzależnień do szkół, zapewnienie bezpiecznego środowiska nauki staje się coraz trudniejsze i wymaga skoordynowanych działań. Środki zapobiegawcze powinny uzupełniać się wzajemnie i stanowić podstawowe elementy jednego systemu, w ramach którego nauczyciel powinien skoncentrować się przede wszystkim na:

1. promocji zdrowego stylu życia i wyposażeniu uczniów w konkretną wiedzę na temat zagrożeń, jakie niesie ze sobą podejmowanie zachowań ryzykownych;
2. rozwijaniu umiejętności krytycznego myślenia i konstruktywnego podejmowania decyzji w sytuacjach trudnych, zdolności interpersonalnych, wyznaczania konstruktywnych celów życiowych, wzmacnianiu poczucia własnej wartości, radzenia sobie ze stresem, a także rozpoznawania i nazywania własnych emocji,
3. kształtowaniu zachowań asertywnych w kontekście analizy różnych wpływów środowiskowych, w tym radzenia sobie z presją rówieśniczą;
4. oferowaniu alternatywnych form spędzania wolnego czasu, umożliwiających wyrównywanie szans rozwojowych dzieci i młodzieży z grup ryzyka[225].

[223] M. Dziewiecki, *Rola szkoły w realizacji integralnej profilaktyki*, cyt. wyd.
[224] J. Szymańska, *Pogramy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, cyt. wyd., s. 41.
[225] J. Szymańska, *Pogramy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, cyt. wyd., s. 11.

Jako miejsce intensywnego rozwoju psychofizycznego i społecznego w grupie rówieśniczej, zadaniowej działalności uczniów, konfrontacji autorytetów i kształtowania się poczucia własnej tożsamości wychowanków, wypełniania znacznej części aktywnego życia dzieci i młodzieży, a także weryfikacji oczekiwań rodziców wobec potomstwa - szkoła pozwala na łatwy dostęp do środowiska młodych ludzi i sprawną organizację zaplanowanych oddziaływań[226]. Ponadto profilaktyka w środowisku szkolnym umożliwia prowadzenie celowych, systematycznych i długoterminowych działań na całej populacji dzieci i młodzieży, diagnozowanie diagnozę potrzeb i zagrożeń społeczności uczniowskiej, sporządzanie programów pomocowych adresowanych zarówno do jednostek, jak i grup, integrowanie społeczności lokalnej oraz wspomaganie rodziców w roli wychowawczej[227]. Nie wyeliminuje całkowicie zagrożeń, jednakże może je znacznie ograniczyć pomagając uczniom w wyborze i rozwoju tych wartości, które będą odgrywać rolę mechanizmów ochronnych, przekazując właściwą wiedzę oraz kształtując przydatne w życiu codziennym umiejętności.

Tak rozumiane zapobieganie zachowaniom ryzykownym w procesie edukacji powinno spełniać szereg funkcji, do których Z. B. Gaś zalicza:

1. dostarczanie wszystkim odbiorcom wiarygodnych informacji na temat warunków zdrowego życia i występujących zagrożeń (niedostatek wiedzy z tego zakresu wyklucza możliwość ponoszenia konsekwencji własnych wyborów);
2. kształtowanie prozdrowotnych wzorców konsumpcyjnych (dostępność wielu różnych dóbr konsumpcyjnych odpowiadających na potrzeby człowieka wymaga rozwijania mechanizmów samokontroli opartych na wartościach);
3. kształtowanie umiejętności pozwalających na radzenie sobie z własnymi problemami (człowiek, który nie radzi sobie ze sobą, nie jest w stanie sprostać wyzwaniom zewnętrznego świata);
4. kształtowanie umiejętności interpersonalnych (coraz częściej bezpośrednie interakcje z drugim człowiekiem są zastępowane znajomościami w świecie wirtualnym);
5. kształtowanie umiejętności podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów (zwłaszcza w sferze edukacji nastawionej na schematyzm);
6. nabywanie umiejętności społecznych i rozwijanie więzi z grupą społeczną (w przypadku izolacji, rywalizacji, wymuszaniu na słabszych korzystnych dla siebie działań itp.);

[226] Z. B. Gaś, *Profilaktyka w szkole. Zapobieganie uzależnieniom uczniów*, CMPPP Warszawa 1997, s. 54.
[227] G. Miłkowska, *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży a profilaktyka szkolna* (w:) *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogiczne*, M. Deptuła (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 307.

7. uczenie ponoszenia odpowiedzialności za podjęte decyzje i wybory życiowe (akceptowanie skutków własnych działań);
8. rozwijanie środowiska szkolnego i rodzinnego (dwóch zasadniczych obszarów, w których odbywa się rozwój i dojrzewanie uczniów);
9. kształtowanie w środowisku szkolnym norm i reguł sprzyjających zdrowemu stylowi życia i rozwojowi oraz eliminujących możliwość wystąpienia działań dysfunkcyjnych (brak wyznaczonych granic uniemożliwia nabywanie kontroli własnego zachowania i rozwijanie odpowiedzialności);
10. wczesne rozpoznawanie zagrożeń, diagnozowanie zaburzeń oraz budowanie sieci wsparcia i pomocy dla osób i grup wysokiego ryzyka[228].

Prawidłowa realizacja powyższych zadań w środowisku szkolnym wymaga uwzględnienia kryteriów obowiązujących w nowoczesnej profilaktyce. Ich podstawą jest rzetelna diagnoza zapotrzebowania przy uwzględnieniu aktywności całej społeczności lokalnej. Ponadto program profilaktyczny powinien mieć jasno sformułowane cele i zadania umożliwiające zapewnienie ciągłości, rozwoju i doskonalenia działań profilaktycznych oraz ocenę ich skuteczności i kosztów. To również powtarzalność zaplanowanych przedsięwzięć przy jednoczesnym stwarzaniu możliwości włączania nowych treści, stosownie do zaistniałych potrzeb. Zróżnicowanie tychże, w tym podejmowanie przedsięwzięć z zakresu sześciu podstawowych strategii profilaktycznych (strategii informacyjnych, strategii edukacyjnych, strategii wczesnej interwencji, strategii działań alternatywnych, strategii zmian środowiskowych oraz strategii zmian przepisów społecznych), to kolejny obowiązujący standard. Następny wymaga objęcia programem działań profilaktycznych całej społeczności szkolnej i aktywizowania rodziców do wspólnych działań poprzez promocję oferty profilaktycznej w środowisku szkolnym i poza nim. Wreszcie zaplanowane inicjatywy z zakresu profilaktyki powinny korelować z innymi działaniami promującymi zdrowie[229].

Profilaktyka jest szansą zarówno dla całej szkoły, jak i poszczególnych członków jej społeczności, zwiększając wśród nauczycieli, rodziców i uczniów świadomość istniejących zagrożeń, umożliwiając korektę niewłaściwych zachowań i procesów rozwojowych oraz wspomagając kształtowanie odpowiedzialności uczniów za jakość własnego życia i funkcjonowanie społeczności, do których przynależy[230].

[228] Z. B. Gaś, W. Poleszak, *Opracowujemy i ewaluujemy program wychowawczo-profilaktyczny szkoły*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2017, s. 15-16.
[229] Z. B. Gaś, W. Poleszak, *Opracowujemy i ewaluujemy program wychowawczo-profilaktyczny szkoły*, cyt. wyd., s. 16-17.
[230] Tamże, s. 17.

Na terenie szkoły realizowana jest przede wszystkim profilaktyka pierwszorzędowa nastawiona na promocję zdrowego stylu życia, na problemy społeczne uczniów oraz ich rodzin, kształtowanie postawy odpowiedzialności za swoje zachowanie, przeciwdziałanie sytuacjom kryzysowym związanym z podejmowaniem ryzykownych zachowań, wspieranie i tworzenie warunków do rozwijania i budowania umiejętności pozwalających na poradzenie sobie z własnymi problemami życiowymi oraz na przekazywanie rzetelnej wiedzy dotyczącej skutków podejmowanych działań. Czasami mogą się pojawić także sytuacje wymagające interwencji z obszaru profilaktyki drugorzędowej, adresowanej do grup podwyższonego ryzyka, a więc do osób, które już podejmują zachowania dysfunkcyjne. Jej celem jest zminimalizowanie szkód wynikających z przejawianych zachowań i umożliwienie wycofania się z destrukcyjnej działalności. Działania interwencyjno-terapeutyczne (zwane przez ekspertów WHO rehabilitacją) nastawione na ograniczanie głębokości i czasu trwania zaburzeń, a także zmniejszanie szkód związanych z niewłaściwym trybem życia, nie są prowadzone w środowisku szkolnym, lecz w wyspecjalizowanych ośrodkach, które w ramach swoich kompetencji udzielają fachowej pomocy. Najlepszym modelem działania jest bliska współpraca reprezentantów różnych instytucji i organizacji, znających lokalne środowisko i mających dobre rozeznanie w problemach charakterystycznych dla danego terenu[231]. Zachowania ryzykowne są bowiem mocno zróżnicowane terytorialnie, podobnie jak społeczne reakcje na pojawiające się w ich wyniku problemy.

Oddziaływania profilaktyczne w szkole wspiera interwencja profilaktyczna - krótka, niezwłoczna, nieuchronna i prowadzona we współpracy z rodzicami metoda z obszaru profilaktyki drugorzędowej (selektywnej) stosowana w momencie ujawnienia faktu eksperymentowania przez ucznia z substancjami psychoaktywnymi lub podejrzenia o tego typu zachowanie ryzykowne. Składa się z czterech faz: diagnozy problemu, porady motywującej ucznia, kontraktu pomiędzy szkołą, uczniem a jego rodzicami i monitorowania wspierającego pozytywne zmiany w jego zachowaniu[232].

Integralną częścią zapobiegania zachowaniom ryzykownym są błędy prowadzące do utraty jakości, skuteczności i efektywności profesjonalnej działalności profilaktycznej. Można tu wymienić:

1. incydentalność i przypadkowość oddziaływań profilaktycznych, często wymuszonych wydarzeniami, które miały miejsce w społeczności szkolnej

[231] *Agresja i przemoc w szkolnych działaniach profilaktycznych: poradnik metodyczny dla nauczycieli*, cyt. wyd., s. 9.
[232] S. Śliwa, *Profilaktyka pedagogiczna*, cyt. wyd., s. 84-85.

(pogadanki, jednorazowe prelekcje, festyny i spektakle profilaktyczne), brak ewaluacji wdrażanych programów;

2. narzucane odgórnie programy, bez konsultacji ze szkołą lub traktowanie ich instrumentalnie jako narzędzia pozyskiwania funduszy z zewnątrz;
3. brak diagnozy sytuacji problemowych i wynikających z nich aktualnie potrzeb;
4. realizatorzy spoza szkoły, którzy nie zawsze posiadają specjalistyczne przygotowanie;
5. brak spójnej polityki szkoły wobec problemowych zachowań uczniów (brak jasno określonych wymagań, tolerancja nauczycieli wobec takich zachowań, niekonsekwentne reakcje);
6. nauczyciele stanowiący wzorce nieprawidłowych zachowań (zdarza się, że nauczyciele dopuszczają się lekkomyślnych wypowiedzi przed uczniami, także poza salą lekcyjną);
7. brak akceptacji nauczycieli dla programu (zwłaszcza, gdy jest on narzucony, a realizatorami są osoby spoza szkoły);
8. niekorzystny klimat społeczny w szkole (konflikty pomiędzy nauczycielami lub między nimi a dyrektorem, nastawienie na sukcesy dydaktyczne, przewaga kar);
9. brak zaangażowania rodziców w działania profilaktyczne;
10. brak zaangażowania całej społeczności szkolnej (brak jednolitych oddziaływań ze strony wszystkich pracowników szkoły);
11. niskie nakłady finansowe na działalność profilaktyczną, organizowanie aktywności pozalekcyjnej, zatrudnianie specjalistów;
12. nikła współpraca z instytucjami środowiska lokalnego, w tym z Policją, sądami, ośrodkami zdrowia;
13. brak liderów, czyli osób skupiających wokół siebie inne podmioty działające w obszarze profilaktyki;
14. niewielka liczba placówek wspomagających działalność szkoły;
15. słabość przepisów prawa, szczególnie w odniesieniu do uprawnień szkoły w pracy z dzieckiem zagrożonym społecznym niedostosowaniem[233].

Niektóre cechy fizyczne występujące w szkołach mogą również przyczyniać się do wzrostu zachowań aspołecznych wśród młodzieży. Przeludnienie czy zły projekt budynku stwarzają bariery komunikacyjne i zwiększają izolację. Ryzyko zaburzeń szkolnych wydaje

[233] G. Miłkowska, *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży a profilaktyka szkolna*, cyt. wyd., s. 308-311.

się zwiększać w wyniku nadmiernego polegania na środkach bezpieczeństwa fizycznego (wykrywacze metalu, wyszukiwanie szafek, kamery monitorujące), a szkoła, która wydaje się zaniedbana, przyczynia się do ogólnego postrzegania braku porządku i bezpieczeństwa[234].

Na skuteczność oddziaływań profilaktycznych wpływa także poziom umiejętności i wiedzy kadry pedagogicznej. Ze wspomnianych już badań „TALIS" (edycji 2013) wynika także, że polscy nauczyciele nisko oceniają swoje kompetencje wychowawcze i profilaktyczne. Prawie co siódmy z nich w zwracał uwagę na konieczność szkoleń w zakresie pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami. Wynika to miedzy innymi z faktu, że przez wiele lat profilaktyka zachowań ryzykownych jako element programu wychowawczego, stanowiła margines zainteresowań szkoły. Dopiero dzięki uregulowaniom prawnym zaistniała w dokumentach placówek oświatowych w Polsce, stając się nieodzowną częścią procesu szkolnego wychowania. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2002 roku wprowadziło ją do stałych zadań szkoły i każdego nauczyciela, a od 1 września 2017 roku działalność edukacyjną szkoły określa szkolny zestaw programów nauczania i zintegrowany program wychowawczo - profilaktyczny szkoły. Opracowanie spójnego projektu zapobiegania zachowaniom ryzykownym wymaga uwzględnienia kilku czynników: znajomości lokalnego środowiska w kontekście społecznym, kulturowym i ekonomicznym, identyfikacji problemów i zaburzeń występujących w środowisku szkolnym, wiedzy na temat ludzkich i materialnych zasobów szkolnych, oddziaływań wychowawczo-profilaktycznych, znajomości prawidłowości rozwoju i potrzeby danej grupy wiekowej, rodziców i nauczycieli, a także analizy wniosków wynikających z doświadczeń ze współpracy z podmiotami zewnętrznymi.

Świat *płynnej ponowoczesności* zdeterminowanej przez erozję uniwersalnych ludzkich wartości, technokrację czy konsumpcjonizm wymusza konieczność tworzenia nowych programów profilaktycznych związanych z nieznanymi dotąd zagrożeniami. Placówki oświatowe oraz poradnie pedagogiczno-psychologiczne zwiększają zapotrzebowanie na szkolenia z obszaru narkotyków i dopalaczy, nadmiernego używania technologii cyfrowych, cyberprzemocy, ryzykownych zachowań seksualnych oraz podnoszenia kompetencji wychowawczych rodziców. Większość z nich zdaje sobie sprawę z ryzyka dysfunkcyjnych zachowań swoich dzieci i wsparcia programów profilaktyki szkolnej. Innym natomiast bardzo trudno jest poruszać tego typu kwestie w gronie rodzinnym, przerzucając to zadanie na szkołę. Tymczasem rolą rodziców pozostaje współpraca z placówką oświatową w obszarze

[234] K. Pawełek, *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży szkolnej u progu adolescencji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2017, s. 6-8.

profilaktyki i wychowania poprzez: współudział w tworzeniu dokumentów organizujących pracę szkoły (szkolny program wychowawczy, statut), uczestnictwo w strukturach szkoły (rada rodziców), różne formy kooperacji wynikające z bieżących potrzeb i wyrażanie opinii o wychowawczo - opiekuńczych i profilaktycznych działaniach szkoły[235].

Sprostanie wymogom współczesnego świata i oczekiwaniom stawianym szkołom przez wszystkie zainteresowane strony wymaga również uwzględniania kontekstu lokalnego, w jakim przyszło jej funkcjonować. Edukacja wpisuje się bowiem w lokalną politykę każdej jednostki samorządu terytorialnego w Polsce - zapewnienie kształcenia, wychowania, opieki, w tym kształcenia specjalnego i profilaktyki społecznej jest ustawowym zadaniem oświatowym gmin, powiatów i samorządów województw. Jako organy prowadzące są one zobowiązane miedzy innymi do zapewnienia warunków prawidłowego funkcjonowania działania szkoły lub placówki, w tym bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki, zapewnienia warunków umożliwiających stosowanie specjalnej organizacji, nauki i metod pracy dla dzieci i młodzieży objętych kształceniem specjalnym; wyposażenia szkoły lub placówki w pomoce dydaktyczne i sprzęt niezbędny do pełnej realizacji programów nauczania, programów wychowawczo-profilaktycznych, przeprowadzania egzaminów oraz wykonywania innych zadań statutowych, a także wyodrębniają środki na dofinansowanie doskonalenia zawodowego nauczycieli. Ponadto jednostki samorządu terytorialnego mogą tworzyć regionalne lub lokalne programy wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży i wspierania edukacji uzdolnionych uczniów.

Problem ryzykownych zachowań jest istotny zarówno dla społeczeństwa jako całości, jak i dla każdej osoby indywidualnie. Jednym z istotnych czynników przyczyniających się do rozwoju pracy profilaktycznej w szkole jest zatem stworzenie i rozwój skutecznego modelu partnerstwa społecznego, opartym na nowoczesnym podejściu do zapobiegania, spójności i systemowym charakterze. W tych warunkach konieczne jest zjednoczenie wysiłków nauczycieli, psychologów, rodziców i funkcjonariuszy organów ścigania. Pomimo tego, że każdy podmiot ma swoją treść, formy i metody oddziaływania, nie mogą się one zastępować, ale wzajemnie uzupełniać. Działania na rzecz zapobiegania ryzykownym zachowaniom nieletnich oparte na partnerstwie społecznym, pomagają szkole efektywnie i skutecznie organizować działania profilaktyczne, umożliwiając wszechstronne oddziaływanie na dorastająca młodzież. Ich celem powinno być nie tyle zdobywanie przez uczniów pewnej

[235]B. Gwizdek, E. Sołtys, *Gimnazjalny projekt profilaktyczno-wychowawczy*, WSiP, Warszawa 2002, s. 112-113.

wiedzy, ale formowanie adekwatnej postawy wobec poszczególnych zjawisk, sytuacji, problemów, tworzenie silnych przekonań o akceptowalności lub niedopuszczalności pewnych zachowań. Tym bardziej, że pozornie mało szkodliwe zachowania ryzykowne mogą inicjować kolejne, o większym ciężarze gatunkowym. Jak dowodzą badania, kiedy uruchamiany jest schemat aspołecznych zachowań, pojawia się efekt kuli śnieżnej, zwiększając podatność na późniejsze zagrożenia. Schemat ten zaczyna się w domu od szkodliwych zachowań i wadliwych interakcji rodzinnych. Wyuczone zachowania są kontynuowane lub wzmacniane w szkole, a to sprzyja dalszym niepowodzeniom i coraz głębszemu zaangażowaniu w antyspołeczną działalność.

2.4. Zachowania problemowe młodzieży szkolnej jako droga do przestępczości

Współczesny świat oferuje młodym ludziom nieograniczone możliwości wyboru. Jednocześnie płynna i wielowymiarowa rzeczywistość wymaga od nich nieustannego adaptowania się do wymagań stawianych przez rodziców (opiekunów), nauczycieli oraz społeczeństwo, a także struktur normatywnych i wartości moralnych akceptowanych w danej kulturze. Każdy reaguje na ryzyko w zgodnie z wpojonym mu systemem wartości. Coś, co jest uważane za cenne w jednej części świata, w innej wcale nie musi być uznawanym za ważne. Wartości określają znaczenie tożsamości zbiorowych[236] i są jednym z czynników określających typ stosunków społecznych panujących w społeczności. To one wpływają na postrzeganie przez młodzież tego, co jest aktualnie akceptowanym zachowaniem. W tej rzeczywistości „tysiące sprzecznych prawd rywalizuje (…) ze sobą o status jedynej prawdy, relatywizując siebie nieustannie. Tysiące sposobów (re)prezentacji ściga się o status obiektywności. Kanon i różnica, lokalne i globalne, intelektualne i afektywne, popularne i elitarne. Typowe dla przeszłości rozróżnienia i binaryzmy na naszych oczach *wyparowują*”[237]. Zamieszkiwanie na pograniczu często powoduje dodatkowe wewnętrzne rozdarcie i problemy z dokonywaniem wyboru między różnymi sposobami życia, aczkolwiek człowiek najczęściej nabywa w procesie socjalizacji i wychowania umiejętności swobodnego

[236] T. Burdzik, *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*, „Kultura - Historia - Globalizacja” 2012, nr 11, s. 14.
[237] Z. Melosik, *Kultura popularna jako czynnik socjalizacji* (w:) *Pedagogika - podręcznik akademicki*, Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 69.

poruszania się w dwóch lub więcej kulturach, wybierania z nich różnych elementów do konstruowania swojej tożsamości[238].

Hierarchia wartości wraz z upływem czasu ulega modyfikacjom. Środki masowego przekazu gloryfikują wśród młodego pokolenia wszystkim wartości materialne, hedonizm i konsumpcyjny tryb życia, co nie zawsze tożsame jest z pożądanym przez dorosłych oddziaływaniem wychowawczym. Także w dziedzinie religii i moralności nie ma nic pewnego, a pojęcie dobra i zła cechuje relatywizm znaczeniowy. Każdy sam decyduje o tym, w co chce wierzyć i za czym podążać. Dawniej młodzież mogła polegać na krewnych, sąsiadach, kościele i grupach społecznych. Dzisiaj często brakuje takiego wsparcia, a ryzyko niepewności własnego losu nieuchronnie wzrasta. Zwłaszcza w miastach, gdzie można zaobserwować znaczne rozluźnienie więzi międzyludzkiej. Młodzi ludzie nie mają czasu na dostosowanie się do szybko zmieniających się aspektów życia gospodarczego, politycznego, duchowego i społecznego. Stają wobec konieczności samodzielnego podejmowania ważnych decyzji życiowych w połączeniu z brakiem doświadczenia życiowego. To dla dużej części populacji niesie ryzyko społecznej ekskluzji, podobnie jak oderwanie od tradycyjnych źródeł indywidualnej tożsamości sprzyja dezorientacji i anomii[239]. Zjawisko to stało się widoczne w Polsce zwłaszcza po 1989 roku, gdy pojawienie się nowych systemów wartości, norm nowych grup społecznych i wyznaniowych spowodowało próżnię aksjologiczno-społeczną oraz wyrastające na jej podłożu problemy adaptacyjne jednostek[240].

W różnych społeczeństwach to samo zachowanie zostaje dopasowane do istniejących w danym kręgu kulturowym nakazów, norm religijnych, moralnych, obyczajowych i prawnych. Tym samym wyznaczone zostają granice akceptowanego ryzyka. Na przykład w niektórych krajach legalne jest stosowanie środków odurzających w małych ilościach, podczas gdy w innych taki czyn może skończyć się długoletnim pobytem w więzieniu, a nawet śmiercią. Tolerancja dla działań gangów różni się w zależności od społeczności, czego dowodzą badania amerykańskie. Oczekiwania kulturowe mogą mieć wpływ na zachowania problemowe młodzieży. Przykładowo, pomimo podobnego wieku inicjacji seksualnej w krajach rozwiniętych, w Stanach Zjednoczonych występuje najwyższy poziom liczby ciąż i aborcji wśród adolescentów. Wskaźniki odnoszące się do antykoncepcji różnią

[238] H. Rusek za: *Tożsamość na styku kultur. Tom 2 Zbiór studiów*, I. Masojć, H. Sokołowska (red.), Wydawnictwo „Edukologija", Wilno 2011, s. 61.
[239] Z. Kwieciński, *Edukacja a bermudzki trójkąt zagrożeń człowieczeństwa* (w:) *Edukacja dorosłych w erze globalizmu*, E.A. Wesołowska(red.), Wydawnictwo Naukowe „Novum", Płock 2002, s. 26.
[240] M. Noszczyk, *Rodzinne uwarunkowania niedostosowania społecznego wśród dzieci i młodzieży*, „Auxilium Sociale -Wsparcie Społeczne" 2002, nr 2, s. 107.

się znacznie w zależności od przynależności do mniejszości etnicznych i religijnych[241]. Dotyczy to także pogranicza, na specyfikę którego składają się zatem zarówno te zjawiska, które z zasady są właściwe wyłączne temu obszarowi, jak i zjawiska występujące również na innym obszarze, ale w przypadku pogranicza zyskujące szczególny zakres i intensywność. Znakiem pograniczności może być dodatkowo szczególna struktura badanych zjawisk i charakterystyczne dla danego obszaru ich uwarunkowanie[242]. Brak punktów odniesienia skutkuje samotnością, która może zakłócać rozwój psychospoleczny, a w nasilonej postaci stać się dyspozycją wzbudzającą zachowania patologiczne i autodestrukcyjne[243]. Z jednej strony młodych fascynuje kulturowa oferta współczesności, dociera do ideologia sukcesu i wielkich perspektyw, których konsekwencją jest wzrost aspiracji edukacyjnych i statusowych, optymizm, pragmatyzm i aktywne postawy życiowe[244]. Z drugiej strony rozczarowanie tradycyjnymi wartościami, niewydolność systemu edukacyjnego, społeczne sieroctwo, nierówności dochodowe, oddziaływanie środków masowego przekazu, wpływy kryminogenne w środowisku lokalnym i cyniczny stosunek do życia, prowadzą nierzadko do frustracji i dezorientacji, kładąc tym samym fundamenty pod zachowania ryzykowne. Ujmowane z perspektywy zaburzeń w zachowaniu mogą stanowić wstęp do zaangażowania się w czyny zabronione lub karalne. Im większy dysonans pomiędzy rozbudzonymi aspiracjami a możliwościami ich zrealizowania, tym rozczarowanie i frustracja są silniejsze. W konsekwencji pojawia się dążenie do zaspokojenia ich w społecznie nieakceptowany sposób.

Im więcej czynników ryzyka doświadcza młodzież, tym większe prawdopodobieństwo aspołecznego postępowania. Kwestia przyczynowości ma praktyczne implikacje dla działań prewencyjnych. Proces zniekształcania asymilacji norm społecznych i wartości zaczyna się bardzo wcześnie, a jego pierwsze objawy bywają często lekceważone. Ich geneza tkwi w niekorzystnej interakcji jednostki i otoczenia społecznego. Naukowcy podkreślają, że zachowania problemowe, których pierwsze symptomy często ujawniają się już we wczesnym

[241] V. Igra, C. E. Irwin Jr., *Theories of adolescent risk-taking behavior* (w:) *Issues in clinical child psychology. Handbook of adolescent health risk behavior*, R. J. DiClemente, W. B. Hansen, L. E. Ponton(red.), Plenum Press, New York 1996, s. 35-51.

[242] K. Janicka, *Linie podziałów i konflikty społeczne w opinii mieszkańców województwa lubuskiego i w badaniach ogólnopolskich, Transgraniczność w perspektywie socjologicznej* (w:) *Pogranicza Polski w integrującej się Europie*, M. Zielińska, B. Trzop, K. Lisowski (red.), Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 2007, s. 145.

[243] Z. Dołęga, *Samotność młodzieży - analiza teoretyczna i studia empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003, s. 158.

[244] W. K. Szafraniec, *Raport Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011, s. 265.

dzieciństwie, mogą znacznie pogorszyć się w szkole[245]. Te wczesne trudności wychowawcze wynikają zazwyczaj z wadliwych interakcji w rodzinie, która nie zawsze stanowi korzystne tło rozwojowe. Adam Mogilnicki pisał wprost o zachowaniach przestępczych młodego człowieka wynikających z tego, że „nie wychowano go należycie, nie wpojono weń odpowiednich zasad etycznych, nie nauczono dostosowywać się do warunków współżycia w społeczeństwie, a przytem w znacznej większości wypadków nie zaspokojono jego niezbędnych potrzeb; dano mu życie, ale nie dano możności utrzymania się przy życiu inaczej, jak tylko zapomocą działalności antyspołecznej(…)"[246].W procesie socjalizacji rodzinnej i (przed)szkolnej dziecko poznaje zasoby kulturowe środowiska lokalnego, jego materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe[247]. Przy tym w regionie pogranicza występują dodatkowe elementy warunkujące ten proces. Wśród czynników kulturowych można wymienić przynależność członków wspólnoty rodzinnej do wybranej grupy wyznaniowej, kultywowanie określonej tradycji czy tolerancje religijną[248]. Na tych fundamentach opiera się cały dalszy proces wychowania - w szkole, organizacjach publicznych czy w społecznościach lokalnych. Dzieci wychowywane w dysfunkcyjnym klimacie nie tylko przyjmują negatywne wzorce zachowań, ale również przyswajają wartości nieakceptowane społecznie w środowisku. Na ich zachowanie negatywnie wpływają między innymi zagrożenia związane z funkcjonowaniem w rodzinie niepełnej lub/i wielodzietnej, nihilizm prawny rodziców, rozluźnienie kontaktów miedzy rodzicami a dziećmi, obecność w rodzinie osób skazanych, uzależnieniem od pomocy finansowej państwa, patologią społeczną (uzależnienia, rozwiązłość seksualna, przemoc domowa), złą sytuacją socjoekonomiczną i lekceważeniem pracy czy niskim poziomem wykształcenia rodziców. Jednakże nawet i w pełnych rodzinach rodzice zajęci pracą zawodową nie mają czasu na zaspokojenie jego podstawowych potrzeb emocjonalnych. Wspólne oglądanie telewizji zastępuje komunikację rodziców z dziećmi. Także dzieci z tak zwanych dobrych domów żyją pod ogromną presją, a nie mogąc podołać presji na sukces i wyjątkowość - popadają w uzależnienia, depresje, a z czasem zaczynają mieć problemy z prawem. Modne znów *wychowanie bezstresowe* sprawia, że „dzieci nie znają granic, nie potrafią wykształcić w sobie odpowiedniej koncentracji, nie potrafią kontrolować impulsów ani z wytrwałością dążyć do czegokolwiek (…) W efekcie nie umieją w praktyce budować

[245] I.V Kozubovskaya., N. D. Soima, *Исследования проблемы девиантного поведения несовершеннолетних в Великобритании*, „Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук" 2015, nr 7, s. 144.
[246] A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Skł. gł. w Księgarni E. Wende i Sp., Warszawa 1916, s. 28.
[247] B. Grabowska, *Rewitalizacja tożsamości regionalnej*, „Chowanna" 2015, t. 1, s. 33.
[248] B. Grabowska, *Rodzina jako wartość uznana przez młodzież na Pograniczu* (w:) *Rodzina. Wychowanie. Wielkokulturowość*, T. Lewowocki, J. Suchodolska (red.), Uniwersytet Śląski-Filia w Cieszynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Cieszyn 2000, s.166.

zdrowych relacji i odnaleźć się w społeczności”[249]. Pozbawione wszelkich dyrektyw, narażone na przeżywanie licznych frustracji, czują się „osamotnione, bezradne i nieszczęśliwe”, o czym pisał już Wiktor Alter w 1938 roku. Sprzeczność oczekiwań, konsumpcyjne nastawienie do życia, niespójna dyscyplina, niewystarczający nadzór rodzicielski, atmosfera wzajemnej nieufności i wrogości, brak pozytywnych więzi emocjonalnych w rodzinie - w dużej mierze determinują ścieżkę życiową dzieci. Destabilizacja więzów rodzinnych i narastające poczucie braku bezpieczeństwa są ważnymi czynnikami ryzyka podejmowania problemowych zachowań w przyszłości.

Młodzi ludzie naśladując antyspołeczne zachowania rodziców zwykle nie są w stanie nawiązać właściwej relacji z rówieśnikami i dorosłymi czy prawidłowo wyrażać swoje i interpretować cudze emocje. Łatwo wpadają w gniew ukierunkowany najczęściej ku słabszym od siebie, nie biorą także pod uwagę zainteresowań i uczuć innych ludzi. Innym problemem jest nauka, z którą uczniowie szkół podstawowych nie zawsze sobie radzą. Trudności w czytaniu wydają się niezwykle rozpowszechnione wśród dzieci i młodzieży z zaburzeniami zachowania. Pojawiające się aspołeczne i antyspołeczne zachowania stają się zastępczym sposobem zaspokajania potrzeb, spełniają formę zemsty, karania rodziców za ich niewłaściwe postawy, stają się zadośćuczynieniem za doznawane cierpienia, sposobem na zdobycie duchowych i materialnych korzyści, zachowaniem spełniającym nieuświadomione pragnienia rodziców (kryminogennych rodzin) bądź ich celem jest poszukiwanie atrakcyjniejszych od proponowanych przez nieakceptowanych rodziców (ojca), doświadczeń i wzorców zachowania[250]. Dorastanie w tak niekorzystnych warunkach może mieć bezpośredni lub pośredni związek zwiększa ryzyko przyszłego zaangażowania w działalność przestępczą. Niemożność zaspokojenia swoich potrzeb w rodzinie może prowadzić do poszukiwania alternatywnych środków do osiągnięcia sukcesu. Adolescent, który w niedawnej przeszłości był grzecznym dzieckiem, zaczyna źle reagować na żądania i rady rodziców i innych dorosłych, szukając tej niszy, w której zostanie wysłuchany i zaakceptowany jako „swój”. Dla niektórych nieformalna grupa staje się jedynym miejscem, w którym mogą zrekompensować własne niepowodzenia, zyskać uznanie i akceptację ze strony rówieśników oraz doświadczyć komfortu psychicznego i emocjonalnego dobrostanu. Grupy uczą współpracy, wzmacniają poczucie bezpieczeństwa i przynależności, umożliwiają wymianę poglądów i koncentrację na wartościach stojących często w opozycji do

[249] *Nadciąga pokolenie małych tyranów*, http://kobieta.onet.pl/dziecko/male-dziecko/coraz-wiecej-dzieci-cierpi-na-zaburzenia-zachowania/1hsrh1 (data dostępu: 05.05.2016).
[250] S. Siwek, *Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju i zachowania*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica” 2010, nr 14, s. 29.

powszechnie obowiązujących norm społecznych. Stwarzają warunki do podejmowania bardziej śmiałych i odważnych zachowań przy braku racjonalnej analizy. Mogą też zachęcać i dopingować do podejmowania zachowań ryzykownych, bez zwracania uwagi na negatywne konsekwencje. Naruszenia porządku publicznego, bójki, kradzieże, palenie papierosów czy marihuany służą nie tylko zaspokojeniu potrzeb indywidualnych, ale i podniesieniu prestiżu jednostki w grupie. Grupa rówieśnicza może naśladować tego typu zachowania, tym samym osłabiając poczucie indywidualnej odpowiedzialności i potęgując wrażenie bezkarności[251]. Wpływy rówieśnicze wydają się mieć szczególnie silny związek z przestępczością w kontekście konfliktu rodzinnego.

Młodzież z rodzin dysfunkcyjnych często nie radzi sobie także z obowiązkami szkolnymi, a występujące w placówce oświatowej czynniki ryzyka mogą nakładać się na już istniejące indywidualne i rodzinne uwarunkowania, zwiększając prawdopodobieństwo rozwinięcia antyspołecznego zachowania. Podstawową i najważniejszą rolą współczesnych nauczycieli staje się zatem wspieranie uczniów w rozwoju społecznym, poznawczym i emocjonalnym. Nasilające się zachowania ryzykowne uczniów wymagają także stosowania efektywnych oddziaływań profilaktycznych skoncentrowanych na wzmacnianiu w młodych ludziach czynników chroniących i osłabianiu czynników ryzyka zgodnie z przyjętymi w statucie strategiami działań wychowawczo-profilaktycznych i interwencyjnych. Jednakże współczesna szkoła nie jest jeszcze dobrze przygotowana do wypełniania tychże funkcji. Nie uczy krytycznego odbierania rzeczywistości, cech i umiejętności niezbędnych do swobodnego i odważnego poruszania się we współczesnym świecie, a także „skutecznie zabija w dzieciach wrodzony geniusz oraz wewnętrzną motywację do nauki i działania”[252], czego symbolem są między innymi zajęcia wychowania fizycznego. Poziom nauczania, zaprojektowany zasadniczo dla uczniów o tak zwanych przeciętnych umiejętnościach, jest zbyt niski dla niektórych i zbyt wysoki dla innych. W wyniku takich rozbieżności powstaje wiele konfliktów między nimi a szkołą - czują się sfrustrowani, ponieważ nie są w stanie sprostać stawianym przez nauczycieli oczekiwaniom.

Zaburzenia w funkcjonowaniu procesów poznawczych: brak zainteresowania nauką, wolniejsze tempo myślenia, tendencja do powierzchownego uogólniania, niestabilność uwagi w wyniku pobudliwości psychomotorycznej lub stany związane ze strachem i depresją[253], konflikty z nauczycielami i rówieśnikami, powodują trudności w odnalezieniu się w klasie

[251] B. Hołyst, *Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1991, s. 258-260.
[252] Tamże, s. 258-260.
[253] *Причины неудач в учебе*, https://didaktica.ru/neudachi-v-uchebe/143-prichiny-neudach-v-uchebe.html.

szkolnej. Wynikłe z nich niepowodzenia szkolne są silnym predykatorem zaangażowania w aspołeczną **(**odrzucanie wymagań dorosłych, ucieczki z domu, wagary, uzależnienia, kontakt z grupami podkulturowymi, włóczęgostwo, przedwczesna aktywność seksualna) i antyspołeczną (czyny chuligańskie i wandalizm, włamania, kradzieże itd.) działalność. Istnieje zwłaszcza bardzo wyraźny związek pomiędzy używaniem środków psychoaktywnych a funkcjonowaniem w placówce oświatowej. Większość osób zażywających narkotyki, palących papierosy lub spożywających alkohol regularnie nie radzi sobie zbyt dobrze w szkole. Uczniowie, którzy palą marihuanę, zwykle też otrzymują niższe oceny i częściej porzucają naukę lub nie kończą jej terminowo. Nadużywanie tych środków sprzyja ponadto innym zachowaniom ryzykownym w postaci wagarowania i stosowania przemocy/agresji. Amerykańska Policja zwróciła uwagę, że wielu uczniów, którzy nie uczęszczają na zajęcia w regularnych godzinach lekcyjnych, dopuszcza się miedzy innymi wandalizmu, kradzieży w sklepach i malowania graffiti. Także *Office of Education* hrabstwa Los Angeles uznało wagary za najsilniejszy przyczynek do działalności przestępczej[254].

Szkoła, to miniaturowa społeczność odzwierciedlająca kulturę okolicy lub społeczności, w której się znajduje, dlatego stanowi ważne ogniwo w sieci lokalnych instytucji ukierunkowanych w swych działaniach na wychowanie i profilaktykę młodych ludzi. Lokalne środowisko wychowawcze jako zespół czynników społeczno-kulturowych i naturalnych wywierających wpływ wychowawczy w ramach rejonu zamieszkania (osiedle mieszkaniowe, wieś, małe miasto), uwzględniający zarówno środowiskowe instytucje, placówki i grupy społeczne, jak i cały kontekst geofizyczny i społeczno-kulturowy[255], nadal wywiera duży wpływ na młode pokolenie. Środowisko, które lekceważy zachowania dewiacyjne młodzieży, ponosi wysokie koszty związane nie tylko z utratą wartościowego przyszłego członka swojej grupy, ale także koszt działań policyjnych, administracyjnych, lekarskich i innych interwencji. Wszystkie opierają się na się na stosownych przepisach prawa. Poprzedni rozdział dowiódł, że ustawodawstwo odgrywa kluczową funkcję również w profilaktyce zachowań problemowych. Istotne zatem dla celów niniejszej pracy pozostaje jeszcze próba rozważenia zachowań ryzykownych młodzieży w kontekście unormowań prawnych, a konkretnie Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 roku. Niektóre zachowania problemowe mogą świadczyć bowiem postępującym

[254] M. Carlie, *Into The Abyss: A Personal Journey into the World of Street Gangs. Topic 6: School Failure and Delinquency*,
https://people.missouristate.edu/michaelcarlie/what_i_learned_about/gangs/whyform/school_failure.htm.
[255] M. Winiarski, *Współdziałanie szkoły i środowiska. Aspekt socjopedagogiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, s. 17.

procesie demoralizacji, co niejednokrotnie bywa wstępem do zachowań karalnych. Zjawiska z obszaru patologii społecznej i demoralizacji determinują zachowania ryzykowne z udziałem młodych ludzi i skutkują powstawaniem szeregu zagrożeń zarówno dla jednostki, jak i środowiska, w którym przyszło mu żyć. Jak wynika z badań wczesne i znacznie podejmowane działań charakteryzujących się systematycznością kradzieży i ich wczesnym początkiem, udziałem w grupie przestępczej, spożywaniem alkoholu, ucieczkami z domu, niepodejmowanie nauki i pracy, ściśle wiąże się z niekorzystną prognozą rozwojową na przyszłość[256]. Adam Strzembosz[257] zdefiniował demoralizację jako „odrzucenie lub nieprzestrzeganie podstawowych norm moralnych rzutujących na wypełnianie ról społecznie ważnych, odmowę podporządkowania się uzasadnionym wymaganiom rodziny, szkoły, pracodawcy". Każdy, kto stwierdzi istnienie okoliczności o niej świadczących, „w szczególności naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych ma społeczny obowiązek odpowiedniego przeciwdziałania temu, a przede wszystkim zawiadomienia o tym rodziców lub opiekuna nieletniego właściwego organu, szkoły, sądu rodzinnego, Policji lub innego"[258]. Natomiast każdy, kto dowie się o popełnieniu czynu karalnego przez nieletniego, ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym sąd rodzinny lub Policję[259]. Powyższy katalog ma charakter otwarty, gdyż pojawiają się „takie, które do tej pory wymykały się poznaniu naukowemu, a ich szkodliwe oddziaływanie na prawidłowy rozwój i zdrowie młodego człowieka jest istotne"[260]. To między innymi przebieganie przed jadącymi pojazdami, amatorskie wspinaczki na wysokie budowle, ekstremalna jazda na rolkach i rowerze bez zabezpieczenia czy pozostawanie poza domem po zmroku[261]. Znaczącym problemem staje się młodzież grupująca się na klatkach lub pod blokami, która zakłóca ciszę nocną, dopuszcza się czynów chuligańskich (w postaci powyrywanych koszy czy dewastowania przystanków autobusowych) oraz nierzadko innych poważniejszych czynów karalnych. Zastosowanie określonego w ustawie środka wychowawczego lub poprawczego, a w wyjątkowych

[256] E. Kiliszek, *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja" 2013, nr 21, s. 179.
[257] Zob. A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1984, s. 33.
[258] Zob. *Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. 1982 nr 35 poz. 228), art. 4 § 1.
[259] Tamże, art. 4. § 2.
[260] A. Czerkawski, *Czas wolny gimnazjalistów a zachowania ryzykowne* (w:) *Wybrane zagadnienia patologii społecznej - implikacje empiryczne*, A Czerkawski, A. Nowak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, s. 70.
[261] Tamże, s. 70.

przypadkach kar i środków leczniczo - wychowawczych, ma zahamować proces demoralizacji i nie dopuścić do tego typu zachowań. Jest to szczególnie ważne z uwagi na to, że jak już wspomniano - zachowania ryzykowne młodzieży najczęściej ze sobą współwystępują. Konsekwencje prawne wynikające z powyższych zachowań i niestosowania się do obowiązujących norm społecznych są częstym przedmiotem prelekcji przeprowadzanych przez funkcjonariuszy Policji w szkołach podstawowych i średnich różnego stopnia. Te metody i inne sposoby zapobiegania ryzykownym zachowaniom nastolatków powinny zostać włączone na stałe do procesu edukacyjnego.

Skłonność do podejmowania zachowań ryzykownych (pozytywnych i negatywnych) wydaje się być wpisana w charakterystykę okresu adolescencji. Fenomen ten próbowano wyjaśnić przy pomocy wielu różnych teorii naukowych, a także prowadzonych na ich podstawie badań. Nadal jednak toczy się dyskusja pomiędzy przedstawicielami akademickich ośrodków badawczych a decydentami odpowiedzialnymi za wdrażanie strategii uniwersalnych, selektywnych i wskazujących, nad tym, co działa - a co nie - w profilaktyce. Angażują się w nią także urzędnicy państwowi, uchwalając stosowne regulacje prawne mające na celu przeciwdziałanie zachowaniom zagrażającym prawidłowemu rozwojowi psychospołecznemu. Na ich podstawie opracowywane są programy zapobiegawcze ukierunkowane zarówno na młodzież, jak i na całe jej otoczenie społeczne. Wśród podmiotów realizujących działania o charakterze profilaktyczno prewencyjnym kluczowa rola przypada rodzinie. To w niej ma swoje źródło znakomita większość zachowań destrukcyjnych młodzieży. Niektóre z nich mogą być dodatkowo wzmacniane przez czynniki biologiczne (spożywanie przez matkę alkoholu w okresie prenatalnym czy zaburzenia centralnego układu nerwowego). Istotny jest także wpływ środków masowego przekazu, epatujących obrazami sensacji, ludzkich tragedii, cierpienia, wszechobecnego seksualizmu i hedonizmu życiowego. Filmy emitowane na portalach internetowych prezentują różne zachowania ryzykowne, stanowiąc nierzadko dla formę instruktażu. Podejmowanie takich wyzwań wiąże się nierzadko z podniesieniem popularności w grupie rówieśniczej. Innym ważnym środowiskiem wychowawczym jest szkoła mierząca się z nowymi rodzajami zachowań dysfunkcyjnych wśród młodzieży. Podobnie jak lokalne środowisko, którego możliwości i potrzeby powinny zostać uwzględnione w działaniach instytucji oświatowych. Profilaktyka przestępczości, jako działanie mające na celu znalezienie i usunięcie przyczyn przestępczości, jest bowiem bardzo mocno powiązana z lokalnymi uwarunkowaniami. Należy zatem wspólnie podejmować działania, by manifestowane przez młodzież zachowania problemowe nie doprowadziły do poważniejszych implikacji w postaci działalności przestępczej. Tym bardziej, że granice

pomiędzy nimi są czasem bardzo płynne i łatwo je przekroczyć. Agresji i przestępczości na przykład drogę toruje spożywanie napojów alkoholowych, początkiem prostytuowania się bywa odurzanie się narkotykami, a opuszczanie zajęć lekcyjnych generuje akty wandalizmu. Wówczas konieczna staje się już interwencja przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości.

Rozdział 3. Policja i jej zadania w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym

Policja Państwowa została powołana ustawą sejmową z 24 lipca 1919 roku jako organ wykonawczy władz państwowych i samorządowych mający za zadanie ochronę bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego[262]. Duże zasługi w skomplikowanym procesie unifikacji położył minister spraw wewnętrznych w rządach premiera Ignacego Paderewskiego i Leopolda Skulskiego, Stanisław Wojciechowski, który przy opracowywaniu jej struktury opierał się na modelu brytyjskim[263], uznawanym wówczas za najlepszy. Kodyfikacja nie oznaczała jednak jednolitości. Skutkiem szczególnego statusu Województwa Śląskiego, tamtejsza Policja na mocy Rozporządzenia z dnia 17 czerwca 1922 roku podporządkowana została Wojewodzie i Sejmowi Śląskiemu, uzyskując tym samym autonomię i dysponując własnym zawieszeniem prawnym, umundurowaniem, szkoleniem, zasadami naboru kandydatów do służby itp. Z dniem 15 lipca 1922 r. do korpusu Policji Województwa Śląskiego została wcielona także Żandarmeria Krajowa Śląska Cieszyńskiego[264]. Stopniowo w wyniku dokonanych zmian personalnych i prowadzonej dalszej polityki kadrowej, następowało pewne uzależnienie się Policji Śląskiej od Policji Państwowej[265]. Rozwiązanie jej jednak nastąpiło dopiero 6 maja 1945 roku - dekretem Krajowej Rady Narodowej o zniesieniu Statutu Organicznego Województwa Śląskiego. Rok wcześniej rozwiązano także Policję Państwową (rozporządzeniem Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 roku). W jej miejsce 7 października 1944 roku powołano Milicję Obywatelską dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego przekształconą ostatecznie w kwietniu 1990 roku w Policję. Stała się ona formacją opartą na służbie na rzecz społeczeństwa, a w szczególności na rzecz lokalnych społeczności[266].

3.1. Organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania Policji

Obecny system organizacyjny Policji ukształtował się na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, gdy na skutek transformacji ustrojowej z chwilą rozwiązania

[262] *Ustawa z dnia 24 lipca 1919 r. o Policji Państwowej* (Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r. Nr 61, poz. 363), art. 2.
[263] P. Wieczorkiewicz, *Kto rządził Polską*, Świat Książki, Warszawa 2007 s. 644.
[264] M. Skrzypek, *Policyjne instytucje Śląska Cieszyńskiego 1918-1922*, „Kalendarz Skoczowski" 2000, nr 4, s. 85-92.
[265] G. Grześkowiak, *Policja Województwa Śląskiego II RP 1922–1939. Szkic historyczny* (w:) *Policja - tradycja i współczesność. Materiały poseminaryjne*, K. Musielak, J. Grad (red.), Wydział Wydawnictw i Poligrafii Centrum Szkolenia Policji Legionowo - Warszawa 2017, s. 53-57.
[266] D. Głowacz, Z. Bartosiak, *95 lat polskiej formacji policyjnej*, „Kwartalnik Policyjny" 2014, nr 2, s. 123.

Milicji Obywatelskiej jej funkcjonariusze stali się policjantami. Założenia organizacyjne Policji najlepiej obrazują zasady: praworządności, hierarchicznego podporządkowania, przyjęcia za podstawę ogólnej struktury organizacyjnej podziału terytorialnego państwa i zasada apolityczności[267]. Przełożonym wszystkich funkcjonariuszy Policji i pracowników cywilnych tej instytucji jest Komendant Główny Policji, podległy ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych. Liczba Komend Wojewódzkich Policji po reformie administracyjnej kraju w 1999 roku wynosi szesnaście. Stan etatowy na dzień 1 stycznia 2018 roku wynosił 103 309 etatów przy faktycznym stanie zatrudnienia 98 786 policjantów (oraz 49 na stanowiskach finansowanych przez samorządy lokalne)[268]. Struktura organów Policji oparta jest na zasadzie hierarchicznego podporządkowania organów niższych organom wyższego stopnia. Ponadto funkcjonowanie organizacji hierarchicznej w Policji polega na: przestrzeganiu określonej ustawami i przepisami wykonawczymi do ustaw właściwości terytorialnej i rzeczowej organów Policji, przestrzeganiu określonych przepisami prawa zasad podejmowania decyzji i wydawania rozkazów lub poleceń, związanych z wykonywaniem zadań Policji, stosowaniu drogi służbowej oraz określonych w przepisach sposobów i metod wykonywania czynności przez przełożonych oraz podwładnych, a także stosowaniu się do określonych w zarządzeniu zasad postępowania, wynikających ze starszeństwa stopni policyjnych[269].

Zapewnieniu sprawnego funkcjonowania Policji jako organizacji hierarchicznej służą liczne uregulowania normatywne różnej rangi, wśród których najważniejszą jest Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 1990 nr 30 poz. 179). Zgodnie z art. 1 Policja jest umundurowaną i uzbrojoną formacją służącą społeczeństwu i przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Strukturę organizacyjną Policji określa art. 4 Ustawy. Zgodnie z nim składa się ona z następujących rodzajów służb: kryminalnej, śledczej, spraw wewnętrznych, prewencyjnej oraz wspomagającej działalność Policji w zakresie organizacyjnym, logistycznym i technicznym. W skład Policji wchodzi również policja sądowa, Wyższa Szkoła Policji, ośrodki szkolenia i szkoły policyjne, wyodrębnione oddziały prewencji i pododdziały antyterrorystyczne, a także jednostki badawcze[270]. Do lipca 1995 roku funkcjonowała również policja lokalna, której przyznano prawo wykonywania wyłącznie czynności administracyjno-

[267] A. Misiuk, *Historia policji w Polsce. Od X wieku do współczesności*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 196.
[268] *Stan zatrudnienia na dzień 1 stycznia 2018 r.*, http://www.info.policja.pl/inf/organizacja/stan-zatrudnienia/120032,Stan-zatrudnienia-na-dzien-1-stycznia-2018-roku.html
[269] *Zarządzenie nr 30 Komendanta Głównego Policji z dnia 16 grudnia 2013 r. w sprawie funkcjonowania organizacji hierarchicznej w Policji* (Dz. Urz. 2013.99), § 2.
[270] *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji* (Dz. U. 1990 Nr 30 poz. 179), Art. 4.

prawnych. Przy ograniczonym zakresie środków prawnych w ramach przyznanych jej kompetencji miała w sposób ewolucyjny włączać miejscowe środowiska do aktywnego zapobiegania przestępczości[271].

Funkcjonowanie tej formacji determinuje specyfika zadań wyznaczając jej szczególne miejsce w strukturze organów odpowiedzialnych za utrzymanie ładu publicznego. Zostały one przytoczone przez ustawodawcę w art. 1 ust. 2 Ustawy o Policji. Są to powinności wynikające z ochrony: życia i zdrowia ludzkiego oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra, a także bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienia spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach transportu zbiorowego. Ważną częścią funkcjonowania Policji jest działalność w obszarze profilaktyki społecznej i współdziałanie w tym obszarze z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi. Do jej zadań należy ponadto prowadzenie działań kontrterrorystycznych w rozumieniu stosownej ustawy o działaniach antyterrorystycznych, wykrywanie przestępstw i wykroczeń, ściganie ich sprawców, ochrona obiektów stanowiących siedziby członków Rady Ministrów, z wyłączeniem obiektów służących Ministrowi Obrony Narodowej i Ministrowi Sprawiedliwości, wskazanych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych, nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi w zakresie określonym w odrębnych przepisach oraz kontrola przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych. To także współdziałanie z policjami innych państw, ich organizacjami międzynarodowymi oraz z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów, porozumień międzynarodowych i odrębnych przepisów. W celu zapobiegania i zwalczania przestępczości Policja zbiera, przetwarza i przekazuje informacje kryminalne oraz prowadzi zbiory danych zawierające informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych śladach linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu deoksyrybonukleinowego (DNA)[272].

Policji przypisano również zadania wynikające z przepisów Ustawy z dnia 9 marca 2017 r. o systemie monitorowania drogowego i kolejowego przewozu towarów, prawa Unii Europejskiej oraz umów i porozumień międzynarodowych na zasadach i w zakresie w nich określonych[273]. W dniu 7 września 1990 roku reaktywowała swoje członkostwo w Interpolu (Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej), 1 listopada 2004 roku przystąpiła do

[271] S. Pieprzny, *Policja: Organizacja i funkcjonowanie*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2011, s. 20.
[272] *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji*, cyt. wyd., art. 1. 2.
[273] Tamże., art. 1. 3.- 1. 4.

Europolu (Europejskiego Urzędu Policji), 23 grudnia 1991 roku - do *International Police Association (IPA)*, a z chwilą przystąpienia do Unii Europejskiej - uczestniczy w pracach Europejskiej Sieci Zapobiegania Przestępczości *(European Crime Prevention Network - EUCPN)* poprzez zastępcę Krajowego Przedstawiciela powoływanego w Komendzie Głównej Policji.

W ramach swoich powinności Policja wykonuje czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe w celu rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw i wykroczeń, poszukiwania osób ukrywających się przed organami ścigania lub wymiaru sprawiedliwości oraz poszukiwania osób, które na skutek wystąpienia zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca ich pobytu należy odnaleźć w celu zapewnienia ochrony ich życia, zdrowia lub wolności[274]. Policja wykonuje także czynności na polecenie sądu, prokuratora, organów administracji państwowej (miedzy innymi kuratorów sądowych przy czynnościach związanych z przymusowym odebraniem osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką) i samorządu terytorialnego w zakresie, w jakim obowiązek ten został określony w odrębnych ustawach[275].

Przy wykonywaniu powyższych obowiązków jej przedstawiciele mają prawo do legitymowania osób w celu ustalenia ich tożsamości, zatrzymywania osób i przeszukiwania osób oraz pomieszczeń w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego i innych ustawach, zatrzymywania osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia i pobierania od osób odcisków linii papilarnych lub wymazu ze śluzówki policzków w przewidzianych przepisami przypadkach, obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu z pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, policyjnych izb dziecka, pokoi przejściowych oraz tymczasowych pomieszczeń przejściowych, obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu zdarzeń w miejscach publicznych, a w przypadku określonych czynności - także i dźwięku towarzyszącego tym zdarzeniom, dokonywania kontroli osobistej, przeglądania zawartości bagaży i sprawdzania ładunków w portach i na dworcach oraz w środkach transportu lądowego, powietrznego i wodnego w określonych przypadkach. Są również uprawnieni do żądania niezbędnej pomocy od instytucji państwowych, organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz jednostek gospodarczych prowadzących działalność w zakresie użyteczności publicznej, innych przedsiębiorców

[274] *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji*, cyt. wyd., art. 14. 1.
[275] Tamże, art. 14. 2.

i organizacji społecznych, jak również zwracania się w nagłych wypadkach do każdej osoby o udzielenie doraźnej pomocy - w ramach obowiązujących przepisów prawa, dokonywania sprawdzenia prewencyjnego w celu ochrony przed bezprawnymi zamachami na życie lub zdrowie osób, na mienie lub w celu ochrony przed nieuprawnionymi działaniami skutkującymi zagrożeniem tychże lub bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapobiegania zdarzeniom o charakterze terrorystycznym. To wreszcie możliwość wydawania osobom poleceń określonego zachowania się w granicach przepisanych prawem lub wykonywania innych czynności służbowych w zakresie i w celu realizacji ustawowych zadań Policji, w tym niezbędnych do ochrony przed zatarciem śladów przy zabezpieczaniu miejsca zdarzenia lub w celu uniknięcia bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa osób lub mienia, gdy jest to niezbędne do sprawnej realizacji zadań Policji albo dla uniknięcia zatarcia śladów przestępstwa lub wykroczenia[276].

Określone w Ustawie prawa wykorzystywane są w codziennej pracy funkcjonariuszy, także tej związanej z podejmowaniem czynności o charakterze profilaktycznym. Ponadto policjanci, którzy pełnią służbę w komórkach organizacyjnych do spraw prewencji kryminalnej lub wykonują zadania z zakresu profilaktyki społecznej kierowani są na odpowiedni kurs zgodnie z Decyzją nr 95 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 marca 2016 roku w sprawie programu nauczania na kursie specjalistycznym w zakresie profilaktyki społecznej. Tutaj ważną kwestią jest zwłaszcza przygotowanie teoretyczne i praktyczne funkcjonariuszy do działania zgodnie z wdrażaną filozofią *community policing.*

Zwiększenie efektywności działań Policji na rzecz wzmocnienia współpracy ze społeczeństwem jest jednym z priorytetów Komendanta Głównego Policji na lata 2016-2018 (z okresem obowiązywania przedłużonym do 2020 roku). Przypisane do niego zadania do realizacji przez KWP/KSP i KGP obejmują: dostosowanie aktywności Policji do zdiagnozowanych potrzeb w obszarze profilaktyki zagrożeń społecznych (w tym w obszarze przeciwdziałania patologiom społecznym, cyberzagrożeniom), zacieśnienie współpracy z członkami społeczności lokalnych poprzez organizowanie debat społecznych, rozszerzanie współpracy z podmiotami zewnętrznymi w zakresie wspierania i finansowania działań profilaktycznych Policji, dostosowanie liczby etatów Policji stosownie do potrzeb w obszarze profilaktyki społecznej na poziomie powiatowym, miejskim i rejonowym, wzmocnienie działań prospołecznych w ramach współdziałania z organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami. Ich uzupełnieniem stała się przyjęta w 2015 roku w Warszawie

[276]*Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o* Policji, cyt. wyd., art. 15. 1.

Koncepcja działań policji w zakresie profilaktyki społecznej na lata 2015-2018, powstała w Komendzie Głównej Policji przy udziale ekspertów zewnętrznych. Na potrzeby projektu przygotowano anonimową ankietę konsultacji środowiskowych, zostały podjęte czynności badawcze w wybranych jednostkach organizacyjnych Policji, opracowano ankietę diagnozującą oczekiwania społeczne w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa i podjęto pracę nad zdiagnozowaniem priorytetowych obszarów dla profilaktyki społecznej. Za dziesięć najważniejszych uznano: narkotyki, dopalacze, środki odurzające, bezpieczeństwo w ruchu drogowym, cyberzagrożenia, bezpieczeństwo dzieci i młodzieży (edukacja dla bezpieczeństwa), przemoc w rodzinie, bezpieczeństwo seniorów, kradzieże, włamania, rozboje, wybryki chuligańskie, bezpieczeństwo w miejscach publicznych i miejscu zamieszkania, uzależnienia dzieci i młodzieży od alkoholu oraz bezpieczeństwo nad wodą. W dalszej części zwrócono uwagę na zróżnicowanie zakresu i poziomu realizacji zadań profilaktyki społecznej przez poszczególne struktury policyjne. W związku z tym postawiono sobie za cel zapewnienie wystandaryzowanych struktur na wszystkich poziomach organizacyjnych Policji odpowiedzialnych za realizację przedsięwzięć profilaktycznych, zwrócenie uwagi na potrzebę wzmocnienia realizacji przez Policję działań profilaktycznych na poziomie komend miejskich (powiatowych, rejonowych) i komisariatów, mających wpływ na wzrost poczucia bezpieczeństwa społeczeństwa, inicjowanie i prowadzenie działań profilaktycznych przez Policję zgodnie z potrzebami i oczekiwaniami ze strony lokalnej społeczności oraz dbanie o wizerunek polskiej Policji jako rzetelnego i odpowiedzialnego partnera w profilaktyce. Zaproponowano także konkretne rozwiązania organizacyjno - funkcjonalne na wszystkich poziomach organizacyjnych, wskazano kierunki doskonalenia zawodowego funkcjonariuszy, źródła finansowania policyjnej profilaktyki społecznej i konieczność udoskonalenia komunikacji wewnętrznej oraz zewnętrznej w tym obszarze[277].

Jednym z kluczy do budowania zaufania w społecznościach lokalnych jest promowanie pozytywnych relacji między organami ścigania z młodzieżą. Na szczególną uwagę w kontekście profilaktyki zachowań ryzykownych zasługuje Zarządzenie nr 1619 Komendanta Głównego Policji z 3 listopada 2010 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich (Dz. Urz. KGP nr 11, poz. 64) określające metody i formy wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i działania podejmowane przez policjantów na rzecz

[277] *Koncepcja działań policji w zakresie profilaktyki społecznej na lata 2015-2018*, l.dz. EM - 174/15, Warszawa 2015, s. 7 –17.

małoletnich. Zgodnie z jego wytycznymi zadania w tym zakresie wykonują w toku codziennej służby policjanci służby prewencyjnej i kryminalnej. Każdy, kto w trakcie wykonywania czynności służbowych dowiedział się o okolicznościach świadczących o demoralizacji nieletniego lub popełnieniu przez niego czynu karalnego, ma obowiązek udokumentowania tego faktu, jeżeli obowiązek taki wynika ze stosownych przepisów. Procedura ta dotyczy w szczególności popełnienia czynu zabronionego (sprecyzowanego w art. 1 § 2 pkt 2 lit. b Upn), przejawów świadczących o demoralizacji nieletniego i możliwego zagrożenia dobra małoletniego, w tym używania alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawiania prostytucji, żebrania, uchylania się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, palenia wyrobów tytoniowych, używania słów nieprzyzwoitych, przemocy w rodzinie, innych zachowań naruszających zasady współżycia społecznego[278]. Wykrywanie popełnionych przez nieletnich czynów karalnych i ujawnianie ich sprawców oraz ujawnianie nieletnich zagrożonych demoralizacją realizowane jest przez prowadzenie rozpoznania środowisk nieletnich i rodzin dysfunkcyjnych, co do których istnieje podejrzenie występowania zjawisk patologicznych, takich jak: przestępczość, narkomania, alkoholizm, prostytucja, przemoc w rodzinie, żebractwo, przynależność do subkultur lub grup psychomanipulacyjnych[279]. Na organach Policji ciąży także obowiązek zawiadomienia sądu opiekuńczego (rodzinnego) w przypadku uzyskania informacji o zdarzeniu uzasadniającym wszczęcie postępowania z urzędu (art. 572. § 1 k.p.c.).

W ramach podejmowanych czynności policjanci w szczególności: zbierają i utrwalają dowody przejawów demoralizacji oraz czynów karalnych, wykonując w tym zakresie czynności wynikające z art. 32e Upn oraz art. 308 Kpk, ścigają sprawców przestępstw i wykroczeń popełnionych na szkodę małoletnich lub wspólnie z nieletnimi, ujawniają źródła demoralizacji i przestępczości nieletnich, ujawniają, rozpoznają przypadki zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych i podejmują odpowiednie czynności w tym zakresie, przekazują do sądu rodzinnego informacje i materiały wskazujące na potrzebę wszczęcia postępowania w przewidzianych prawem przypadkach oraz podejmują działania prewencyjne ukierunkowane na zapobieganie demoralizacji i przestępczości nieletnich. Policjanci są również zobowiązani do inicjowania i prowadzenia wspólnie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi działań profilaktycznych zmierzających do zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz innym negatywnym zjawiskom

[278] *Zarządzenie Nr 1619 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 listopada 2010 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich* (Dz. Urz. KGP Nr 11, poz. 64 z późn. zm.), §12.
[279] Tamże, §8.

społecznym, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń występujących wśród małoletnich oraz do współpracy z instytucjami zajmującymi się problematyką małoletnich i nieletnich[280]. Działania w tym zakresie podejmują w toku codziennej służby policjanci pionu prewencji i służby kryminalnej oraz policjanci ruchu drogowego, współpracując między innymi ze strażami miejskimi, służbą sądową i kuratorską, z placówkami oświatowymi, ośrodkami pomocy społecznej, placówkami służby zdrowia, uczelniami wyższymi, podmiotami prowadzącymi działalność sportowo-rekreacyjną i kulturalną, z kościołami i związkami religijnymi, a także z przedstawicielami lokalnych mediów i terenowych władz samorządowych. Policjanci służby kryminalnej w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich ujawniają nieletnich organizatorów i przywódców grup przestępczych, sprawców czynów karalnych, a także rozpoznają środowiska nieletnich sprawców czynów karalnych, środowiska pełnoletnich dokonujących czynów zabronionych przy współudziale z nieletnimi i współdziałają z komórkami do spraw nieletnich i patologii w celu wymiany doświadczeń i informacji[281]. Komórki do spraw nieletnich i patologii komendy powiatowej/miejskiej/rejonowej Policji, komisariatów Policji oraz osoby wykonujące zadania na samodzielnym stanowisku do spraw nieletnich i patologii realizują także inne zadania w zakresie przedsięwzięć prewencyjnych podejmowanych na rzecz zapobiegania niedostosowaniu społecznemu oraz przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich. Polegają one w szczególności na ujawnianie nieletnich sprawców czynów karalnych oraz wykazujących przejawy demoralizacji (w przypadku braku w strukturach służby kryminalnej takiej komórki - także na wykonywaniu czynności wynikających z art. 37 upn i art. 308 kpk;), podejmowaniu przedsięwzięć na rzecz zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich, w tym na inicjowaniu i udziału w konstruowaniu lokalnych systemów przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa środowisk lokalnych, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki nieletnich i patologii społecznej, współpracy z podmiotami ustawowo lub statutowo powołanymi do zajmowania się tą tematyką oraz z samorządami lokalnymi i przekazywania informacji dzielnicowemu o nieletnich sprawcach czynów karalnych oraz zagrożonych demoralizacją z jego rejonu służbowego. To również obowiązek współdziałania ze służbą kryminalną w celu rozpoznania osób, środowisk i zdarzeń wpływających demoralizująco na małoletnich i nieletnich, zapewnienia przepływu informacji o nieletnich zagrożonych demoralizacją między poszczególnymi komórkami i jednostkami organizacyjnymi Policji, prowadzenia właściwego

[280] *Zarządzenie Nr 1619 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 listopada 2010 r.*, cyt. wyd., §7.
[281] Tamże, §13.

wykazu czynności profilaktycznych, pisemnego powiadamiania rodziców lub opiekunów prawnych małoletniego o fakcie legitymowania go przez Policję w określonych przepisami sytuacjach, koordynowania inicjatyw i przedsięwzięć podejmowanych w zakresie działalności profilaktycznej w jednostkach organizacyjnych komendy, a wreszcie to dokonywanie co najmniej raz w roku stosownych sprawdzeń realizowanych zadań przez osoby/komórki odpowiedzialne za profilaktykę obszarze działania komendy powiatowej Policji oraz sporządzanie z tych czynności informacji, którą przekazuje się właściwemu przełożonemu[282].

Działania profilaktyczne Policji realizowane są przede wszystkim poprzez informowanie władz samorządowych i społeczności lokalnych o zagrożeniach występujących na danym terenie, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki małoletnich i nieletnich, inspirowanie lokalnych społeczności do działań o charakterze prewencyjnym, uczestnictwo przedstawicieli komórek do spraw nieletnich i patologii w przedsięwzięciach realizowanych na rzecz poprawy bezpieczeństwa środowisk lokalnych i w budowaniu lokalnych systemów bezpieczeństwa i tworzenia programów profilaktycznych, udział w spotkaniach z małoletnimi i ich rodzicami, pedagogami oraz przedstawicielami innych podmiotów działających w obszarze profilaktyki społecznej, promowanie wśród małoletnich i nieletnich bezpiecznych i społecznie pożądanych zachowań[283]. Natomiast czynności z zakresu prewencji wobec małoletnich i nieletnich oraz osób wpływających na nich demoralizująco polegają w szczególności na patrolowaniu i obchodzie rejonów szkół i placówek opiekuńczo-wychowawczych, miejsc grupowania się małoletnich, także tych o charakterze rekreacyjnym lub rozrywkowym, legitymowaniu małoletnich pozostających w porze nocnej bez opieki rodziców lub opiekunów w miejscach i okolicznościach, w których mogą stać się ofiarami lub sprawcami czynów karalnych - a w uzasadnionych przypadkach, przekazywaniu ich rodzicom lub opiekunom, ujawnianiu wśród nieletnich przypadków uprawiania prostytucji, sprzedaży i udostępniania alkoholu, wyrobów tytoniowych, środków odurzających, substancji psychotropowych lub prekursorów oraz reagowaniu na każdą sytuację mogącą spowodować naruszenie dobra małoletniego[284].

Zobowiązania Policji do prowadzenia działalności w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodych ludzi wynikają także z uczestnictwa w programach ministerialnych. Przykładem jest wspomniany już program „Bezpieczna+" (przedsięwzięcia promujące miedzy innymi aktywność prospołeczną uczniów, rozwijające umiejętności

[282] *Zarządzenie Nr 1619 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 listopada 2010 r.,* § 17.
[283]Tamże, §9.
[284]Tamże, §10.

psychospołeczne, włączające uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w życie społeczne, służące przeciwdziałaniu agresji rówieśniczej powodowanej stereotypami i uprzedzeniami, wdrażanie programu mediacji rówieśniczych itd.) czy też wspomniany już Program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej" im. Władysława Stasiaka na lata 2016 i 2017, którego cel główny „wspieranie działań na rzecz bezpieczeństwa społeczności lokalnych" realizowany jest przez trzy cele szczegółowe związane z bezpieczeństwem w miejscach publicznych, przeciwdziałaniem zjawiskom patologii i ochroną młodych ludzi oraz edukacja dla bezpieczeństwa.

Przeciwdziałanie zjawiskom patologii oraz ochrona dzieci i młodzieży to również priorytetowe cele programów autorskich, na przykład Ogólnopolskiego Programu „PaT - Profilaktyka a Ty", stawiającego sobie za cel komunikowanie oraz inicjowanie przez Policję wspólnoty działań skierowanych przeciwko zjawiskom patologii społecznej, zmniejszanie zjawiska uzależnień wśród młodzieży szkolnej poprzez kształtowanie aktywnych społecznie i umacnianie asertywnych postaw, inspirowanie rodziców do pogłębiania wiedzy z zakresu profilaktyki uzależnień oraz nakłanianie ich do częstej rozmowy na ten temat z własnymi dziećmi, a także tworzenie ogólnopolskiej społeczności, promującej wśród młodzieży modę na życie bez uzależnień[285]. Wreszcie są to akcje profilaktyczne o zasięgu transgranicznym, czego przykładem jest projekt „Drugstop". Przedsięwzięcie mające na celu podniesienie poziomu wiedzy i świadomości społecznej mieszkańców pogranicza polsko-czeskiego na temat problemów związanych z zażywaniem substancji odurzających realizowano poprzez działania prewencyjne adresowane do rodziców i pedagogów, dzieci i młodzieży, szkolenia dla funkcjonariuszy z pogranicza Polski i Czech w zakresie prewencji i zwalczania przestępczości narkotykowej oraz zakup sprzętu specjalistycznego służącego do wykrywania i analizowania nielegalnych substancji[286].

Organizację Policji normuje także szereg innych aktów prawnych i rozporządzeń, zarządzeń, decyzji oraz umów i porozumień międzynarodowych. Są to także okólniki, instrukcje, statuty, regulaminy i inne dokumenty wewnętrzne regulujące funkcjonowanie poszczególnych jednostek Policji. Bez względu na ich charakter policjanci zawsze zobowiązani są w toku wykonywania czynności służbowych do respektowania godności obywateli oraz przestrzegania i ochrony praw człowieka[287]. Decyzją nr 121/99 Komendanta

[285] *Program „Profilaktyka a Ty"*, http://www.zspswiecie.pl/index.php/program-profilaktyka-a-ty/.
[286] K. Zaporowski, *Konferencja podsumowująca polsko-czeski projekt „Drugstop"*, http://slaska.policja.gov.pl/kat/policja-slaska/fundusze-pomocowe/drugstop/245382,Konferencja-podsumowujaca-polsko-czeski-projekt-Drugstopquot.html.
[287] *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 1990 Nr 30 poz. 179)*, cyt. wyd., art. 14. ust. 3.

Głównego Policji z dnia 14 lipca 1999 roku zasady etyki zawodowej stały się częścią skodyfikowanego prawa policyjnego. Ich znaczenie umocniło Zarządzenie nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 roku w sprawie „Zasad etyki zawodowej policjanta", a nieprzestrzeganie sankcjonowane jest odpowiedzialnością dyscyplinarną na mocy art. 132 ust 1 Ustawy o Policji. Dobra praktyka policyjna charakteryzuje się jednak nie tylko umiejętnością dostosowywania działań do wymogów prawnych, ale także umiejętnością rozpoznawania i oceny rozumienia pojęcia przestępczości, Policji, bezpieczeństwa i porządku publicznego w kontekstach międzykulturowych.

3.2. Policja jako element krajowego systemu profilaktyki społecznej

Inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym oraz współpraca w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi[288] stanowi integralną częścią pracy funkcjonariuszy służb mundurowych. Ze względu na cel, założenia i metody działalności profilaktycznej Policja funkcjonuje w dwóch ważnych dziedzinach. Należy do nich profilaktyka kryminalistyczna, czyli zespół metod i środków mających na celu uniemożliwienie albo utrudnienie dokonania przestępstwa oraz profilaktyka kryminologiczna - obejmująca zagadnienia genezy i etiologii, nadania pozytywnego kierunku aktywności ludzkiej oraz wywarcia wpływu na zmianę niekorzystnych postaw i tendencji[289]. Ich praktycznym wymiarem jest szereg form oddziaływań prewencyjnych i profilaktycznych, między innymi realizowane wobec młodzieży programy profilaktyczne mające na celu ograniczenie zachowań ryzykownych.

Brunon Hołyst z uwagi na treść i zakres działań zapobiegawczych wyróżnił trzy funkcje działalności profilaktycznej Policji. Pierwszą z nich jest najszerzej stosowana funkcja operatywna, której istotą są policyjne działania operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe. Jej celem jest zebranie informacji o przestępczości (miejscach, osobach, okolicznościach) w danym rejonie, określenie lokalizacji szczególnie narażonych na działalność przestępczą i typowanie ewentualnych ofiar. Są to też czynności polegające na patrolowaniu miejsc zagrożonych i opracowywaniu na bazie danych statystycznych atlasów zagrożeń pozwalających na właściwe konstruowanie programów profilaktycznych. Badania na potrzeby działań profilaktycznych są jednymi z najczęściej

[288] Tamże, art.1.1. ust. 3.
[289] B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2007, s. 1261-1262.

stosowanych w jednostkach Policji i stanowią realizację funkcji badawczej, to jest prowadzenia badań na potrzeby działań policyjnych. To także analizy wykorzystywane przy dyslokacji służb prewencyjnych, typowaniu sprawców przestępstw i wykroczeń oraz coraz szersze stosowanie najnowszych osiągnięć nauki (badań DNA, daktyloskopii itp.). W dużej mierze pochodną funkcji operatywnej i badawczej jest funkcja instruktażowa, polegająca na oddziaływaniu edukacyjnym dotyczącym zasad postępowania w przypadku aspołecznych zachowań i zjawisk zwanych przestępczością. Przykładem takich działań są programy telewizyjne, artykuły prasowe[290], informacje zamieszczone na stronach internetowych jednostek Policji oraz programy adresowane do konkretnych grup społecznych i zawodowych[291], realizowane w oparciu o współpracę ze środowiskiem akademickim, organizacjami społecznymi i innymi podmiotami partnerskimi.

Policja prowadzi działania zapobiegawcze uwzględniając wszystkie powyższe funkcje. Jeszcze przed transformacją ustrojową Stanisław Zaczkowski pisał, że „zapobieganie przestępczości jest podstawowym kierunkiem działania MO realizowanym przez ogół funkcjonariuszy we współdziałaniu z innymi organami państwowymi i siłami społecznymi”[292]. Jednakże dopiero nowy trójstopniowy podział administracyjny kraju umożliwił rzeczywistą realizację tego celu. Modernizująca się Policja stała się jednym z elementów lokalnego systemu zapobiegania przestępczości, zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom oraz utrzymania porządku publicznego. Obowiązek zapobiegania został rozłożony pomiędzy nią, instytucje państwowe i organy administracji samorządowej, a także agendy i liderów społeczności lokalnych[293]. Wśród zadań własnych gminy znalazły się wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, w tym ochrony zdrowia, porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony przeciwpożarowej i przeciwpowodziowej[294], a w kompetencji samorządu powiatowego zadania o charakterze ponadgminnym w zakresie promocji i ochrony zdrowia, porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, ochrony przeciwpowodziowej, przeciwpożarowej i zapobiegania innym nadzwyczajnym zagrożeniom życia i zdrowia ludzi

[290] B. Hołyst, *Kryminalistyka*, cyt. wyd., s. 1116.
[291] P. Waszkiwicz, *Traktat o dobrej prewencji kryminalnej*, Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22, Warszawa-Newark 2015**,** s. 191.
[292] S. Zaczkowski, *Profilaktyka społeczna w miejscu zamieszkania*, Departament Szkolenia i Doskonalenia zawodowego MSW, Warszawa 1997, s. 4.
[293]D. Kukla, *Rola Policji w systemie profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2004, s. 32.
[294]*Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz. U. z 1996 r., nr 13, poz. 74 z późn. zm.), art. 6-7.

oraz środowiska[295]. Natomiast do kompetencji samorządu wojewódzkiego włączono zadania w zakresie promocji i ochrony zdrowia i bezpieczeństwa publicznego[296].

Podział zadań z jednej strony odciążył Policję i pozwolił jej skupić się na działaniach wykrywczych, z drugiej strony - uczynił inne podmioty współodpowiedzialnymi za profilaktykę społeczną[297]. Jednostki samorządowe, państwowe jednostki organizacyjne, stowarzyszenia, fundacje, banki oraz instytucje ubezpieczeniowe mogą uczestniczyć w pokrywaniu wydatków inwestycyjnych, modernizacyjnych lub remontowych oraz kosztów utrzymania i funkcjonowania jednostek organizacyjnych Policji, a także zakupu niezbędnych dla ich potrzeb towarów i usług. Ponadto na wniosek rady powiatu lub rady gminy liczba etatów Policji w rewirach dzielnicowych i posterunkach Policji na terenie powiatu lub gminy może ulec zwiększeniu ponad liczbę ustaloną w przepisach pod warunkiem pokrycia kosztów utrzymania etatów Policji przez okres co najmniej 5 lat na warunkach określonych we wspólnym porozumieniu. Wykorzystując ten zapis Ustawy jednostki samorządu terytorialnego włączyły się w kreowanie kierunków działań prewencyjnych realizowanych przez terenowe jednostki Policji miedzy innymi poprzez zawieranie porozumień, na których mocy finansowane są dodatkowe etaty służb patrolowych i sprzęt lub nagrody za osiągnięcia w służbie dla policjantów właściwych miejscowo komend powiatowych (miejskich) i komisariatów, którzy realizują zadania z zakresu służby prewencyjnej czy realizowane wspólne programy profilaktyczne. To właśnie organy lokalne dysponują najlepszą wiedzą „gdzie jest potrzebny policjant, strażnik miejski lub pracownik innej służby, jakie obszary i o jakiej porze należy szczególnie chronić”[298]. Zdaniem Marzeny Kordaczuk-Wąs, „działania profilaktyczne Policji muszą bowiem odpowiadać na realne potrzeby społeczne, a także formułowane przez mieszkańców konkretne oczekiwania co do rodzaju i form aktywności Policji w obszarze zapobiegania zagrożeniom bezpieczeństwa”[299]. Wspólne przywracanie ładu i porządku w najbliższej okolicy powinno dotyczyć konkretnych aspektów: rozpoznania zagrożenia i sytuacji w określonym rejonie, ścisłej współpracy z administracją samorządową, informowania o rzeczywistym stanie zagrożenia i porównywania go ze społecznymi odczuciami, doradztwa i organizowania działań profilaktycznych w zakresie rozwiązań

[295] *Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym* (Dz. U. nr 91, poz. 578 z późn. zm.), art. 4 ust. 1 pkt 15 i 16.
[296] *Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa* (Dz. U. nr 91, poz. 576z późn. zm), art. 14 ust. 1 pkt 14.
[297] D. Kukla, *Rola Policji w systemie profilaktyki społecznej*, cyt. wyd., s. 32.
[298] A. Pietrzkiewicz, *Społeczeństwo w systemie zapobiegania przestępczości*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 2017, t. 15, z. 2, s. 81.
[299] M. Kordaczuk-Wąs, A. Wroński, *Aktywność w obszarze profilaktyki zagrożeń społecznych w ramach wybranych zadań priorytetowych Policji*, „Kwartalnik Policyjny” 2017, nr 3, s. 14.

organizacyjno-technicznych zwiększających stopień bezpieczeństwa, budowania klimatu i zainteresowania społecznego problematyką bezpieczeństwa, kooperacji ze środkami masowego przekazu w obszarze kształtowania polityki informacyjnej o bezpieczeństwie sytuacyjnym[300].

Filozofią, która zawiera w sobie ogólną ideę partycypacji społecznej i wpływania na bieg spraw publicznych, precyzując jednocześnie swoją specyfikę wynikającą z działania w sferze bezpieczeństwa jest *community policing*. Specyfika ta wynika z wskazywania oczekiwanych postaw policjantów i obywateli oraz formułowania zasad partnerskiej współpracy na rzecz rozwiązywania codziennych problemów społeczności lokalnej w sferze bezpieczeństwa. Zdaniem Janiny Czapskiej i Józefa Wójcikiewicza, „tradycyjne wykonywanie funkcji policyjnych ma ograniczony wpływ na przestępczość, ale jest mocno utrwalone w społecznej świadomości. Wielu ludzi myśli, że przestępczość zniknie, gdy policja »zetnie dostateczną ilość głów«, a sąd wykona resztę roboty. (…) Romantyczne wizje policjanta jako pogromcy przestępców, tropiciela okrutnych zabójców i chytrych złodziei bezcennej biżuterii nie przystają do rzeczywistości, gdzie najprawdopodobniej cztery telefony na pięć nie dotyczą dokonywanego właśnie poważnego przestępstwa, ale drobniejszych spraw, które dokuczają ludziom na co dzień. (…) Nowa filozofia sprawowania funkcji policyjnych stanowi przesunięcie akcentu od skoncentrowania zainteresowania wyłącznie na osobach naruszających prawo ku pracy wśród praworządnych obywateli. Sens *community policing* polega na większej dostępności policji poprzez stałą obecność w terenie oraz rozwój bliższych relacji z obywatelami"[301]. W ramach tej koncepcji wyróżnia się cztery kierunki postępowania, do których należą: piesze patrole Policji, małe posterunki w okolicy, bliskie kontakty policjantów z rodzinami, szkołami, parafiami itp., a także spotkania z ludnością lokalną[302].

Wprawdzie już w 1756 roku Johann Heinrich Gottlob von Justi roku wspominał w dziele *Grundsätze der Polizeywissenschaft* o Policji, jako o pośredniku pomiędzy obywatelami a państwem, jednakże początków nowoczesnej, zorganizowanej i nastawionej na zbliżenie do społeczeństwa Policji upatruje się dopiero w *Metropolitan Police Act* sir Roberta Peela. Sformułowane przez niego w 1829 roku zasady działania tej formacji są równie ważne dzisiaj, jak ponad 190 lat temu. Zdaniem Założyciela podstawową misją Policji

[300] B. Hołyst, *Kryminologia*, Lexis Nexis, Warszawa 2007, s. 1472-1473.
[301] B. Wieczorek, M. Płachiński, *Policja i obywatele – osobno czy razem?*, https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/policja-i-obywatele-osobno-czy-razem/jqnl1.
[302] M. Stefański (red.), *Poczucie bezpieczeństwa publicznego i ocena pracy policji w percepcji mieszkańców Słupska(4)*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2013, s. 17.

jest zapobieganie przestępczości i utrzymanie porządku prawnego, a jej zdolność do wypełniania obowiązków zależy od stopnia społecznej akceptacji jej działań i szacunku ze strony społeczeństwa. Zapewnienie i utrzymanie tego szacunku wymaga dobrowolnego przestrzegania prawa przez obywateli, natomiast stopień współpracy zmniejsza się proporcjonalnie do konieczności stosowania przez Policję przymusu i rozwiązań siłowych. Sir Peel uważał, że siła fizyczna może być użyta w zakresie niezbędnego minimum do zapewnienia przestrzegania prawa lub przywrócenia porządku i tylko wtedy, gdy perswazja, rada i ostrzeżenia okażą się niewystarczające**.** Policja zyskuje przychylność społeczną nie poprzez wpływanie na poglądy opinii publicznej, ale dzięki nieustannemu demonstrowaniu bezstronności i całkowitej niezależności od polityki państwa**,** zachowując się przyjaźnie**,** a także stosując zasadę równości wobec prawa bez względu na zamożność i pozycję społeczną. Za dobro społeczności odpowiedzialni są policjanci pospołu z jej członkami, z tą różnicą, że ci pierwsi otrzymują wynagrodzenie za nadzorowanie wypełniania przez obywateli obowiązków w celu zapewnienia dobrobytu i egzystencji społecznej ogółu. W swych działaniach nie powinni przekraczać swoich kompetencji, uzurpować sobie uprawnień władzy sądowniczej ani tym bardziej oceniać i karać winnych. Miarą skuteczności Policji jest brak przestępstw i naruszeń ładu i porządku publicznego, a nie intensyfikacja jej działań w społeczności[303]**.**

Wiele z nich stanowi integralną część współczesnych sił policyjnych zorientowanych na rozwiązywanie problemów lokalnych przy współudziale mieszkańców. Nowa filozofia oparta o zasady sformułowane przez lorda Peela przyczyniając się do zmniejszenia liczby popełnianych przestępstw, poprawy porządku publicznego i eliminowaniu nieakceptowanych społecznie zachowań[304], przynosi zyski wszystkim zainteresowanym stronom, w tym lokalnym społecznościom. Działania Policji na poziomie społeczności polegają na współpracy z mieszkańcami - w tym z młodzieżą - w zakresie współtworzenia bezpieczeństwa publicznego, co w dalszej perspektywie może przyczynić się do ograniczenia przestępczości wśród młodego pokolenia. Właśnie to ułatwienie partycypacji społecznej w działania na rzecz bezpieczeństwa, nawet w obecnej formule praktykowanej przez administrację samorządową stwarza szanse na społeczne zaangażowanie, a tym samym na efektowniejszą współpracę

[303] *Sir Robert Peel's Policing Principles*, https://lawenforcementactionpartnership.org/peel-policing-principles/.
[304] K. Łojek, *Społeczna partycypacja w ochronę porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli* (w:) B *Obraz społeczeństwa w badaniach naukowych*, A. Nowak, M. Maciąg (red.), Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2017, s. 157.

pomiędzy organizacją policyjną i członkami lokalnej społeczności.[305] Policja nie może funkcjonować w warunkach utraty zaufania i wsparcia społecznego, której skutkiem jest ściana zaciętego milczenia przy próbie wykrycia dowolnego przestępstwa. Oznacza to jej koniec[306]. Skuteczne ograniczanie przejawów ryzykownych zachowań w lokalnej społeczności zależy zatem od wzajemnych relacji pomiędzy Policją a społeczeństwem. „Policja Państwowa to organizacja, którą szanuje i kocha ogół społeczeństwa, a nienawidzi tylko zbrodniarz i indywiduum żyjące w niezgodzie z obowiązującymi ustawami"[307] - dowodził przed Sejmem Ustawodawczym wspomniany już L. Skulski.

Organizowanie i wykonywanie, nadzór i kontrola działań Policji w zakresie zapobiegania i zwalczania wykroczeń oraz współdziałanie na obszarze powiatu w tym zakresie z organami ochrony prawnej, administracji publicznej oraz organizacjami społecznymi, inicjowanie lokalnej polityki zapobiegania, ujawniania i ścigania sprawców wykroczeń wchodzi w zakres działania komendy powiatowej Policji[308]. To także tworzenie i realizowanie, we współdziałaniu z organami samorządu terytorialnego oraz organizacjami i instytucjami pozarządowymi, programów prewencyjnych ukierunkowanych na zwalczanie przestępczości, ujawnianie, zapobieganie i zwalczanie zjawisk patologii społecznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży, zapewnienie mieszkańcom możliwości sygnalizowania lub zgłaszania Policji o zdarzeniach i sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu ludzi i mienia albo porządkowi publicznemu, a także stworzenie warunków umożliwiających natychmiastową reakcję Policji na takie sygnały lub zgłoszenia, organizowanie, koordynowanie i wykonywanie czynności patrolowo-interwencyjnych oraz ochronnych, edukacja mieszkańców w zakresie uwarunkowań dotyczących utrzymywania porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz aktywnego udziału w przedsięwzięciach profilaktycznych podejmowanych na obszarze powiatu czy też kreowanie w społecznościach lokalnych pozytywnego wizerunku Policji oraz podejmowanych działań na rzecz poprawy bezpieczeństwa i porządku publicznego[309]. Formacja ta jest również zaangażowana w realizację gminnych programów przeciwdziałania przemocy w rodzinie - jej

[305] K. Łojek, *Społeczna partycypacja w ochronę porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli*, cyt. wyd., s. 165.
[306] P. Smolański, *Dziewięć złamanych zasad Peela*, http://blogpublika.com/2015/07/08/dziewiec-zlamanych-zasad-peela/.
[307] *Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., Nr 75, Posiedzenie z dnia 22 lipca 1919 r., s. 33-34*. cytat za: M. Skiba, *95 lat polskiej Policji: Powstała aby służyć społeczeństwu*, http://skibamariusz.pl/?p=6735
[308] *Zarządzenie nr 1041 Komendanta Głównego Policji z dnia 28 września 2007 roku w sprawie szczegółowych zasad organizacji i zakresu działań komend, komisariatów i innych jednostek organizacyjnych Policji* (Dz. Urz. KGP Nr 18, poz. 135, z późn. zm.), § 30. 1.9.
[309] *Zarządzenie nr 1041 Komendanta Głównego Policji z dnia 28 września 2007 roku*, cyt. wyd., § 30. 1. 1.

przedstawiciele wchodzą w skład zespołu interdyscyplinarnego powołanego przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.

W ramach podejmowanych czynności policjanci udzielają pouczeń, prowadzą działania informacyjne i edukujące mieszkańców, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży szkolnej, w zakresie bezpiecznego korzystania z dróg, wód i terenów przywodnych oraz przeciwdziałania zagrożeniom w ruchu drogowym, na wodach i na tych terenach[310], współpracują w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości z funkcjonującymi na obszarze powiatu organami ochrony prawnej, a także współdziałają w zakresie profilaktyki wychowawczej i edukacji z organami administracji publicznej, organizacjami społecznymi, mediami[311] oraz analizują zjawiska kryminogenne i rozpoznane zagrożenia przestępczością, ze szczególnym uwzględnieniem zjawisk patologicznych dotyczących młodych ludzi.

Wykonując powyższe zadania „każda jednostka policji powinna wypracować politykę kontaktów z mieszkańcami swego regionu oraz plan współpracy z nimi i program informowania ich o swojej pracy. Policjanci ze służb prewencji nie mogą być dla mieszkańców terenu swego działania anonimowi. Powinni być im znani i budzić zaufanie. Kontakty z mieszkańcami należy budować w drodze działań niezwiązanych z pracą dochodzeniową”[312]. Coraz częściej zwraca się uwagę na to, że bez współpracy z obywatelami efektywność pracy Policji byłaby niska. To oni poprzez środki ochrony osobistej bądź współudział w programach prewencyjnych przyczyniają się do zredukowania liczby przestępstw, a powiadamiając o ich popełnieniu, mają decydujący wpływ na rozpoznanie tego zjawiska i przyczyniają się wykrycia sprawców[313]. Więzi społeczne istniejące w społeczności lokalnej nie tylko utrwalają tożsamość narodową, przynależność i przywiązanie do najbliższej okolicy, ale stanowią również ważne elementy integrujące, kształtujące możliwości rozwoju, a w szczególności są czynnikiem mogącym mieć wpływ na wzrost nie tylko poczucia bezpieczeństwa, ale i samego, realnego bezpieczeństwa[314]. Zdaniem Bronisława Urbana, profilaktyka społeczna powinna wykorzystać elementy i cechy konstytuujące pojęcie społeczności lokalnej i przyczynić się do ich wzmocnienia, upatrując w niej wielkie

[310] *Zarządzenie nr 1041 Komendanta Głównego Policji z dnia 28 września 2007 roku*, cyt. wyd., § 30. 1. 14.
[311] Tamże, § 30. 1. 18.
[312] A. Rzepliński, *Policjowanie w metropolii a prawa człowieka* (w:) *Prawo na ulicy. Podręcznik dla straży i policji miejskiej*, B. Gruszczyńska (red,.), Warszawa 2000, s. 17.
[313] P. Waszkiewicz, *Traktat o dobrej prewencji kryminalnej*, cyt., wyd., s. 192.
[314]D. Minkiewicz, *Rola dzielnicowego w aktywizacji społeczeństwa w działaniach na rzecz bezpieczeństwa lokalnego*, „Kwartalnik Policyjny” 2017, nr 3, s. 6.

możliwości służące wsparciu społecznemu[315]. Ważne zatem, aby także decyzja o podjęciu działań profilaktycznych czy prewencyjnych rodziła się wśród przedstawicieli społeczności lokalnych[316]. Przykładem współdziałania Policji ze społecznością lokalną jest realizacja projektu „Krajowa mapa zagrożeń bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce", opierającego się na danych gromadzonych w policyjnych systemach informatycznych, informacjach uzyskanych od społeczeństwa w trakcie bezpośrednich kontaktów z obywatelami, z przedstawicielami samorządu terytorialnego, innych podmiotów partnerskich, w trakcie realizowanych debat społecznych poświęconych bezpieczeństwu publicznemu oraz na zgłoszeniach obywateli o zaobserwowanych zagrożeń przestępczością z wykorzystaniem interaktywnej platformy wymiany informacji dedykowanej społeczeństwu[317].

Takim łącznikiem pomiędzy Policją i społeczeństwem lokalnym jest dzielnicowy, uznawany za policjanta pierwszego kontaktu, funkcjonariusza świadczącego usługi na rzecz społeczności lokalnej, do którego można zwrócić się z prośbą o interwencję, poradę prawną lub przekazać informacje dotyczące lokalnych zagrożeń. Istnienie tego stanowiska jest istotnym przejawem nowej filozofii Policji i jako takie wpisuje się w działania prewencyjne tej służby. W tym kontekście na uwagę zasługuje zwłaszcza program „Dzielnicowy bliżej nas", w którego ideę wpisuje się wspomniana już Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa. Istotą projektu jest uspołecznienie działań Policji poprzez inicjowanie i organizowanie wspólnych działań ze społeczeństwem. Wprawdzie nadal kluczowym aspektem pozostaje zapobieganie zjawiskom naruszenia prawa, jednakże wymagane przy tym stają się dodatkowe umiejętności: kształtowania procesu komunikowania się z mieszkańcami, wykazywania inicjatywy w pracy na rzecz poczucia bezpieczeństwa mieszkańców, konstruowanie atrakcyjnych programów profilaktycznych, współpracy z podmiotami rządowymi i pozarządowymi na rzecz poczucia bezpieczeństwa obywateli czy inicjowania i moderowania życia społecznego w przypisanym rejonie służbowym[318]. Zadania z zakresu profilaktyki społecznej dzielnicowy realizuje przede wszystkim przez: diagnozowanie i wskazywanie lokalnych zagrożeń oraz kierunków działań profilaktycznych, inspirowanie i współuczestniczenie w przedsięwzięciach profilaktycznych we współpracy z innymi

[315] B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, cyt. wyd., s. 58.
[316] T. Serafin, S. Parszowski, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa*, Warszawa 2011, s. 259.
[317] *Krajowa mapa zagrożeń bezpieczeństwa*, http://www.policja.pl/pol/mapa-zagrozen-bezpiecze/33880,dok.html
[318] M. Maćkowiak-Pluta, *Kampania społeczna pod nazwą "Dzielnicowy bliżej nas" współpraca Policji zachodniopomorskiej ze społeczeństwem*, http://www.zachodniopomorska.policja.gov.pl/sz/aktualnosci/prewencja-i-profilaktyk/aktualnosci-prewencji-i/7734,Kampania-spoleczna-pod-nazwa-quotDzielnicowy-blizej-nasquot-wspolpraca-Policji-z.html.

policjantami, jednostkami samorządu terytorialnego oraz podmiotami pozapolicyjnymi, realizację akcji i programów profilaktycznych we współpracy z innymi policjantami oraz podmiotami pozapolicyjnymi, informowanie mieszkańców o występujących zagrożeniach i udzielanie instrukcji o sposobach zabezpieczania się, zachowania się w określonych sytuacjach oraz organizowania się w celu poprawy bezpieczeństwa, inicjowanie działań pomocowych dla ofiar przestępstw, a także organizowanie doradztwa dla tej grupy osób i podejmowanie działań na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie[319].

Dzielnicowy prowadzi rozmowy profilaktyczne z osobami zamieszkałymi lub przebywającymi w jego rejonie, stanowiącymi zagrożenie bezpieczeństwa i porządku publicznego, stosuje wobec nich środki oddziaływania wychowawczego, środki represyjne lub występuje o ich zastosowanie, a także inicjuje działania w zakresie organizowania pomocy, w tym w umieszczeniu w zakładzie odwykowym, leczniczym lub opiekuńczym. Ponadto prowadzi rozpoznanie przydzielonego mu rejonu pod względem osobowym, terenowym, zjawisk i zdarzeń mających wpływ na stan bezpieczeństwa i porządku publicznego, i dzięki którym mogą być podejmowane skuteczne działania zapobiegające popełnianiu przestępstw i wykroczeń[320].

Dzielnicowemu przypada istotna rola w profilaktyce zachowań ryzykownych młodzieży. W szczególności dokonuje on czynności na rzecz uzyskiwania i wymiany z komórką do spraw nieletnich i patologii - a w przypadku braku komórki do spraw przestępczości nieletnich w służbie kryminalnej, informacji o nieletnich sprawcach czynów karalnych oraz nieletnich, którzy są organizatorami lub przywódcami grup przestępczych, oczekują na umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii, schronisku dla nieletnich lub zakładzie poprawczym, albo wobec których sąd orzekł umieszczenie w ośrodku resocjalizacyjnym z warunkowym zawieszeniem na okres próby, przebywają na przepustkach z młodzieżowego ośrodka wychowawczego, młodzieżowego ośrodka socjoterapii, schroniska dla nieletnich lub zakładu poprawczego, uzyskiwania i wymiany informacji z komórką do spraw nieletnich i patologii o: nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji oraz stwarzających trudności wychowawcze przejawiające się między innymi ucieczkami z domu, małoletnich, którzy ze względu na środowisko rodzinne są szczególnie narażeni na demoralizację lub popełnianie czynów zabronionych, rodzinach dysfunkcyjnych oraz sytuacji małoletnich i nieletnich w rodzinach,

[319] *Zarządzenie Nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych* (Dz. Urz. KGP z 2016 r. poz. 26), § 36.
[320] Tamże, § 31. 3.

w których występuje przemoc, przeprowadzania rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych z nieletnimi zagrożonymi demoralizacją oraz ich rodzicami, opiekunami, rodzeństwem, rówieśnikami lub osobami dorosłymi utrzymującymi z nimi kontakty, uczestniczenia w działaniach profilaktycznych realizowanych przez komórkę do spraw nieletnich i patologii, bieżącej współpracy z pracownikami jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, pedagogami szkolnymi i kuratorami sądów rodzinnych[321]. Ponadto dzielnicowy w ramach wykonywanych obowiązków służbowych utrzymuje stały kontakt ze szkołami, edukując pod względem bezpiecznych zachowań i w zakresie wiedzy z prewencji kryminalnej, wiktymologii czy przestrzegania norm społecznych. Jego sojusznikami są miedzy innymi kuratorzy sądowi, pracownicy socjalni, pedagodzy szkolni, osoby duchowne, liderzy społeczności lokalnej posłowie, senatorowie, radni, ludzie biznesu, fundacje i stowarzyszenia[322]. Ważne jest przy tym, by współpraca przybierała zróżnicowane formy, każda bowiem społeczność i każda dzielnica ma odmienne zagrożenia i potrzeby[323].

Zachowania ryzykowne młodzieży i przestępczość osób dorosłych to problemy, z którymi Policja nie jest w stanie sobie poradzić bez wsparcia społeczeństwa, współpracy międzyinstytucjonalnej oraz międzysektorowej. Ograniczanie niekorzystnych tendencji wymaga zatem, by organy egzekwujące prawo stały się nieodłącznym i akceptowanym elementem społeczności, której służą. W przypadku działań policyjnych ukierunkowanych na młodzież oznacza to angażowanie jej w proces kształtowania bezpieczeństwa lokalnego i wspólne rozwiązywanie problemów stojących przed społecznością. Organy ścigania muszą znaleźć różne sposoby budowania zaufania i legitymizacji z młodzieżą, wykazując przy tym mentalność „opiekuna", a nie „wojownika"[324]. Prowadzenie działań profilaktycznych, uwzględniających głos młodych ludzi dotyczący ich oczekiwań w tym zakresie, ułatwia ich akceptację i zaangażowanie w rozwiązywanie problemów w sposób akceptowany społecznie. Tak prowadzona profilaktyka zapewnia młodzieży wielowymiarowe wsparcie w sytuacji kryzysu adolescencyjnego[325].

---

[321] *Zarządzenie Nr 1619 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 listopada 2010 r.*, cyt. wyd., § 11.

[322] I. Fudali, *Programy edukacyjne realizowane dla bezpieczeństwa lokalnego w wybranych krajach: Niemcy – Holandia-Rumunia-Dania-Polska,* „Drohiczyński Przegląd Naukowy. Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego" 2015 nr 7, s. 79-81.

[323] M. Stefański (red.), *Poczucie bezpieczeństwa publicznego i ocena pracy policji w percepcji mieszkańców Słupska*, cyt. wyd., s. 24.

[324] J. Rosiak, *The Pillars of 21st Century Youth-focused Policing*, https://cops.usdoj.gov/html/dispatch/04-2016/plliars_of_21st_century.asp.

[325] M. Szpringer, A. Dąbrowska, J. Kosecka, K. Surowiec, *Uczestnictwo w programach profilaktycznych i oczekiwania względem profilaktyki w opinii młodzieży szkół gimnazjalnych i licealnych* (w:) Resocjalizacja Polska, Warszawa 2014, nr 6, s.76.

Podejmowane przez te formacje przedsięwzięcia i inicjatywy na rzecz profesjonalizacji działań z zakresu edukacji i promocji zdrowia, profilaktyki i prewencji wpisują się w realizację nowej filozofii Policji - *community policing*. Przeniesienie zagranicznych rozwiązań na grunt polski wymaga jednak czasu chociażby z uwagi na konieczność zaadaptowania ich do rodzimych uwarunkowań prawnych, historycznych i kulturowych[326], zmiany kultury organizacyjnej Policji i doskonalenia umiejętności funkcjonariuszy w zakresie profilaktyki społecznej, zwiększenia elastyczności działania na poziomie lokalnym i decentralizacji środków policyjnych, a także aktywnego stosowania mechanizmów partycypacji społecznej w ochronę porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli i realizowanych na jej rzecz zadań profilaktycznych[327] (władze samorządowe szczebla gminnego, powiatowego i wojewódzkiego, specjaliści odpowiedzialni za wspieranie rozwoju młodzieży w różnym stopniu zagrożonej społecznym niedostosowaniem itp.) Ośrodkiem, który nadzoruje i koordynuje te działania jest Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji.

3.3. Działania Biura Prewencji Komendy Głównej Policji w zakresie zapobiegania czynom karalnym popełnianym przez nieletnich oraz zjawiskom patologii społecznej

Zgodnie z Ustawą o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 r. (Dz. U. z 2015 r. poz. 355, z późn. zm.) Komendant Główny Policji jest centralnym organem administracji rządowej, właściwym w sprawach ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego, podległym ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych[328]. Zadania wynikające z zakresu jego działania oraz funkcji wykonuje Komenda Główna Policji z siedzibą w Warszawie przy ul. Puławskiej 148/150. Strukturę organizacyjną, organizację kierowania, funkcje oraz zadania poszczególnych komórek określa Zarządzenie Nr 2 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 kwietnia 2016 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji (Dz. Urz. KGP poz. 13, z późn. zm.). Komenda Główna Policji realizuje funkcje: regulacyjną i standaryzującą, koordynującą i wykonawczą (w tym o zasięgu ogólnokrajowym), wspierającą, obejmującą działania doradcze i konsultacyjne, nadzorczą

[326] A. P. Przemyski, *Community policing po polsku* (w:) *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, J. Czapska, W. Krupiarz (red.), Instytut spraw Publicznych, Warszawa 1999, s. 165.
[327] K. Łojek, *Społeczna partycypacja w ochronę porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli*, cyt. wyd., s. 158-159.
[328] B. Furgała, *Status prawny*, http://bip.kgp.policja.gov.pl/kgp/status-prawny/1,Status-prawny.html.

i kontrolną, a także edukacyjną w zakresie historii i tradycji Policji[329] przy pomocy wchodzących w jej skład Biur. Są nimi: Biuro Kryminalne, Biuro Wywiadu i Informacji Kryminalnych, Biuro Spraw Wewnętrznych, Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji, Biuro Prewencji, Biuro Ruchu Drogowego, Główny Sztab Policji, Biuro Operacji Antyterrorystycznych, Gabinet Komendanta Głównego Policji, Biuro Komunikacji Społecznej, Biuro Historii i Tradycji Policji, Biuro Kadr, Szkolenia i Obsługi Prawnej, Biuro Finansów, Biuro Logistyki Policji, Biuro Łączności i Informatyki, Biuro Kontroli, Biuro Bezpieczeństwa Informacji oraz Zespół Audytu Wewnętrznego[330].

Biuro Prewencji realizuje zadania związane z tworzeniem warunków do sprawnego i skutecznego przeciwdziałania przestępczości, wykroczeniom i zjawiskom patologii społecznej. W kontekście powyższej problematyki szczególną uwagę zwracają zwłaszcza czynności polegające na inicjowaniu i wdrażaniu systemowych działań policyjnych w zakresie zapobiegania przestępstwom i wykroczeniom, w tym czynom karalnym popełnianym przez nieletnich oraz zjawiskom społecznie niepożądanym, na opracowywaniu kierunków, inicjowaniu, koordynowaniu, wdrażaniu i promocji przedsięwzięć policyjnych w zakresie profilaktyki na rzecz bezpieczeństwa i porządku publicznego, opracowywaniu standardów działań Policji w zakresie prowadzenia czynności wyjaśniających w sprawach o wykroczenia oraz na stosowaniu kar i środków oddziaływania wychowawczego[331].

W strukturze organizacyjnej Biura Prewencji Komendy Głównej Policji wyodrębniono kierownictwo, składające się z dyrektora biura, zastępcy dyrektora biura oraz sześć komórek organizacyjnych: Wydział Profilaktyki Społecznej, Wydział Prewencji, Wydział Konwojowy, Wydział Nadzoru nad Specjalistycznymi Uzbrojonymi Formacjami Ochronnymi, Wydział Postępowań Administracyjnych i Sekcję Ogólną[332]. Z uwagi na zakres przedmiotowy dysertacji pozwolono sobie zwrócić szczególną uwagę na specyfikę dwóch pierwszych organów. Do zadań Wydziału Profilaktyki Społecznej należy zatem w szczególności: monitorowanie stanu realizacji zadań priorytetowych Komendanta w zakresie zwiększania efektywności działań Policji na rzecz wzmocnienia współpracy ze społeczeństwem, monitorowanie i uczestniczenie w realizacji zadań Policji określonych w krajowych, rządowych i resortowych programach zapobiegania przestępczości i eliminowania zachowań

[329] *Zarządzenie Nr 2 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 kwietnia 2016 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji* (Dziennik Urzędowy KGP poz. 13, z późn. zm.), § 2. 1.
[330] Tamże, § 2.3.
[331] *Zarządzenie nr 2 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 kwietnia 2016 r.*, cyt. wyd., § 19. 1. 2, § 19. 1.3, § 19. 1.5.
[332] *Decyzja nr 23 Dyrektora Biura Prewencji Komendy Głównej Policji z dnia 29 czerwca 2018 r. w sprawie szczegółowej struktury organizacyjnej i schematu organizacyjnego Biura Prewencji*, § 1. 1.

aspołecznych, promowanie rekomendowanych programów, akcji i działań, a także koordynowanie i monitorowanie przebiegu standaryzacji policyjnych programów profilaktycznych, inicjowanie programów ogólnopolskich inspirowanych działaniami regionalnymi i lokalnymi podejmowanymi przez poszczególne jednostki organizacyjne Policji, wypracowywanie i wdrażanie działań zapobiegawczych zmierzających do ograniczenia przestępczości, patologii i innych zjawisk kryminogennych, między innymi w oparciu o oczekiwania społeczne oraz zalecenia wypracowane w ramach współpracy z instytucjami europejskim, dostosowywanie aktywności profilaktycznej do aktualnych trendów i zmian zjawiska przestępczości poprzez intensyfikowanie wielopłaszczyznowej współpracy z podmiotami zewnętrznymi na rzecz realizacji lokalnych, regionalnych i krajowych programów profilaktycznych, inspirowanie i koordynowanie organizacji regionalnych i lokalnych debat społecznych, a także organizacja debat na szczeblu krajowym umożliwiających społeczną dyskusję na temat potrzeb i sposobów rozwiązywania zagrożeń społecznych diagnozowanych jako szczególnie uciążliwe w odbiorze społecznym. To też inspirowanie, prowadzenie i koordynowanie działań międzynarodowych z zakresu profilaktyki społecznej oraz współpraca w tym zakresie na rzecz bezpieczeństwa, koordynacja policyjnych działań profilaktycznych realizowanych przez jednostki organizacyjne Policji oraz współpraca z biurami KGP właściwymi w sprawach kryminalnych, które podejmują działania profilaktyczne w obszarze profilaktyki zagrożeń bezpieczeństwa w ruchu drogowym, przestrzeni wirtualnej, handlu ludźmi oraz problematyki narkotyków, dopalaczy i innych środków odurzających, koordynowanie i udział w realizacji zadań wynikających ze strategii medialnej w obszarze profilaktyki społecznej, przygotowywanie publikacji oraz innych materiałów z zakresu profilaktyki społecznej na rzecz bezpieczeństwa, a także przygotowywanie informacji do zamieszczenia w serwisie internetowym *policja.pl* i innych komunikatorach wewnętrznych w zakresie właściwości biura - we współpracy z kierownikami komórek organizacyjnych biura[333]. Działania te uzupełnia Wydział Prewencji w zakresie rozpoznawania czynników determinujących przestępczość i patologie oraz analizowania przyczyn innych zjawisk kryminogennych w celu wypracowywania skutecznych metod przeciwdziałania tym zjawiskom oraz inicjowania niezbędnych działań w tym zakresie, wdrażania i koordynowania działań Policji w zakresie przedsięwzięć zmierzających do zapobiegania demoralizacji i przestępczości wśród dzieci i młodzieży oraz wykonywania zadań wynikających z ujawnionej przemocy w rodzinie, w tym związanych z

[333] *Decyzja nr 23 Dyrektora Biura Prewencji Komendy Głównej Policji z dnia 29 czerwca 2018 r.*, cyt. wyd., § 8.1- 8.13.

funkcjonowaniem Policyjnego Telefonu Zaufania dla ofiar przemocy w rodzinie. Pośrednio wspomaga natomiast poprzez opracowywanie i wdrażanie standardów w zakresie realizacji zadań patrolowych, interwencyjnych i patrolowo-interwencyjnych, a także realizacji zadań przez dzielnicowych oraz kierowników rewirów dzielnicowych, prowadzenia czynności wyjaśniających w sprawach o wykroczenia, problematyki nieletnich i patologii, bezpieczeństwa w transporcie kolejowym, morskim i lotnictwie cywilnym, bezpieczeństwa na wodach i terenach przywodnych, w środkach komunikacji miejskiej i na zorganizowanych terenach narciarskich tudzież analizowania podejmowanych przez Policję działań zmierzających do zapobiegania naruszeniom prawa i ich zwalczania[334].

Największym znanym działaniem Komendy Głównej Policji o charakterze edukacyjno-profilaktyczno-artystycznym skierowanym do młodzieży jest program „Profilaktyka a Ty" (PaT) autorstwa insp. Grzegorza Jacha, zainaugurowany 11 marca 2006 roku. Program realizuje Gabinet Komendanta Głównego Policji przy współpracy i wsparciu Ministerstwa Spraw Wewnetrznych, Ministerstwa Edukacji Narodowej, Rzecznika Praw Dziecka, biur KGP (w tym Biura Prewencji) oraz jednostek organizacyjnych Policji, Wojska Polskiego, Państwowej Straży Pożarnej, Straży Granicznej, organizacji harcerskich, kuratoriów oświaty, środowisk akademickich, samorządowców, mediów oraz organizacji pozarządowych. W obszarze Rządowego programu ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej" Impresariat programu PaT podczas roku szkolnego prowadzi wyspecjalizowane działania profilaktyczne adresowane do uczniów ze szkół ponadpodstawowych (PaT/M), rodziców (PaT/R), szkolenia młodzieżowych liderów (PaT/L) oraz szkolenia eksperckie dla pedagogów i animatorów pracy z młodzieżą (PaT/E) we współpracy z Ministerstwem Edukacji. Głównym wydarzeniem są organizowane corocznie ogólnopolskie Przystanki PaT, podczas których społeczność PaT z całego kraju przez kilka dni spotyka się na warsztatach twórczej profilaktyki Narodowej [335]. Gospodarzami tych działań są lokalne samorządy oraz komendy Policji. Program oparty jest na metodzie profilaktyki rówieśniczej, która zakłada, że to właśnie młodzież najlepiej potrafi dotrzeć do swoich rówieśników ujawniających zachowania ryzykowne. Jego celem jest promowanie mody na życie bez uzależnień i rozwijanie potencjału osobowego młodych ludzi, przeciwdziałanie agresji i przemocy, rasizmowi, ksenofobi, a także tworzenie wspierającego

[334] *Decyzja nr 23 Dyrektora Biura Prewencji Komendy Głównej Policji z dnia 29 czerwca 2018 r.*, cyt. wyd., § 4.1.- 4.13.
[335] *Jubileusz 10-lecia programu Komendy Głównej Policji „Profilaktyka a Ty"* http://kppgrodzisk.policja.waw.pl/pgm/aktualnosci/57782,Jubileusz-10-lecia-programu-Komendy-Glownej-Policji-Profilaktyka-a-Ty.html.

środowiska szkolnego i pozaszkolnego, w którym młodzież będzie mogła liczyć na wsparcie i pomoc. Ponadto współpraca młodzieży z Policją w programie PaT na rzecz poprawy bezpieczeństwa wpływa na poprawę wizerunku Policji wśród młodzieży szkolnej. Jego strona internetowa zawiera bazę scenariuszy sztuk edukacyjno-profilaktycznych, wykaz kontaktów koordynatorów, ekspertów i liderów PaT, aktualne wydarzenia i kalendarz działań PaT prowadzonych na terenie kraju. Impresariat PaT wydaje również poradniki metodyczne, gazety „PaTosfera" i „Przystankowicz", prowadzi badania projektowe, wspiera projekty PaH (Profilaktyka a Harcerstwo) i PaM (Profilaktyka a Media), społecznościowe radio TRAP (Telewizyjno-Radiową Antenę Profilaktyczną) oraz lokalne inicjatywy grup młodzieżowych PaT, a także organizuje wystawy, filmy i spektakle edukacyjno-profilaktyczne. Program PaT w 2011 roku został wpisany w działania Europejskiej Sieci Zapobiegania Przestępczości EUCPN[336].

Z kolei we współpracy z Policją holenderską Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji realizowało w latach 2014-2018 projekt pod nazwą „Twoje bezpieczeństwo - nasza sprawa - praca w Holandii". Był on adresowany zwłaszcza do uczniów z ostatnich klas ze szkół ponadpodstawowych, studentów, bezrobotnych oraz osób zainteresowanych pracą za granicą lub noszących się z zamiarem takiego wyjazdu. Spotkania w ramach projektu prowadzili praktycy zajmujący się problematyką handlu ludźmi na terenie Holandii. Brali w nich udział również policjanci pionu prewencji i kryminalnego, pracownicy urzędów pracy, a także ośrodków pomocy społecznej, pedagodzy, psycholodzy i kuratorzy sądowi. Szkolenia organizowano na terenie działania jednostek organizacyjnych Policji, które wcześniej zgłosiły chęć udziału w projekcie. Debaty przybliżały sytuację na holenderskim rynku pracy, zagadnienia praw pracowniczych w tym kraju, zagrożenia jakie niesie ze sobą praca zarobkowa za granicą i sankcje prawne przewidziane w Holandii za popełnienie przestępstwa handlu ludźmi. Wskazano też instytucje niosące pomoc ofiarom tego procederu oraz omówiono procedury obowiązujące funkcjonariuszy w sytuacji podejrzenia wykorzystywania osoby do pracy przymusowej [337].

Także z inicjatywy Biura Prewencji, zgodnie z założeniami Harmonogramu Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015-2019, zrealizowano szkolenia dla dyrektorów i pracowników placówek oświatowych na temat zasad postępowania w przypadku wystąpienia zdarzeń o charakterze terrorystycznym. Podczas spotkań poruszano kwestie

[336]G. Jach, *PaT – Profilaktyka a Ty, Program Komendy Głównej Policji*, „Kwartalnik Policyjny" 2014, nr 2, s. 104-108.

[337] *Twoje bezpieczeństwo - nasza sprawa - praca w Holandii* http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/163760,Twoje-bezpieczenstwo-nasza-sprawa-praca-w-Holandii.html.

prawidłowego zachowania w przypadku wtargnięcia napastnika na teren szkoły, pozyskania informacji o podłożeniu ładunku wybuchowego czy otrzymania podejrzanej przesyłki. Do końca grudnia 2018 roku przeszkolono ponad 118 tysięcy osób, w tym zarówno kierownictwo, pracowników placówek oświatowych oraz uczniów, którzy łącznie reprezentowali 17150 podmiotów edukacyjnych. Szkolenia spotkały się z ogromnym zainteresowaniem, a do ich prowadzenia w całym okresie ich realizacji zaangażowano ponad 850 funkcjonariuszy. W trakcie spotkań przekazano uczestnikom pakiety edukacyjne składające się z płyty DVD z filmem pt. „Wtargnięcie napastnika do szkoły" wraz z komentarzem, broszury pt. „Zasady postępowania na wypadek wtargnięcia napastnika na teren placówki oświatowej" oraz poradników dla administratorów i mieszkańców zawierających zasady postępowania w przypadku zagrożenia terrorystycznego[338].

Na przełomie 2016 i 2017 roku zorganizowano i przeprowadzono inną ogólnopolską kampanię informacyjno-edukacyjną - „Wspólnie dla bezpieczeństwa na stoku", stawiającą sobie za cel poprawę bezpieczeństwa na zorganizowanych terenach narciarskich, poszerzanie wiedzy na temat odpowiedzialności prawnej związanej z naruszeniem przepisów obowiązujących na stokach, a także upowszechnianie Dekalogu Reguł Międzynarodowej Federacji Narciarskiej. Partnerami kampanii zostali: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Polski Związek Narciarski, Stowarzyszenie Instruktorów i Trenerów Narciarstwa PZN, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych, Polska Organizacja Turystyczna oraz Zarząd Wojewódzki NSZZ Policjantów w Komendzie Głównej Policji. Kampanię prowadzono pod dwoma hasłami, adresowanymi do różnych odbiorców: do dorosłych - „Odpowiedzialni na stoku" oraz do dzieci - „Stok nie jest dla bałwanów". W ramach części kampanii skierowanej do młodszych odbiorców Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji wraz ze Stowarzyszeniem Instruktorów i Trenerów Narciarstwa Polskiego Związku Narciarskiego zorganizowało konkurs plastyczny na zilustrowanie Dekalogu Reguł FIS. Przedsięwzięcie adresowane do osób urodzonych w roku 2001 lub później, spotkało się z ogromnym zainteresowaniem dzieci i młodzieży. W konkursie wzięło bowiem udział 4865 osób, a do Komendy Głównej Policji wpłynęło 5089 prac wykonanych dowolną techniką rysunkową, malarską lub z użyciem programów komputerowych[339].

[338] *Policjanci przeszkolili ponad 118 tysięcy nauczycieli i uczniów*, http://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/aktualnosci/138589,Policjanci-przeszkolili-ponad-118-tysiecy-nauczycieli-i-uczniow.html.

[339] *Gala konkursu plastycznego „Stok nie jest dla bałwanów"*, http://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/aktualnosci/140624,Gala-konkursu-plastycznego-Stok-nie-jest-dla-balwanow.html.

Mając na uwadze poprawę bezpieczeństwa oraz promowanie odpowiedzialnych postaw osób przebywających w rejonach obszarów wodnych, a także ośrodkach rekreacji i wypoczynku nad wodą, Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji zainicjowało również w 2018 roku drugą edycję ogólnopolskiej akcji informacyjno-edukacyjnej „Kręci mnie bezpieczeństwo… nad wodą". Inicjatywa została objęta honorowym patronatem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz wpisana Harmonogramu realizacji zadań w 2018 r. w ramach Programu Ograniczania Przestępczości i Aspołecznych Zachowań „Razem bezpieczniej" im. Władysława Stasiaka. Do projektu pozyskano partnerów z Departamentu Ochrony Ludności i Zarządzania Kryzysowego, Departamentu Komunikacji Społecznej oraz Departamentu Porządku Publicznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, a także Fundacji PZU. Funkcjonariusze przypominali dzieciom, młodzieży i osobom dorosłym (w tym wędkarzom) o zasadach bezpieczeństwa nad wodą. W ramach podejmowanych działań przygotowano informatory, naklejki oraz plakaty edukacyjne promujące akcję i konkurs „Filmowy przeWODNIK", dystrybuowane w szkołach na terenie całego kraju, na obozach i koloniach, podczas pikników profilaktycznych, spotkań plenerowych z dziećmi i młodzieżą, a także wśród osób korzystających z atrakcji wodnych w trakcie okresu wakacyjno-urlopowego. Uruchomiono również specjalną stronę internetową z informacjami o zasadach bezpiecznego zachowania się nad wodą oraz informującą o bieżących wydarzeniach w ramach prowadzonej akcji[340]. Projekt służył zintegrowaniu cyklicznych akcji i programów profilaktycznych ukierunkowanych na powyższą problematykę, organizowanych corocznie przez jednostki organizacyjne Policji na terenie całego kraju, pozwolił na ich ujęcie pod jedną nazwą i wzbogacił ofertę lokalnych działań profilaktycznych o nowe formy oddziaływań oraz materiały profilaktyczne przygotowane według jednego wzoru, który został udostępniony wszystkim jednostkom organizacyjnym Policji[341].

W działania Programu „Razem bezpieczniej" wpisuje się również kampania informacyjno-edukacyjna „Kręci mnie bezpieczeństwo przez cały rok szkolny". Zaprojektowana została przede wszystkim z myślą o uczniach szkół podstawowych, a jej inaugurację przeprowadzono na terenie całego kraju 4 września 2017 roku. Głównym celem projektu, będącym inicjatywą Departamentu Komunikacji Społecznej MSWiA oraz Biura Prewencji Komendy Głównej Policji stało się kształtowanie i propagowanie

[340] *Gala finałowa ogólnopolskiego konkursu dla dzieci i młodzieży pn. „Filmowy przeWODNIK"*, http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/164361,Gala-finalowa-ogolnopolskiego-konkursu-dla-dzieci-i-mlodziezy-pn-Filmowy-przeWOD.html.
[341] K. Krakowiak, *Akcje profilaktyczne Komendy Głównej Policji*, „Kwartalnik Policyjny" 2017, nr 3, s. 27.

pozytywnych postaw młodych ludzi w zakresie bezpieczeństwa poprzez systematyczne prowadzenie działań profilaktycznych i edukacyjnych. Założono przy tym kontynuowanie oraz zacieśnianie współpracy Policji (zwłaszcza koordynatorów ds. profilaktyki i dzielnicowych) z placówkami oświatowymi. Ministerstwo wspólnie z Policją przygotowało zestaw bezpłatnych materiałów edukacyjnych dotyczących szeroko rozumianej problematyki bezpieczeństwa (ruchu drogowego, Internetu, pożarów, podstaw pierwszej pomocy, itd.) Podstawowym narzędziem akcji stał się kalendarz zaprojektowany we współpracy Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji, w którym zaznaczono daty określające poszczególne zagadnienia z obszaru bezpieczeństwa (Pierwszy Dzień Szkoły, Dzień Edukacji Narodowej, Europejski Dzień Ochrony Danych Osobowych, Dzień Bezpiecznego Internetu itp.) Usystematyzowane treści o charakterze informacyjno-edukacyjnym dedykowano nauczycielom, pedagogom szkolnym oraz policjantom realizującym zadania z zakresu profilaktyki społecznej w szkołach. Jako element pomocny przy planowaniu i organizowaniu zajęć w placówkach oświatowych pozwoliły na wzmocnienie przekazu edukacyjnego[342].

Przykładem wspólnych działań Komendy Głównej Policji, społeczeństwa, mass mediów i podmiotów partnerskich jest też projekt edukacyjno-informacyjny „Widzę, słyszę, reaguję", zainaugurowany na początku 2016 roku, skierowany głównie do rodziców/opiekunów dzieci i jednocześnie mający na celu podnoszenie świadomości społecznej w tym zakresie. W ramach inicjatywy po ogłoszeniu poszukiwań dziecka w ramach systemu Child Alert operator telefonii komórkowej T-Mobile wyśle do klientów specjalny MMS przygotowany przez Policję, zawierający podstawowe dane na temat zdarzenia i zaginionego dziecka. Dystrybuowane są również ulotki edukacyjne, a na dedykowanych stronach można znaleźć wiadomości na temat zjawiska zaginięć małoletnich w Polsce, w tym dane statystyczne, ponadto materiały edukacyjne do pobrania przez rodziców nauczycieli i uczniów a także wszystkie zainteresowane osoby[343].

Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji współuczestniczy też w organizacji XI edycji ogólnopolskiego konkursu „Policjant, który mi pomógł", którego inicjatorem jest Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie *Niebieska Linia* Instytutu Psychologii Zdrowia Polskiego Towarzystwa Psychologicznego**.** Istotą konkursu trwającego nieprzerwanie od 2008 roku jest wyróżnienie funkcjonariuszy, którzy w ocenie społecznej

[342] *Trwa kampania „Kręci mnie bezpieczeństwo… przez cały rok szkolny"*, http://nowy-sacz.policja.gov.pl/pl/komunikaty/trwa-kampania-kreci-mnie-bezpieczenstwo-przez-caly-rok-szkolny.
[343] *„Widzę, słyszę, reaguję" - wspólny projekt Komendy Głównej Policji oraz firmy T-Mobile Polska*, http://childalert.pl/cha/aktualnosci/3213,Widze-slysze-reaguje-wspolny-projekt-Komendy-Glownej-Policji-oraz-firmy-T-Mobile.html.

charakteryzują się wyjątkowym profesjonalizmem, empatyczną postawą i umiejętnościami w obszarze indywidualnej pomocy osobom dotkniętym przemocą w rodzinie oraz zaangażowaniem w działania na rzecz wdrażania w środowiskach lokalnych systemowych rozwiązań w tym zakresie[344]. To także podkreślenie ich roli w systemie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, wsparcie i zwiększanie motywacji do podejmowania skutecznych działań w tym obszarze oraz promowanie postaw i umiejętności służących ochronie ofiar przemocy w rodzin[345]. Zgodnie z regulaminem konkursu kandydaci są zgłaszani przez środowiska pozapolicyjne - osoby indywidualne, instytucje państwowe lub organizacje społeczne.

Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji prowadzi nie tylko programy długofalowe, ale także oddziaływania incydentalne, starając się dostosowywać do zmieniających się zagrożeń. Nierzadko bowiem program oryginalny może nie uwzględniać bieżących potrzeb lub priorytetów społeczności. Przy współudziale Stowarzyszenia Producentów i Dziennikarzy Polskich z Poznania zorganizowano konkurs na wykonanie pracy plastycznej lub literackiej obrazującej polską Policję w XXII wieku. Skierowany do uczniów ze szkół podstawowych oraz gimnazjalnych, cieszył dużym zainteresowaniem społeczności szkolnej - na konkurs wpłynęło łącznie 1887 rysunków, makiet, figurek, modeli przestrzennych, opowiadań i wierszy. Ponadto przygotowano ulotkę dla uczestników Światowych Dni Młodzieży w Krakowie z instrukcją postępowania w sytuacji zagrożenia terrorystycznego, kradzieży dokumentów i rzeczy osobistych, jak i o obowiązujących w Polsce przepisów ruchu drogowego. W lutym 2019 roku przedstawiciele Biura odwiedzili także dzieci i młodzież przebywającą w jednym z warszawskich szpitali przypominając o podstawowych zasad bezpieczeństwa i promując pożądane społecznie zachowania.

Ograniczenie zachowań ryzykownych młodzieży należy do ważnych zadań policjantów zajmujących się problematyką nieletnich. Powyższe rozważania pozwalają zauważyć, że w ramach popularyzowania działań o charakterze profilaktycznym Biuro Prewencji jest inicjatorem i uczestnikiem kilku ogólnopolskich akcji i strategii sektorowych, których założenia wraz z materiałami profilaktycznymi przekazywane są następnie jednostkom organizacyjnym niższego szczebla. Realizacja celów wyznaczonych w policyjnej koncepcji jest możliwa tylko warunkach bliskiej interakcji ze społeczeństwem na poziomie lokalnym, ponieważ bezpieczeństwo publiczne w dużej mierze zależy od samych mieszkańców. Na

[344] *XI edycja konkursu „Policjant, który mi pomógł”,* http://www.glogow.policja.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/biezace_informacje/xi_edycja_konkursu__policjant__ktory_mi_pomogl_.
[345] *Rozstrzygnięcie x edycji konkursu "policjant, który mi pomógł (2017)*, http://www.policjant.niebieskalinia.pl/.

szczególne zaangażowanie zasługuje zwłaszcza realizacja oddziaływań profilaktycznych na rzecz zapobiegania zachowaniom ryzykownym dzieci i młodzieży.

3.1. Dotychczasowe działania Policji w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym

Policja prowadzi działania z zakresu profilaktyki społecznej na wszystkich poziomach organizacyjnych jednostek. Adresowane są one zarówno do młodego pokolenia, jak i do dorosłej części społeczeństwa - rodziców, kadry pedagogicznej instytucji oświatowych czy społeczności lokalnych. Wynikają one zarówno z ogólnopolskich programów realizowanych wspólnie z podmiotami zewnętrznymi, jak i z własnych akcji profilaktycznych i autorskich programów prowadzonych lokalnie. To właśnie określona specyfika terenu (między innymi stopień zurbanizowania, warunki geograficzne, w tym położenie przygraniczne, więzi społeczne, praktyki i normy kulturowe, uwarunkowania ekonomiczne i polityczne) wyróżniająca się występowaniem różnych typów zagrożeń bezpieczeństwa i porządku publicznego wiąże się z koniecznością podejmowania zróżnicowanych działań[346] w zakresie zapobiegania i ograniczenia przejawów zachowań ryzykownych młodzieży. Problemy społeczne dotykające wiele środowisk lokalnych „wpływają na destabilizację życia jednostek, rodzin i większych grup społecznych oraz prowadzą do patologii społecznej, która przejawia się nieprzestrzeganiem prawa, norm moralnych, kulturowych czy obyczajowych”[347]. To natomiast prowadzi do wzrostu zagrożeń o charakterze społecznym, do których należy między innymi wysoki poziom zjawisk chuligańskich i zachowań aspołecznych, niski poziom zaufania społeczeństwa do służb odpowiedzialnych za egzekwowanie prawa oraz niewielka gotowość do uczestniczenia w przedsięwzięciach partnerskich i regulacje prawne utrudniające zwalczanie przestępczości patologii we współpracy ze społeczeństwem[348]. Idea *community policing*) wydaje się być zatem próbą zahamowania tych negatywnych zjawisk poprzez stosowanie strategii działania dostosowanej do problemów lokalnych, a której częścią jest identyfikacja i rozwiązywanie tych problemów we współpracy ze społeczeństwem. W każdym garnizonie Policji realizowanych jest sporo przedsięwzięć z obszaru zapobiegania patologii

[346] P. Sarnecki, P. Czarny, *Kompetencje organów władzy publicznej w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego* (w:) *Bezpieczny obywatel, bezpieczne państwo*, J. Widacki, J. Czapska (red.), Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1998, s. 78.
[347] D. Drozdowski, *Podstawowe elementy bezpieczeństwa lokalnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2016, nr 1, s. 204-205.
[348] Tamże, s. 205.

społecznej. Poniżej zaprezentowano wybrane przykłady tego typu działań prowadzonych w 2018/2019 roku w kontekście ich uwarunkowań prewencyjno-profilaktycznych.

Funkcjonariuszka z zespołu ds. profilaktyki społecznej, nieletnich i patologii Komendy Powiatowej Policji w Strzelcach Opolskich przeprowadziła zajęcia z uczniami klasy siódmej i ósmej z Publicznej Szkoły Podstawowej w Dziewkowicach dotyczące odpowiedzialności prawnej nieletnich za popełnione czyny karalne, niebezpieczeństw związanych z zażywaniem substancji psychoaktywnych (dopalaczy) oraz przestępstw i zagrożeń w Internecie. Przedmiotem spotkania były między innymi negatywne zjawiska „sekstingu" i „hejtingu", pojawiające się wśród młodzieży. Przekonywała, że mogą one doprowadzić do naruszenia dóbr osobistych i wizerunku ludzi, a sprawców takich zachowań narazić na odpowiedzialność prawną i karną. Funkcjonariuszka starała się także przekazać niezbędną wiedzę o tym, jakich sytuacji należy w życiu codziennym unikać, by nie stać się nieletnim sprawcą czynu karalnego[349].

Nawiązując do tej problematyki przedstawiciele Wydziału Prewencji i Patrolowego Komendy Miejskiej Policji we Wrocławiu zorganizowali konkurs na najciekawszy scenariusz filmowy dotyczący zagrożeń w sieci, adresowany do uczniów ze szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Na jego podstawie nakręcili wraz z partnerem zewnętrznym film profilaktyczny ,,Homo znaczy człowiek". Film, wykorzystywany następnie na spotkaniach i zajęciach profilaktycznych z młodzieżą szkolną, ukazuje przemoc rówieśniczą w okresie szkolnym z użyciem nowych technologii, gdzie nawet pozornie błahe sytuacje potrafią stać się dla ich ofiar olbrzymim obciążeniem psychicznym[350].

W ramach działań edukacyjno-informacyjnych adresowanych do młodzieży ze szkół średnich podejmowanych na terenie powiatu zielonogórskiego, policjanci z Zespołu ds. Profilaktyki Społecznej i Nieletnich tamtejszej Komendy Miejskiej Policji każdego roku spotykają się z uczniami z placówek oświatowych rozmawiając o różnych aspektach bezpieczeństwa, a także biorą również udział w szkoleniach dla pedagogów i nauczycieli oraz spotykają się z rodzicami. Celem spotkań jest rozbudzanie u młodzieży świadomości i odpowiedzialności za własne działanie, kształtowanie umiejętności przewidywania konsekwencji zachowań własnych i zachowań innych osób, zapobieganie przemocy przy

[349] *Odpowiedzialność prawna - spotkanie z uczniami*, http://www.opolska.policja.gov.pl/op/aktualnosci/13592,Odpowiedzialnosc-prawna-spotkanie-z-uczniami.html

[350] Ł. Dutkowiak, *Dziś premiera filmu profilaktycznego ,,Homo znaczy człowiek'', który zrealizowano na podstawie scenariusza napisanego przez wrocławską młodzież*, http://www.wroclaw.policja.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/biezace_informacje/jutro_premiera_filmu_profilaktycznego___homo_znaczy_czlowiek____ktory_zrealizowano_na_podstawie_scenariusza_napisanego_przez_wroclawska_mlodziez_1

użyciu telefonu komórkowego lub Internetu czy sposoby ustalania sprawców cyberprzemocy przez Policję[351].

Natomiast w szczecińskim Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym mundurowi z Komisariatu Nad Odrą zorganizowali spotkanie z udziałem w wychowanków oraz grona pedagogicznego. Akcja profilaktyczna dotyczyła podnoszenia świadomości i właściwych postaw i zachowań w sytuacji zagrożeń. Ponadto poruszono kwestię związaną z ucieczkami osób nieletnich z Ośrodka oraz towarzyszącą temu odpowiedzialnością prawną, zasady bezpieczeństwa podczas uprawiania sportów zimowych i zabaw na świeżym powietrzu, a także konsekwencje wynikające z używania środków psychoaktywnych. Nie zabrakło również uświadamiania młodzieży o zagrożeniach i skutkach prawnych wynikających z nieodpowiedniego korzystania z Internetu, w ramach prowadzonego przez Komendę Miejską Policji programu „Cyberdżungla"[352]. Z kolei w placówkach oświatowych na terenie podległym Komisariatowi Śródmieście przeprowadzono szereg prelekcji z uczniami klas VII i VIII dotyczących odpowiedzialności karnej nieletnich[353].

Pomorscy policjanci brali udział w pilotażowym programie edukacyjno-profilaktycznym ograniczającym zjawisko przemocy i agresji na terenie szkoły pod nazwą „Gdzie przemoc i nuda - tam nic się nie uda!" Organizatorem i koordynatorem składającego się z trzech etapów (profilaktyka i edukacja, „mam pasję - mam talent", turniej międzyszkolny) programu była Szkoła Podstawowa nr 24 w Gdańsku. Działania, skierowane również do nauczycieli i rodziców uczniów, objęły dziesięć szkół podstawowych z terenu tego miasta i dotyczyły miedzy innymi nabywania umiejętności przeżywania emocji przez uczniów, pozyskania wiedzy na temat zagrożeń i skutków stosowania przemocy oraz wsparcia i rozwijania pasji uczniów[354]. Uczestniczyli także w konferencji zorganizowanej przez uczniów IV LO w Gdańsku poświęconej wirtualnej agresji i „mowie nienawiści".

Na obszarze placówek oświatowych podległym Komendzie Miejskiej Policji w Poznaniu policjanci realizują działania prewencyjne i profilaktyczne ukierunkowane na poprawę bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, dostosowanych do wieku uczniów, występujących zagrożeń lub zgłaszanych problemów. Miedzy innymi dla młodzieży opracowany został cykl zajęć dotyczący zagrożeń wynikających z zażywania substancji

[351] *Z młodzieżą o cyberprzemocy*, http://zgora.lubuska.policja.gov.pl/go2/serwis-informacyjny/aktualnosci/27493,Z-mlodzieza-o-CYBERPRZEMOCY.html.

[352] M. Łykowska, *MOW(a) o bezpieczeństwie*, http://szczecin.policja.gov.pl/szm/dzialania-policji/aktualnosci/23146,MOWa-o-bezpieczenstwie.html.

[353] *M. Maj, Odpowiedzialność karna nieletnich – prelekcje w szkołach podstawowych* http://szczecin.policja.gov.pl/szm/dzialania-policji/aktualnosci/22592,Odpowiedzialnosc-karna-nieletnich-prelekcje-w-szkolach-podstawowych.html.

[354] *„Gdzie przemoc i nuda - tam nic się nie uda!"***,** http://www.gdansk.policja.gov.pl/serwis.php?nrszuk1=3071.

narkotycznych i psychotropowych, niebezpiecznych zachowań w sieci czy odpowiedzialności karnej nieletnich[355]. Natomiast funkcjonariusze z Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu przy współudziale włodarzy miasta Leszno zaingurowali cykl spotkań adresowanych do młodzieży szkolnej na temat zapobiegania agresji w sieci i sankcjach wobec nieletnich wynikających ze stosownych ustaw.

O odpowiedzialności prawnej nieletnich rozmawiano także z uczniami z klas szóstych Szkoły Podstawowej w Pruszczu i Szkoły Podstawowej nr 5 w Świeciu. Przedstawicielki Wydziału Prewencji świeckiej komendy wskazywały przykłady naruszeń prawa, zagrożenia wynikające z zachowań ryzykownych związanych z przemocą czy cyberprzestępczością[356]. O postępowaniu skutkującym wszczęciem postępowania przed sądem rodzinnym i czynach karalnych oraz sankcjach prawnych wspominano też na zajęciach z młodzieżą z klas siódmych i ósmych Zespołu Szkół nr 27 i nr 36 w Bydgoszczy..

Jastrzębscy policjanci w ramach akcji „Stop Przemocy" uczestniczyli w spotkaniu z uczniami ze szkół średnich i podstawowych w Zespole Szkół Nr 2 im. Wojciecha Korfantego w Jastrzębiu-Zdroju, gdzie rozmawiano na temat zapobiegania przejawom przemocy, nienawiści, agresji oraz „hejtu" w Internecie, przestrzegając jednocześnie przed niewłaściwym i nieostrożnym korzystaniem z portali i komunikatorów internetowych[357]. O nieodpowiedzialnych zachowaniach mówiono także podczas zajęć w ramach programu edukacyjnego "Bezpieczny Pasażer". Funkcjonariuszka z Zespołu Profilaktyki Społecznej oraz przedstawiciele KZK GOP przekazywali dzieciom i młodzieży wiedzę o prawidłowych i bezpiecznych zachowań podczas poruszania się środkami komunikacji miejskiej, a także o konsekwencjach wynikających z zachowań chuligańskich[358]. Natomiast na terenie powiatu pszczyńskiego, bielskiego, cieszyńskiego i żywieckiego przy współudziale bielskich siatkarek, pszczyńskich policjantów i przedstawicieli katowickiego WORD-u zainicjowano projekt

---

[355] S. Stańko, *Poznań - Profilaktyka od września w szkołach*, http://poznan.policja.gov.pl/w21/dzp/aktualnosci/dzialania-policji-1/202128,Poznan-Profilaktyka-od-wrzesnia-w-szkolach.html.

[356] A. Żokowska, *Policjantki rozmawiały o odpowiedzialności prawnej*, http://www.kujawsko-pomorska.policja.gov.pl/kb/informacje/wiadomosci/94693,Policjantki-rozmawialy-o-odpowiedzialnosci-prawnej.html.

[357] *Jastrzębianie mówią „Stop przemocy"*, http://slaska.policja.gov.pl/kat/informacje/wiadomosci/252149,Jastrzebianie-mowia-Stop-przemocy.html

[358] *„Bezpieczny Pasażer"... w szkole* http://katowice.slaska.policja.gov.pl/k14/informacje/wiadomosci/243998,quotBezpieczny-Pasazerquot-w-szkole.html.

edukacyjny, którego celem jest przygotowanie młodzieży do świadomego, kulturalnego i bezpiecznego uczestnictwa w imprezach sportowych[359].

W województwie łódzkim zainicjowano autorski program profilaktyczny ukierunkowany na zapobieganie uzależnieniom oraz przestępczości pod nazwą „Masz jedno życie - nie zmarnuj szansy!". Adresowany do uczniów ze wszystkich klas pierwszych łódzkich szkół ponadpodstawowych, stanowi próbę integracji działań profilaktycznych w celu podwyższenia skuteczności w zapobieganiu zagrożeniom i przeciwdziałaniu patologiom społecznym oraz aktywizuje młodych do własnej twórczej aktywności profilaktycznej. Warsztaty profilaktyczne przygotowane przez funkcjonariuszy Komendy Miejskiej Policji w Łodzi we współpracy z ekspertami z Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej dla Młodzieży w Łodzi zostały wzbogacone o zrealizowany w szkole filmowej w Łodzi film dokumentalny z udziałem osadzonych w zakładzie karnym[360]. Policjanci prowadzą też okazjonalne zajęcia profilaktyczne skierowane do młodzieży, na których omawiają między innymi zasady bezpieczeństwa w życiu codziennym, w tym w środkach komunikacji miejskiej, poruszają tematykę zagrożeń w sieci, przemocy rówieśniczej, odpowiedzialności prawnej osób nieletnich i konsekwencji wynikających z zażywania substancji psychoaktywnych.

Włączenie młodzieży szkół średnich w dyskusję na temat niebezpieczeństw w przestrzeni wirtualnej stało się celem autorskiego projektu „Razem tworzymy lepszy Internet", opracowanego przez Komendę Miejską Policji w Olsztynie i partnerów zewnętrznych. W ramach przedsięwzięcia starano się przekazać między innymi wiedzę dotyczącą bezpiecznego korzystania z zasobów sieciowych i sposobach przeciwdziałania zagrożeniom, kształcić aktywną postawę uczniów na rzecz rozwoju społeczności lokalnej oraz wzmocnić koalicję pomiędzy instytucjami na rzecz skutecznych i systemowych działań w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa[361].

Warsztaty o zagrożeniu narkomanią wśród młodzieży przeprowadzili mazowieccy stróże prawa z Komendy Powiatowej Policji w Piasecznie. Edukowali uczniów z tamtejszych

---

[359] *Siatkarki i policjanci o bezpieczeństwie młodzieży*, http://slaska.policja.gov.pl/kat/informacje/wiadomosci/253076,Siatkarki-i-policjanci-o-bezpieczenstwie-mlodziezy.html.

[360] *Nieszablonowe warsztaty profilaktyczne dla licealistów pobudziły emocje*, http://lodz.policja.gov.pl/elp/aktualnosci/31443,Nieszablonowe-warsztaty-profilaktyczne-dla-licealistow-pobudzily-emocje.html.

[361] *Inauguracja projektu "Razem tworzymy lepszy Internet"*, http://www.olsztyn.policja.gov.pl/o02/aktualnosci/41162,Inauguracja-projektu-quotRazem-tworzymy-lepszy-Internetquot.html.

klas gimnazjalnych w zakresie prawnych aspektów związanych z posiadaniem środków odurzających, ich wpływie na ludzkie zdrowie oraz sposobów walki z uzależnieniem.

Odpowiedzialność prawna nieletnich i ryzykownych czynów to bardzo „popularne" zagadnienia poruszane w trakcie rozmów zwłaszcza z ostatnich klas szkół podstawowych i szkół ponadpodstawowych. Tego dotyczyło również spotkanie uczniów z pięciu najstarszych klas z grodziskiej Szkoły Podstawowej Nr 1 z policyjnym profilaktykiem. Ten ostatni zwracał szczególną uwagę na metody unikania i zapobiegania istniejącym zagrożeniom w szkole oraz w życiu codziennym (między innymi związanych ze spożywaniem alkoholu, używaniem narkotyków i dopalaczy, czy niewłaściwym korzystaniem z Internetu), przedstawiał praktyczne przykłady czynów karalnych oraz zjawisk demoralizacji, wyjaśniał konsekwencje prawne takich zachowań oraz przypomniał o przestrzeganiu zasad bezpieczeństwa podczas ferii zimowych[362]. Bezpieczeństwu w przestrzeni wirtualnej, a także zagrożeniom związanym z uzależnieniami poświecono także warsztaty zorganizowane dla blisko stu uczniów z klas VII i VIII w Szkole Podstawowej nr 3 im. Jana Twardowskiego w Konstancinie-Jeziornie oraz spotkanie z niemal siedemdziesięcioma uczniami z klas pierwszych z Zespołu Szkół Gastronomicznych w Warszawie, gdzie dodatkowo zaprezentowano film edukacyjny z serii „Nie warto ryzykować" o problemie narkotyków i dopalaczy.

W sąsiednim województwie świętokrzyskim funkcjonariusze z Wydziału Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Kielcach wspólnie z kolegami z Komendy Powiatowej w Busku - rozmawiali z młodymi ludźmi o cyberprzemocy, w tym w aspekcie „mowy nienawiści", odpowiedzialności karnej młodzieży, wpływu środków psychoaktywnych na organizm, a także o służbie policyjnej. Uczniowie z Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych Nr 1 w Busku-Zdroju oraz z Publicznej Szkoły Podstawowej w Zbludowicach poznawali ponadto założenia dotyczącej Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa oraz prawa i obowiązki obywateli w kontakcie z Policją[363]. Cykl spotkań na temat odpowiedzialności prawnej nieletnich oraz zjawiska cyberprzemocy z uczniami dziesięciu klas z Ukrainy szkoły „Awans" w Kielcach przeprowadziła przedstawicielka Komisariatu Policji II Kielce. Innym tematem przedstawionym podczas spotkania były dopalacze, substancje psychoaktywne oraz

[362] *Profilaktyczne lekcje dla młodzieży*, http://kppgrodzisk.policja.waw.pl/pgm/aktualnosci/84125,Profilaktyczne-lekcje-dla-mlodziezy.html
[363] *Edukacyjne spotkania z młodzieżą*, http://www.swietokrzyska.policja.gov.pl/kie/dzialania-policji/aktualnosci/36837,Edukacyjne-spotkania-z-mlodzieza.html

konsekwencje prawne i zdrowotne ich zażywania[364]. Natomiast spotkanie mundurowych z Komisariatu Policji II z około trzystu uczniami w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 w Kielcach poświęcone tak zwanej „mowie nienawiści", stało się ono również okazją do rozmowy o prawach człowieka.

Obszar zagrożeń internetowych to także priorytet małopolskiej Policji. W ramach działań prewencyjnych policjanci Wydziału Prewencji Komendy Miejskiej w Krakowie realizowali spotkania związane z projektem szkoleniowo-profilaktycznym „Zagrożenia w sieci- profilaktyka, reagowanie". Projekt, przy współpracy Urzędu Marszałkowskiego oraz Naukowej i Akademickiej Sieci Komputerowej (NASK), realizowano wśród uczniów z klas IV- VI ze szkół podstawowych i młodzieży gimnazjalnej, w szkołach średnich oraz wśród rodziców, pedagogów i na prośbę innych instytucji, jeśli zgłosiły zapotrzebowanie na tego typu szkolenie. Myślą przewodnią przedsięwzięcia stały sie między innymi kwestie związane z uzależnieniami sieciowymi, przemocą z wykorzystaniem nowoczesnych technologii, skutkami zamieszczania zdjęć (zwłaszcza tzw. „seksting") w Internecie czy niewłaściwym korzystaniem z portali społecznościowych. Ponadto koncentrowano się na uzależnieniach od substancji psychoaktywnych w kontekście zamieszczanych treści popularyzujących narkotyki i dopalacze[365].

Na terenie województwa podlaskiego funkcjonariusze miejskiego sztabu w Białymstoku przeprowadzili szkolenie z zachowań ryzykownych wśród młodzieży w Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej w tymże mieście. W trakcie spotkania rozmawiano o prawnych, medycznych i psychologicznych aspektach stosowania środków odurzających. Wyświetlano również film edukacyjny „Dopalacze, Narkotyki, Nie warto ryzykować!", pokazywano walizkę profilaktyczną zawierającą przedmioty służące do przechowywania środków psychoaktywnych i atrapy środków oraz treści dotyczące działań i przedsięwzięć edukacyjno-profilaktycznych skierowanych do młodzieży, a prowadzonych przez białostocką Policję[366]. Jedna takich inicjatyw dotyczyła uświadomienia młodzieży zagrożeń związanych z zażywaniem środków psychoaktywnych. Funkcjonariusze z białostockiej prewencji, przy współpracy z Departamentem Edukacji Urzędu Miejskiego w Białymstoku i Wydziałem Pedagogiki i Psychologii miejscowego uniwersytetu

[364] *Spotkanie z młodzieżą szkoły Awans,* http://kielce.swietokrzyska.policja.gov.pl/kmp/prewencja/profilaktyka/36975,Spotkanie-z-mlodzieza-szkoly-Awans.html.

[365] *Bezpieczeństwo w „sieci",* http://krakow.policja.gov.pl/pl/aktualnosci/bezpieczenstwo-w-sieci.

[366] *Szkolenie z zachowań ryzykownych wśród młodzieży w wojewódzkiej stacji sanitarno – epidemiologicznej w Białymstoku,* http://www.bialystok.policja.gov.pl/po2/aktualnosci/55479,SZKOLENIE-Z-ZACHOWAN-RYZYKOWNYCH-WSROD-MLODZIEZY-W-WOJEWODZKIEJ-STACJI-SANITARNO.html.

zorganizowali akcję pod nazwą „DOPALACZOM MÓWIMY NIE!!!", wpisującą się w działania programu profilaktycznego pn. „Mam wybór… wybieram rozsądek"[367]. Oprócz tego w ramach działań profilaktycznych związanych z przeciwdziałaniem handlowi ludźmi odwiedzili uczniów z Liceum Ogólnokształcącego nr 1 oraz nr 14 w Białymstoku informując o zagadnieniach związanych z handlem ludźmi oraz edukują w zakresie bezpiecznych wyjazdów za granicę[368].

„Odpal myślenie, nie wchodź w uzależnienie" to natomiast autorski projekt Wydziału Prewencji Komendy Miejskiej Policji w Lublinie realizowany we współpracy z Regionalnym Ośrodkiem Polityki Społecznej w Lublinie. Skierowany do uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych, rodziców i kadry nauczycielskiej, stawia sobie za cel podniesienie poziomu świadomości młodzieży w zakresie zagrożeń zdrowotnych, konsekwencji prawnych i społecznych wynikających z zażywania substancji psychoaktywnych, w szczególności dopalaczy oraz promowanie zdrowego stylu życia wolnego od uzależnień[369]. O dopalaczach, regulacjach prawnych wobec nieletnich oraz bezpiecznym wypoczynku podczas ferii wspomniano podczas spotkania z uczniami Zespołu Szkół Nr 2 w Hrubieszowie. Prelekcji na temat cyberprzemocy i zagrożeń, jakie niesie ze sobą niewłaściwe korzystanie z Internetu oraz o odpowiedzialności nieletnich za popełniane czyny karalne i przejawy demoralizacji wysłuchali również uczniowie ze Szkoły Podstawowej w Szpikołosach[370].

O zapotrzebowaniu na tego typu aktywność profilaktyczną świadczą działania Policji podkarpackiej. Także na terenie tego województwa policjanci w trakcie spotkań z dziećmi i młodzieżą, przekazują informacje o przemocy z wykorzystaniem nowych technologii. Przedstawicielki Wydziału Prewencji Komendy Wojewódzkiej omawiały z uczniami ze Szkoły Podstawowej nr 1 w Harcie zagadnienia cyberzagrożeń, w tym „mowy nienawiści" i „hejtu" w Internecie, odpowiedzialności prawnej młodych osób oraz konsekwencji wynikających z Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Wspomniano też o działaniu

[367] *„Dopalaczom mówimy nie!!!" - działania miejskiej prewencji skierowane do młodzieży*, http://www.bialystok.policja.gov.pl/po2/aktualnosci/55054,DOPALACZOM-MOWIMY-NIE-DZIALANIA-MIEJSKIEJ-PREWENCJI-SKIEROWANE-DO-MLODZIEZY.html.

[368] *Obchody europejskiego dnia przeciwdziałania handlowi ludźmi*, http://www.bialystok.policja.gov.pl/po2/aktualnosci/54743,OBCHODY-EUROPEJSKIEGO-DNIA-PRZECIWDZIALANIA-HANDLOWI-LUDZMI.html.

[369] *Lublin: Odpal myślenie nie wchodź w uzależnienie*, http://lublin.lubelska.policja.gov.pl/llu/informacje/aktualnosci/86685,Lublin-Odpal-myslenie-nie-wchodz-w-uzaleznienie.html.

[370] *Cyberprzemoc i inne zagrożenia dla dzieci i młodzieży*, http://hrubieszow.lubelska.policja.gov.pl/lhr/informacje/aktualnosci/87286,Cyberprzemoc-i-inne-zagrozenia-dla-dzieci-i-mlodziezy.html.

Telefonu Zaufania dla Dzieci i Młodzieży i poradni internetowej *dyżurnet.pl* [371]. Policjant Wydziału Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Rzeszowie odwiedził też uczniów ze Szkoły Podstawowej w Hyżnem, poruszając z uczniami z VI i VII klas kwestię przemocy i zagrożeń w sieci, sankcji wynikających z zachowań niezgodnych z prawem oraz dopuszczania się przejawów demoralizacji[372].

Powyższe inicjatywy podejmowane na rzecz bezpieczeństwa dzieci i młodzieży wpisują się w obszar działań policyjnych mających na celu zapobieganie patologiom społecznym i stanowią zaledwie fragment złożonej rzeczywistości profilaktycznej obejmującej wiele dziedzin i płaszczyzn. Niemożliwym jest przedstawienie wszystkich nie tylko z uwagi na liczbę jednostek Policji różnego szczebla, ale i na zwiększającą się liczbę i zróżnicowanie zachowań ryzykownych młodzieży. Można jedynie określić podstawowe kierunki działań prewencyjnych oraz ich adresatów. Odpowiedzialność prawna nieletnich, przemoc z wykorzystaniem technologii cyfrowych, w tym „mowa nienawiści", a także uzależnienia od substancji psychoaktywnych, w tym od dopalaczy - to najczęściej realizowane tematy wśród młodych ludzi wchodzących we wczesną i środkową fazę dojrzewania. Wiek 12- 16 lat bywa często określany jako wiek ryzyka, ponieważ w tym okresie znacząca liczba młodzieży podejmuje choć jedno z poważniejszych zachowań problemowych (palenie tytoniu, picie alkoholu, kontakt z narkotykami, akty agresji). Młodsze dzieci mają zazwyczaj negatywny stosunek do wszelkich używek, później ich tolerancja wzrasta, a ciekawość sprzyja poszukiwaniu i eksperymentowaniu z nowymi bodźcami. Wkroczenie w odpowiednim momencie z odpowiednimi działaniami edukacyjnymi i profilaktycznymi daje szanse na zatrzymanie lub odwrócenie tych negatywnych tendencji[373]. Ze strony Policji realizowane są autorskie programy profilaktyczne, ogólnopolskie programy ministerialne, jak również działania okazyjne i incydentalne, wynikające z konieczności przewidywania szybko zmieniających się zagrożeń. To właśnie nowe i zmieniające się schematy zachowań ryzykownych stanowią szczególne wyzwanie dla decydentów.

Przewodniczący komisji administracyjnej opracowującej ustawę o Policji Państwowej L. Skulski uważał, że „treścią dobrej policji jest poczucie ducha prawa, zrozumienie obowiązków obywatelskich, umiejętne dostosowanie się do tych wymagań, jakie społeczeństwo stawia organom bezpieczeństwa publicznego (…) w przyszłości od ludzi,

[371] *Policjanci na temat bezpieczeństwa w internecie*, http://www.podkarpacka.policja.gov.pl/rze/aktualnosci/90058,Policjanci-na-temat-bezpieczenstwa-w-internecie.html.
[372] *Z Policją o bezpieczeństwie*, http://www.podkarpacka.policja.gov.pl/rze/aktualnosci/84687,Z-Policja-o-bezpieczenstwie.html.
[373] J. Szymańska, *Szkoła jako miejsce realizacji działań*, cyt. wyd., s. 49-52.

którzy staną na czele tej organizacji, od ich rozumu, taktu, zrozumienia obowiązków obywatelskich i ducha czasu zależeć będzie, aby policja państwowa była nie tylko organem pożytecznym dla państwa, ale jednocześnie stała się instytucją cieszącą się uznaniem i zaufaniem społeczeństwa[374]". Współcześnie Michał Waligórski uznał Policję za funkcję państwa, polegającą na „(…) uchylaniu niebezpieczeństw zagrażających społeczności i poszczególnym jednostkom"[375]. Nie należy jednak zapominać, że problem zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży jest złożony i dotyczy wszystkich służb i instytucji działających w tym obszarze. Wyjątkowe szanse na partnerstwo w tym obszarze stwarza wdrażana właśnie strategia *community policing*, gdzie Policja staje się integralną częścią społeczności, której służy. Różne rodzaje problemów nurtujących młodzież wymagają znalezienia optymalnej kombinacji standaryzacji i zróżnicowania w zakresie podejmowanych oddziaływań profilaktycznych i prewencyjnych, dostosowanej między innymi do uwarunkowań społeczno-kulturowych, ekonomiczno-gospodarczych i polityczno-oświatowych powiatu. Temu właśnie służą badania naukowe, a każde z nich odbywa się na podstawie pewnych wskazówek metodologicznych.

[374] *Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., Nr 75, Posiedzenie z dnia 22 lipca 1919 r., s. 33-34*. cytat za: M. Skiba, *95 lat polskiej Policji: Powstała aby służyć społeczeństwu*, http://skibamariusz.pl/?p=6735.
[375] M. Waligórski, *Administracyjna regulacja działalności gospodarczej. Problemy prawnej reglamentacji*, Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars Boni et Aequi, Poznań 1998, s. 75.

Rozdział 4. Zagadnienia metodologiczne badań własnych

Jak zauważa Friedrich W. Kron, „refleksja, badania i działania pedagogiczne tworzą bardzo zróżnicowany i złożony kompleks powiązań. Praca naukowa polega więc na rozszyfrowywaniu, porządkowaniu, klasyfikowaniu i nazywaniu owych różnorodnych związków w całym ich bogactwie”[376]. W pedagogice „bardzo znaczącą rolę odgrywają zróżnicowane założenia, paradygmaty, sposoby syntetyzowania i uogólniania prawidłowości procesów wychowania w stałym i zmiennym kontekście kulturowym”[377]. Konstruując zatem projekt badawczy należy przyjąć określoną perspektywę teoretyczną zwaną inaczej paradygmatem. Krzysztof Rubacha (za J.H. Turnerem) definiuje go jako „powszechnie przyjęty system myślowy mieszczący w sobie najogólniejsze przesłanki, modele pojęciowe, teorie i metody służące do rozwiązywania problemów naukowych”[378]. Dariusz Kubinowski określa go mianem stylu myślenia i zarazem stylu działania. Jako określony pogląd na świat czy pewna ogólna perspektywa, pozwala w jakimś stopniu uchwycić kompleksowość rzeczywistości. Sugeruje także swoim zwolennikom, co jest ważne, legitymizujące, celowe, a praktykom podpowiada co i jak robić bez dłuższego epistemologicznego i egzystencjalnego namysłu - jednocześnie ta cecha stanowi zarówno siłę i słabość każdego paradygmatu[379]. Mając to na uwadze, projektowane badania o charakterze opisowo-wyjaśniającym[380] zostały umieszczone w paradygmacie normatywnym, opartym na obiektywistycznych przesłankach[381].

W badaniach działań profilaktycznych podejmowanych przez Policję w powiatach przygranicznych i powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego przyjęto następujące kryteria obiektywne: liczbę przypadków demoralizacji i czynów karalnych popełnianych przez młodzież gimnazjalną wybranych powiatach, działania profilaktyczne w zakresie zachowań ryzykownych realizowane przez funkcjonariuszy Policji w szkołach, formy organizacyjne działalności profilaktycznej, rodzaje działań profilaktycznych, kwalifikacje i doświadczenie zawodowe osób zajmujących się działalnością profilaktyczną

[376] F. W. Kron, *Pedagogika. Kluczowe zagadnienia. Podręcznik akademicki. Pojęcia. Procesy. Modele*, przeł. E. Cieślik, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012, s. 32.
[377] J. Gnitecki, *Eksplikacja pojęcia „przedmiot badań pedagogiki* (w:) *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*, K. Rubacha (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008, s. 35.
[378] J. H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, tłum. J. Szmatka, PWN, Warszawa 1985, za: K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 308.
[379] D. Kubinowski, *Przyrodnicze i humanistyczne podstawy badań pedagogicznych* (w:) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, S. Palka (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2010, s. 37.
[380] Szerz. E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa 2007, s. 110-113.
[381] K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, cyt. wyd., s. 311.

w wybranych powiatach województwa śląskiego oraz opinie i oczekiwania młodzieży szkolnej względem działań profilaktycznych realizowanych przez śląską Policję.

Zgodnie z przyjętymi założeniami teoretycznymi w celu wielostronnej analizy problemu badawczego przyjęto mieszaną strategię badawczą, zawierającą elementy ilościowe (strategia dominująca) i jakościowe (strategia uzupełniająca), uzupełniające się w zakresie oferowania odpowiedzi na sformułowane uprzednio pytania badawcze i pozwalające na porównywanie danych zebranych za pomocą różnych metod. Schemat mieszany umożliwia walidację wyników, komplementarność, eksplorację, odkrycie paradoksów i zapewnia rozwój rozumiany jako tworzenie nowych, unikalnych projektów badawczych, których realizacja byłaby niemożliwa przy użyciu jednego paradygmatu[382]. Ponadto należy pamiętać, że „terminy jakościowe i ilościowe mają znaczenie wyłącznie symboliczne, ponieważ w badaniach jakościowych stosuje się także pewne obliczenia, a w ilościowych dokonuje jakościowej analizy danych”[383].

W toku powyższych rozważań przyjęto odpowiednią procedurę postępowania badawczego, określając kolejno przedmiot i cel badań, problemy badawcze i hipotezy robocze oraz metody i narzędzia badawcze wykorzystane w celu zebrania danych empirycznych.

4.1. Przedmiot i cele badań

Przystępując do każdej procedury badawczej należy na początku określić przedmiot i cel swoich badań. Przedmiotem badań pedagogicznych, jak pisze Kazimierz Żegnałek, „mogą być fakty, zjawisk i procesy pedagogiczne wraz z ich uwarunkowaniami oraz osoby, instytucje, placówki i organizacje zajmujące się szeroko rozumianą działalnością wychowawczą, opiekuńczą lub edukacyjną”[384]. W dysertacji jego wybór został podyktowany dostępnością badawczą problemu, aspektami ekonomicznymi badań oraz zaangażowaniem emocjonalnym badacza[385]. W tym kontekście **przedmiotem badań** uczyniono działalność profilaktyczną prowadzoną przez funkcjonariuszy Policji śląskiej w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej w kontekście lokalnych uwarunkowań. Następnie sformułowano cele, które - właściwie określone - wyznaczają kierunek działań badacza i prowadzą do powodzenia kolejnych etapów badań.

[382] K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją,* cyt. wyd., s. 105.
[383] T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe,* Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s. 267.
[384] K. Żegnałek, *Metody i techniki stosowane w badaniach pedagogicznych*, Wydawnictwo Comandor, Warszawa 2008, s. 53.
[385] T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998, s. 173-174.

Badania pedagogiczne może w większym stopniu niż gdzie indziej określane są przez cele, jakim służą. Cel badań naukowych, zarówno jakościowych, jak i ilościowych, jest taki sam - poznanie bądź lepsze poznanie zagadnienia interesującego badacza[386]. Za **główny cel badania** przyjęto poznanie uwarunkowań działań profilaktycznych prowadzonych przez Policję śląską w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej. Z wyróżnionych przez Janusza Gniteckiego trzech rodzajów celów w pracach badawczych: poznawczych, teoretycznych i praktycznych[387] przyjęto następujące **cele szczegółowe:**

1. cel teoretyczny:
    1. szeroka analiza literatury przedmiotu celem poszerzenie wiedzy w zakresie dotychczasowych badań nad podejmowaniem przez młodzież zachowań ryzykownych w skali lokalnej oraz o formach, rodzajach i sposobach ich ograniczania i zapobiegania przez Policję na rzecz poprawy bezpieczeństwa regionów przygranicznych;
2. cele poznawcze:
    1. analiza społecznych uwarunkowań zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież z uwzględnieniem dysproporcji występujących w wybranych powiatach województwa śląskiego;
    2. poznanie kompetencji pracowników Policji zajmujących się działalnością profilaktyczną w wybranych powiatach województwa śląskiego;
    3. poznanie opinii uczniów o zachowaniach ryzykownych podejmowanych przez młodzież oraz o działaniach profilaktycznych realizowanych przez Policję;

Dobrze sformułowane cele poznawcze i teoretyczne umożliwiają sprecyzowanie problemów badawczych.

4.2. Problemy badawcze i hipotezy robocze

Poczynione powyżej ustalenia pozwoliły na zarysowanie problemu badawczego, to jest pytania, na które odpowiedzi szukamy na drodze badań naukowych, czyli poprzez dociekanie i wysiłek[388]. Właściwe zdefiniowany problem badawczy wymaga uwzględniania trzech kryteriów poprawności metodologicznej: 1. usytuowania na tle dotychczasowych

[386] W. Szczęsny, *Metodyka badań pedagogicznych i pisania prac dyplomowych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008, s. 56.
[387] J. Gnitecki, *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1993, s. 128.
[388] M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007, s. 110.

osiągnięć naukowych, 2. precyzyjnego sformułowania, empirycznej sprawdzalności i 3. przydatności praktyczno-użytecznej[389]. Rozstrzygnięcie problemu może przynieść określone i natychmiastowe korzyści praktyczne lub też poprzez przedstawienie wizji (założeń teoretycznych) doprowadzić w przyszłości do ważnych ustaleń naukowo-poznawczych[390]. Ustawienie problemu badawczego przesądza o kierunku badań, ich treści, zakresie, a także o przyjęciu określonych metod, technik i narzędzi badawczych[391] i jest niejako „klamrą spinającą badania i składnikiem strukturalnym nadającym im sens i wartość poznawczą"[392].

W pracy **główny problem badawczy** przybrał formę pytania i został sformułowany następująco: Czy i jak położenie powiatu (przygraniczne lub wewnątrz województwa śląskiego) różnicuje działania podejmowane przez Policję w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży?

Na potrzeby strategii badań jakościowych sformułowano dwa problemy badawcze:

1. Jakie kompetencje/kwalifikacje mają pracownicy Policji zajmujący się działalnością profilaktyczną w szkołach w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego?
2. Z jakimi podmiotami współpracuje Policja w zakresie realizacji działań profilaktycznych zachowań ryzykownych młodzieży w wybranych powiatach?

W strategii badań ilościowych pomocniczo wyodrębniono problemy szczegółowe (poboczne), które stanowią podbudowę hipotez, dają podstawę dla typologii zmiennych zależnych i niezależnych oraz umożliwiają bardziej precyzyjny dobór metod i narzędzi badawczych przydatnych na dalszych etapach postępowania badawczego:

3. Jakie czynniki różnicują zachowania ryzykowne przejawiane przez młodzież?
4. Jakie opinie formułują uczniowie o zachowaniach ryzykownych przejawianych przez młodzież szkolną w wybranych powiatach?
5. Jakie czynniki różnicują opinie uczniów o działalności profilaktycznej prowadzonej przez Policję w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży?

[389] Tenże, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003, s. 23.
[390] J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie, prace habilitacyjne*, Difin, Warszawa 2005 s. 71.
[391] Tenże, *Zarys metodologii prac dyplomowych i magisterskich z organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Wyższego Seminarium Duchownego „Bernardinum", Gdynia 1997, s. 29.
[392] S. Palka, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006. s. 11.

Tak sformułowane problemy badawcze w badaniach ilościowych prowadzą do wysunięcia hipotez, a więc szczegółowych, sprawdzalnych oczekiwań wobec rzeczywistości, wynikających z ogólniejszych tez[393]:

1. Zakładam, że zachowania ryzykowne przejawiane przez młodzież są związane z sytuacją społeczno-ekonomiczną środowiska lokalnego oraz położeniem powiatu. Zakładam, że przygraniczne położenie powiatu przyczynia się do podejmowania przez młodzież szkolną ryzykownych zachowań związanych z naruszeniem Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (z uwagi na liberalizację przepisów prawa w Republice Czeskiej). Natomiast w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego dominują zachowania ryzykowne związane z agresją oraz popełnianiem czynów karalnych: chuligaństwem i wandalizmem, z rozbojami oraz kradzieżami.
2. Zakładam, że pracownicy Policji zajmujący się działalnością profilaktyczną w szkołach w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego mają odpowiednie kwalifikacje i kompetencje. Potrafią dostosowywać metody i treści programowe do fazy rozwojowej uczniów, możliwości intelektualnych, poznawczych i społecznych młodzieży oraz stopnia zagrożenia demoralizacją i zachowaniami ryzykownymi. Mają odpowiednią wiedzę teoretyczną oraz praktyczne umiejętności pracy z młodzieżą. Zajęcia profilaktyczne prowadzone wśród młodzieży szkolnej przez funkcjonariuszy Policji są dostosowane do potrzeb związanych z nasileniem i rodzajem zachowań ryzykownych młodzieży w wybranych powiatach województwa śląskiego.
3. Hipotetycznie zakładam, że uczniowie uczestniczący w zajęciach profilaktycznych prowadzonych przez funkcjonariuszy Policji w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży uważają, że takie zajęcia są potrzebne, spełniają oczekiwania młodzieży oraz przekazują wiedzę przydatną w życiu codziennym. Przy czym wyższy poziom zadowolenia okażą prawdopodobnie dziewczyny, osoby deklarujące się jako wierzące, a także osiągające dobre i bardzo dobre wyniki w nauce.

Kolejne istotne ogniwo czynności badawczych stanowi wyłonienie zmiennych, nieodzownych w trakcie weryfikacji/falsyfikacji hipotez, zwłaszcza w badaniach empirycznych w pedagogice.

[393] E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, cyt. wyd., s. 67.

4.3. Zmienne i wskaźniki badawcze

Zarówno przedmioty, jak i zjawiska interesują badacza z punktu widzenia ich określonych cech, umożliwiających odróżnianie jednych od innych oraz różnicując te same przedmioty[394]. Zmienne – w badaniach ilościowych – stanowią uszczegółowienie badanych zjawisk ze względu na te właśnie cechy. Inaczej mówiąc, są próbą uszczegółowienia problemów badawczych, jakie zamierza się rozwiązać i hipotez roboczych, jakie pragnie się potwierdzić lub odrzucić[395]. Z uwagi na to, że celem wielu badań jest wykrycie przede wszystkim zależności i związków występujących między badanymi zjawiskami, wyróżnia się zmienne zależne, niezależne i pośredniczące. Mieczysław Łobocki przez zmienne niezależne rozumie między innymi ściśle określone sposoby oddziaływania wychowawczego i działalności dydaktycznej. Są nimi szczególnie te działania pedagogiczne, których celem jest spowodowanie określonych zmian w rozwoju umysłowym, społecznym, moralnym, fizycznym dzieci i młodzieży. Mogą nimi być także pedagogiczne i psychospołeczne czynniki dezorganizujące ich rozwój w kierunku społecznie pożądanym. Oczekiwanymi skutkami tych zmiennych, czyli spodziewanymi przez badacza wynikami zastosowanych w badaniach oddziaływań pedagogicznych lub następstwami różnych psychospołecznych uwarunkowań pożądanego lub nieakceptowanego rozwoju osób badanych są zmienne zależne[396].

Oprócz zmiennych zależnych i niezależnych w badaniach występują także zmienne pośredniczące, które przybierają na ogół postać bądź to zmiennych kontekstowych (uniwersalnych), to jest oddziaływujących w sposób niemal równoległy do objętych kontrolą zmiennych niezależnych bądź zmiennych interferujących (okazjonalnych), czyli sporadycznie lub tylko jednorazowo pojawiających się w trakcie badań. Zwykle nie są one przedmiotem szerszych badań. Jednakże wpływają one na obie zmienne, pozwalając lepiej uchwycić zachodzące pomiędzy nimi zależności[397].

Kolejnym etapem rozważań metodologicznych stał się dobór właściwych wskaźników do zmiennych. Ich zadaniem przełożenie zmiennych na wielkości poddające się badaniom empirycznym. Ustalenie wskaźników jest szczególnie niezbędne w odniesieniu do zmiennych pośrednio obserwowalnych i gdy poszczególne zmienne przybierają postać teoretycznych

[394] A.W. Maszke, *Tok przygotowania badań* (w:) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, S. Palka (red.) , Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010, s. 164.
[395] M. Łobocki *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003, s. 32.
[396] M. Łobocki *Metody i techniki badań pedagogicznych*, cyt. wyd., s. 33.
[397] Tamże, s. 34.

konstruktów pojęciowych[398]. M. Łobocki wyróżnia trzy typy wskaźników: empiryczne, definicyjne i inferencyjne. Wskaźniki empiryczne wskazują na zmienną dającą się łatwo i bezpośrednio zaobserwować, a relacja między nimi ma charakter związku empirycznego. Wskaźniki definicyjne wynikają z definicji badanego zjawiska lub faktu i spełniają swą funkcję tym lepiej, im bardziej staranna i dostatecznie pogłębiona jest definicja wskazywanego przez niego zjawiska. Natomiast wskaźniki inferencyjne odnoszą się do zjawisk bezpośrednio nieobserwowalnych i nie wchodzą do definicji badanych zjawisk[399].

Przyjęte w dysertacji **zmienne i ich wskaźniki** przedstawiono w poniższych tabelach.

Tabela 1. Zmienne zależne i ich wskaźniki

Zmienne zależne		Wskaźniki
1. czyny karalne popełnione przez młodzież	1.1. liczba czynów karalnych popełnionych przez młodzież szkolną w powiecie	1.1. dane statystyczne Policji
	1.2. rodzaje czynów karalnych popełnionych przez młodzież szkolną w powiecie	1.2. dane statystyczne Policji
2. opinie uczniów o zachowaniach ryzykownych przejawianych przez młodzież	2.1. opinie uczniów o rodzajach zachowań ryzykownych popełnionych przez nich oraz przez rówieśników	2.1. rodzaje zachowań ryzykownych wymienione przez uczniów w ankiecie
	2.2. opinie uczniów o motywach podejmowania przez młodzież szkolną zachowań ryzykownych	2.2. motywy wymienione przez uczniów w ankiecie
	2.3. źródła wiedzy młodzieży o zachowaniach ryzykownych	2.3. źródła wymienione przez uczniów w ankiecie
	2.4. konsekwencje podejmowania zachowań ryzykownych w opinii uczniów	2.4. pozytywne i negatywne skutki wymienione przez uczniów w ankiecie
3. opinie uczniów o działalności profilaktycznej Policji	3.1. uczestnictwo młodzieży szkolnej w przedsięwzięciach profilaktycznych realizowanych we współpracy z Policją	3.1. liczba uczniów biorących udział w spotkaniach profilaktycznych prowadzonych przez policjantów
	3.2. poziom zadowolenia z uczestnictwa w zajęciach w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych w opinii uczniów	3.2. zdecydowanie niezadowalający, raczej niezadowalający, trudno powiedzieć, raczej zadowalający, zdecydowanie zadowalający
	3.3. oczekiwania młodzieży szkolnej względem działań profilaktycznych Policji	3.3. dane uzyskane z ankiety przeznaczonej dla uczniów
	3.4. czynniki różnicujące opinie uczniów o działalności profilaktycznej Policji	3.4. płeć, poziom religijności, osiągane wyniki w nauce

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Zmienne niezależne i ich wskaźniki

Zmienne niezależne	Wskaźniki
1. położenie geograficzne powiatu	1.1 przy granicy czeskiej
	1.2 wewnątrz województwa śląskiego
2. poziom bezrobocia rejestrowanego w powiatach	2. liczba bezrobotnych zarejestrowanych w Powiatowych Urzędach Pracy

[398] Tamże, s. 32-35.
[399] M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, cyt. wyd., s. 35-36.

3. poziom wykształcenia mieszkańców	3. niepełne podstawowe, podstawowe i gimnazjalne, zasadnicze zawodowe, średnie ogólnokształcące, średnie zawodowe i policealne, wyższe
4. płeć badanych uczniów	4. dziewczyna/chłopak
5. sytuacja zawodowa rodziców	5. aktywny zawodowo/bierny zawodowo
6. religijność uczniów	6. zadecydowanie nie, raczej nie, trudno powiedzieć, raczej tak, zdecydowanie tak
7. osiągane wyniki w nauce	7. bardzo słabe, słabe, przeciętne, dobre, bardzo dobre

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Zmienne pośredniczące i ich wskaźniki

Zmienne pośredniczące	Wskaźnik
1. rozmiary zjawiska przestępczości w województwie śląskim	1. liczba i rodzaje przestępstw stwierdzonych przez Policję w województwie śląskim w 2018 roku
2. rozmiary zjawiska przestępczości nieletnich w województwie śląskim	2. liczba i rodzaje czynów karalnych popełnionych przez nieletnich w województwie śląskim
3. regulacje prawne dotyczące działalności profilaktycznej Policji	3. międzynarodowe, krajowe i wojewódzkie dokumenty
	4. wewnętrzne rozporządzenia, zarządzenia i decyzje Policji
4. regulacje prawne dotyczące wojewódzkiej polityki społecznej	5. dokumenty regionalne

Źródło: opracowanie własne

Powyższe zmienne i wskaźniki posłużyły do zbudowania Kwestionariusza analizy dokumentów oraz Kwestionariusza ankiety dla młodzieży szkolnej.

Kolejnym krokiem po sformułowaniu problemów badawczych, określeniu zmiennych i ich wskaźników jest dobór metod i narzędzi badawczych.

4.4. Metody i narzędzia badawcze

Badania naukowe w dziedzinie pedagogiki to specyficzny rodzaj działalności poznawczej, w trakcie której za pomocą różnorodnych metod ujawniają się nowe, wcześniej nieznane strony i cechy badanego obiektu. Celowe, świadome i zaplanowane procesy badawcze pozwalają osiągnąć nowe i wartościowe fakty naukowe. Uzyskuje się je w danym poznaniu naukowym adekwatnymi do celu badań metodami, technikami i narzędziami badawczymi[400]. Biorąc pod uwagę fakt, że „nie istnieje w pedagogice jednolita, powszechnie akceptowana metodologia badawcza, a te same pojęcia w różnych publikacjach występują często w różnych znaczeniach”[401], wybrano z szerokiego spektrum metod, technik i narzędzi badawczych omawianych przez Chavę Frankfort-Nachmias i Davida Nachmiasa, Earla Babbiego, Krzysztofa Rubachę i Kazimierza Żegnałka, te które najlepiej odpowiadały

[400] J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania*, cyt. wyd., s.54.
[401] P. Czarnecki, *Pedagogika społeczna. Podstawowe pojęcia i definicje*, cyt. wyd., s. 397.

zamysłowi badawczemu. W dysertacji zastosowano zatem następujące **metody badawcze**: analizę danych zastanych (*desk research*), ankietę, wywiad oraz metodę statystyczną.

Desk research to metoda polegająca na analizie i przetwarzaniu informacji i danych wtórnych, zgromadzonych i przetworzonych wcześniej przez badaczy lub inne instytucje oraz ogólnie dostępnych w czasie prowadzenia badania[402]. Wstęp do badań stanowiła analiza publikacji i artykułów naukowych, raportów z wcześniej zrealizowanych badań, dokumentów statystyki publicznej i zestawień urzędów statystycznych, organizacji i instytucji państwowych oraz informacji dostępnych *online*. Natomiast analiza takich dokumentów, jak: ustawy, rozporządzenia i wykazy czynności profilaktycznych Policji dotyczące profilaktyki społecznej, umożliwiła zdobycie obiektywnych danych charakteryzujących rzeczywistą praktykę organizowania działalności profilaktycznej przez jednostki organizacyjne Policji w poszczególnych powiatach w kontekście uwarunkowań prawnych i społeczno-demograficznych.

Wywiady z funkcjonariuszami Policji, a więc kierowane przez badacza rozmowy z osobami badanymi[403], umożliwiły z kolei poznanie opinii specjalistów zajmujących się profilaktyką społeczną, dotyczącej stopnia zagrożenia demoralizacją oraz rodzaju i częstotliwości występowania zachowań ryzykownych i przestępczych wśród młodzieży na terenie województwa śląskiego, ich przejawów, przyczyn, sposobów ich zapobiegania i skuteczności stosowanych metod.

Ankieta dla uczniów z odpowiedziami zawierającymi wskaźniki zmiennych pozwoliła na poznanie opinii młodzieży o zachowaniach ryzykownych podejmowanych przez rówieśników oraz motywów tych zachowań oraz jej oczekiwań wobec Policji w zakresie profilaktyki społecznej.

Metoda statystyczna stosowana w pedagogice posłużyła do przetwarzania danych uzyskanych za pomocą innych metod badawczych, umożliwiając porównywanie odpowiednich wielkości liczbowych (w postaci wykresów czy tabel) i wnioskowanie na podstawie tych porównań, wzbogaciła badania w wiedzę dotyczącą podejmowanych czynności profilaktycznych wobec młodzieży szkolnej, zwiększyła czytelność danych, ułatwiając ich odbiór szerszemu gronu odbiorców.

W ramach zastosowanych metod skonstruowano własne narzędzia badawcze: Kwestionariusz analizy dokumentów, Kwestionariusz ankiety dla młodzieży szkolnej

[402] Por. Ch.Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 321-324.
[403] K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją,* cyt. wyd., s. 133.

skierowany do uczniów z ósmych klas szkół podstawowych. Do analizy statystycznej wyników badań przyjęto poziom istotności $p = 0,05$. Poziom istotności to maksymalne dopuszczalne prawdopodobieństwo błędu, polegającego na odrzuceniu prawdziwej hipotezy zerowej H_0, która zakłada, że badane grupy nie różnią się pod kątem interesującej nas cechy. Jest to więc stopień wymagań, przy którym podejmuje się decyzję o odrzuceniu lub pozostawieniu hipotezy. Zgodnie z powyższym wyniki $p < 0,05$ oznaczać będą występowanie istotnych zależności pomiędzy zmiennymi. Zmienne wyrażone na poziomie porządkowym lub nominalnym analizowano z wykorzystaniem testów opartych o rozkład chi- kwadrat. W przypadku tabel 2x2 stosowano poprawkę na ciągłość, natomiast gdy nie zostały spełnione warunki stosowania testu chi-kwadrat wykorzystywany był dokładny test Fishera z rozwinięciem dla tabel większych niż 2x2.

Test przyjął hipotezy:

H_0: Zmienne nie są zależne

H_1: (alternatywna): Występują istotne zależności pomiędzy zmiennymi.

Do analizy zmiennych ilościowych przedstawianych w podziale na grupy wykorzystywano testy parametryczne (test T studenta, analiza wariancji ANOVA) lub ich nieparametryczne odpowiedniki (test U Manna-Whitneya, test Kruskalla-Walisa), przyjmując następujące hipotezy:

H_0: średnie/mediany są jednakowe w badanych grupach

H_1 (alternatywna): średnie/mediany są istotnie różne w badanych grupach.

Wyboru testów dokonywano na podstawie rozkładu zmiennych, weryfikowanego testem Shapiro-Wilka. Obliczenia wykonano w środowisku statystycznym R wer. 3.5.5, programie PSPP oraz MS OFFICE 2019.

Powyższy dobór został podyktowany przedmiotem i celami badań oraz przyjęciem mieszanego schematu badawczego, zgodnie z założeniami metodologicznymi. Dołożono starań, aby przyjęte w badaniach akcesorium pozwoliło na wzajemne uzupełnianie się i dopełnianie w zbieraniu informacji empirycznych, które umożliwiłyby rozwiązanie problemów badawczych, wysunięcie wniosków i sformułowanie uogólnień.

4.5. Charakterystyka terenu i dobór grupy badanej

Władysław Puślecki teren badań określa jako bliżej sprecyzowane środowisko, łącznie z jego przestrzennym rozmieszczeniem, w którym to przeprowadzamy określone badanie[404]. Jak zauważa Andrzej Czerkawski aglomeracja śląska, skupiająca wiele rożnych organizmów miejskich, charakteryzuje się pomimo wielu różnic podobnymi problemami społecznymi, wydaje się ciekawym terenem penetracji badawczych. Jednym z takich problemów poznawczych występujących w przestrzeni miejskiej są ryzykowne zachowania młodych ludzi[405], które przyjmują nierzadko społecznie uciążliwą postać: dewastacji elementów infrastruktury: elewacji budynków, klatek schodowych, przystanków autobusowych, koszy na śmieci, chuligaństwa itd. Podejmując próbę ich zrozumienia w kontekście wybranych uwarunkowań, w tym sąsiedztwa Republiki Czeskiej (zob. Rysunek 1.), zadecydowano o przeprowadzeniu badań na terenie czterech powiatów, skupiając uwagę na miastach, będących siedzibami władz lokalnych.

Rysunek 1. Powiaty na pograniczu polsko-czeskim w 2009 roku

Źródło: *Pogranicze polsko-czeskie w liczbach, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Czeski Urząd Statystyczny Przedstawicielstwo Okręgowe w Libercu,* Wrocław-Liberc 2010, s. 26.

Uznano, że z uwagi na wysoki stopień urbanizacji, dużą anonimowość oraz obecność Komend Powiatowych będą one najlepiej odpowiadały założonym celom badawczym. Tym samym spośród 32 komend miejskich i powiatowych wytypowano w sposób celowy 4 jednostki garnizonu śląskiego: Komendę Powiatową Policji w Wodzisławiu Śląskim,

[404] W. Puślecki, *Badania pedagogiczne*, WSP, Opole 1977, s. 109.
[405] A. Czerkawski, *Czas wolny gimnazjalistów a zachowania ryzykowne* (w:) *Wybrane zagadnienia patologii społecznej- implikacje empiryczne*, A. Czerkawski, A. Nowak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, s. 66.

Komendę Powiatową Policji w Tarnowskich Górach, Komendę Powiatową Policji w Wodzisławiu Śląskim, Komendę Powiatową Policji w Cieszynie.

Tabela 4. Powiaty województwa śląskiego wybrane do badań

Powiaty przygraniczne	Powiaty wewnątrz województwa śląskiego
powiat cieszyński	powiat tarnogórski
powiat wodzisławski	powiat będziński

Źródło: opracowanie własne.

Badania przeprowadzono wśród funkcjonariuszy odpowiedzialnych za współpracę ze szkołami i innymi podmiotami w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych. Następnie określono dobór próby niezbędny do przeprowadzenia badania ankietowego wśród uczniów najstarszych klas ze szkół podstawowych, będący koniecznym warunkiem trafnych i rzetelnych badań empirycznych.

M. Łobocki rozumie przez dobór próby wyselekcjonowanie do badań pewnej grupy osób wchodzących w skład określonej zbiorowości (populacji)[406]. Przy czym, określenie „wielkości próby" jako „próba mała" lub „próba duża" jest względne i zależy od potrzeb i możliwości badawczych[407]. Po analizie literatury przedmiotu uznano, że z uwagi na cel i charakter badań, a także weryfikację postawionych hipotez przyjęto za zasadny losowy grupowy dobór próby w tej części badania (zachowując proporcje z populacji generalnej). Za populację statystyczną uznano wszystkie szkoły podstawowe (z pominięciem szkół podstawowych dla dorosłych oraz szkół specjalnych) położone na terenie Będzina, Cieszyna, Tarnowskich Gór i Wodzisławia Śląskiego. Do badania losowano ósme klasy, gdyż uznano że ich uczniowie są grupą najbardziej narażoną na przejawianie zachowań ryzykownych. Dodatkowym kryterium wyboru stała się zgoda dyrektora na przeprowadzenie badań. Jako operat losowania wykorzystano ponumerowany spis klas ósmych, a następnie obliczono minimalną liczebność próby dla każdego miasta przyjmując wartość standardową równą 1,96 dla poziomu istotności $(p) \leq 0{,}05$. Próbę alokowano między wyróżnione subpopulacje proporcjonalnie do ich szacowanej wielkości.

Badaniami objęto łącznie 503 uczniów (zob. Tabela 5.), z czego 249 zamieszkiwało powiaty przygraniczne, a 254 - pozostałe. Średnia wieku wyniosła odpowiednio 14,41 i 14,31 lat, nie zaobserwowano zatem większych różnic w tej kwestii. Na podstawie zadeklarowanych przez uczniów średnich ocen z roku wcześniejszego, utworzono trzy przedziały które pozwoliły podzielić grupę badaną na osoby ze średnią ocen: najniższą (do 3,80), przeciętną

[406] M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, 2001, Impuls, Kraków 2001, s. 159.
[407] A. Krajewska, *Statystyka dla pedagogów*, Trans Humana, Białystok 1997, s. 20.

(3,81-4,70) i najwyższą (powyżej 4,70). Rozkład średnich ocen przedstawiono w poniższej tabeli:

Tabela 5. Rozkład średnich ocen badanej populacji

Średnia ocen	Częstość	Procent
Najniższa	125	27,7%
Przeciętna	184	40,7%
Najwyższa	143	31,6%

Źródło: badania własne.

Wykres 1. Rozkład średnich ocen badanej populacji

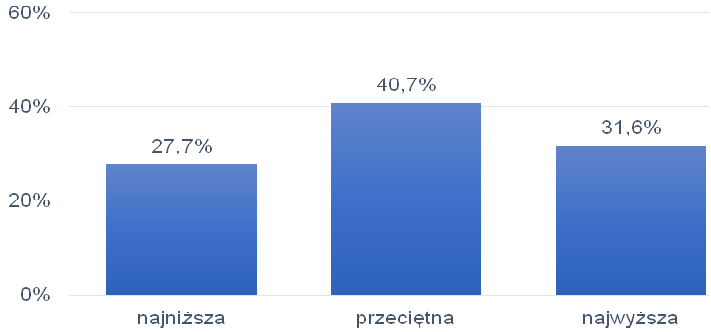

Źródło: badania własne.

Najwięcej uczniów osiągnęło przeciętne (40,7%) wyniki na zakończenie roku szkolnego. Najwyższe osiągnęło 31,6%, a najniższe - 27,7%.

Tabela 6. Wiek i średnia ocen respondentów

	Powiat	**N**	**M**	**SD**	**Min**	**Max**	**Me**
Wiek	Przygraniczny	249	14,41	0,60	13,00	16,00	14,00
	inny niż przygraniczny	254	14,31	0,93	9,00	17,00	14,00
Średnia ocen z poprzedniego roku	Przygraniczny	233	4,27	0,89	2,00	6,00	4,30
	inny niż przygraniczny	219	4,13	0,90	1,00	5,80	4,30

N - liczebność; M - średnia; SD - odchylenie standardowe; Min - minimum; Max - maximum; Me - mediana
Źródło: badania własne.

Wykres 2. Wiek i średnia ocen respondentów z podziałem na powiaty przygraniczne i pozostałe

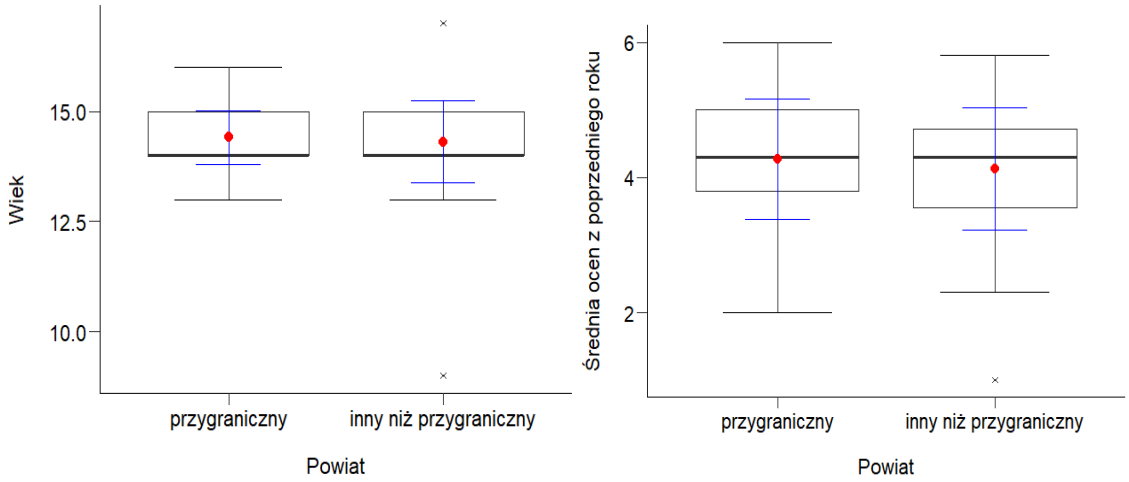

Źródło: badania własne.

Analiza zebranego materiału empirycznego ujawniła natomiast pewne różnice pomiędzy szkolnymi osiągnięciami respondentów i średnią ocen z podziałem na powiaty. Na bardzo dobre i dobre wyniki w nauce wskazywali głównie uczniowi powiatów przygranicznych. Natomiast w pozostałych powiatach dominowały oceny przeciętne (Wykres 3.). Także średnia ocen była relatywnie wyższa w powiatach przygranicznych i wyniosła 4,27 wobec 4,13 w drugiej grupie badanych.

Wykres 3. Wyniki w nauce osób badanych w wybranych powiatach

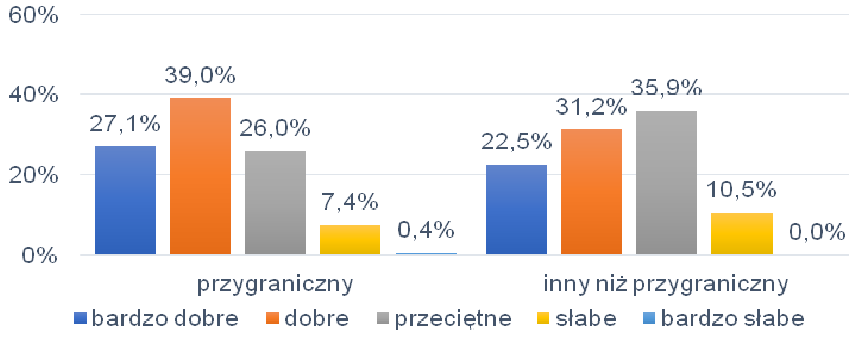

Źródło: badania własne.

Pod względem płci w powiatach przygranicznych przeważały dziewczęta (56,9%) nad chłopcami (43,1%), natomiast w pozostałych powiatach zaistniała sytuacja odwrotna, chłopcy stanowili 54,2%, a dziewczęta - 45,8%, co zobrazowano na poniższym wykresie.

Wykres 4. Płeć osób badanych w wybranych powiatach

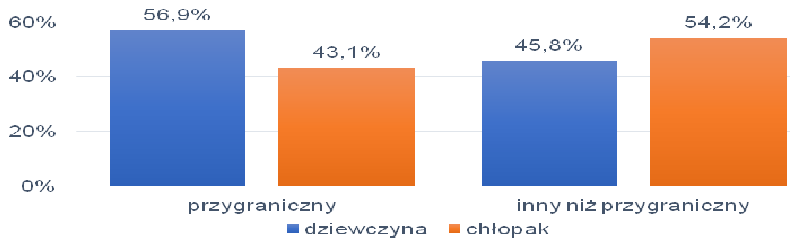

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość osób badanych mieszkała w miastach, w powiatach przygranicznych, było to 77,9%, natomiast w pozostałych - 89,6%. Odsetek osób zamieszkałych na wsi wynosił 22,9% i 10,4%.

Wykres 5. Miejsce zamieszkania osób badanych w wybranych powiatach

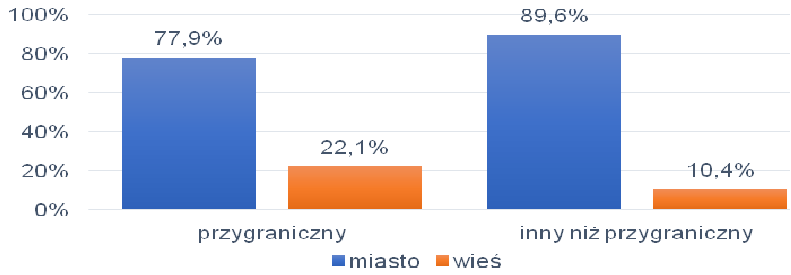

Źródło: badania własne.

Biorą pod uwagę deklarację o stopniu religijności (zob. Wykres 6.), można było zauważyć widoczne różnice pomiędzy badanymi grupami. W powiatach przygranicznych 27,9% uznało się za osobę zdecydowanie religijną 45,7% - za osobę raczej religijną, 5,7% uznało, że raczej nią nie jest, a 14,3% zdecydowanie zaprzeczyło. Zdania na te temat nie miało 6,8%. Natomiast w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego za osobę zdecydowanie religijną uznało się 22,3% uczniów, 36,1% - za osobę raczej religijną, 13,9% uznało, że raczej nią nie jest, a odpowiedzieć na to pytanie nie potrafiło 7,3% ankietowanych. Uwagę zwracał relatywnie wysoki procent osób deklarujących się jako ateiści - 20,4%.

Wykres 6. Deklaracje o stopniu religijności osób badanych w wybranych powiatach

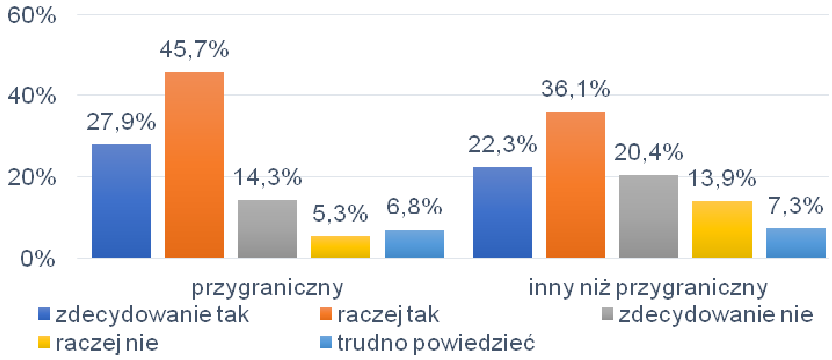

Źródło: badania własne.

Respondentów zapytano również o sytuację zawodową ich rodziców (opiekunów). Jak wynika z uzyskanych odpowiedzi (zob. Wykres 7.), zdecydowana większość matek pracowała zawodowo, zarówno w powiatach przygranicznych (84,0%), jak i w pozostałych (85,0%).

Wykres 7. Sytuacja zawodowa matki (opiekunki) badanych osób

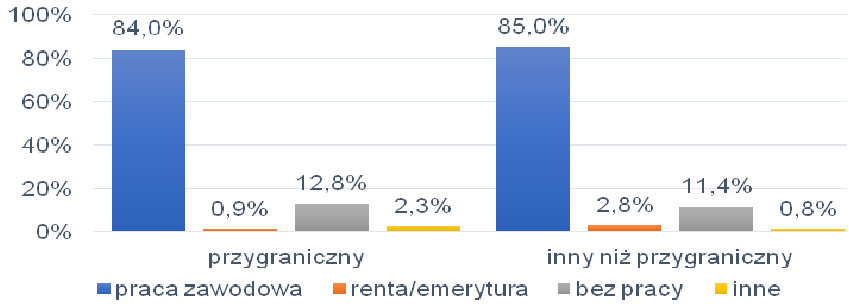

Źródło: badania własne.

Równie zbliżone wyniki uzyskano w przypadku ojców (opiekunów). Aktywnych zawodowo było 83,9% i 84,4% z nich.

Wykres 8. Sytuacja zawodowa ojca (opiekuna) badanych osób

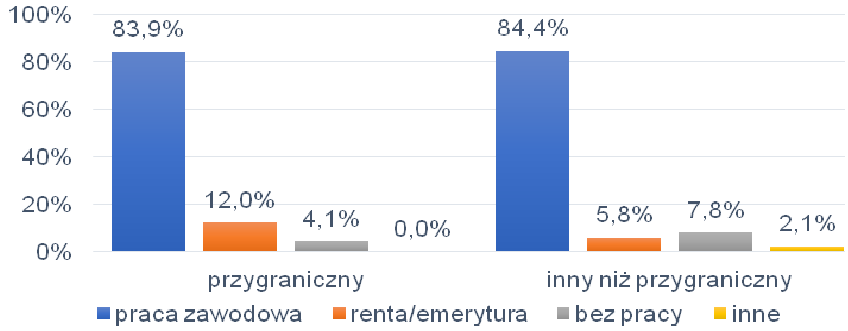

Źródło: badania własne.

4.6. Organizacja i przebieg badań

Cechą charakterystyczną każdego procesu badawczego jest jego etapowość i cykliczność. Badania do niniejszej pracy zostały przeprowadzone w pierwszym półroczu 2019 roku. Zgodnie z przyjętym schematem postępowania metodologicznego wyodrębniono trzy etapy badań, które ze względu na przyjęte instrumentarium badawcze, częściowo nakładały się na siebie. Pierwszy etap o charakterze jakościowym uzupełniono fazą drugą o ilościowym charakterze.

Na przeprowadzenie badań uzyskano zgodę Komendy Powiatowej Policji w Wodzisławiu Śląskim, Komendy Powiatowej Policji w Tarnowskich Górach, Komendy Powiatowej Policji w Będzinie, Komendy Powiatowej Policji w Cieszynie oraz Komendy Miejskiej Policji w Gliwicach, gdzie przeprowadzono wywiady z osobami odpowiedzialnymi za realizację zadań z zakresu profilaktyki społecznej oraz poddano analizie wykazy czynności profilaktycznych.

Wśród dyrektorów szkół podstawowych dało się natomiast zauważyć pewną rezerwę, którzy w wielu przypadkach udzielali odmownej odpowiedzi. Ostatecznie badaniami objęto łącznie uczniów z 39 ósmych klas ze szkół podstawowych: Wodzisławia Śląskiego, Cieszyna, Będzina i Tarnowskich Gór (zob. wykres 9.). Udział w nich miał charakter anonimowy i dobrowolny. Zebrano łącznie 589 ankiet, z których do dalszych analiz statystycznych zakwalifikowano ostatecznie 503 z nich.

Wykres 9. Usytuowanie szkół podstawowych biorących udział w badaniach

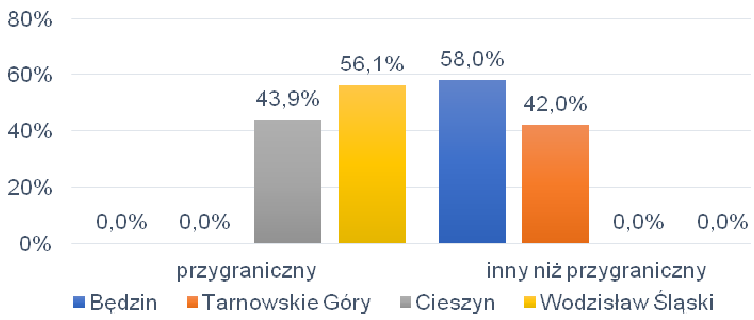

Źródło: badania własne.

W ostatnim etapem badań nastąpiła weryfikacja zebranego materiału empirycznego pod kątem jego wartości naukowej oraz opracowanie uzyskanych wyników badań własnych i sformułowanie wniosków końcowych.

Rozdział 5. Uwarunkowania zachowań ryzykownych młodzieży w województwie śląskim

Warunki socjalizacji młodych ludzi zgodnie z teorią T. Lewowickiego kształtują ich poczucie tożsamości. Częścią tego procesu są zachowania określone mianem ryzykownych. Ich podejmowaniu sprzyja (bądź nie) zarówno kontekst społeczno-kulturowy, jak i uwarunkowania gospodarczo-ekonomiczne czy też administracyjno-polityczne. Przyjmując system wartości, norm i wzorów kulturowych obowiązujących w środowisku, jednostka staje się pełnoprawnym członkiem społeczeństwa[408]. Jeden powiat stwarza jednostce przyjazne warunki do wychowywania dzieci, inny natomiast mierzy się z problemami bezrobocia i migracji zarobkowych, ubóstwa, rozwodów czy separacji. Istotnymi czynnikami ryzyka są także postawy społeczne akceptujące zachowania dysfunkcjonalne w danym środowisku i wysoki poziom zagrożenia przestępczością (ryzyko napięć społecznych) oraz dostępność środków odurzających. Niemniej ważne są bariery edukacyjne i kulturowe, które utrudniają angażowanie się w konstruktywną i prospołeczną działalność (domy kultury, kluby sportowe, biblioteki itp.) To wreszcie zróżnicowanie powiatów pod względem struktury społecznej i nieformalnej kontroli sąsiedzkiej, która często wpływa na decyzję sprawcy o miejscu i czasie dokonania przestępstwa. Także samo pogranicze posiada pewne cechy, które sprzyjają nasileniu się patologii na tym obszarze: bliskość granicy, słabe więzi wśród mieszkańców, obniżoną samokontrolę społeczną, nasilony ruch turystyczny czy też handel uliczny i bazarowy[409]. Bliskość granicy z Czechami sprzyja również przestępczości gospodarczej, na przykład wyłudzaniu podatku przy wykorzystaniu mechanizmów wewnątrzwspólnotowego obrotu towarami[410].

Miasta powiatowe są niejako „soczewką" skupiającą w sobie problemy społeczne wynikające z różnorodności powyższych uwarunkowań. Z uwagi na ścisłe powiązania z lokalnym otoczeniem mają znaczący wpływ na poziom życia mieszkańców oraz rozwój społeczny, ekonomiczny i technologiczny regionu. Na ich terenie zlokalizowane są zazwyczaj siedziby firm, placówek oświatowych, ochrony zdrowia i pomocy społecznej, instytucji kulturalnych, urzędów, w tym Powiatowych (Miejskich) Komend Policji. To obszary miejskie generują nowe wzorce kulturowe i wartości wśród okolicznej młodzieży, nie zawsze zgodne z obowiązującymi normami obyczajowymi czy prawnymi. Zwłaszcza częstotliwość

[408] A. Radziewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna (w obliczu realiów codzienności)*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 623.
[409] W. Misiak, *Zjawiska patologii społecznej w miastach przygranicznych*, Gdańskie Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk 1997, s. 14.
[410] K. Kądziołka, *Przestrzenno-czasowa analiza zjawiska przestępczości w województwie śląskim*, „Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia" 2016, nr 1, s. 84.

i intensywność występowania przemocy jest większa niż w środowiskach wiejskich, szczególnie przemocy ulicznej. Jak wynika z analizy policyjnych statystyk dotychczas blisko 60% miast odpowiadało za 80% przestępczości, zwłaszcza za kradzieże i rozboje, a więc czyny karalne popełniane najczęściej przez młodych ludzi. Nie sposób zatem przeprowadzić badania w miastach nie uwzględniając ich zaplecza przestrzennego.

5.1. Charakterystyka województwa śląskiego w ujęciu TZT Tadeusza Lewowickiego

Terytorium jest miejscem budowania konkretnych relacji pomiędzy ludami, wzajemnej współpracy i światem kształtowania się tożsamości jednostkowej i zbiorowej. Jako obszar integracji przynależności lokalnej i regionalnej społeczności kształtuje szczególnego rodzaju zbiorowości, w których poszczególne społeczności lokalne realizują swoje interesy w sposób nie wywołujący działań dezintegrujących[411]. Każdy proces przebiegający w określonej przestrzeni lokalnej warunkowany jest przez szereg czynników oddziaływujących na niego w różnym stopniu i w różnych wymiarach oraz odróżniających ją od zjawisk typowych dla innych terytoriów w ramach danego państwa czy regionu. Przedstawiciele różnych społeczności lokalnych czy regionalnych różnią między innymi poziomem wykształcenia i kultury, podejściem do edukacji i wychowania czy też stopniem przyzwolenia na zachowania ryzykowne/przestępcze. Dotyczy to także działalności profilaktycznej prowadzonej przez Policję. Uwarunkowania jakości życia w regionie bezpośrednio odzwierciedlają dynamikę przestępczości, dlatego ważna jest ich charakterystyka, zwłaszcza w odniesieniu do młodzieży.

Województwo śląskie jest usytuowane w południowej części Polski, sąsiadując z województwami: opolskim, łódzkim, świętokrzyskim i małopolskim, a także z Republiką Czeską i Republiką Słowacką. Zajmuje powierzchnię 12 333 km² i znajduje się na 14 miejscu w kraju pod względem zajmowanego obszaru (tj. 3,9%), a na 2 pod względem liczby ludności (4 548 180 - z czego 51,8% stanowią kobiety, a 48,2% mężczyźni). Jest województwem o najwyższym stopniu urbanizacji (77,6%) i gęstości zaludnienia (370 osób/km²) i jest jedynym w Polsce, w którym jest więcej miast na prawach powiatu (19), niż powiatów (17). Są to cechy, które wymagają uwzględnienia przy zapobiegania zjawiskom dezorganizującym życie społeczne, w tym zachowaniom ryzykownym młodzieży. Zakres i skalę działań profilaktycznych w województwie różnicują także aspekty środowiskowo-przestrzenne, takie

[411] A. Potoczek, *Rozwój regionalny - perspektywa społeczno-kulturowa*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2017, s. 11.

jak: ukształtowanie terenu (góry, akweny wodne itp.), więzi społeczno-gospodarcze, układ komunikacyjno-urbanizacyjny, koncentracja ludności na danym terytorium czy też tradycje kultury regionalnej i powiązania wynikające z dziedzictwa historyczno-kulturowego. Uwzględnienia wymaga położenie terytorialne jednostek administracyjnych, którymi w niniejszej dysertacji są powiaty. Wydają się one dobrą do badania wpływu oddziaływania granicy na zachowania młodzieży niezgodne z obowiązującym prawem. Należy jednak pamiętać, że różnych okresach województwa i powiaty miały różną wielkość i zmieniały się ich granice, a zatem ich badanie obecnie uniemożliwia prowadzenie pełnych porównań[412](na przykład z dniem z dniem 01.01.2002 roku uległy zmianie granice powiatu będzińskiego). Warunki życia i przebieg socjalizacji przebiega inaczej, jeśli jest to region rolniczy, inaczej w przypadku obszaru silnie zurbanizowanego i uprzemysłowionego. Istotne jest przy tym to, czy młodzież rozwija się i wychowuje w centrum kraju, czy przy jego granicach[413].

Pogranicze to w rozumieniu potocznym obszar leżący przy granicy państwowej. W dokumentach unijnych nosi nazwę „strefy przygranicznej", sięgającej nie dalej niż 30 kilometrów od granicy. Jednostki podziału administracyjnego, które mają być uznane za strefę przygraniczną, są określane przez zainteresowane państwa w umowach dwustronnych, a jeśli część którejkolwiek takiej jednostki jest położona między 30 a 50 kilometrem od linii granicy, uznaje się ją mimo to za część tej strefy[414]. W Polsce jest to często pas dwóch sąsiadujących ze sobą gmin lub powiatów. Często ten obszar charakteryzuje specyficzna architektura i zabudowa przestrzenna, która łączy style architektoniczne różnych kultur i narodowości. W przypadku pogranicza polsko-czeskiego są to wpływy polskie, czeskie, niemieckie, żydowskie, a także elementy tradycji romskiej. Strefa ta obejmujące sześć euroregionów i rozciąga się na powierzchni 29,7 tysięcy km^2, z czego na część polską przypada 20,6 tysięcy km^2, obszar po stronie czeskiej obejmuje natomiast 9,1 tys. km^2. Teren ten zamieszkuje niespełna 5 milionów osób, z czego po stronie polskiej 3,2 miliona osób, a czeskiej - 1,8 miliona. Linia graniczna o długości 796 km stanowi 23% łącznej granicy Polski. Obydwa kraje prowadzą współpracę w zakresie gospodarczym, komunikacyjnym, kulturalnym, sportowym i turystycznym, oświatowym, a także w zakresie zagrożeń naturalnych i kryzysów

[412] A. Rączaszek, *Wybrane problemy pogranicza a kształtowanie podziału administracyjnego kraju* (w:) *Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego*, A. Rączaszek (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012, s. 64.
[413] M. Szymański, *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2006, s. 119.
[414] *Rozporządzenie (WE) nr 1931/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiające przepisy dotyczące małego ruchu granicznego na zewnętrznych granicach lądowych państw członkowskich i zmieniające postanowienia Konwencji z Schengen*, (Dz. U. L 405 z 30.12.2006) art. 3, pkt.2.

oraz zwalczania przestępczości[415] i demoralizacji nieletnich (czego przykładem jest antynarkotykowy pociąg *Revolution Train).*

Pogranicze „jest atrakcyjne kulturowo, dynamiczne gospodarczo, kreatywne w tworzeniu nowych wzorców zachowań i wizji politycznych dzięki odmienności ludzi na nim żyjących i transferu idei. Dzisiaj województwo śląskie taki obszar właśnie tworzy. Z jednej strony jest częścią państwa narodowego znajdującego się we wspólnocie narodów i państw europejskich, a z drugiej strony czerpie z różnorodnego historycznego dziedzictwa wzorców, idei, obyczajów, które we wspólnej Europie dla jego wszystkich mieszkańców powinny być naturalnym wzmocnieniem"[416]. W sytuacji pogranicza szczególnie uwidacznia się dynamiczny charakter ludzkich zbiorowości i tożsamości poszczególnych ludzi[417], a także występuje duża różnorodność tożsamości społecznych. Są wśród nich takie, w strukturze których odzwierciedla się lub ma wpływ zamieszkanie w warunkach pogranicza. Andrzej Sadowski wśród mieszkańców tego terenu wyróżnia trzy typy tożsamości zbiorowych. Tożsamości o charakterze fundamentalistycznym mają głównie aspekt obronny i konstruowane są wokół obrony granic grupowych przed obcymi osobami lub własnymi ludźmi, zamierzającymi je opuścić. Przykładem może być propagowanie ustroju faszystowskiego lub innych ustrojów totalitarnych, ideologii rasistowskiej czy też szerzenie nienawiści i znieważania osób lub całych społeczności z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej bądź wyznaniowej[418].

Typową tożsamością na pograniczach jest tożsamość pograniczna charakteryzująca się poczuciem wyobcowania, poddania się, zawieszenia pomiędzy poszczególnymi grupami pogranicznymi czy też postawą ucieczki od rzeczonej problematyki, nierzadko w postaci różnych form racjonalizacji (ucieczka w edukację lub doskonalenie zawodowe). Zdaniem A. Sadowskiego, to właśnie na pograniczach prawdopodobnie relatywnie częściej spotyka się jednostki pod jakimś względem wybitne, ale również i zagubione. Jedynie tożsamość intergraniczna symbolizuje łączenie w postaci tożsamości zbudowanej na gruncie dwóch lub więcej zbiorowości i ich kultur[419]. „Tak więc pogranicze to zarówno teren pokojowej koegzystencji wielu kultur, ale z drugiej potencjalnego konfliktu, którego podłożem jest

[415] A. Śliz, M. Szczepański, *Pogranicze polsko-czeskie w perspektywie socjologicznej. Kontekst kulturowy*, (w:) *Pogranicze. Studia Społeczne. Tom XXVII cz. 1*, A. Sadowski, K. Sztop-Rutkowska (red.), Białystok 2016, s. 55.
[416] R. Kaczmarek, *Województwo śląskie: szanse dla regionu historycznego pogranicza w XX wieku*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa" 2010, nr 1, s. 67.
[417] A. Lis, *Ku „nowemu" pograniczu: zagadnienia granicy i inności w rozważaniach nad współczesnym pograniczem* (w:) *POGRANICZE. Studia Społeczne. 2008,* T. XIV, numer specjalny**,** H. Bojar, D. Wojakowski, A. Sadowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 32.
[418] Tamże, s. 27-28.
[419] Tamże, s. 27-28

różnorodność systemów aksjologicznych i normatywnych”[420] (na przykład Śląsk Cieszyński). Projektując projekty profilaktyczne nie można zatem zapominać o tym swoistym kontekście funkcjonowania społeczności lokalnych.

Rozwój społeczno-gospodarczy regionu ma duży wpływ na wydobywanie i eksponowanie w jego przestrzeni geograficznej wybranych czynników tożsamości określonych miejsc związanych ze środowiskiem kulturowym[421]. Podobnie charakter regionu wyznacza strukturę społeczną i zawodową ludności, a od niej z kolei zależy preferowany styl życia mieszkańców i standard życia rodzin[422]. Na to nakładają się czynniki ekonomiczno-organizacyjne, związane z finansowaniem działań profilaktycznych z budżetu jednostek samorządu terytorialnego i wsparciem finansowym dla powiatów ze strony administracji rządowej. Atrakcyjność ekonomiczna wyrażająca się między innymi potencjałem gospodarczym, naukowym, technicznym i technologicznym, kapitałem ludzkim, poziomem wynagrodzeń, a także nasyceniem instytucjami oświatowymi, sportowymi i dobrze rozwiniętym systemem pomocy społecznej, przyciąga ludność z sąsiednich regionów, jednocześnie oddziaływując pozytywnie na saldo migracji[423]. Także położenie przygraniczne i dostępność komunikacyjna, zasoby naturalne, walory przyrodnicze oraz duża ilość terenów przystosowanych do rozwijania różnych typów działalności: handlowej, przemysłowej i transportu sprzyjają rozwojowi gospodarki w powiecie[424]**.** Od tych sfer życia nie można oddzielić kultury, która „napędza koniunkturę ekonomiczną, idzie w parze z rozwojem urbanistyczno-planistycznym, z kształtowaniem mapy społecznej”[425]. W województwie śląskim infrastrukturę kulturalną tworzyło w 2017 roku 372 publicznych i prywatnych domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 52 kina, 14 teatrów, oraz 69 muzeów łącznie z oddziałami[426].Ponadto działały 784 publiczne biblioteki i filie, 205 biblioteki i filie

[420] A. Śliz, M. Szczepański, *Pogranicze polsko-czeskie w perspektywie socjologicznej. Kontekst kulturowy*, cyt. wyd., 56.
[421] A. Potoczek, *Rozwój regionalny - perspektywa społeczno-kulturowa*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2017, s. 13.
[422] M. Szymański, *Studia i szkice z socjologii edukacji*, cyt. wyd., s. 119.
[423] M. Staniszewski, *Przyczyny zróżnicowania powiatowych rynków pracy województwa podlaskiego - raport z badania*,http://wupbialystok.praca.gov.pl/rynek-pracy/aktualnosci/aktualnosc/-/asset_publisher/5CI48Qxw9jwJ/content/5977357-przyczyny-zroznicowania-powiatowych-rynkow-pracy-wojewodztwa-podlaskiego-raport-z-badania/pop_up?_101_INSTANCE_5CI48Qxw9jwJ_viewMode=print.
[424] *Gospodarka*, cyt. wyd.
[425] B.Gierat-Bieroń, *Kultura w mieście*, http://www.instytutobywatelski.pl/4321/lupa-instytutu/kultura-w-miescie
[426]*Woj. śląskie - Kultura, rekreacja i noclegi*, http://www.polskawliczbach.pl/slaskie#kultura,-rekreacja-i-noclegi.

naukowe[427] oraz 1 519 kluby sportowe (włącznie z klubami wyznaniowymi i UKS) zrzeszające121 546 członków. Aktywne były 2 392 sekcje sportowe[428].

W powyższym kontekście na uwagę zasługuje wydatkowanie pieniędzy z budżetu województwa w zależności od nałożonych na nie ustawowych obowiązków i zaistniałych potrzeb. Suma wydatków z budżetu własnego za 2018 rok wyniosła 1 373 052 665,99 mld, z czego na oświatę i wychowanie przeznaczono 89 186 181,51 mln, zadania z zakresu edukacyjnej opieki wychowawczej pochłonęły 38 474 815,80 mln, a nakłady na ochronę zdrowia stanowiły 99 227 500,15 mln. Na realizację zadań z zakresu pomocy społecznej przeznaczono 12 953 073,44 mln, na rodzinę wyasygnowano 7 586 599,20 mln, na bezpieczeństwo publiczne i ochronę przeciwpożarową 7 650 906, 76 mln (w tym na wsparcie dla Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach -500 000,00 tyś.), a na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego - 163 395 382,44 mln. Koszty z tytułu finansowania kultury fizycznej wyniosły 31 605 955,24 mln, a transportu i łączności - 585 760 920,21 mln[429]. Przy czym należy pamiętać, że nie zawsze niższe nakłady na dany dział oznaczają jego mniejsze znaczenie, lecz wynikają z jego współfinansowania przez inne podmioty (na przykład przez budżet państwa). Na kondycję ekonomiczną w wymiarze lokalnym wpływają także czynniki zewnętrzne, takie jak sytuacja makroekonomiczna kraju czy wskaźnik bezrobocia. Województwo śląskie jest regionem, w którym sytuacja demograficzna kształtuje się wyjątkowo niekorzystnie na tle kraju. W latach 2002-2017 liczba mieszkańców zmalała o 3,9%. W 2017 roku stosunek liczby urodzeń żywych do liczby zgonów wyniósł 0,87 i był znacznie mniejszy od średniej dla całego kraju. Powiaty grodzkie cechowały się przy tym zdecydowanie niższym wskaźnikiem przyrostu naturalnego w stosunku do powiatów ziemskich. Zgodnie z prognozą Głównego Urzędu Statystycznego do 2050 roku liczba ludności w województwie śląskim zmniejszy się o 19,5%, czyli o ponad 890 tys. osób, przy czym temu zjawisku będą towarzyszyły niekorzystne zmiany w strukturze wiekowej mieszkańców - stały spadek liczby osób w wieku przedprodukcyjnym i jednoczesny wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym[430]. W 2017 roku osoby w wieku 0-14 lat stanowiły 14,3% (651 755), w wieku 15-64 lat - 67,7% (3 079 668), a w wieku 65 lat i więcej - 18,0% (816 757) mieszkańców województwa przy średniej wieku równej 42 lata. Także w tym roku

[427] GUS-Bank danych lokalnych, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica.
[428] *Woj. śląskie - Kultura, rekreacja i noclegi*, cyt. wyd., dane za 2016 rok.
[429] *Sprawozdanie roczne z wykonania budżetu województwa śląskiego w 2018 roku, Załącznik 1 do Uchwały Nr 597/30/VI/2019 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 27 marca 2019 roku*, s. 135-140.
[430] *Charakterystyka województwa śląskiego w ujęciu demograficznym aktualizacja*, Regionalne Centrum Analiz i Planowania Strategicznego. Wydział Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego, Katowice 2017, s. 43.

zawarto 22 449 małżeństw, co odpowiada 4,9 małżeństwom na 1000 mieszkańców, przy czym zauważalny jest coraz późniejszy wiek zawierania związków i odkładanie decyzji o urodzeniu dziecka na później. W tym samym okresie odnotowano 8014 rozwodów przy współczynniku 1,8 na 1000 mieszkańców[431].

Społeczeństwo województwa śląskiego podlegało w okresie transformacji głębokim przemianom społeczno-demograficznym. Szereg zmian dotknął zwłaszcza rodzinę, zmieniając jej charakter i pełnione funkcje, co wpłynęło na wszystkich jej członków. Nadal pozostawała wysoko w hierarchii wartości, ale jej realizacja została odłożona przez podlegające procesom modernizacyjnym młode pokolenie na późniejsze lata życia. Zmienił się stosunek do pracy zawodowej kobiet (zwłaszcza w tradycyjnych rodzinach robotniczych), nastąpił również wzrost aspiracji edukacyjnych młodego pokolenia. Stopniowo pracownicy z wyższym wykształceniem, o wysokich kwalifikacjach, zaczęli lepiej zarabiać niż pracownicy fizyczni np. w górnictwie, a tym samym homogeniczne zawodowo dawniej rodziny śląskie zaczęły się różnicować. Zaczęto dostrzegać znaczenie wykształcenia dzieci na wysokim poziomie i jego rolę na rynku pracy. Nastąpił wzrost aspiracji edukacyjnych, a liczba szkół wyższych i studentów w województwie śląskim zaczęła szybko wzrastać[432]. Zdobycie zawodu i nadzieje na awans społeczny stały się także dla wielu młodych ludzi szansą na wyrwanie się z zaklętego kręgu domowego ubóstwa. Według Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) w 2017 roku wykształceniem wyższym legitymowało się 25,0% mieszkańców województwa (wzrost o 10,6% w porównaniu do 2007 roku), 28,0% - wykształceniem policealnym oraz średnim zawodowym, 9,4% ukończyło liceum ogólnokształcące, natomiast 26,2 - zasadniczą szkołę zawodową. Edukację na poziomie gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym (jak również osoby bez wykształcenia szkolnego) sfinalizowało 11,4% mieszkańców[433]. Jednocześnie wyższy poziom wykształcenia sprzyja nasileniu przestępstw o charakterze gospodarczym z uwagi na wyższą świadomość prawną[434].

Inną ważną cechą wpływającą na rodziny jest zatrudnienie, którego wskaźnik dla Śląska wyniósł 270[435] na 1000 mieszkańców. Z tego 47,2% wszystkich pracujących ogółem

[431] *Woj. śląskie - Dane demograficzne*, http://www.polskawliczbach.pl/slaskie#dane-demograficzne.
[432] U. Swadźba, *Wartości - pracy, rodziny, religii - ciągłość i zmiana. Socjologiczne studium społeczności śląskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012, s. 168.
[433] GUS-Bank Danych Lokalnych, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica.
[434] K. Kądziołka, *Przestrzenno-czasowa analiza zjawiska przestępczości w województwie śląskim***,** cyt. wyd**.,** s. 84.
[435] Bez pracujących w jednostkach budżetowych działających w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego, osób pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie, duchownych oraz pracujących w organizacjach, fundacjach i związkach; bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób, wg faktycznego miejsca pracy i rodzaju działalności.

stanowiły kobiety, a 52,8% mężczyźni. Bezrobocie rejestrowane w śląskim wynosiło w 2017 roku 5,2% (6,4% wśród kobiet i 4,2% wśród mężczyzn), a więc znacznie mniej od stopy bezrobocia dla Polski (6,6%). Największa liczba osób aktywnych zawodowo pracowała w przemyśle i budownictwie (37,8%), w sektorze usługowym (handel, naprawa pojazdów, transport, zakwaterowanie i gastronomia, informacja i komunikacja) - a 20,7%, w sektorze rolniczym (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) - 7,7% oraz w sektorze finansowym (działalność finansowa i ubezpieczeniowa, obsługa rynku nieruchomości) - 3,5%[436]. Następuje zauważalne przechodzenie od gospodarki opartej na przemyśle do gospodarki opartej na usługach.

Brak pracy bywa główną przyczyną ubóstwa rodzin. Dzieci z rodzin dotkniętych ubóstwem i bezradnością w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, pozbawione rodzin naturalnych lub wzrastające w rodzinach wielodzietnych stanowiły jedną z grup szczególnie zagrożonych społeczną marginalizacją i podejmowaniem zachowań ryzykownych. Pomocy w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych udzielał system pomocy społecznej. W jego strukturach na koniec 2015 r. w województwie śląskim działało 615 instytucji świadczących szeroki zakres usług: wypłacanie pomocy finansowej, udzielanie pomocy rzeczowej, poradnictwo specjalistyczne, praca socjalna, zapewnienie posiłku, opieka całodobowa, środowiskowa oraz rodzinna. Ponadto dzięki wsparciu z budżetu wojewódzkiego w latach 2011-2015, organizacje pozarządowe zrealizowały 63 zadania publiczne służące organizowaniu pomocy dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej[437]. Czynniki, takie jak stopień trudności ze znalezieniem pracy, stabilność zatrudnienia lub rozwiązania podatkowe są często bezpośrednią motywacją przestępstw, których celem jest korzyść materialna, jednak przede wszystkim bywają środkiem do racjonalizacji dokonywanych przez przestępców wyborów[438].

Innym czynnikiem wpływającym negatywnie na sytuację rodzinną, a przez to na szerzenie się różnego rodzaju patologii społecznych, wykluczenia społecznego czy ubóstwa jest saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych, w tym wyludnianie obszarów przygranicznych. W 2017 roku zarejestrowano 40 403 zameldowań w ruchu wewnętrznym oraz 43 663 wymeldowań, wobec czego bilans migracji wewnętrznych wyniósł -3 260. W tym samym roku 1 399 osób zameldowało się z zagranicy oraz zarejestrowano 2 385 wymeldowań za granicę - tym samym w wyniku zagranicznych ruchów migracyjnych saldo

[436] *Woj. śląskie - Rynek pracy*, http://www.polskawliczbach.pl/slaskie#rynek-pracy.
[437] *Polityka społeczna*, https://www.slaskie.pl/content/polityka-spoleczna.
[438] B. Czarnecki, *Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2011, s. 21.

migracji wyniosło -986[439]. Migracje o różnym charakterze przybierając trwały charakter wywołują narastające dysfunkcje w sferze demograficznej i ekonomicznej regionu. Ponadto następuje zmniejszenie potencjału gospodarczego, ze względu na odpływ (choćby czasowy) osób w wieku produkcyjnym, a tym samym utratę przyrostu naturalnego, który przenoszony jest na inne terytorium oraz znacznie bardziej brzemienną w skutkach zmianę struktury ludności z procesem starzenia się ludności jako kluczowym następstwem owych przeobrażeń[440]. Stopniowo więzy łączące poszczególne jednostki w ramach społeczności lokalnych, zaczęły słabnąć. Zmniejszyła się także kontrola nieformalna nad jej członkami. Tzw. „familoki" zaczęły ustępować miejsca blokowiskom, zapewniającym wysoki poziom anonimowości i zarazem sprzyjającym poczuciu bezkarności. To właśnie w miastach zjawiska patologiczne przyjmują najbardziej złożone formy oraz podlegają najszybszej ewolucji, czemu sprzyja heterogeniczność miejskiej społeczności, przybierająca często formę rozwarstwienia w zakresie poziomu zamożności, warunków, poziomu i stylu życia, mentalności, znaczna gęstość zaludnienia czy koncentracja struktur przestrzennych[441]. „Życie w warunkach przegęszczenia, dużej konkurencji, ciągłego pośpiechu z jednej strony powoduje atomizację jednostek, przesuwanie granic dopuszczalności zachowań, a także wykluczenie tych, którzy nie nadążają albo nie wpisują się w narzucone reguły. Z drugiej strony - wynikające z takich warunków stałe narażenie na przeciążenie sensoryczne wywołuje napięcie, frustracje, stres, które manifestują się na przykład dążeniem do osiągania indywidualnych celów z pominięciem reguł i kosztem innych albo chęcią zamanifestowania swojej niezgody na nieakceptowane reguły lub po prostu artykułowaniem bezsilności. Stąd w dużej mierze zwiększony wymiar przestępczości, a także choćby wandalizmu"[442]. W tej rzeczywistości społecznej wytwarzają się specyficzne związki kulturowe i światopoglądowe. Są to miedzy innymi wierzenia i praktyki religijne, stosunek do kultur mniejszości narodowych i etnicznych, zakres otwartości na nowe trendy kulturowe, zwyczaje i obyczaje kulturowe, panujący w środowisku system wartości, prądy społeczne czy różnego typu zbiorowości i grupy itp.[443] Społeczeństwo można bowiem zrozumieć tylko przez osadzenie jej

[439] *Woj. śląskie - Dane demograficzne*, http://www.polskawliczbach.pl/slaskie#dane-demograficzne.
[440] A. Zagórowska, *Depopulacja i starzenie się ludności jako zagrożenia i wyzwania dla rozwoju regionalnego i lokalnego Śląska* (w:) *Problemy śląska ze szczególnym uwzględnieniem województwa opolskiego wyzwaniem dla ekonomii społecznej*, A. Zagórowska (red.), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu, Opole 2013, s.36-37.
[441] B. Czarnecki, *Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, cyt. wyd., s. 9-10.
[442] Tamże, s. 42.
[443] Zob. W. Fehler, *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, ARTE, Warszawa, 2009, s.134; S.L. Bagdziński, Lokalna polityka gospodarcza w okresie transformacji systemowej, Wydawnictwo UMK, Toruń 1994, s. 18.

w kontekście kultury, która „daje aksjonormatywną matrycę rozumienia życia społecznego, dostrzegania i rozumienia podzielanych przez ludzi wartości związanych z uczestnictwem w strukturach społecznych, w procesie nadawania sensu i znaczeń. Toteż świat społeczny (…) jest światem rozumianym, przeżywanym, doświadczanym, konstruowanym przez działania i wzajemne oddziaływanie ludzi”[444]. Jak zauważa Urszula Swadźba, w społecznościach śląskich wyraźnie zarysowuje się tendencja do wychowania do wartości nowoczesnych, indywidualistycznych i postmaterialistycznych[445]. Zwyczaje, czyli rutynowe codzienne czynności, nawykowe działania nie mają już tak dużego znaczenia moralnego, ale stanowią powszechnie przyjęte zachowania w określonym środowisku. Wykrocznie przeciwko nim spotyka się z kpiną, plotkami, jednakże nie powoduje poważniejszych sankcji społecznych lub karnych. Z kolei naruszenie obyczajów nadal wzbudza silniejsze emocje i towarzyszy mu zazwyczaj społeczny ostracyzm, gdyż wiąże się to z wartościami istotnymi dla danego społeczeństwa[446]. Jedną takich cenionych wartości jest ład społeczny. Inną natomiast - przekonania religijne lub światopoglądowe. Jednym z najważniejszych czynników krystalizowania się świadomości społecznej była wiara i religia katolicka oraz oparte na nich normy społeczno-obyczajowe, które strzegły zgodnych z tradycją wzorów zachowań. Praktyki religijne stanowiły element życia codziennego wszystkich grup wiekowych, zarówno w domu, jak i w pracy[447]. Kultywowanie tej tradycji jest jednak uwarunkowane regionalnym i strukturalnym zróżnicowaniem. Transformacja ustrojowa zachwiała systemem dotychczasowych norm i wartości, pojawiły się także konkurencyjne prądy modernizacyjne, laicyzacja i sekularyzacja życia, którym najmocniej oparły się małe społeczności lokalne. Wśród nich nadal podtrzymywane są mocne więzi z Kościołem i dominuje katolicki model religijności oraz większy rygoryzm moralny. Natomiast w miastach przywiązanie do religii zaczęło się zmniejszać, ograniczając się często do rytuałów i co niedzielnych wizyt w kościele[448]. Dzisiejsi nastolatkowie są bardziej zainteresowani eksperymentalną, związaną z ludźmi stroną grup religijnych niż w abstrakcyjnych wierzeniach religijnych. Jeśli

[444] B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, *Badania jakościowe - przewodnik po labiryncie* (w:) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, (red.) S. Palka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010, s. 81.
[445] U. Swadźba, *Wartości - pracy, rodziny, religii - ciągłość i zmiana. Socjologiczne studium społeczności śląskich*, cyt. wyd., s. 345-392.
[446] J. H. Turner, *Socjologia, koncepcje i ich zastosowanie***,** Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 197.
[447] I. Bukowska-Floreńska, *Rodzina na Górnym Śląsku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, s. 169 -171.
[448] U. Swadźba, *Wartości - pracy, rodziny, religii - ciągłość i zmiana. Socjologiczne studium społeczności śląskich*, cyt. wyd., s. 345-392.

organizacja religijna traktuje ich uprzejmie, wykazując troskę i okazując wsparcie, wówczas nawet jeśli nie zgadza się z większością wierzeń, to nadal nie decyduje się jej opuścić[449].

Dzisiaj nikt też nie wątpi w specyfikę i odrębność śląskiej kultury. W każdy obszarze, od kultury duchowej poprzez materialną, polityczną, czy też przez działalność kulturalno-językową, a skończywszy na kulturze rozumianej jako całokształt dorobku społeczeństwa, ujawnia się „śląska dusza"[450] i silne poczucie tożsamości etnicznej. Ta właśnie świadomość lokalna „wsparta na wartościach historyczno-kulturowych pozwala lepiej zrozumieć rzeczywistość społeczną, identyfikować się z nią oraz angażować w rozwiązywanie różnorodnych problemów, znajdując w tym zaspokojenie potrzeb psychospołecznych, biologicznych i rzeczowych. Jednocześnie tworzone są warunki do przejawów aktywności i odpowiedzialności społecznej, powstają i zmieniają się więzi społeczne, poszerza i identyfikuje się proces integracji społecznej". Przy tym niezwykle ważną rolę odgrywa wykorzystywanie doświadczeń wynikających z ważnych wydarzeń historycznych, prezentowanie znanych postaci, miejsc, obiektów, elementów środowiska kulturowego[451]. Dla przykładu wiele szkół podstawowych i gimnazjalnych w badanych powiatach wybrało na patronów „Powstańców Śląskich", a wzmacnianie poczucia tożsamości kulturowej, regionalnej i etnicznej bywa jednym ze sposobów realizacji celów wychowawczo-profilaktycznych. Elementy związane z konkretnym obszarem są istotnym czynnikiem w rozwijaniu tożsamości lokalnej i regionalnej oraz kształtowaniu emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości, gminy czy powiatu. Wymaga to nieustannej czujności i otwartości na zmiany w projektowaniu oddziaływań profilaktyczno-prewencyjnych, ponieważ nierzadko program oryginalny może nie uwzględniać bieżących priorytetów, zasobów i wartości znaczących dla społeczności lokalnej, a tym samym nie zyskać jej aprobaty i poparcia. Pomocą (lub przeszkodą) w realizacji działań są również czynniki polityczno-ustrojowe: polityka władz centralnych, zakres kompetencji poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego czy przyjęta ideologia sprawowania władzy. Można na przykład zauważyć znaczne różnice w programach poszczególnych partii politycznych dotyczące kwestii związanych z działalnością socjalną, wychowawczo-profilaktyczną czy bezpieczeństwem publicznym. Od rozbudowywania systemów świadczeń socjalnych dla wybranych grup społecznych, niwelowania społecznych nierówności poprzez równy

[449] G. Chapman**,** *Пять путей к сердцу подростка*, https://azbyka.ru/fiction/pyat-putej-k-serdcu-podrostka/.
[450] A. Filipkowska, *Śląsk jako pogranicze kulturowe - wpływ gwary na nauczanie i uczenie się języka niemieckiego. Praca doktorska*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2014, s. 9.
https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/5489/1/Filipkowska_Slask_jako_pogranicze_kulturowe.pdf
[451] B. Hołyst, *Kryminologia*, Wydawnictwo Lexis Nexis, Warszawa 2007, s. 1472-1473, A. Potoczek, *Rozwój regionalny - perspektywa społeczno-kulturowa,* cyt. wyd., s. 11.

i bezpłatny dostęp do edukacji, likwidację państwowego szkolnictwa po legalizację miękkich narkotyków. Nakłada się na to system kodyfikacji prawnej, działalność instytucji publicznych w obszarze profilaktyki zagrożeń i rozwiązywania problemów społecznych oraz funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Na szczególną uwagę zasługuje funkcja legislacyjna państwa, którego akty prawne wpływają bezpośrednio na działalność mającą zapobiegać demoralizacji, czynom karalnym i zachowaniom ryzykownym młodzieży. Przegląd polskich regulacji prawnych pozwala zauważyć, że terenowe organy administracji rządowej nadal odgrywają zasadniczą rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa i porządku publicznego między innymi poprzez tworzenie odpowiednich warunków rozwoju społeczno-gospodarczego w regionie. W gminach i powiatach opracowuje się strategie rozwiązywania problemów społecznych. Natomiast samorząd województwa jest odpowiedzialny za opracowanie, aktualizowanie i realizacja strategii wojewódzkiej w zakresie polityki społecznej będącej integralną częścią strategii rozwoju województwa obejmującej w szczególności programy: przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, pomocy społecznej, profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych oraz współpracy z organizacjami pozarządowymi - po konsultacji z powiatami. Ponadto odpowiada za diagnozowanie i monitorowanie wybranych problemów społecznych w regionie[452]. Priorytetowe zadania Samorządu województwa śląskiego w zakresie polityki społecznej wyznacza zaktualizowana w 2015 roku Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020, która stanowi integralną część Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+", przyjętej uchwałą Sejmiku Województwa Śląskiego nr IV/38/2/2013 z dnia 1 lipca 2013 roku. W kontekście uwarunkowań profilaktyki zachowań ryzykownych i aspołecznych młodzieży na szczególną uwagę zasługuje również współpraca międzyinstytucjonalna pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego a innymi podmiotami publicznymi (Ośrodki Pomocy Społecznej, Ośrodki Interwencji Kryzysowej, Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej, placówki opiekuńczo-wychowawcze, poradnie psychologiczno-pedagogiczne czy Ochotnicze Hufce Pracy) oraz lokalne strategie i programy regulujące zakres działań profilaktycznych, w tym Program przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w województwie śląskim na lata 2018-2023, Regionalny program rozwoju ekonomii społecznej w województwie śląskim do roku 2020, Program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w województwie śląskim na lata 2016-2020, Program przeciwdziałania narkomanii

[452]*Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004* r. (Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593), art. 16b, art. 21.

w województwie śląskim na lata 2017-2020 i Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie w województwie śląskim na lata 2014-2020.

Interakcja wyżej wymienionych czynników, procesów społecznych i zjawisk determinuje w znaczmy stopniu całokształt życia ludności, a tym samym wpływa pośrednio na zachowania podejmowane przez młodzież. Na społeczno-kulturowym tle, w skład którego wchodzą także takie czynniki, jak: pozycja społeczno-ekonomiczna, realia polityczne, klimat ekonomiczny, kształtują się określone zachowania i postawy[453]. Dobrze rozwinięty system edukacji i wychowania, nakłady na rodzinę czy infrastrukturę kulturalną i sportowo-rekreacyjną (domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, teatry, muzea, biblioteki itd.) umożliwiają młodym ludziom spędzanie wolnego w sposób atrakcyjny i jednocześnie społecznie akceptowany. Nie bez znaczenia pozostaje dobrze rozwinięta sieć transportu publicznego pozwalającego na korzystanie osobom niezmotoryzowanym, a zwłaszcza młodzieży - z oferowanych usług. Niemniej ważny jest pełny dostęp do instrumentów i świadczeń pomocy społecznej, zwłaszcza w przypadku rodzin wielodzietnych lub niezdolnych do zaspokajania potrzeb materialnych i wychowawczych dzieci. W najuboższych rodzinach pojawiają się bowiem różnego rodzaju uzależnienia, długotrwałe bezrobocie, rezygnacja z uczestnictwa w kulturze i życiu społecznym czy też deprecjacja nauki szkolnej i wykształcenia. Niemożność realizacji aspiracji życiowych i zaspokojenia potrzeb prowadzi do zawierania niepożądanych znajomości poza szkołą, nieprzestrzegania porządku prawnego, norm kulturowych i moralnych, a w konsekwencji do wzrostu zjawisk patologicznych i przestępczych. Wreszcie, niezbyt skuteczna pomoc osobom wkraczającym na rynek pracy niesie ze sobą ryzyko powstawania patologii społecznych wśród młodzieży oraz konieczność zmierzenia się z problemem poszukiwania pracy i migracji zarobkowych poza granice województwa, a także i poza granice naszego kraju. Trzeba jednak pamiętać, że bez względu na podejmowane działania „nie istnieje społeczeństwo wolne od przestępczości. Nie ma również poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, poziomu zamożności, czy też systemu filozoficzno-etycznego, które zapewniłyby całkowitą eliminację przestępczości z życia społecznego”[454].

[453] *K. Borzucka-Sitkiewicz, Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży (jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych*), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010, s. 8

[454] B. Czarnecki, P*rzestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, cyt. wyd., s. 20.

5.2. Nieletni jako sprawcy czynów karalnych

Gwałtowane zmiany zachodzące we współczesnych społeczeństwach sprzyjają rozchwianiu systemu norm i wartości, traktowanych dotychczas jako nienaruszalne. W sytuacji anomii, charakteryzującej się rozpadem więzi społecznych i brakiem jednoznacznych wartości „ujawniają się egoistyczne tendencje tkwiące w jednostce ludzkiej. W wyniku tego występuje wzrost różnorodnych zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczości”[455].„Wzrasta zamożność społeczeństwa i pojawia się już nadpodaż dóbr materialnych (np. sprzęt elektroniczny, samochody). Jednocześnie wzrasta rozwarstwienie ekonomiczne (socjalne), a także kulturowe, na nasze życie wpływają zaawansowane technologie, ponadto komplikuje się sytuacja społeczno-ekonomiczna i (..) rośnie udział przekroczeń prawa dokonywanych poza realną rzeczywistością przestrzenną - w przestrzeni wirtualnej[456]. Popełnianiu przestępstw i wykroczeń sprzyja również wysoki stopień uprzemysłowienia i koncentracji ludności na obszarach miejskich Śląska. Napływ ludności związany z poszukiwaniem pracy (zwłaszcza ludzi młodych) spowodował wzrost poczucia anonimowości przy jednoczesnym osłabieniu kontroli społecznej stanowiącej najważniejszy czynnik powstrzymujący zachowania przestępcze[457].

W 2015 roku procentowy udział czynów karalnych nieletnich w ogólnej liczbie przestępstw wyniósł 4,47% (w 2003 roku było to 3,5%), lokując województwo śląskie na czwartej pozycji w rankingu województw. Dominowały czyny o charakterze kryminalnym, stanowiąc 97% ogółu czynów o znacznym ciężarze gatunkowym[458]. Rok później to właśnie z województwa śląskiego pochodziła największa liczba nieletnich wobec których orzeczono prawomocne środki opiekuńczo-wychowawcze, poprawcze i kary (14,4% wszystkich skazanych nieletnich w Polsce). Ujawniono 2 237 przypadków demoralizacji i 1 586 czynów karalnych[459]. I chociaż wskaźniki dotyczące przestępczości ulegają zmniejszaniu, to jednocześnie zmniejsza się też udział mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym - na przestrzeni lat 2005 - 2015 - dał się zauważyć wyraźny spadek liczby osób należących do tej

[455] E. Bielicki, *Koncepcja anomii E. Durkheima i R.K. Mertona a współczesne poglądy na dezorganizację społeczną*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy”1993, nr 10, s.128.
[456] B. Czarnecki, *Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, cyt. wyd., s. 25.
[457] J. Zajączkowska, *Miasta zbrodni. Kryminalna mapa Polski*, https://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/miasta-zbrodni-kryminalna-mapa-polski/yrhsm.
[458] *Informacja dotycząca stanu zagrożenia przestępczością nieletnich w 2015 roku*, Biuro Prewencji o Ruchu Drogowego KGP. Wydział Prewencji, Warszawa 2016, s. 4-5.
[459] Zob. *Statystyka sądowa. Sprawy nieletnich. Prawomocne orzeczenia w latach 2010-2016*, Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej. Departament Strategii I Funduszy Europejskich, Warszawa 2017, s.12-13.

kategorii[460]. Na przykład w 2005 roku odsetek ten wynosił 88 5181 tysięcy, podczas gdy w 2015 roku już 76 7533 tysięcy.

Należy także pamiętać, że podejmowane przez młodzież zachowania ryzykowne nie zawsze świadczą o ich demoralizacji lub są czynami karalnymi. Nie są to zatem pojęcia tożsame, co w znacznym stopniu utrudnia interpretację policyjnych danych. Samo pojęcie demoralizacji nie zostało sprecyzowane przez polskiego ustawodawcę. Także odpowiadając na pismo autorki z prośbą o dane dotyczące rozmiarów demoralizacji w województwie przedstawiciel Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach posłużył się zwrotem „liczba wniosków skierowanych do Sądu, zawiadomienia, interwencje". Natomiast zgodnie z art. 1 § 2 pkt 2 Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pod pojęciem czynu karalnego rozumie się czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe oraz ściśle wskazane wykroczenia: posiadanie noża, maczety lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu w miejscu publicznym), zakłócenie spokoju lub porządku publicznego, umyślne niszczenie, uszkadzanie, usuwanie znaków, niszczenie, uszkadzanie, usuwanie znaków ostrzegawczych, rzucanie przedmiotami w pojazd mechaniczny będący w ruchu, samowolne ustawianie, niszczenie, uszkadzanie znaków, prowadzenie pojazdu w stanie po użyciu alkoholu, kradzież lub przywłaszczenie, paserstwo czyli nabycie mienia, wiedząc o tym, że pochodzi ono z kradzieży, niszczenie lub uszkadzanie cudzej rzeczy, spekulacja biletami i utrudnianie lub uniemożliwianie korzystania z urządzeń użytku publicznego (czyli odpowiednio: art. 50a, art. 51 art. 69, art. 74, art. 76, art. 85, art. 87, art. 119, art. 122, art. 124, art. 133, art. 143 Kodeksu wykroczeń).

Ta niejednoznaczność wynika także z tego, że najczęściej termin „zachowania ryzykowne" występuje się w kontekście prowadzonych przez Policję oddziaływań profilaktycznych, natomiast „demoralizacja i czyny karalne" jawi się jako element policyjnych i ministerialnych statystyk dotyczących nieletnich[461]. Jak zauważa Magdalena Adamczyk[462], w samej w policyjnej profilaktyce przestępczości występują bardzo często różne nieścisłości w sprawozdawczości. Nie funkcjonują w Policji jednolite normy,

[460] *Dzieci w Polsce w 2014 roku. Charakterystyka demograficzna*, Główny Urząd Statystyczny. Departament Badań Demograficznych I Rynku Pracy, Warszawa 2015, s. 3.

[461] tj. osób, które ukończyły 13 rok życia, ale nie ukończyły lat 17 - w postępowaniu dotyczącym czynu karalnego (art. 1 §1 pkt 2 U.p.n.), nie ukończyły l8 roku życia - w postępowaniu dotyczącym zapobiegania i zwalczania demoralizacji (art. 1 §1 pkt 1 U.p.n.), a także osób, które nie ukończyły 21 lat w postępowaniu dotyczącym wykonywania wcześniej orzeczonych środków wychowawczych i środka poprawczego (art. 1 §1 pkt 3 U.p.n.).

[462] M. Adamczyk, *Policyjne działania profilaktyczne w ograniczaniu przestępczości rozbójniczej w Polsce. Praca doktorska* **,** Szczytno 2017.
http://www.wbc.poznan.pl/Content/432376/Adamczyk_Magdalena_Policyjne_dzialania.pdf, s. 237-259.

nazewnictwo, wzorce dokumentów czy nazwy. Wprawdzie sporządzane sprawozdania z przebiegu czynności profilaktycznych spełniają odgórne wymagania, jednakże na poziomie poszczególnych jednostek zawierają najczęściej tylko dane statystyczne i opisy przedsięwzięć, bez wyników ich ewaluacji. Także zmiany dotyczące sposobów gromadzenia i publicznego udostępniania danych dotyczących nieletnich powodują dalsze komplikacje badawcze w zakresie porównywalności danych. W latach 1999-2012 czyny karalne nieletnich i nieletnich rejestrowano w momencie zakończenia postępowania przygotowawczego i skierowania wniosku o wszczęcie postępowania do Sądu Rodzinnego i Nieletnich bez względu na rozstrzygnięcie w sprawie. Od 2013 roku w Policji obowiązuje nowy system generowania danych statystycznych. i wskaźników ich wykrycia. Do przestępstw stwierdzonych zaliczono również czyn karalny nieletniego, co do którego sąd rodzinny wydał w postępowaniu w sprawie nieletniego decyzję o zakończeniu postępowania stwierdzając popełnienie przez nieletniego czynu karalnego będącego przestępstwem ściganym z oskarżenia publicznego. Ponadto od 1 stycznia 2014 roku zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 9 sierpnia 2013 r. w sprawie programu badań statystyki publicznej na rok 2014 (Dz. U. 2013 r. poz. 1159), Ministerstwo Sprawiedliwości zostało zobowiązane do gromadzenia i przekazywania danych o osobach nieletnich i ich czynach karalnych jako organ mający informację o całości zagadnienia. Natomiast Policja zaprzestała prezentowania tego typu danych[463]. Porównywania utrudnia również to, że w latach 2013-2015 Policja nie rejestrowała przestępstw według kryterium miejsca zaistnienia przestępstwa, lecz prezentowała *modus operandi* (między innymi wiek i płeć sprawcy, stan świadomości) według jednostki rejestrującej zdarzenie. Zatem dane te należy interpretować z dużą ostrożnością, traktując je jako podstawę dalszych rozważań badawczych. Jak wskazują dane z wywiadów przeprowadzonych z osobami odpowiedzialnymi za prowadzenie działań profilaktycznych w Komendach niemożliwym pozostaje natomiast stwierdzenie dokładnej liczby osób objętych czynnościami policyjnymi z uwagi na demoralizację. Wynika to zarówno z tego, że część danych ma charakter niejawny i nie jest udostępniana podmiotom zewnętrznym, jak i z tego, że nie każde takie postępowanie kończy się skierowaniem do sądu stosownego wniosku. Ponadto nie zawsze nauczyciele mają świadomość tego, że pewne zachowania uczniów należy uznać za przejaw demoralizacji wymagający ustawowego zgłoszenia organom policyjnym. Według oficjalnych danych w zakresie zapobiegania demoralizacji nieletnich liczba wniosków skierowanych do sądu rodzinnego wyniosła w 2018

[463] *Ustawa o ochronie danych osobowych*, http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/wybrane-ustawy-szczegol/ustawa-o-ochronie-danyc/63855,Ustawa-o-ochronie-danych-osobowych.html.

roku 231 w Cieszynie i 273 w Tarnowskich Górach. Należy także pamiętać, że czasami w odniesieniu do tych samych problemów społecznych lokalne informacje statystyczne różnią się od tych prezentowanych przez zestawienia podmiotów zewnętrznych. W tym przypadku nieodzowne są zatem dane publikowane przez Ministerstwo Sprawiedliwości i Główny Urząd Statystyczny. Pomocą służą także coroczne informacje o stanie bezpieczeństwa i porządku publicznego na terenie powiatu publikowane przez jednostki organizacyjne Policji oraz sprawozdania starostów (prezydentów miast) z działalności powiatowych Komisji Bezpieczeństwa i Porządku.

Z analizy materiału statystycznego Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach wynika, że w 2018 roku w województwie śląskim wszczęto ogółem 94 974 tyś. postępowania przygotowawcze o przestępstwa (w 2016 - 88 288 tyś., w 2017 roku - 87 820 tyś.). Wskaźnik dynamiki przestępczości ogółem wyniósł w 2018 roku 108,1% (Polska - 107,6%), w 2017 roku – 83,3% (Polska- 87,0%). Podobnie, jak w latach poprzednich dominowały czyny o charakterze kryminalnym (69 208 tyś.), odnotowując wzrost o 11,4 % wszczętych postępowań przygotowawczych, w porównaniu do roku poprzedniego. Najczęstszą przyczynę naruszeń prawa stanowiły przestępstwa przeciwko mieniu: kradzieże cudzej rzeczy, w tym samochodu (12 711 tyś.), kradzieże z włamaniem (5 627 tyś.) i uszkodzenia mienia (5203 tyś.). Wszczęto także 13 225 postępowania w kategorii przestępstw gospodarczych i ujawniono 12 409 kierujących pod wpływem alkoholu. Kolejną grupę stanowiły zachowania agresywne i z użyciem przemocy: uszkodzenia ciała (2 371 tyś.), rozboje (861), udział w bójkach i pobiciach (727). 4 038 postępowania dotyczyły oszustw o charakterze kryminalnym, 2 372 - fałszerstw o charakterze kryminalnym, 3 316 - naruszeń Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, 301 - zgwałceń, a 70 - zabójstw. Jednocześnie zmniejszył się udział nieletnich sprawców w stosunku do ogółu podejrzanych - z 5,1% w 2016 roku i 4,6% w 2017 roku do 3,7 % w 2018 roku (por. tabela 5). Przy czym należy pamiętać, że jest to uwarunkowane szeregiem czynników, wynikających zarówno z efektywniejszej pracy Policji, jak i z procesów społeczno-demograficznych, zwłaszcza z ujemnego przyrostu naturalnego w województwie śląskim.

W 2018 roku nastąpił równocześnie wzrost liczby podejrzanych (z 40 180 w roku 2016, 39 027 w roku 2017 do 44 196 tyś.) i spadek liczby nieletnich sprawców czynów zabronionych (z 2 031 w roku 2016, 1 788 w roku 2017 do 1 640 tyś.) Analiza zebranych danych wykazała, że wśród czynów karalnych popełnianych przez młodzież także dominowały te o charakterze kryminalnym (1 587 tyś.) Podobnie, jak wśród dorosłych, najczęściej dopuszczali się oni przestępstw przeciwko mieniu, w tym kradzieży cudzej rzeczy

i kradzieży z włamaniem, następnie udziału w bójkach lub pobiciu, uszkodzeń ciała oraz rozbojów i wymuszeń rozbójniczych (zob. Tabela 7).

Tabela 7. Przestępczość nieletnich wg wybranych kategorii przestępstw w województwie śląskim

Wybrane kategorie przestępstw	Liczba nieletnich sprawców z podziałem na lata		
	2016	**2017**	**2018**
Bójka lub pobicie	218	170	185
Rozboje, wymuszenia	135	103	71
Uszkodzenie ciała	178	139	124
Zgwałcenie	1	4	3
Kradzież z włamaniem	106	127	96
Kradzież cudzej rzeczy (w tym samochodu)	246(19)	201(10)	166(1)
Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii	325	296	268
Oszustwo o charakterze kryminalnym	6	9	9
Fałszerstwo o charakterze kryminalnym	35	14	13
Razem o charakterze gospodarczym	22	19	19
Przestępstwa drogowe	20	14	12
Ogółem	**2 031**	**1 788**	**1 640**

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach

Szczególnie niepokojącym objawem był wysoki odsetek nieletnich naruszających przepisy Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii oraz coraz większa brutalizacja czynów oraz ich jawność - chęć pochwalenia się swoimi wyczynami przed rówieśnikami lub lokalną społecznością. Niepokój policjantów wzbudzało również zjawisko *patostreamu,* a więc transmitowania na serwisach społecznościowych własnych patologicznych i bulwersujących zachowań nierzadko naruszających prawo (bójki, groźby karalne, poniżanie, obrażanie, rasistowskie, wulgarne teksty, alkoholizowanie się itp.) i pobieranie wpłat pieniężnych od widzów (najczęściej niepełnoletnich) za kontynuowanie czynności. *Patostreamerzy* stali się atrakcyjnymi odpowiednikami współczesnych idoli, mając duży wpływ na swoich odbiorców. Zwłaszcza młodzi ludzie w okresie adolescencji zaczęli się z nimi identyfikować (por. A. Bandura, teoria społecznego uczenia się, s. 26-27), a nierzadko naśladować ich ryzykowne zachowania. Nie zawsze mając przy rozeznanie co do odpowiedzialności prawnej swoich czynów. Ich popełnianiu sprzyjały szczególnie miasta, między innymi dzięki poczuciu anonimowości sprawców oraz specyfiki niektórych obszarów (centrum miasta, obszary przemysłowe i usługowe, dawne osiedla robotnicze). Dodatkowo położenie przygraniczne sprzyjało często turystyce narkotykowej (na przykład na terenie Cieszyna niemal codziennie ujawniona zostaje jedna osoba mająca przy sobie środki odurzające przyniesione z terytorium Republiki Czeskiej). Poza tym na terenie pozostałych powiatów obraz czynów kryminalnych młodzieży zasadniczo nie odbiegał od wzorca wojewódzkiego. Na obszarach podległych

badanym Komendom dominowały przede wszystkim czyny karalne związane z użyciem przemocy fizycznej i psychicznej: udział w bójkach i pobiciach, groźby karalne, znieważenia, stosowaniem używek (na przykład w Cieszynie w 2018 roku 21 osobom nieletnim postawiono 46 zarzutów z Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii oraz ujawniono 26 nieletnich pod wpływem alkoholu, w Tarnowskich Górach ujawniono 6 nieletnich sprawców z Ustawy, co stanowiło 100% wzrost w porównaniu do roku 2017 oraz 37 nieletnich pod wpływem alkoholu) oraz narastającą przemocą w sieci (zastraszanie i ośmieszanie rówieśników). Jak zauważył funkcjonariusz z KPP w Wodzisławiu Śląskim „w związku z postępem cywilizacyjnym tradycyjne formy przemocy rówieśniczej zmieniają swój charakter i przenoszą się do świata wirtualnego". Dopuszczano się również drobnych kradzieży, zwłaszcza sklepowych, niszczenia mienia publicznego (malowania elewacji, dewastacji koszy, ławek itp.) Dokładną liczbę czynów karalnych nieletnich oraz podejrzanych nieletnich w przestępstwach stwierdzonych ujawnionych przez powyższe jednostki Policji przedstawiono w poniższej tabeli:

Tabela 8. Czyny karalne nieletnich w przestępstwach stwierdzonych/ podejrzani nieletni według powiatów

Powiat	Liczba czynów karalnych nieletnich w przestępstwach stwierdzonych/ podejrzani nieletni		
	2016	2017	2018
będziński	215/76	192/63	210/54
cieszyński	174/70	192/91	122/63
tarnogórski	35/35	54/35	77/50
wodzisławski	67/35	116/54	82/44

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach oraz danych Komend Powiatowych Policji w Gliwicach i Tarnowskich Górach

W oparciu o dane zaprezentowane w powyższej tabeli można zauważyć, że najwięcej czynów karalnych ujawniono w powiecie będzińskim, najmniej - w powiecie tarnogórskim. Jednocześnie ich liczba w stosunku do roku ubiegłego zwiększyła się. Natomiast w powiecie cieszyńskim oraz w powiecie wodzisławskim nastąpił wyraźny spadek w tym zakresie. Także liczba podejrzanych nieletnich zmniejszyła się (z wyjątkiem powiatu tarnogórskiego).

Analizując przyczyny takiego stanu rzeczy można jedynie domniemywać, że istnieje związek pomiędzy sytuacją społeczno-ekonomiczną środowiska lokalnego oraz położeniem powiatu a przejawianiem przez młodzież zachowań ryzykownych, wykazujących symptomy demoralizacji i popełnianiem przez nią czynów karalnych. Wynika to między innymi z procesów urbanizacji i industrializacji, dynamiki problemów społecznych (ubóstwo,

bezrobocie, bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i w kwestii prowadzenia gospodarstwa domowego, uzależnienia) oraz stopnia identyfikacji ze wspólnotą lokalną i związaną z tym kontrolą społeczną, z jej tradycjami, wzorcami kulturowymi i systemem wartości religijnych i normami życia społecznego (przyzwolenie społeczne na zachowania ryzykowne młodzieży). Tendencje do dziedziczenia statusu społecznego (rodziny dysfunkcyjne) i powielania wzorców edukacyjnych, wykształcenie rodziców, saldo migracji czy wskaźniki przyrostu naturalnego, również bywają warte rozważenia w tym kontekście To wreszcie uwarunkowania polityczno-administracyjne (regionalne i powiatowe programy zapobiegania przestępczości, współpraca organów administracji samorządowej z Policją czy nakłady na infrastrukturę kulturalną, sportową oraz socjalną i zdrowotną). Należy zauważyć na przykład, że powiat będziński w 2017 roku charakteryzował się najwyższą stopą urbanizacji (75,9%,) oraz najwyższą stopą bezrobocia rejestrowanego równą 8,9% spośród powiatów będących w zainteresowaniu autorki. Można także dostrzec, że nieco więcej czynów karalnych związanych z Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii ujawniono w powiatach przygranicznych, zwłaszcza w Cieszynie (dostępność komunikacyjna). Nie potwierdzono natomiast większych różnic w podejmowaniu przez młodzież czynów związanych z agresją i przemocą, chuligaństwem i wandalizmem, z rozbojami oraz kradzieżami. We wszystkich powiatach narastał problem związany z wykorzystywania Internetu do popełniania czynów karalnych związanych z promowaniem patologicznych zachowań oraz *hejtem.* Policjanci zaobserwowali również symptomy demoralizacji polegające na konsumpcji alkoholu, ucieczkach z domów i ośrodków opiekuńczo-wychowawczych oraz uchylanie się od obowiązku szkolnego.

Rozdział 6. Działalność profilaktyczna Policji na rzecz zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej w wybranych powiatach województwa śląskiego

Zapobieganie destrukcyjnym przejawom aktywności najmłodszych członków społeczeństwa jest jednym z ważnych, aczkolwiek trudniejszych zadań współczesnej Policji. Wynika to ze złożonych i dynamicznych interakcji czynników osobowościowych, społecznych, ekonomicznych, technologicznych i politycznych, a także specyfiki uwarunkowań o charakterze regionalnym. To właśnie społeczność, w której dorastali młodzi ludzie przekazała im w toku socjalizacji określone prawa, normy i wartości[464], nie zawsze sprzyjające budowaniu zaufania pomiędzy nimi a służbami mundurowymi. Również najwyższy wskaźnik urbanizacji, największa gęstość zaludnienia oraz znaczne skoncentrowanie ludności na obszarach miejskich w województwie śląskim stanowiły wyzwanie dla działalności profilaktycznej liczącego ponad 12 tys. funkcjonariuszy, największego garnizonu Policji w kraju. Z uwagi na brak możliwości finansowania profilaktyki z budżetu policyjnego aktywność jednostek na poziomie powiatowym (miejskim) przybierała dotychczas różne formy: od inicjowania i wdrażania projektów prewencyjnych we współpracy z podmiotami pozapolicyjnymi po najprostsze, pojedyncze, najintensywniej angażujące Policję czynności. Dotyczyło to i zróżnicowania wykonywanych zadań: poczynając od nadzoru i koordynacji, a kończąc na bezpośrednim wykonawstwie czynności na rzecz gminy lub powiatu[465].

6.1. Strategie i formy lokalnych oddziaływań profilaktycznych

W świecie szybko postępujących przemian społecznych coraz większy niepokój zaczęły wzbudzać próby przerzucania odpowiedzialności za wychowanie młodych ludzi na instytucje publiczne. Wynika to zarówno z braku czasu rodziców, jak i z ich niskiego poziomu kompetencji pedagogicznych. Zmianie uległ także stosunek rodziców do jej pracowników dydaktycznych: zmalał ich autorytet i respekt wobec nich. Nie pozostało to bez wpływu dzieci, które od najwcześniejszych lat obserwują, naśladują i przyswajają wartości moralne, normy społeczne i tradycji kulturowe najbliższego otoczenia. Niektórzy rodzice ulegli także modzie na pozbawione stresu wychowanie, ograniczając zakres obowiązków nakładanych na

[464] *K. Borzucka-Sitkiewicz, Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży (jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych*), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010, s. 8.
[465] *Koncepcja działań Policji w zakresie profilaktyki społecznej na lata 2015-2018*, l.dz. EM - 174/15, Warszawa 2015, s. 11-12.

dzieci oraz zasad, które powinny respektować. W efekcie „niektóre dzieci, nazywane przez swoich rodziców *żywymi* czy *indywidualistami* to zwyczajnie niewychowani uczniowie, którzy nie potrafią przystosować się do życia społecznego. Dezorganizują lekcje, uprzykrzają życie kolegom, koleżankom i pedagogom. A kiedy zwraca się im uwagę, to mamusia przylatuje *zrobić dym.*…I one pewnie tę szkołę skończą. I pójdą w świat. I będą w ten sam sposób - roszczeniowy i niekulturalny traktować współpracowników, szefa, żonę czy własne dzieci”[466]. Dane statystyczne Policji wskazują, że w 2011 roku (Policja realizowała sprawozdania w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym do roku 2012) do różnego typu szkół uczęszczało 48 852 nieletnich sprawców, co stanowiło 98,4 % ogólnej liczby nieletnich sprawców czynów karalnych ujawnionych w 2011 roku. Na terenie placówek oświatowych i wychowawczych popełniono ogółem 31 596 przestępstw (należy przy tym pamiętać, że sprawcami byli nie tylko nieletni, ale i dorośli), pośród których dominowały rozboje, kradzieże i wymuszenie rozbójnicze (8 216 tys.), kradzieże cudzej rzeczy (3 672 tys.), spowodowanie uszczerbku na zdrowiu (2 846 tys.), czyny przeciwko funkcjonariuszowi publicznemu (2 516 tys.), uczestnictwo w bójkach lub pobiciach (1 742 tys.), naruszenia Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (1 025 tys.), kradzieże z włamaniem (957) oraz zgwałcenia (23). Najwięcej czynów zabronionych ujawniono na terenie szkół podstawowych i gimnazjalnych - 28 019, co stanowiło 88,7 % ogółu. Na terenie placówek zlokalizowanych na terenie województwa śląskiego popełniono natomiast 6 485 czynów karalnych, z czego 5 910 w szkołach podstawowych i gimnazjalnych (dla porównania - w szkołach zawodowych i średnich stwierdzono ich 247, na terenie internatów i burs - 328)[467]. Jak ukazują najnowsze wydarzenia w Brześciu Kujawskim, bezpieczeństwo uczniów nadal jest wyzwaniem dla decydentów oświatowych i współpracujących z nimi podmiotów partnerskich, w tym dla Policji.

Placówki oświatowo-wychowawcze są szczególnym miejscem prowadzenia działalności profilaktycznej przez Policję. W 2017 roku w województwie śląskim funkcjonowało 1319 szkół podstawowych oraz 114 gimnazjów, 121 branżowych szkół I stopnia, 234 licea ogólnokształcące, 206 techników, 24 ogólnokształcące szkoły artystyczne, 278 szkół policealnych oraz 35 szkół wyższych[468]. Kluczowe zasady wzajemnej współpracy ujęto między innymi w „Poradniku wystandaryzowanych zasad współpracy szkół i placówek

[466] A. Jaworska, *Rodzicu, szkoła nie jest od wychowywania twojego niewychowanego dziecka*, http://mumme.pl/2018/10/09/rodzicu-szkola-nie-jest-od-wychowywania-twojego-niewychowanego-dziecka/.
[467] *Informacja z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym w 2011 roku*, Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Warszawa 2012, s. 8, 22.
[468] *Rocznik statystyczny województw 2018*, Główny Urząd Statystyczny, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2018, s. 309-323.

z Policją", wydanym przez Gabinet Komendanta Głównego Policji we współpracy z Ministerstwem Edukacji Narodowej. Szkoły jako instytucje państwowe zostały ustawowo zobowiązane do reagowania na zarówno na pierwsze próby podejmowania zachowań ryzykownych, jak i na wszelkie przejawy demoralizacji i zachowań przestępczych. W przypadku otrzymania informacji o popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego ściganego z urzędu, niezwłocznie powinny powiadomić o tym fakcie sąd rodzinny lub Policję oraz przedsięwziąć czynności zapobiegające zatarciu śladów i dowodów popełnienia tego czynu Do takich sytuacji należą przede wszystkim: posiadanie lub rozprowadzanie przez młodzież środków odurzających na terenie szkoły, kradzieże, wymuszenia, zastraszanie, bójki i pobicia, zakłócenia porządku publicznego i wandalizm. Ponadto, pozostawanie na terenie szkoły ucznia pod wpływem środków odurzających bądź alkoholu, ucznia przejawiającego zachowania agresywne lub inne zagrażające zdrowiu lub życiu osób przebywających na terenie szkoły albo w jej pobliżu, to sytuacja wymagające również interwencji funkcjonariuszy[469].

Inną formą współpracy są działania polegające na długotrwałym zaangażowaniu Komend Powiatowych (Miejskich) w realizację programów wychowawczo-profilaktycznych szkoły i środowiska lokalnego. Koordynują ją najczęściej pedagodzy i psycholodzy szkolni, natomiast z strony Policji - osoby odpowiedzialne za realizację zadań z zakresu profilaktyki społecznej. Do współpracy zobowiązani są również dzielnicowi, w których rejonie znajduje się placówka oświatowa.

Aktywność profilaktyczna prowadzona przez funkcjonariuszy Policji z cieszyńskiego, wodzisławskiego, będzińskiego oraz tarnogórskiego, obejmowała przede wszystkim działania z obszaru profilaktyki uniwersalnej, adresowanej do całej społeczności szkolnej, rzadziej - selektywnej, nakierowanej na grupy zwiększonego ryzyka. Na poszczególnych poziomach stosowano zasadniczo następujące strategie profilaktyczne: informacyjne, edukacyjne, alternatywne i kształtowania umiejętności życiowych oraz rozwoju zasobów środowiskowych[470]. W Będzinie wspomniano także o możliwościach popularyzacji profilaktyki rówieśniczej (Przystanek „Pat"). Oparte na nich przedsięwzięcia profilaktyczne i prewencyjne skierowane do młodzieży szkolnej polegały miedzy innymi na:

[469] Zob. art. 37 *Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, w wypadkach niecierpiących zwłoki „zbiera i utrwala dowody czynów karalnych, w razie potrzeby dokonuje ujęcia nieletniego, a także wykonuje czynności ,zlecone przez sędziego rodzinnego.

[470] Por. T. Cielecki, *Prewencja kryminalna. Studium z profilaktyki kryminologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004, s. 40.

1. opracowywaniu i upowszechnianiu wśród młodzieży materiałów informacyjnych dotyczących konsekwencji zachowań ryzykownych, profilaktyki i promocji zdrowotnego stylu życia oraz alternatywnych form spędzania czasu wolnego;
2. kształtowaniu pozytywnych relacji pomiędzy młodzieżą, Policją i szkołą;
3. promowaniu wśród uczniów bezpiecznych oraz społecznie pożądanych zachowań jako alternatywy dla zachowań aspołecznych;
4. organizowaniu lub uczestnictwie w kampaniach profilaktycznych ukierunkowanych na rozwijanie ważnych umiejętności społecznych i psychologicznych np. przeciwstawianiu się naciskom rówieśników, radzeniu sobie z gniewem w społecznie akceptowany sposób;
5. interwencyjnych rozmowach profilaktyczno-wychowawczych z nieletnimi wykazującymi symptomy demoralizacji, mających na celu zidentyfikowanie ich problemów oraz wskazanie sposobów ich rozwiązania; spotkaniach z młodzieżą zagrożoną demoralizacją lub dopuszczającą się czynów karalnych;
6. udziału w spotkaniach z młodzieżą, ich rodzicami, gronem pedagogicznym oraz przedstawicielami innych podmiotów zajmujących się problematyką zapobiegania patologii społecznej, w tym przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz negatywnym zjawiskom występującym wśród małoletnich;
7. podnoszenia poziomu świadomości społecznej na temat zachowań ryzykownych młodzieży, sposobach ograniczania dostępu do papierosów, alkoholu, środków psychoaktywnych, dopalaczy itp.;
8. współpracy ze społecznością lokalną (np. diagnozowaniu jej potrzeb czy uzyskiwaniu informacji o miejscach gromadzenia się nieletnich zagrożonych demoralizacją);
9. przekazywaniu władzom samorządowych informacji o występujących zagrożeniach, zwłaszcza w kontekście demoralizacji i przestępczości nieletnich;
10. inspirowaniu lokalnych społeczności do działań mających wpływ na bezpieczeństwo dzieci i młodzieży oraz udziale policjantów w budowaniu lokalnych systemów bezpieczeństwa i tworzeniu programów profilaktycznych;
11. współpracy z samorządem w ramach powiatowych komisji bezpieczeństwa i porządku, z organami administracji rządowej, instytucjami państwowymi, organizacjami społecznymi, klubami oraz ze środkami masowego przekazu.

Prowadząc dalsze rozważania można zauważyć, że ich dobór zależy od wielu czynników. Położenie przygraniczne i wynikające z niego zróżnicowanie zagrożeń, różne kategorie wiekowe i odbiory działań profilaktycznych, zakres współpracy z podmiotami

pozapolicyjnymi, środki finansowe czy też osobiste umiejętności i zaangażowanie osób odpowiedzialnych za działania profilaktyczne na terenie podległym poszczególnym Komendom - wydają się najistotniejszymi z nich. Przywołane ustalenia pozwalają zauważyć, że najkorzystniejsza sytuacja kształtowała się w powiecie cieszyńskim i będzińskim, gdzie w zasadzie wykorzystywano wszystkie wspomniane powyżej działania. W powiecie wodzisławskim dominowała działalność informacyjna, zaangażowanie w działania alternatywne i koncentrujące się na kształtowaniu pozytywnych stosunku pomiędzy młodymi ludźmi a przedstawicielami służ mundurowych, udziału w spotkaniach z młodzieżą, ich rodzicami, gronem pedagogicznym oraz przedstawicielami innych podmiotów zajmujących się problematyką zapobiegania patologii społecznej oraz w organizowanych lokalnie przedsięwzięciach na rzecz poprawy bezpieczeństwa i promowanie społecznie pożądanych zachowań. Trzy ostatnie formy realizowano również w powiecie tarnogórskim (obok działalności o charakterze informacyjno-edukacyjnym i interwencyjnym).

Kolejną kwestią podjętą w badaniach było ustalenie, jak wyglądała metodyka pracy z młodzieżą w powiatach. Kierowano się przy tym definicją Wincentego Okonia, zdaniem którego metoda nauczania to „systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, umożliwiający osiągnięcie celów kształcenia, inaczej mówiąc, jest to wypróbowany układ czynności nauczycieli i uczniów realizowanych świadomie w celu spowodowania założonych zmian w osobowościach uczniów”[471]. Wykorzystano również klasyfikację Tadeusza Nowackiego: podział na metody nauczania teoretycznego: (wykład, pogadanka, dyskusja, opis, opowiadanie, wyjaśnienie) i metody nauczania praktycznego (rozwijanie umiejętności, pokaz, ćwiczenie, instruktaż, inscenizacja)[472]. W konsekwencji poczynionych ustaleń ustalono, że zarówno w powiatach przygranicznych, jak i w pozostałych powiatach stosowano najczęściej: prelekcje, wystąpienia, warsztaty i scenki teatralne, konkursy plastyczne, dyskusje i debaty, pogadanki (zwłaszcza w młodszych klasach), rzadziej inne metody (turnieje i testy wiedzy). Uwagę zwraca stopniowe odchodzenie od metod pasywnych na rzecz stosowania metod aktywizujących, a więc zdecydowanie bardziej preferowanych przez młodzież (zwłaszcza dyskusje i warsztaty). Dodatkowo, w trakcie spotkań profilaktycznych pomocą służyły tradycyjne pomoce, wspomagające metody werbalne: ulotki, broszury czy plakaty, odblaski a także środki

[471] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, cyt. wyd., s. 233.
[472] W. M. Francuz, *Dydaktyka przedmiotów zawodowych. Przewodnik metodyczny dla słuchaczy studiów pedagogicznych w wyższych uczelniach technicznych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. T. Kościuszki, Kraków 1995, s. 31.

wspierające metody aktywizujące: prezentacje multimedialne, testy, spoty, filmy instruktażowe i inne (zob. Schemat 1.)

Schemat 1. Rodzaje pomocy dydaktycznych wykorzystywanych w pracy profilaktycznej

KPP Cieszyn
KPP Wodzisław Śląski

- ulotki, broszury, poradniki;
- odblaski;
- plakaty i billboardy;
- symulator zderzeniowy - zapiętych pasów, narzędzia multimedialne;
- alkogogle;
- filmy instruktażowe, spoty filmowe;
- maskotka pies Sznupek);
- Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa;
- kalendarz profilaktyczny.

KPP Będzin
KPP Tarnowskie Góry

- ulotki, broszury, poradniki;
- odblaski;
- plakaty i billboardy;
- materiały prasowe;
- filmy instruktażowe, spoty filmowe;
- prezentacje multimedialne;
- maskotka (smoczyca Klara);
- łodzie WOPR, alkogogle;
- Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komend Powiatowych Policji.

Fot. 1. Ulotka informacyjna z KPP Tarnowskie Góry

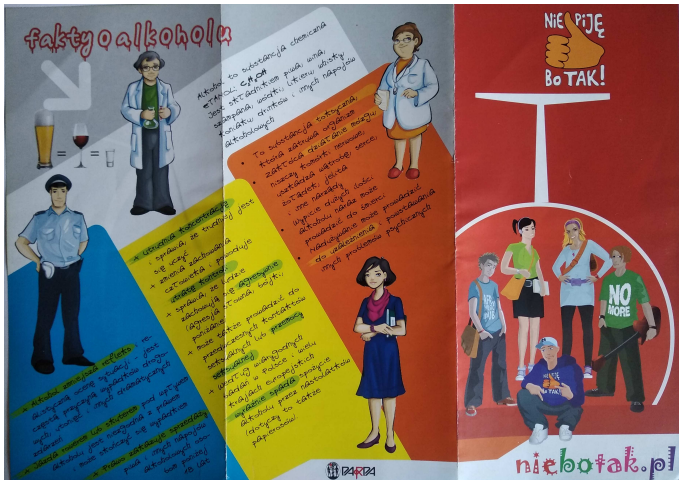

Źródło: fotografia własna.

Fot. 2. Odblaski rozdawane przez KPP Wodzisław Śląski

Źródło: fotografia własna.

Bardzo popularnym środkiem, zwłaszcza w edukacji związanej z bezpieczeństwem na drodze, pozostawały elementy odblaskowe (chociaż z wywiadów z niektórymi funkcjonariuszami wynikało, że często „lądowały one w krzakach"). Wśród starszej młodzieży szczególnym zainteresowaniem cieszyły się filmy i spoty instruktażowe, warsztaty i niestety rzadko stosowane - symulatory. Często spotykano się z młodzieżą poza szkołą - na piknikach czy festynach rodzinnych. W Będzinie jedną z atrakcji towarzyszących była smoczyca Klara, oryginalna maskotka tamtejszej Policji. Starano się także „przemycić" treści profilaktyczne przy okazji innych działań, czego przykładem pozostawała KPP w Cieszynie.

Funkcjonariusze tej jednostki (przy współpracy MOPS-u) szkolili nieletnich wolontariuszy do pracy z dziećmi przezywającymi trudności oraz zorganizowali konkurs na kalendarz profilaktyczny związany z uzależnieniami. W ramach współpracy ze szkołami uczniowie pielęgnowali rabatkę kwiatową przed budynkiem przed cieszyńską Komendą i uwieczniali jej budynek na obrazach w trakcie malarskich zajęć plenerowych - rozmawiając jednocześnie z policyjnym profilaktykiem o zasadach bezpieczeństwa w życiu codziennym i konsekwencjach wynikających z zażywania substancji odurzających. Zasadniczo poziom inicjowania, organizowania i wdrażaniu kompleksowych przedsięwzięć z obszaru profilaktyki społecznej winien być dostosowany do specyficznych potrzeb każdego powiatu[473].

6.2. Obszary i adresaci oddziaływań profilaktycznych

Jak zauważa Anthony Giddens[474], nowoczesność zmniejsza ogólną ryzykowność pewnych sposobów życia, ale jednocześnie wprowadza nowe, prawie lub całkiem nieznane wcześniejszym epokom parametry ryzyka. W przepadku młodzieży są to zagrożenia związane z używaniem nowych środków psychoaktywnych, z doświadczaniem przemocy w przestrzeni wirtualnej, kompulsywnym korzystaniem z Internetu i urządzeń mobilnych czy też obsesyjnym dbaniem o własny wygląd. Z przeprowadzonego w województwie śląskim badania ESPAD z 2015 roku wynika, że próby alkoholowe ma za sobą 84,3% uczniów z klas trzecich ze szkół gimnazjalnych i 96,6% uczniów z drugich klas szkół ponadgimnazjalnych. Do kontaktów z marihuaną lub haszyszem przyznało się 23,1% wśród uczniów z klas młodszych i 45,9% w starszej grupie, a do używania dopalaczy, chociaż raz w życiu, odpowiednio - 10,7% respondentów z pierwszej grupy i 15,3% uczniów z grupy drugiej.

W ramach Priorytetu I dotyczącego zwiększenia efektywności działań Policji na rzecz wzmocnienia współpracy ze społeczeństwem zdefiniowano siedem obszarów zagadnieniowych, odpowiadających zdiagnozowanym potrzebom społecznym z zakresu: bezpieczeństwa w ruchu drogowym, zapobiegania używaniu narkotyków, dopalaczy i środków odurzających, cyberzagrożeń, bezpieczeństwa w miejscach publicznych i miejscu zamieszkania, bezpieczeństwa dzieci i młodzieży - edukacja dla bezpieczeństwa i przemocy w rodzinie. Siódmy obszar dotyczący bezpieczeństwa seniorów został pominięty przez autorkę jako nieistotny z punktu widzenia problematyki niniejszej pracy. Rozpoczęto natomiast od przeglądu najważniejszych inicjatyw profilaktycznych zrealizowanych przez jednostki

[473] *Koncepcja działań policji w zakresie profilaktyki społecznej na lata 2015-2018*, cyt. wyd., s. 15.
[474] A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 8.

przygraniczne (KPP Cieszyn, KPP Wodzisław Śląski) i pozostałe (KPP Będzin, KPP Tarnowskie Góry) uwzględnione w badaniu jednostki terytorialne, a adresowanych przede wszystkim do uczniów na wszystkich etapach kształcenia. Nie zawsze bowiem była możliwość wyodrębnienia konkretnej kategorii odbiorców, zwłaszcza, gdy w analizowanych dokumentach w rubryce adresaci widniało „dzieci i młodzież zamieszkała oraz uczęszczająca do placówek oświatowych zlokalizowanych na terenie powiatu". Zabrakło również danych dotyczących skuteczności podejmowanych inicjatyw, a czasami także precyzji w określaniu rodzaju i nazwy przedsięwzięcia. Należy przy tym zaznaczyć, że przy opracowywaniu powyższych zagadnień korzystano przede wszystkim ze źródeł udostępnionych przez Komendy: Wykazu czynności profilaktycznych podjętych w sprawach małoletnich/nieletnich (Będzin, Wodzisław Śląski) oraz z Formularza oceny jakościowej miernika „Ocena skuteczności działań Policji w obszarze profilaktyki zagrożeń społecznych". Jednakże z uwagi wspomniane już różnice dotyczące stopnia szczegółowości danych, wspomagano się w niejasnych kwestiach również rozmową z policjantami oraz źródłami internetowymi.

Policja wiele swoich działań z zakresu profilaktyki społecznej ukierunkowała na młodzież szkolną w różnym przekroju wiekowym, starając się dostosowywać metody i wiadomości do fazy rozwojowej uczniów, możliwości intelektualnych, poznawczych i społecznych młodzieży oraz stopnia zagrożenia demoralizacją i zachowaniami ryzykownymi. Nieodpowiedni dobór treści mógłby bowiem nie tylko obniżać skuteczność podejmowanych działań, ale nawet stanowić instruktaż nieprawidłowych zachowań [475].

Wiele z tych inicjatyw wynikało z uczestnictwa w programach ministerialnych: „Bezpieczna+", „Razem bezpieczniej" im. Władysława Stasiaka na lata 2016 i 2017, „Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015-2018", „Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016 - 2020", "Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014 - 2020", „Krajowego Programu Zapobiegania zakażeniom HIV i zwalczania AIDS na lata 2017-2021" czy też „Krajowego Planu Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na łata 2016-2018". Tym samym posiadało pewne ramy teoretyczne i praktyczne, które pozostawały niezmienione. W realizacji uczestniczyli zarówno funkcjonariusze z Wydziałów Prewencji: na jednoosobowych stanowiskach profilaktyków społecznych, z zespołów ds. profilaktyki, patologii i nieletnich, zespołów ds. wykroczeń, Rewirów Dzielnicowych czy też rzecznicy prasowi czy przewodnicy psów, jak również policjanci z Wydziałów Ruchu Drogowego.

[475] J. Szymańska, *Szkoła jako miejsce realizacji działań profilaktycznych* (w:) *Profilaktyka w środowisku lokalnym* cyt. wyd., s. 52-53.

Jak wskazuje analiza dokumentów udostępnionych przez Wydział Prewencji Komendy Powiatowej Policji w Cieszynie, w roku 2017 (180 spotkań z młodzieżą), i 2018 (353 spotkania z młodzieżą) funkcjonariusze tej jednostki podejmowali szereg czynności profilaktycznych i z zakresu prewencji kryminalnej w poszczególnych obszarach priorytetowych (patrz. Podrozdział 6.2) w związku z zapobieganiem demoralizacji młodego pokolenia. Należały do nich akcje, przedsięwzięcia, konferencje, festyny, kampanie społeczne i warsztaty o charakterze profilaktycznym:

- „Trzeźwy kierowca - bezpiecznie na drodze";
- "Świeć przykładem nie tylko w adwencie";
- festyny z okazji dnia dziecka z udziałem Sznupka („Mundurowi dzieciom");
- „Bezpieczna droga do szkoły";
- odpowiedzialności karnej nieletnich (zwłaszcza w kontekście czynów związanych ze złamaniem przepisów Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii);
- dopalacze - substancje psychoaktywne, nowoczesne socjotechniki sprzedaży;
- nieletni a substancje psychoaktywne, życie bez uzależnień, profilaktyka AIDS;
- cyberprzemoc - cyberzagrożenia („Błękitny wieloryb", „Stop mowie nienawiści");
- bezpieczny rowerzysta i jego rower - odblaski, znakowanie rowerów przed kradzieżą;
- ograniczenie spożywania alkoholu w miejscach niedozwolonych, promocja Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa;
- „Policja bliżej ludzi" - zwiedzanie Komendy i omówienie funkcjonowania Policji;
- „Szanuj miejsca publiczne, jesteś za to odpowiedzialny";
- „Bezpieczne wakacje - bezpiecznie nad wodą";
- „Bezpiecznie na stoku narciarskim wraz ze Sznupkiem",;
- „Bezpieczne dziecko - dzień godności osoby niepełnosprawnej";
- bezpieczeństwo na imprezach masowych, kibicowanie *fair play*;

a także akcje i przedsięwzięcia dotyczące odpowiedzialności prawnej nieletnich, handlu ludźmi, przemocy domowej, bezpieczeństwa pieszych i rowerowych uczestników ruchu drogowego (egzaminy na kartę rowerową w szkołach podstawowych).

Również Komenda Powiatowa w Wodzisławiu Śląskim realizowała czynności profilaktyczne i prewencyjne względem młodzieży, nakierowane między innymi na:

- bezpieczne poruszanie się w sieci i cyberprzemoc;
- odpowiedzialność karną nieletnich;
- promowanie bezpiecznych zachowań podczas letniego i zimowego wypoczynku;

- zapobieganie używaniu alkoholu, nikotyny, narkotyków i dopalaczy w ramach kampanii „Uzależnienia drogą donikąd”;
- promocję zdrowia i zapoznanie z konsekwencjami spożywania alkoholu (kampania „Bezpieczne i zdrowe dziecko”);
- handel ludźmi (konferencja „Twoje bezpieczeństwo - nasza sprawa - praca w Holandii);
- kształtowaniu pozytywnego wizerunku Policji wśród młodzieży („Poznajemy zawody - policjant”);
- bezpieczeństwo nad wodą („Kręci mnie bezpieczeństwo…nad wodą”);
- zagrożenia związane z przestępczością na tle seksualnym, handlem ludźmi, pornografią, cyberprzemocą (w ramach kampanii społecznej **(**„Moje Bezpieczne(?) Dziecko");
- bezpieczeństwie w ruchu drogowym: „Bezpieczna droga do szkoły” (przedszkola); akcja informacyjno -edukacyjna „Świeć przykładem”;
- przeciwdziałanie przemocy, w tym przemocy rówieśniczej i tej w rodzinie (kampania „Mocne więzi - siłą rodziny”);
- kształtowanie i propagowanie społecznie pożądanych postaw w zakresie bezpieczeństwa („Kręci mnie bezpieczeństwo przez cały rok szkolny”);
- promocję zdrowego (wolnego od uzależnień) stylu życia oraz umiejętności dokonywania właściwych wyborów w sytuacjach trudnych („Wkraczasz w dorosłość - Wybieraj!”).

Szczególne interesująca inicjatywą wydał się Międzynarodowy Turniej Bokserski „Boxing Day”, którego pomysłodawcą był mł. asp. Patryk Błasik z Wydziału Prewencji wodzisławskiej komendy (także założyciel i trener w klubie Odra Boxing), mający na celu promowanie wśród młodzieży alternatywnych form spędzania wolnego czasu, konstruktywnego radzenia sobie z przegrywaniem. Ponadto „boks uczy przede wszystkim pokory, o którą dziś wśród młodzieży jest bardzo trudno”[476].

Natomiast Zespół ds. Profilaktyki Społecznej, Nieletnich i Patologii Komendy Powiatowej Policji w Tarnowskich Górach w 2017 roku zorganizował 275 spotkań z młodzieżą, rok później - 259. Przy czym podkreślono fakt, że zadania profilaktyczne na cały

[476] *„Dopóki walczysz jesteś zwycięzcą” czyli Boxing Day w Wodzisławiu,* http://wodzislaw.slaska.policja.gov.pl/k28/informacje/wiadomosci/249157,quotDopoki-walczysz-jestes-zwyciezcaquot-czyli-Boxing-Day-w-Wodzislawiu.html.

powiat realizowała jedna osoba z tego zespołu. Prelekcje, festyny, imprezy, akcje, debaty dotyczyły w głównej mierze:

- bezpieczeństwa w ruchu drogowym (konkurs „Zebry, kaski i odblaski", turniej „Bezpieczeństwo w ruchu drogowym", kampania „Z młodym kierowcą w drodze po doświadczenie");
- bezpieczeństwo w ramach akcji „Bezpieczne Ferie" i „Bezpieczne wakacje", „Andrzejki 2017", „Andrzejki 2018";
- zagrożeń wynikających ze stosowania środków odurzających i dopalaczy (zachęcanie młodzieży eksperymentującej ze środkami odurzającymi do udziału w programie „FRED GOES NET" realizowanym w Tarnogórskim Ośrodku Terapii Uzależnień);
- bezpiecznego użytkowania sieci internetowej („Tydzień Bezpiecznego Internetu");
- bezpiecznego wypoczynku oraz właściwego postępowania w sytuacjach zagrożenia na stokach narciarskich („Kręci mnie bezpieczeństwo… na stoku") i nad wodą („Kręci mnie bezpieczeństwo…nad wodą");
- handlu ludźmi;
- kształtowanie i propagowanie społecznie pożądanych postaw w zakresie bezpieczeństwa („Kręci mnie bezpieczeństwo przez cały rok szkolny");
- zagadnień związanych z przynależnością do tzw. grup pseudokibiców;
- kampania „Wkraczasz w dorosłość - Wybieraj!".

Obejmowały również udział w piknikach z okazji Dnia Dziecka, w zbiórkach charytatywnych oraz spotkania z dziećmi przebywającymi na oddziale pediatrycznym szpitala w Tarnowskich Górach.

W Będzinie do najważniejszych przedsięwzięć profilaktycznych w zakresie przeciwdziałania demoralizacji oraz zachowaniom ryzykownym i zabronionym należały spotkania organizowane miedzy innymi na terenie szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych dotyczące:

- cyberprzemocy (zwłaszcza *hejtu* w Internecie, uzależnień od komputera, niebezpiecznych kontaktów, gróź karalnych nękania lub złośliwego niepokojenia z pomocą narzędzi internetowych);
- odpowiedzialności karnej nieletnich;
- uzależnień, zwłaszcza stosowania środków odurzających i dopalaczy (np. piknik „Żyj marzeniami a nie uzależnieniami", akcja „Alkohol i Narkotyki", konkurs plastyczny „Przegrać życie - zagrożenia związane z nadmiernym korzystaniem z komputera, Internetu i gier komputerowych");

- bezpieczeństwa w szkole (przedszkolu) i po lekcjach („Bezpieczny przedszkolak”, „Bezpieczna Droga do Szkoły”);
- przemocy, w tym, przemocy domowej i agresji rówieśniczej;
- handlu ludźmi;
- bezpieczeństwa na drodze (Wojewódzki Turniej BRD, zasady ruchu drogowego, przejścia przez torowisko, kampania „Z młodym kierowcą w drodze po doświadczenie”), na placu zabaw, w kontakcie z osoba obcą;
- bezpieczeństwa na wakacjach i w trakcie ferii („Przed nami uśmiechnięte wakacje”, „Bezpieczne Ferie”, „Bezpieczne wakacje”,);
- bezpieczeństwa nad wodą („Kręci mnie bezpieczeństwo nad wodą i przez cały rok”);
- zasad właściwego kibicowania i gry *fair play,* „Gram i kulturalnie kibicuję”,
- kampania „Wkraczasz w dorosłość - Wybieraj!”.

Ponadto funkcjonariusze Komendy brali czynny udział w piknikach, festynach szkolnych, rodzinnych i parafialnych: „Wielkie grillowanie, „Dzień dla rodziny”, „Piknik dla mamy - dziki zachód” itd., wyjeżdżali z uczestnikami Nieobozowej Akcji Lato z Czeladzi do Oddziałów Policji Konnej w KMP Chorzów oraz propagowali zasady bezpieczeństwa w ruchu drogowym wśród dzieci i młodzieży, przeprowadzając egzaminy na kartę rowerową.

W konsekwencji poczynionych powyżej ustaleń wyodrębniono kilka obszarów, w ramach których prowadzono prelekcje i spotkania z uczniami w wieku gimnazjalnym (13-16 lat) w kontekście profilaktyki zachowań ryzykownych, dotyczące: odpowiedzialności nieletnich za popełnione czyny karalne, różnych aspektów niewłaściwego użytkowania Internetu, stosowania środków psychoaktywnych, szeroko rozumianego bezpieczeństwo (w ruchu drogowym, nad wodą, w górach), przemocy (w tym agresji i przemocy rówieśniczej, domowej) oraz alternatywnych formy spędzania czasu wolnego i kształtowania postawy prozdrowotnej.

Dokonując krótkiego porównania powiatów w obrębie priorytetowych obszarów działalności, zauważono jedynie niewielkie różnice pomiędzy jednostkami terytorialnymi. Dotyczyło to zwłaszcza obszaru związanego z profilaktyką uzależnień. Zwłaszcza w powiatach przygranicznych kładziono szczególny nacisk na uświadamiane młodzieży w temacie prawnych aspektów posiadania środków odurzających, jak również wykorzystywania symboli zabronionych przez prawo. Również pewne różnice zaistniały podczas oceny zaangażowania uczniów podczas prowadzonych zajęć. Najwyżej ocenił je profilaktyk z KPP Cieszyn („zaangażowanie uczniów duże, słuchają ze zrozumieniem”, z ciekawością), KPP Będzin (pozytywne, aczkolwiek „nie można dać się złapać” na

niewiedzy") oraz KPP Wodzisław Śląski („aktywni"). W przypadku KPP Tarnowskie Góry otrzymano enigmatyczną odpowiedź w postaci „uzależnienia od grupy (od liczby uczestników). Stąd tak ważne stało się aktywne włączanie uczniów w „w projektowanie i realizację programów profilaktycznych, uwzględnianie jej potencjału (zainteresowań, predyspozycji i kompetencji), który jest często niedoceniany"[477] oraz dostosowanie działań do występujących zagrożeń zachowaniami ryzykownymi.

W sytuacji demograficznego starzenia się ludności w województwie śląskim zapobieganie zachowaniom ryzykownym, demoralizacji i przestępczości młodzieży stało się problemem całego społeczeństwa. Jak dowodzi literatura przedmiotu[478], rodzina i szkoła jako najważniejsze środowiska socjalizacji jednostki stanowią podwaliny potencjalnych zaburzeń rozwojowych, w tym zachowań aspołecznych, dlatego we wszystkich powiatach policyjne zajęcia edukacyjne adresowano nie tylko do uczniów, ale również bezpłatnie szkolono rodziców, kadrę pedagogiczną i pracowników administracji placówek opiekuńczo-wychowawczych, oraz rzadziej - inne podmioty (zob. Schemat 2.).

Schemat 2. Adresaci policyjnych działań profilaktycznych (w kontekście zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży)

KPP Cieszyn
KPP Wodzisław Śląski

- uczniowie z wszystkich etapów kształcenia;
- harcerze;
- pedagodzy i psycholodzy szkolni;
- nauczyciele i wychowawcy klas;
- pracownicy administracji szkół;
- rodzice;
- pracownicy MOPS-u, PCPRu, PPOW;
- wykładowcy;
- studenci;
- dzieci ze świetlic srodowiskowych;
- wolontariusze;
- Straż miejska w Cieszynie;
- inni dorośli;

KPP Będzin
KPP Tarnowskie Góry

- uczniowie z wszystkich etapów kształcenia;
- harcerze;
- pedagodzy i psycholodzy szkolni;
- nauczyciele i wychowawcy klas;
- pracownicy administracji szkół;
- rodzice;
- pracownicy MOPSu, PCPRu, OPSów;
- Kuratorium Oświaty;
- Fundacja na rzecz dzieci „Miasteczko Śląskie";
- Straż Pożarna;
- Straż Graniczna;
- Huta Cynku;
- osoby doświadczające przemocy, świadkowie przemocy;
- służby działające w obszarze przeciwdziałania przemocy w rodzinie;
- policjanci;
- inni dorośli.

[477] M. Przybysz-Zaremba, A. Kornacka, *Rola policji w ograniczaniu wybranych zachowań ryzykownych młodzieży na przykładzie województwa łódzkiego*, „Społeczeństwo i rodzina" 2015, nr 4, s. 56.
[478] *K. Borzucka-Sitkiewicz, Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży (jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych*), cyt. wyd., s. 8.

Szkolenia i spotkania z rodzicami dotyczyły przede wszystkim identyfikacji ryzykownych zachowań młodzieży, zwłaszcza uzależnień i sposobów ich zapobiegania, zasad postępowania w sytuacji zaobserwowania niepokojących symptomów (tzw. walizka profilaktyczna), szeroko rozumianych zagrożeń (w szkole i poza nią), prawnych konsekwencji narkomanii, przemocy rówieśniczej (także cyberprzemocy) i innych czynów zabronionych oraz możliwości uzyskania wsparcia w instytucjach działających w obszarze pomocy dziecku i rodzinie. W Będzinie przeprowadzano je między innymi w trakcie tzw. wywiadówek szkolnych. Natomiast spotkania z dyrekcją oraz kadrą pedagogiczną koncentrowały się wokół bezpieczeństwa i odpowiedzialności prawnej uczniów, umiejętności rozpoznawania symptomów odurzenia substancjami psychoaktywnymi, a także procedur postępowania w sytuacjach zagrożenia, stwierdzenia demoralizacji ucznia lub popełnienia przez niego czynu karalnego. W powiecie będzińskim na przykład z dyrektorami i nauczycielami omawiano treść art. 208 Kodeksu Karnego, wyjaśniano procedury postępowania w przypadku zaistnienia czynów karalnych oraz wyczerpujących znamiona demoralizacji (między innymi w przypadku ujawnienia na terenie szkoły ucznia będącego pod wpływem alkoholu). Dyrektorów szkół szkolono również pod kątem algorytmów postępowania z uczniami i rodzicami w sytuacji występowania problemów opiekuńczo wychowawczych, a nauczycieli nauczania początkowego - pod kątem przeprowadzania rozmów z dziećmi dotkniętymi przemocą domową i pedofilią[479]. W powiecie tarnogórskim kadrę dydaktyczną oraz rodziców zapoznawano między innymi z odpowiedzialnością karną za przestępstwa popełnione w sieci. Z kolei w powiecie cieszyńskim i wodzisławskim w ramach polsko-czeskiego projektu „Drugstop" edukowano rodziców i nauczycieli w zakresie profilaktyki uzależnień (alkohol, papierosy, dopalacze) i pojawiających się nowych zagrożeń.

6.3. Kwalifikacje i kompetencje zawodowe kadr policyjnych w obszarze profilaktyki społecznej

Inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z podmiotami pozapolicyjnymi, to zadania realizowane przez wszystkie jednostki

[479] *Informacja o stanie bezpieczeństwa i porządku publicznego na terenie powiatu będzińskiego w roku 2017*, Zespół Zarządzania Kryzysowego i Organizacji Służby Wydziału Prewencji Komendy Powiatowej Policji w Będzinie, Będzin 2018, s. 34.

organizacyjne Policji. Różnią się one jednak od siebie stopniem profesjonalizmu czy też poziomem zaangażowania w ich realizację. W tym kontekście „nasuwa się pytanie o kompetencje funkcjonariusza - profilaktyka. Czy każdy policjant może być dobrym profilaktykiem społecznym? Zdecydowanie nie, gdyż wszystko zależy od predyspozycji policjanta (…) Oprócz dobrego przygotowania merytorycznego ogromnie ważne są same cechy osobowościowe funkcjonariusza (…) Niewątpliwe powinna być to osoba łatwo nawiązująca kontakty, kreatywna, otwarta i przedsiębiorcza. Posiadająca dobrą znajomość procesów komunikacji, umiejętność animowania grupy i motywowania jej do aktywności szczególnie w zakresie profilaktyki w szkołach”[480].

Propozycję wystandaryzowanego zakresu zadań policjanta ds. profilaktyki społecznej na poziomie Komend Powiatowych (Miejskich) zawarto w wielokrotnej już wspominanej Koncepcji działań policji w zakresie profilaktyki społecznej na lata 2015-2018 (zob. tamże, s. 16). Zawarto w niej, takie elementy, jak: analiza i diagnoza lokalnych zagrożeń; przygotowanie propozycji przedsięwzięć profilaktycznych i zdefiniowanie partnerów współodpowiedzialnych za ich realizację oraz współpraca z nimi, ocena efektywności zrealizowanych przedsięwzięć przy wsparciu podmiotów pozapolicyjnych; realizacja i koordynowanie przedsięwzięć krajowych i wojewódzkich z zakresu profilaktyki społecznej; współudział w projektowaniu wymaganych ustawowo planów, programów i strategii na rzecz zapobiegania lokalnym zagrożeniom i koordynacja realizacji zadań z zakresu kompetencji Policji; współpraca z mediami w obszarze zagadnień profilaktyki społecznej; współpraca z innymi podmiotami administracji publicznej i organizacjami pozarządowymi; inicjowanie i realizacja działań z zakresu profilaktyki społecznej; nadzór i wsparcie merytoryczne podległych jednostek organizacyjnych oraz lokalne doskonalenie policjantów (w tym dzielnicowych) w zakresie profilaktyki społecznej. Nie zdecydowano się jednak na zdefiniowanie wymaganych na tym stanowisku standardów w obszarze kwalifikacji i kompetencji zawodowych.

Kwalifikacje zawodowe to posiadana wiedza, umiejętności, formalne wykształcenie i doświadczenie (utożsamiane ze stażem pracy zawodowej) niezbędne do wykonywania określonej profesji[481]. Są one nabywane zarówno w szkole, jak i poza nią: są to między innymi ukończone kursy językowe, szkolenia i praktyki zawodowe, znajomość specjalistycznych programów komputerowych czy wykonywanie określonych zadań z danej

[480] P. Dobaj, A. Mazurkiewicz, *Policja a profilaktyka społeczna*, „Policyjne Forum Szkoleniowe” 2018, nr 1, s. 28-29.
[481] *Kompetencje i kwalifikacje - masz czym się pochwalić?*, http://mojepredyspozycje.pl/artykul/kompetencje-i-kwalifikacje-masz-czym-sie-pochwalic.

branży i potwierdzone zazwyczaj stosownymi dokumentami (certyfikatami, dyplomami, świadectwami itp.) Natomiast kompetencje zawodowe to zdolności indywidualne, predyspozycje zawodowe, które również zmieniają się wraz z doświadczeniem oraz rozwojem zawodowym i życiowym człowieka. Należą do nich różnego rodzaju umiejętności, przede wszystkim umiejętność wykorzystywania zdobytych kwalifikacji[482] w sposób zgodny z przyjętymi na danym stanowisku wymogami.

W przypadku powiatów przygranicznych realizację zadań z zakresu profilaktyki społecznej powierzono funkcjonariuszom Jednoosobowych Stanowisk ds. Profilaktyki Społecznej Wydziałów Prewencji. Natomiast w pozostałych - Zespołów ds. Profilaktyki Społecznej, Nieletnich i Patologii (jednakże, jak już wspomniano w Tarnowskich Górach była to faktycznie jedna osoba odpowiedzialna za przedmiotowy zakres czynności). Także w powiatach przygranicznych osoby te same zgłosiły swoją kandydaturę na rzeczone stanowisko. Natomiast w Będzinie i Tarnowskich Górach jego objęcie wynikało także z polecenia przełożonego, bycia jedynym kandydatem lub z rekomendacji współpracowników. Kierowano się przede wszystkim potrzebami społeczności lokalnych, instytucji współpracujących, korzystając z własnej wiedzy i doświadczenia oraz w mniejszym stopniu kierując się poleceniami przełożonego. Skuteczność działań zapobiegawczych wynikała w dużej mierze z umiejętności zdiagnozowania istniejących na terenie powiatu zagrożeń oraz przewidywania przyszłych.

Analiza zebranego materiału pozwala zauważyć, że najwyższymi kwalifikacjami w zakresie wykształcenia dysponowali funkcjonariusze z cieszyńskiej i wodzisławskiej Komendy; ukończone studia magisterskie zarówno z zakresu pedagogiki, jak i prawa oraz samego prawa (w trakcie studiów doktoranckich); natomiast w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego policjanci posiadali wykształcenie wyższe (licencjat z pedagogiki resocjalizacyjnej) oraz średnie (w trakcie studiów pedagogicznych - resocjalizacja) oraz staż pracy równy 12 i 17 lat. Podobnie zatem, jak ich koledzy powyżej (13 i 8 lat) były to osoby z dużym doświadczeniem zawodowym. Inaczej przedstawiała się sytuacji, gdy wzięto pod uwagę staż pracy przy wykonywaniu zadań związanych z profilaktyką społeczną. Tutaj większe doświadczenie posiadali policjanci na jednoosobowych stanowiskach: odpowiednio 3 i 1,5 roku. Tymczasem w Zespołach osoby te bądź dopiero rozpoczynały swą profilaktyczną aktywność, bądź zastępowały osobę nieobecną. Nieocenionym elementem pozostawała zatem wiedza i umiejętności zdobywane na kursach

[482] *Kompetencje zawodowe - czym są i które są najbardziej pożądane?*, https://www.aplikuj.pl/porady-dla-pracownikow/1568/kompetencje-zawodowe-czym-sa-i-ktore-sa-najbardziej-pozadane.

specjalistycznych i w ramach doskonalenia zawodowego[483]. Wszyscy respondenci ukończyli kurs specjalistyczny w zakresie profilaktyki społecznej, na którym poznawali zagadnienia związane z ochroną bezpieczeństwa obywateli i porządku publicznego, komunikacja społeczną, projektowaniem działań profilaktycznych i analizą zagrożeń. W przypadku funkcjonariusza z Cieszyna - także kurs specjalistyczny dla policjantów pełniących funkcję oskarżyciela publicznego i kurs specjalistyczny dla dzielnicowych. Dodatkowo pełnił przez pewien czas funkcję zastępcy rzecznika prasowego. Uczestniczył w konferencjach i szkoleniach, organizowanych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach („Moje Bezpieczne? Dziecko") oraz Metis (cyberprzemoc). Do uczestnictwa w podobnych formach doskonalenia przyznawał się również profilaktyk z jednostki w Wodzisławiu Śląskim i Tarnowskich Górach (zgodnie z harmonogramem szkoleń i kursów Komendy Wojewódzkiej). Każdy z badanych posiadał wcześniejsze doświadczenia w pracy z młodzieżą, chociaż i tutaj zdecydowanie wyróżniali się przedstawiciele Komend przygranicznych. Osoba odpowiedzialna za działalność profilaktyczną w powiecie cieszyńskim zajmowała się nią od momentu wstąpienia do Policji. Jako dzielnicowy obszaru wiejskiego był między innymi pomysłodawcą i organizatorem festynu „Służby Mundurowe Dzieciom" w Kończycach Małych. Otrzymał również tytuł najlepszego dzielnicowego za osiągnięcia w działalności prewencyjnej. Długoletnim doświadczeniem (12 lat) w pracy z młodymi ludźmi dysponował pracownik Wydziału Prewencji wodzisławskiej Komendy - jako pomysłodawca Międzynarodowego Turnieju Bokserskiego „Boxing Day", a także trener w klubie *Boxing Odra*. W pozostałych przypadkach doświadczenie prezentowało się nieco skromniej i dotyczyło realizacji programu profilaktycznego „Uzależnij się od sportu" dla miasta Radzionków oraz prowadzenia innych zajęć o charakterze profilaktycznym poza godzinami służby i zastępstwa oficera prasowego Komendy Powiatowej Policji w Będzinie.

Jako, że dopiero połączenie kwalifikacji i kompetencji zawodowych skutkuje właściwym wypełnianiem obowiązków zawodowych, w dalszej kolejności zapytano badanych posiadane przez nich w kompetencje w zawodzie przydatne w codziennej służbie. Konstruując ich listę oparto się na podziale Grzegorza Filipowicza[484], mając na uwadze, że w ujęciu tego autora zapewniają one wykonanie pracy na właściwym, ale niekoniecznie najwyższym poziomie. Zmodyfikowany na potrzeby badania spis uwzględniał podział na:

[483] P. Dobaj, A. Mazurkiewicz, *Policja a profilaktyka społeczna*, cyt. wyd., s. 28.
[484] Zob. G. Filipowicz, *Zarządzanie kompetencjami zawodowymi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.

1. kompetencje osobiste (dążenie do rezultatów, elastyczność myślenia, gotowość do uczenia się, kreatywność, myślenie analityczne, organizacja pracy własnej, otwartość na zmiany, podejmowanie decyzji, radzenie sobie ze stresem, rozwiązywanie problemów, rozwój zawodowy, samodzielność, zarządzanie czasem);
2. społeczne (autoprezentacja, dzielenie się wiedzą i doświadczeniem, identyfikacja z „firmą", komunikatywność, kultura osobista, umiejętność negocjowania, otwartość na inne kultury, znajomość i stosowanie procedur, współpraca w zespole, wywieranie pozytywnego wpływu);
3. menedżerskie (budowanie zespołów, delegowanie zadań, motywowanie innych, organizowanie i planowanie pracy innych, rozwiązywanie konfliktów, zarządzanie informacjami, nowością i zarządzanie projektami);
4. specjalistyczno-techniczne (analiza i opracowanie tekstów prawnych, analiza uzyskanych informacji, zarządzanie budżetem, diagnozowanie „klienta", dyspozycyjność, ewaluacja projektów, znajomość języków obcych, planowanie i organizacja inicjatyw profilaktycznych, prowadzenie szkoleń i wykładów, organizacja pracy własnej).

Respondenci uznali, że posiadają wszystkie wyżej wymienione (z wyjątkiem ewaluacji projektów i znajomości języków obcych), w toku codziennej służby wykorzystując najczęściej te związane z gotowością do uczenia się, kreatywnością, kulturą osobistą, dzieleniem się wiedzą, komunikatywnością i autoprezentacją, prowadzeniem szkoleń i wykładów, rozwiązywaniem konfliktów, dyspozycyjnością, organizacją pracy własnej i samodyscypliną. Pomimo tego pojawianie się coraz to nowszych zagrożeń wymaga ciągłego doskonalenia i dostosowywania już posiadanych umiejętności do dynamicznie zmieniających się uwarunkowań i oczekiwań społecznych. Należy podkreślić, że zarówno „kreatywność", jak i „komunikatywność" były jednymi z najczęściej wybieranych odpowiedzi przez ankietowanych uczniów w związku z pytaniem o cechy policjanta prowadzącego zajęcia profilaktyczne z młodzieżą.

Uwzględniając propozycję standaryzacji zawartą w Koncepcji zapytano ich o ewaluację pracy własnej w zakresie prowadzonych działań z zakresu profilaktyki. Prowadził ją funkcjonariusz z KPP w Tarnowskich Górach w związku z realizacją zadań poza służbą w Policji (metodyka i organizacja prowadzonych zajęć). Jej elementy można było również odnaleźć w działaniach pozostałych respondentów: na przykład w rozmowach z dyrektorami szkół i nauczycielami na temat efektów spotkań z młodzieżą, zadowoleniem jej samej, kontynuacją współpracy ze szkołami, kolejnymi zaproszeniami do placówek oświatowych,

czy też w bieżącej analizie zagrożeń i dopasowywaniem do niej tematów szkoleń. To ostatnie uwidoczniło się zwłaszcza po ostatnich wydarzeniach związanych z naruszeniem bezpieczeństwa w szkołach, na przykład Komenda Powiatowa w Cieszynie oferowała szkolenia związane z wtargnięciem uzbrojonego napastnika do placówki oświatowej lub innego miejsca publicznego (chociaż takie działania już wcześniej podejmowały i inne jednostki np. Będzin).

Żadna z Komend nie prowadzała własnego autorskiego programu profilaktycznego, uczestniczyły natomiast w programach Komendy Głównej Policji, podmiotów administracji rządowej i samorządowej, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń oraz innych instytucji. Inicjatywy na rzecz zapobiegania demoralizacji, zachowaniom ryzykownym i przestępczym młodego pokolenia służyły realizacji celów wyznaczonych w ramach priorytetowych obszarów profilaktyki zagrożeń: bezpieczeństwa w ruchu drogowym, narkotyków, dopalaczy, środków odurzających, cyberzagrożeń, bezpieczeństwa w miejscach publicznych i w miejscu zamieszkania, bezpieczeństwa dzieci i młodzieży - edukacji dla bezpieczeństwa oraz przemocy w rodzinie. Nie przeprowadzano jednak ich analizy pod kątem efektywności zastosowanych strategii edukacyjnych ani nie doszukiwano się podstaw teoretycznych, czego niejako oczekiwano po osobach z wykształceniem pedagogicznym. Wynikało to zapewne pospołu z braku narzędzi do oceny skuteczności i monitorowania wykonywanych działań, nieefektywnego systemu motywacyjnego, jak i z obciążenia innymi obowiązkami i wynikającym z tego brakiem czasu. Pewnego rodzaju niedosyt wzbudzała jakość dokumentów sprawozdawczych, zwłaszcza brak wyszczególniania konkretnej kategorii wiekowej uczniów w szkołach podstawowych oraz rozbieżności w nazewnictwie programów. Zasadniczo jednak spełniała ona kryteria zawarte w zarządzeniach Komendy Głównej Policji.

Można jednak założyć, że pomimo tych uwag, wszyscy pełniący służbę w komórkach organizacyjnych odpowiedzialnych za działalność zapobiegawczą posiadali niezbędne kwalifikacje i kompetencje w zawodzie przydatne w pracy na stanowisku specjalisty ds. profilaktyki społecznej oraz potrafili je wykorzystać w trakcie codziennej pracy z młodzieżą szkolną. Opracowując przedsięwzięcia profilaktyczne starali się dostosowywać metody i treści programowe do fazy rozwojowej uczniów, możliwości intelektualnych, poznawczych i społecznych młodzieży oraz stopnia zagrożenia demoralizacją i zachowaniami ryzykownymi. Najlepiej w tym względzie wypadli przedstawiciele Komend przygranicznych, chętnie dzieląc się swoją wiedzą i doświadczeniem w tym zakresie.

Rozdział 7 Współpraca Policji z innymi podmiotami w zakresie realizacji działań profilaktycznych w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego

„Spustoszenie, jakie w życiu i umysłach mieszkańców naszego województwa czynią społeczne patologie, przestępczość i przejawiająca się w wielu postaciach demoralizacja, nie pozwalają milczeć i biernie spoglądać na zagrażające nam zło”[485]. W związku z tym projektowanie przedsięwzięć profilaktycznych staje się udziałem nie tylko administracji centralnej, ale również wielu innych podmiotów zlokalizowanych na poziomie lokalnym. Jak zauważa przy tym A. Radziewicz-Winnicki, jeśli tendencje tkwiące w człowieku natrafiają na sprzyjające okoliczności o charakterze społeczno-historycznym, wówczas można mówić o działaniu nakierowanym na kształtowanie danej rzeczywistości społecznej[486]. Ważnym elementem tego systemu jest działalność Policji i jej nowa koncepcja współpracy ze społeczeństwem *(community policing).*

7.1. Instytucje współpracujące z Policją w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych

Zachowania ryzykowne młodzieży są pochodną wielu czynników o charakterze osobowościowym, społeczno-kulturowym, prawnym czy też ekonomiczno-gospodarczym. Ostatni raport z 2017 roku za problemy społeczne występujące w województwie śląskim w największej skali oraz mniejszej, ale o znaczących skutkach dla poszczególnych osób, rodzin lub też całych zbiorowości, uznał: bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego, przemoc w rodzinie, rozwody, alkoholizm, narkomania, bezrobocie, ubóstwo, przestępczość, migracje i bezdomność, niesamodzielność spowodowana chorobą, niepełnosprawnością lub zaawansowanym wiekiem i demograficzne starzenie się ludności[487]. Wiele z nich staje się udziałem młodego pokolenia, żyjącego zwłaszcza w rodzinach zdezorganizowanych i niewydolnych wychowawczo. W konsekwencji pojawiają się pierwsze symptomy społecznego niedostosowania: zaburzenie emocjonalne, trudności wychowawcze w środowisku szkolnym, zachowania buntownicze, agresywne, konfliktowe czy też negowanie ustanowionych przepisów prawa, obyczajów,

[485] *Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2008-2020*, Załącznik do uchwały nr II/47/3/2006 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 24 kwietnia 2006 roku, Katowice 2006, s. 302.
[486] A. Radziewicz-Winnicki, *Idea społeczeństwa obywatelskiego a stymulowanie aktywności, wsparcia i samopomocy w środowisku lokalnym* (w:) *Pomoc społeczna. Teoria i praktyka*, Tom 1, K. Marzec-Holka (red), Akademia Bydgoska im Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2003, s. 25.
[487] *Diagnoza i monitoring wybranych problemów społecznych w województwie śląskim - edycja 2017*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2018, s. 3.

norm i wartości kulturowych[488]. Różnorodność problemów leżących u podstawy tych zachowań sprawia, że jedna instytucja nie ma możliwości wyeliminowania lub przynajmniej ograniczenia ich wszystkich. Ich zapobieganie wymaga zatem efektywnej współpracy Policji i wielu instytucji działających na rzecz szeroko rozumianej poprawy bezpieczeństwa i porządku publicznego. Prowadząc działania profilaktyczne nakierowane na młodzież Komendy Powiatowe Policji współpracowały między innymi z administracją rządową („Bezpieczna+"), władzami samorządowymi, placówkami oświatowo-wychowawczymi, z organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami, instytucjami kultury (biblioteki, ośrodki kultury), z mediami (redakcje prasowe, portale społecznościowe), z Kościołami i organizacjami kościelnymi (archidiecezje, parafie, Caritas) oraz z innymi podmiotami, takimi jak banki czy towarzystwa ubezpieczeniowe. Przy czym poziom tej współpracy bywał zróżnicowany: od obowiązkowej, wynikającej z regulacji ustawowych i rozporządzeń, po dobrowolne zawierane porozumienia..

O ogólnych zasadach kontaktów Policji ze szkołami wspomniano już w kontekście adresatów działań profilaktycznych. W tym postanowiono natomiast przybliżyć zasady współpracy prewencyjnej w poszczególnych powiatach. Należy przy tym pamiętać, że nie ma ona charakteru obligatoryjnego. Ustawowy obowiązek powiadomienia dotyczy bowiem konieczności powiadomienia o popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego ściganego z urzędu oraz demoralizacji, jeśli jeżeli rodzice odmawiają współpracy lub nie stawiają się do szkoły, a z wiarygodnych źródeł napływają kolejne informacje lub jeśli szkoła wykorzystała wszystkie dostępne jej środki oddziaływań wychowawczych, a ich zastosowanie nie przynosi oczekiwanych rezultatów[489]. Pewnego rodzaju podstawą współdziałania mogła być natomiast Ustawa o systemie oświaty[490], zapewniająca wychowanie wzmacniane i uzupełniane przez działania z zakresu profilaktyki problemów dzieci i młodzieży. Poza tym, jak już wspomniano, do współpracy ze szkołą zobowiązany jest także dzielnicowy, w rejonie którego znajduje się szkoła.

W powiatach przygranicznych działalność profilaktyczną prowadzono na wszystkich etapach kształcenia: poczynając od przedszkoli po uczelnie wyższe. Częstotliwość tej współpracy była bardzo duża: spotkania z uczniami odbywały się praktycznie codziennie (KPP w Cieszynie) lub 3 do 5 razy tygodniowo. Współpraca obejmowała także spotkania

[488]T. Szlendak, *Rodzina*, *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, tom 2, s. 312-313.
[489] *Procedury dla nauczycieli*, http://wprewencji.policja.waw.pl/wp/profilaktyka-spoleczna/dla-nauczycieli/poradnik-dla-pedagogow/43542,Poradnik-dla-Pedagogow-dotyczacy-wspolpracy-Policji-z-placowkami-oswiatowymi.html.
[490] *Ustawa o systemie oświaty*, cyt. wyd., art. 1, pkt.3.

dyrektorów, nauczycieli, pedagogów i psychologów z zaproszonymi policyjnymi specjalistami ds. profilaktyki, nieletnich i patologii lub dzielnicowymi (szkoły podstawowe). Policjanci uczestniczyli również w radach pedagogicznych oraz w tzw. wywiadówkach, a także udział w różnego rodzaju piknikach i festynach szkolnych. Inicjatorami były najczęściej szkoły, które telefonicznie i pisemnie kontaktowały się z funkcjonariuszami na stanowiskach profilaktyków społecznych. Swoją ofertę bezpłatnych szkoleń z zakresu szeroko rozumianych zagrożeń dla młodzieży, grona pedagogicznego, pracowników administracji oraz uczniów prezentował profilaktyk z Cieszyna. Dużym zainteresowaniem ze strony dyrekcji szkół, uczniów, jak i nauczycieli z powiatu cieszyńskiego cieszył się wspólny projekt Policji i siatkarek Z Bieska-Białej akcentujący bezpieczne i kulturalne uczestnictwo w imprezach masowych.

Fot. 3. i Fot. 4 Walizka profilaktyczna przeznaczona do edukowania rodziców i grona pedagogicznego z zakresu profilaktyki uzależnień. Własność KPP Cieszyn.

Źródło: fotografia własna.

Podobnie kształtowała się sytuacja w pozostałych powiatach, gdzie prowadzono działania na terenie szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych (poza współpracą ze szkołami wyższymi - Będzin). Częstotliwość współpracy również określono mianem *bardzo dużej*. Rozpoczynała się ona zazwyczaj bądź z inicjatywy szkoły, która *realizowała na swoim terenie działania profilaktyczne w różnych obszarach określonych przez pedagoga*, z inicjatywy profilaktyka (*sam szukam*) lub z odgórnego polecenia. Oprócz tradycyjnych spotkań w szkołach było to konkursy kreatywne, festyny, pikniki itp. Dodatkowo funkcjonariusze z będzińskiej Komendy współpracowali z kuratorami zawodowymi Wydziału Rodzinnego i Nieletnich Sądu Rejonowego w Będzinie, a owocem tej współpracy był wspólny udział w spotkaniach z rodzicami, odbywającymi się w szkołach.

„Podejmowanie działań wzajemnie zgodnych i uzupełniających się oraz mających pozytywne znaczenie z punktu widzenia ich wpływu na osiąganie celów[491]" dotyczyło również władz samorządowych, gdyż to gmina i powiat jako najniższe szczeble samorządu w swym zakresie dbają o utrzymanie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, natomiast województwo dba o bezpieczeństwo publiczne[492]. To współdziałanie Policji dotyczyło między innymi obszarów zdefiniowanych przez B. Hołysta: rozpoznawania stanu zagrożenia i sytuacji w danym rejonie, ścisłej współpracy z administracją samorządową, informowania o faktycznym stanie zagrożenia i porównywania go z odczuciami społecznymi, organizowania działań zapobiegawczych i doradzania w zakresie rozwiązań organizacyjno-technicznych zwiększających stopień bezpieczeństwa czy też budowania klimatu społecznego zainteresowania wokół problematyki współpracy z mediami na rzecz kształtowania polityki informacyjnej w zakresie bezpieczeństwa sytuacyjnego[493].

W Będzinie na przykład współpraca Policji ze Starostwem Powiatowym, Urzędami Miast i Gmin w obszarze profilaktyki społecznej dotyczyła aktualizowania map zagrożeń stanu bezpieczeństwa powiatu będzińskiego, organizacji festynów (np. „Dzień dla Rodziny"), pomocy rodzinom z problemami alkoholowymi (wraz z Miejską Komisją Rozwiązywania Problemów Alkoholowych), finansowania służb dodatkowych, nastawionych na uświadamianie osobom przebywającym na wodą związanych z tym zagrożeń i sposobów reagowania. W ramach działań prewencyjnych kontrolowano również sklepy pod katem sprzedaży alkoholu i materiałów pirotechnicznych osobom niepełnoletnim. Działając na rzecz zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich współpracowano również z Poradnią Psychologiczno-Pedagogiczną w Będzinie przy organizacji konkursu plastycznego adresowanego do uczniów ze szkół podstawowych pn. „PrzeGRAĆ życie-zagrożenia związane z nadmiernym korzystaniem z komputera, Internetu i gier komputerowych".

Natomiast w powiecie cieszyńskim współpracowano ze Strażą Miejską, której wyznaczono „rolę wspomagającą Policję w walce z przestępczością pospolitą, zakłóceniami porządku publicznego i spokoju oraz patologiami społecznymi takimi jak alkoholizm czy narkomania"[494]. Podjęte przez strażników miejskich interwencje wobec osób niepełnoletnich dotyczyły przede wszystkim spożywania alkoholu, niszczenia mienia czy też palenia papierosów w miejscach publicznych. Jednocześnie w uzasadnionych przypadkach

[491] L. Lichtarski, Współdziałanie gospodarcze przedsiębiorstw PWE, Warszawa 1992, s. 13.
[492] K. Sienkiewicz-Małyjurek, Z.T. Niczyporuk, *Bezpieczeństwo publiczne. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010 s. 32.
[493] B. Hołyst, *Kryminologia*, Lexis Nexis, cyt. wyd., s. 1472-1473.
[494] B. Bonisławska, *Zadania administracji samorządowej w zakresie bezpieczeństwa lokalnego*, „Zeszyty Naukowe WSEI seria: ADMINISTRACJA" 2012, nr 2, s. 245.

powiadamiano Wydział Prewencji cieszyńskiej Komendy[495]. Jego funkcjonariusze współpracowali również z przedstawicielami zakładu karnego i Radą Sportu w Cieszynie przy organizacji turnieju profilaktycznego pt. ,,Sportowy tryb życia- bez narkotyków i przemocy"- Mini Mundial, którego zasadniczym celem było „zwrócenie uwagi na aktualnie pojawiające się problemy z niewłaściwymi zachowaniami młodzieży szkolnej, która coraz częściej sięga po alkohol i narkotyki" oraz wyrabianie w niej nawyków przestrzegania przepisów prawa[496]".

Wraz z Miejskim Ośrodkiem Pomocy Społecznej w Cieszynie prowadzili w szkołach średnich kampanię dotyczącą stanowczego reagowania na nietrzeźwych kierujących oraz wyeliminowanie patologicznych zachowań na drodze.

We współpracy z Caritas Diecezji Bielsko-Żywieckiej (w ramach akcji „Świeć przykładem!) i parafiami katolickimi oraz firmą ubezpieczeniową edukowali podczas nabożeństw wiernych o zasadach bezpiecznego poruszania się na drodze oraz rozdawali (także dzieciom i młodzieży) elementy odblaskowe. Natomiast w ramach akcji „Bezpieczne wakacje", wraz z pracownikami stacji sanitarno-epidemiologicznej w Cieszynie oprócz zagadnień związanych z bezpieczeństwem w ruchu drogowym oraz kąpielą w miejscach niestrzeżonych, przekazywali wiedzę o sposobach postępowania w sytuacjach kryzysowych.

Natomiast w przypadku Komendy Powiatowej Policji w Tarnowskich Górach, współpraca z władzami samorządowymi w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży opierała się między innymi o Urząd Miasta Tarnowskie Góry, Urząd Miasta Kalety, Urząd Miasta Miasteczko Śląskie, Urząd Gminy Zbrosławice, Urząd Gminy Twaróg, i Starostwo Powiatowe, a dotyczyła szeroko rozumianego bezpieczeństwa w życiu codziennym oraz podczas wakacji i ferii i często obejmowała wsparcie rzeczowe - plecaki, albumy, elementy odblaskowe, skarbonki, przybory papiernicze, smycze, ulotki, ołówki itp.

We współpracy z Powiatową Stacją Sanitarno-Epidemiologiczną z Bytomia promowano programy o charakterze edukacyjnym oraz informacyjnym ukierunkowane na przeciwdziałanie zażywaniu dopalaczy, a więc działanie wynikające z wynikające z obszaru 2 Koncepcji - „Narkotyki, dopalacze i środki odurzające", Natomiast pracownikami Stowarzyszenia Pomocy Osobom Uzależnionym i Ich Bliskim FALOCHRON realizowano wśród uczniów ze szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych profilaktykę

[495] *Informacja w sprawie bezpieczeństwa i porządku publicznego w Cieszynie za 2017 rok*, file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Pulpit/7.%20Informacja_%20bepiecze%C5%84stwo%20(1).pdf, s. 6.

[496] *Bezpieczne wakacje i sportowy tryb życia- bez narkotyków i przemocy*, http://www.cieszyn.slaska.policja.gov.pl/ka6/informacje/wiadomosci/235895,Sportowy-tryb-zycia-bez-narkotykow-i-przemocy.html.

związaną z przestępczością w sieci. Partnerem w ramach współpracy Policji ze stowarzyszeniami na płaszczenie profilaktyki społecznej był również Polski Związek Motorowy - Oddział Tarnogórski, Towarzystwo Sportowe Gwarek, związek Harcerstwa Polskiego (oddział w Tarnowskich Górach) czy Klub Abstynentów JUTRZENKA w Tarnowskich Górach. Do wspólnych działań na rzecz bezpieczeństwa dzieci i młodzieży zaproszono również inne podmioty, miedzy innymi: Centrum Edukacji Ekonomiczno - Handlowej w Tarnowskich Górach, Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii w Wojsce, Poradnię Pedagogiczno-Psychologiczną w Tarnowskich Górach, Tarnogórskie Centrum Kultury- filia w Reptach Śląskich i filia w Lasowicach, Centrum Rozwoju Dziecka „Bystry Maluszek" w Tarnowskich Górach, Wielospecjalistyczny Szpital Powiatowy w Tarnowskich Górach (Odział Pediatryczny), PCPR w Tarnowskich Górach, Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Tarnowskich Górach, Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Krupskim Młynie, Prokuratura Rejonowa w Tarnowskich Górach, Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Tarnowskich Górach, Bibliotekę Miejską w Bobrownikach Śląskich, Agencja Inicjatyw Gospodarczych S. A., Hala Sportowa, Park Wodny i Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Kaletach.

W Wodzisławiu Śląskim w ramach przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym młodzieży podejmowano wspólne działania między innymi z Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie, Urzędem Miasta Wodzisław Śląski i Starostwem Powiatowe w Wodzisławiu Śląskim i Powiatowym Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego. To także udział (podobnie jak i pozostałych jednostek Policji) w kampanii „Narkotyki i dopalacze zabijają" organizowanej przez MSWiA w ramach „Programu ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań Razem Bezpieczniej im. Władysława Stasiaka" informującej o negatywnych konsekwencjach wynikających z eksperymentowania z tzw. nowymi środkami psychoaktywnymi.

Jak wynika z powyższych rozważań, Policja nie jest jedyną instytucja odpowiedzialną za profilaktykę zagrożeń rozwojowych młodzieży. Podejmowane w tym obszarze działania wymagają współpracy z wieloma partnerami, nie tylko ze szkołą, z rodzicami, sądami rodzinnymi ośrodkami pomocy społecznej, poradniami psychologiczno-pedagogicznymi czy strażami miejskimi. Mają one zarówno charakter obligatoryjny, jak i są rezultatem dobrowolnie zawartych porozumień z organizacjami społecznymi, fundacjami i innymi podmiotami zatroskanymi losami młodego pokolenia. Właśnie dlatego „organy administracji publicznej razem muszą współdziałać tworząc strategię, która pomoże pedagogom, wychowawcom, rodzicom, administracji publicznej, policji oraz innym instytucjom

i organizacjom działającym na rzecz zapobiegania i zwalczania przestępczości oraz aspołecznych zachowań, w tworzeniu coraz lepszych rozwiązań, zwiększających poziom bezpieczeństwa”[497].

7.2. Czynniki sprzyjające i utrudniające prowadzenie wspólnych przedsięwzięć profilaktycznych

Realizacja zadań wynikających Koncepcji Profilaktyki Społecznej wymusza niejako współpracę Policji z różnymi instytucjami publicznymi i organizacjami społecznymi działającymi w podmiotowym obszarze. Niemniej, jak wskazują wyniki przeprowadzonych badań (zob. Wykres 10.) uczniowie jako osobę najczęściej prowadzącą zajęcia profilaktyczne wskazywali policjanta. Szczególnie wysoki odsetek odpowiedzi zaobserwowano w powiatach przygranicznych (65,5%)., a więc niemal o połowę więcej (30,3%) niż w pozostałych powiatach.

Wykres 10. Osoby prowadzące zajęcia profilaktyczne z młodzieżą w szkołach

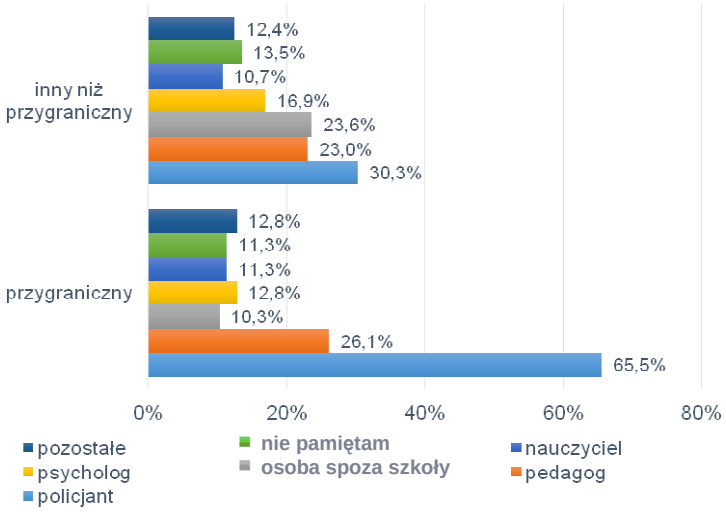

Źródło: badanie własne.

Na drugim miejscu znalazł się pedagog szkolny (odpowiednio 26,1% i 23,0%), co potwierdza szczególne znaczenie współpracy tych dwóch instytucji. Ich kontakt opiera się zarówno na formalnych przesłankach w postaci przepisów prawnych, jak i na interakcjach międzyludzkich. Tym bardziej, że jak zauważył funkcjonariusz z Komendy Powiatowej Policji w Tarnowskich Górach, *odpowiedni człowiek na stanowisku pedagoga* ułatwiał współpracę w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży. To właśnie pedagog miał duże szanse zaobserwować pierwsze symptomy zachowań problemowych swoich

[497] *Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020*, cyt. wyd., s. 302-303.

uczniów. Nierzadko (zwłaszcza w mniejszych szkołach) dysponował wiedzą nie tylko o nich samych, ale także o ich środowisku rodzinnym, stanowiąc tym samym potencjalne źródło wiedzy. Nie zawsze jednak byli skłonni do dzielenia się pozyskanymi informacji. Wynikało to zarówno z kwestii etycznych, obawy o reakcję rodziców (nazywanych często „roszczeniowymi"), jak i z troski o opinię placówki, którą reprezentowali. Nauczyciele nie zawsze też dysponowali wiedzą dotyczącą właściwego postępowania w sytuacji kryzysowej. W związku z tym z jednej strony nie zgłaszano Policji pewnych przypadków naruszenia prawa, uznając to za zbędne. Z drugiej natomiast, incydentalnie „doszukiwano się powiązań niektórych zachowań będących następstwem zwyczajnej nieostrożności, niedojrzałości lub nieszczęśliwego wypadku z demoralizacją w pojęciu potocznym[498]".

W większości przypadków współpracy ze szkołami, nie napotykano na większe problemy. Na przykład w Wodzisławiu Śląskim wynikało to zapewne po części z osoby na stanowisku profilaktyka społecznego - cieszącej się autorytetem, powszechnie znanej z działalności na rzecz młodzieży oraz posiadającej ważną umiejętność komunikowania się z osobami z różnych kategorii wiekowych. Także w sąsiednim powiecie dużą rolę odgrywała wspomniana umiejętność komunikacji, w tym słuchania rozmówcy oraz podkreślano znaczenie autorytetu, doświadczenia i wiedzy osoby w kształtowaniu pozytywnych relacji partnerskich. Formalne zwrócenie się z pismem skutkowało zwykle zawężonym zakresem współpracy, natomiast jak podkreślał jeden z funkcjonariuszy, „należało doprowadzić swoją osobą i zachowaniem do tego, by osoba z która przeprowadzało się rozmowę, udzieliła w sposób spontaniczny interesujących mnie informacji".

Współpracę ułatwiał również stosowny budżet oraz zakup „gadżetów" przez partnerów, na przykład odblasków. Tym samym w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego za czynnik utrudniający współpracę uznano brak wsparcia ze strony Urzędu Miasta, zwłaszcza gdy urzędnicy nie byli nią bezpośrednio zainteresowani, podkreślając, że nie leży to w zakresie ich obowiązków. Na współpracę wpływa również fakt biurokratyzacji tej służby i związane z tym utrudnienia w dostępie do niektórych informacji. Wprowadzenie nowego Rozporządzenia o ochronie danych osobowych wprowadziło dodatkowo pewne zaniepokojenie - instytucje obawiały się kar dyscyplinarnych i finansowych.

[498] B.Czarnecka-Dzialuk, K. Drapała, *Kontrowersje wokół reagowania na przejawy demoralizacji nieletnich. Opinie praktyków* (w:) M. Mozgawa (red.)„PRAWO W DZIAŁANIU. SPRAWY KARNE**",** Wolters Kluwer, Warszawa 2015, nr 23, s. 342.

Inny problem stanowiło obciążenie dodatkowymi zadaniami z uwagi na braki kadrowe w Policji i wynikający z tego powodu ciągły pośpiech. Było to również spowodowane licznymi rotacjami wewnątrz struktur policyjnych, co skutkowało brakiem specjalizacji w danej dziadzienie. Ponadto zdarzało się, że w ramach awansu przenoszono na inne stanowiska dzielnicowych dysponujących wiedzą (zgromadzoną nierzadko przez kilka lat służby) o niepożądanych zjawiskach w podległym mu dotychczas rejonie oraz posiadających cenne kontakty, zwłaszcza o charakterze nieformalnym.

Jednakże najczęściej podnoszoną przeszkodę w podejmowaniu wspólnych działań na rzecz zapobiegania zachowaniom ryzykownym, demoralizacji i czynom karalnym młodego pokolenia stanowiła kwestia partycypacji w kosztach oraz niewystarczające zaplecze logistyczne. Jak już bowiem wspomniano, nie przewidziano możliwości finansowania działań profilaktycznych z budżetu Policji, zatem środki są pozyskiwane w głównej mierze od sponsorów: samorządów lokalnych, fundacji i stowarzyszeń oraz organizacji pozarządowych.

Odwołując się do zakresu poczynionych analiz, zarówno w powiatach przygranicznych, jak i w pozostałych policjanci realizowali działania z obszaru profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży we współpracy z wieloma podmiotami pozapolicyjnymi. Do najważniejszych partnerów w tym zakresie zaliczono placówki oświatowo-wychowawcze, a konkretniej grono pedagogiczne, kadrę kierowniczą oraz rodziców. Ponadto współpracowano z organami administracji publicznej, a także z organizacjami społecznymi (stowarzyszeniami i fundacjami) oraz lokalną społecznością. Ważnym partnerem pozostawała sama młodzież szkolna, która próbowano włączać w lokalne inicjatywy na rzecz podniesienia poziomu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Nierzadko napotykano przy tym na utrudnienia, głównie o charakterze finansowym. Jednak w wielu przypadkach kontakt o charakterze obligatoryjnym przekształcał się w dobrowolny, co wynikało z pozytywnych relacji osobistych współpracujących stron. W powiatach przygranicznych częstym elementem ułatwiającym wykonywanie obowiązków była wiedza wsparta doświadczeniem zawodowym. Natomiast w pozostałych powiatach te braki rekompensowano entuzjazmem i determinacją. Nie sposób jednak nie zauważyć, że zachowania podejmowane przez młodzież są efektem całego splotu czynników o różnym charakterze. Zatem i profilaktyka wymaga kompleksowego podejścia przejawiającego się w stałej, konsekwentnej współpracy wszystkich podmiotów działających na rzecz młodego pokolenia.

Rozdział 8. Czynniki różnicujące opinie uczniów o zachowaniach ryzykownych przejawianych przez młodzież szkolną w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego

Podejmowane w obszarze profilaktyki społecznej działania coraz częściej uwzględniają głos młodych ludzi, zgodnie z filozofią „nic o nas bez nas". W niniejszym rozdziel postanowiono zatem zapytać ją o rodzaje zachowań ryzykownych, których doświadczyła osobiście lub zaobserwowała wśród rówieśników. Zastanawiano się również nad możliwymi motywami tej źle ukierunkowanej aktywności, dociekano źródeł wiedzy, oraz pytano o znajomość konsekwencji popełnianych czynów.

8.1. Podejmowanie zachowań ryzykownych przez badanych uczniów i ich rówieśników z uwzględnieniem czynników różnicujących

Młodzież wkraczająca w okres adolescencji, to szczególna kategoria odbiorców działań profilaktycznych uważająca się z jednej strony za dorosłych, a przy tym niepewna, zdezorientowana i poszukująca wsparcia. Wielu młodych ludzi nie potrafi się w nim odnaleźć w współczesnym świecie i czuje się przez to wyobcowana ze środowiska lokalnego[499]. Coraz częściej podejmują ryzykowne zachowania, które obarczone są ryzykiem negatywnych skutków, zarówno dla zdrowia fizycznego i psychicznego jednostki, jak i dla jej otoczenia społecznego[500]. Do najczęściej popełnianych należą te związane ze stosowanie substancji psychoaktywnych, z różnymi rodzajami agresji i przemocy (w tym w formie elektronicznej), ze sferą seksualności, a także czyny o charakterze chuligańskim i noszące znamiona wandalizmu.

Na etapie konceptualizacji badań założono, że zachowania ryzykowne przejawiane przez młodzież są związane z sytuacją społeczno-ekonomiczną środowiska lokalnego oraz położeniem powiatu. Założono również, że przygraniczne położenie powiatu przyczynia się do podejmowania przez młodzież szkolną ryzykownych zachowań związanych z naruszeniem Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (z uwagi na liberalizację przepisów prawa w Republice Czeskiej). Natomiast w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego

[499] *Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2008-2020,* Załącznik do uchwały nr II/47/3/2006 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 24 kwietnia 2006 roku, Katowice 2006, s. 216.
[500] J. Brągiel, B. Górnicka (red. nauk.), *Rodzicielstwo w kontekście współczesnych przemian społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2012, s. 321.

dominują zachowania ryzykowne związane z agresją oraz popełnianiem czynów karalnych: chuligaństwem i wandalizmem, z rozbojami oraz kradzieżami.

Szczegółowe wyniki przedstawiono w poniższych podrozdziałach.

8.1.1. Podejmowanie zachowań ryzykownych przez badanych uczniów i ich rówieśników z uwzględnieniem powiatu zamieszkania

Główną zmienną niezależną wyróżniono położenie powiatu, zatem zostaną przedstawione wyniki badań z uwzględnieniem położenia powiatu przy granicy i wewnątrz województwa śląskiego. Zachowania ryzykowne podzielono na cztery grupy: 1. zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby, 2. zachowania badanych uczniów narażające ich zdrowie, 3. zachowania złośliwe oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT), 4. zachowania zakłócające porządek.

Weryfikację występowania zależności przeprowadzono przy wykorzystaniu testu chi-kwadrat. Przyjęto poziom istotności $p = 0{,}05$. Oznacza to, iż wyniki $p < 0{,}05$ wskazują na występowanie istotnych zależności pomiędzy badanymi zmiennymi. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 9. Zachowanie ryzykowne podejmowane przez badanych uczniów w wybranych powiatach

			Powiat		Wynik testu
			przygraniczny	inny niż przygraniczny	
Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby	Nigdy	N	247	233	$\chi^2 = 10{,}143$ $df = 4$ $p = 0{,}038$
		%	91,8%	84,4%	
	Rzadko	N	16	34	
		%	5,9%	12,3%	
	Czasami	N	2	3	
		%	0,7%	1,1%	
	Często	N	4	3	
		%	1,5%	1,1%	
	bardzo często	N	0	3	
		%	0,0%	1,1%	
Zachowania narażające zdrowie osób je wykonujących	Nigdy	N	197	182	$\chi^2 = 10{,}515$ $df = 3$ $p = 0{,}015$
		%	73,2%	65,9%	
	Rzadko	N	42	70	
		%	15,6%	25,4%	
	Czasami	N	28	19	
		%	10,4%	6,9%	
	Często	N	2	5	

			Powiat		
		%	0,7%	1,8%	
Zachowania złośliwe oraz związane z związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT)	nigdy	N	54	33	$\chi^2 = 16,492$ $df = 4$ $p = 0,002$
		%	20,1%	12,0%	
	rzadko	N	130	121	
		%	48,3%	43,8%	
	czasami	N	68	86	
		%	25,3%	31,2%	
	często	N	17	31	
		%	6,3%	11,2%	
	bardzo często	N	0	5	
		%	0,0%	1,8%	
Zachowania zakłócające porządek publiczny	nigdy	N	178	157	$\chi^2 = 8,964$ $df = 4$ $p = 0,062$
		%	66,2%	56,9%	
	rzadko	N	73	84	
		%	27,1%	30,4%	
	czasami	N	14	24	
		%	5,2%	8,7%	
	często	N	4	8	
		%	1,5%	2,9%	
	bardzo często	N	0	3	
		%	0,0%	1,1%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna.

Źródło: badania własne**.**

Uzyskane wyniki badań pozwalają potwierdzić zakładaną hipotezę. W badanych powiatach występuje zależność pomiędzy miejscem zamieszkania badanych uczniów - w powiecie przygranicznym lub w powiecie położonym wewnątrz województwa śląskiego - a rodzajem przejawianych zachowań ryzykownych. Poniżej zostaną przedstawione szczegółowe wyniki badań.

8.1.1.a. Zachowania ryzykowne badanych uczniów nakierowane na inne osoby

W tabeli 9. przedstawiono istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie zachowań ryzykownych przejawianych wobec innych i osobami w podziale na powiat zamieszkania.

Osoby mieszkające w powiatach przygranicznych najczęściej (91,8%) nigdy nie przejawiały zachowań ryzykownych nakierowanych na inne osoby. Także osoby mieszkające w pozostałych powiatach r najczęściej (84,4%) unikały tego typu postępowania, jednak istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z powiatów przygranicznych przejawiały je rzadko

(12,3%). Odsetek osób, które tę aktywność przejawiały czasami lub częściej był bardzo niewielki i wynosił do 1,5%. Zatem to osoby z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej od osób z powiatów przygranicznych przejawiały zachowania narażające pozostałych członków społeczeństwa na uszczerbek na zdrowiu lub mieniu (zob. Wykres 11).

Wykres 11. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby z uwzględnieniem powiatów zamieszkania

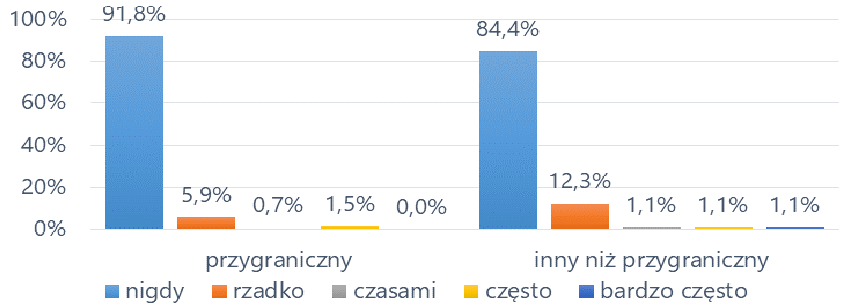

Źródło: badania własne.

Na podstawie przeprowadzonych analiz ujawniono istotne statystycznie zależności ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a postępowaniem narażającym inne osoby z najbliższego otoczenia.

8.1.1.b. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie

Uzyskany wynik testu ($p < 0,05$) jest istotny statystycznie, co zobrazowano w tabeli 9. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych badanych uczniów narażające ich zdrowie w podziale na powiat zamieszkania.

Osoby mieszkające w powiatach przygranicznych najczęściej (73,2%) nigdy nie przejawiały zachowań narażających ich zdrowie. Osoby przejawiające takie zachowania rzadko stanowiły 15,6%, a czasami 10,4% badanej frakcji.

Badani uczniowie mieszkający w powiatach innych niż przygraniczne również najczęściej (65,9%) nigdy nie przejawiały zachowań narażających ich zdrowie. Osoby przejawiające takie zachowania rzadko stanowiły 1/4 badanej grupy (25,4%), z kolei osoby przejawiające wspomniane zachowania „czasami” stanowiły 6,9%. Należy jednak zaznaczyć, iż osoby z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z powiatów przygranicznych przejawiały wyżej wymienione zachowania rzadko. Innymi słowy, osoby

z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej przejawiały zachowania narażające ich zdrowie od pozostałych osób (zob. Wykres 12).

Wykres 12. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie z uwzględnieniem powiatów zamieszkania

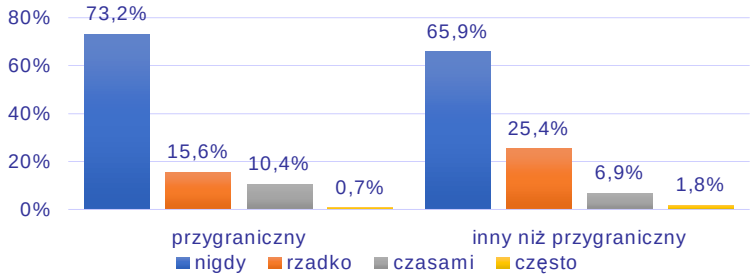

Źródło: badania własne.

Na podstawie przeprowadzonych analiz ujawniono istotne statystycznie zależności ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a przejawianiem zachowań ryzykownych narażających zdrowie osób badanych.

8.1.1.c. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT)

Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie przejawianych złośliwych zachowań oraz tych, związanych z wykorzystaniem nowych technologii (IT) w podziale na powiat zamieszkania.

Młodzi mieszkający w powiatach przygranicznych relatywnie rzadko (48,3%) przejawiały zachowania złośliwe oraz związane z IT. Osoby nigdy nie przejawiające takich zachowań stanowiły 1/5 badanej grupy (20,1%), natomiast 1/4 badanej grupy (25,3%) deklarowała, że zdarzyło jej się czasami przejawiać takie zachowania. Niewielki odsetek badanej grupy, bo zaledwie 6,3% stanowiły osoby przejawiające wspomniane zachowania często lub bardzo często.

Uczniowie mieszkający w powiatach innych niż przygraniczne również (43,8%) rzadko przejawiały zachowania złośliwe oraz związane z IT. Osoby nigdy nie przejawiające takiej aktywności stanowiły 12,0% badanej grupy, a czasami przejawiało wyżej wymienione zachowania 31,2% badanych. Często (11,2%) i bardzo często (1,8%) przejawiało takie zachowania 13,0% badanej grupy. Analiza wyników wykazała zatem, że to uczniowie

z powiatów położonych wewnątrz województwa śląskiego istotnie częściej ($p < 0,05$) niż ich rówieśnicy z powiatów przygranicznych przejawiały zachowania ryzykowne złośliwe oraz związane z IT (Wykres 13).

Wykres 13. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) z uwzględnieniem powiatów zamieszkania

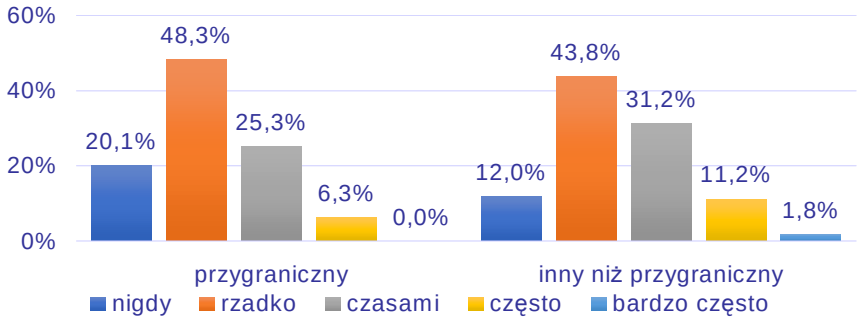

Źródło: badania własne.

Analiza materiału statystycznego pozwala zauważyć zatem, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a przejawianiem zachowań złośliwych oraz związanych z IT.

8.1.1.d. Zachowania zakłócające porządek publiczny przejawiane przez badanych uczniów

Młodzi ludzie czasami „źle ukierunkowują swoja energię[501]", co wiąże się z zakłócaniem porządku w miejscach publicznych, a nawet niszczeniem cudzego mienia, tworzą atmosferę niepewności i strachu w środowisku lokalnym.

Wynik analizy materiału statystycznego $p > 0,05$ świadczy o małych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań zakłócających porządek publiczny przy uwzględnieniu powiatu zamieszkania (zob. Tabela 9).

Osoby mieszkające w powiatach przygranicznych najczęściej (66,2%) nigdy nie przejawiały tego typu aspołecznej działalności. Natomiast niespełna 1/3 osób z tych powiatów (27,1%) przejawiała je rzadko, czasami - 5,2%. Do częstych i bardzo częstych aktów chuligaństwa lub wandalizmu przyznało się zaledwie 1,5% badanej grupy.

[501] B. Czarnecki, *Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, cyt. wyd., s. 32.

Wśród młodzieży z pozostałych powiatów rozkład odpowiedzi (zob. Wykres 14). przedstawiał się podobnie. Ponad 50% (a dokładniej - 56,9%) nigdy nie zakłócało porządku publicznego, rzadko - 30,4%, czasami - 8,7% badanej grupy. Osoby postępujące w ten sposób często (2,9%) i bardzo często (1,1%) stanowiły zdecydowaną mniejszość (4,0%).

Wykres 14. Zachowania zakłócające porządek publiczny przejawiane przez badanych uczniów w wybranych powiatach

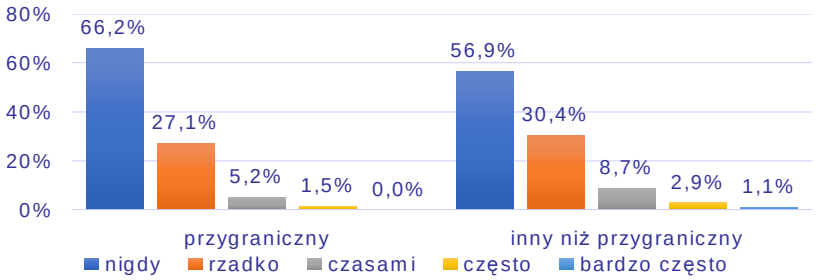

Źródło: badania własne.

Tym samym nie odnotowano istotnych różnic statystycznych ($p > 0,05$) pomiędzy przejawianiem zachowań o charakterze chuligańskim pomiędzy osobami z powiatów przygranicznych i pozostałych.

Analizując uzyskane dane empiryczne, stwierdzono że uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej ($p < 0,05$) niż ich rówieśnicy z powiatów przygranicznych przejawiali zachowania wyrządzające krzywdę innym, narażające ich zdrowie, a także złośliwe oraz z związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT).

Dokonując dalszego podsumowania, zatem przyjąć założenie o istotnej zależności pomiędzy zachowaniami o charakterze destrukcyjnym nakierowanymi na inne osoby, zachowaniami narażającymi własne zdrowie uczniów, złośliwymi i związanymi z wykorzystaniem nowych technologii oraz nakierowanymi na wyrządzenie krzywdy innych – tym samym należy przyjąć, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a rodzajem przejawianych zachowań ryzykownych we wskazanym zakresie. Natomiast w zakresie zachowań zakłócających hipoteza została sfalsyfikowana.

8.1.2. Czynniki różnicujące zachowania ryzykowne badanych uczniów w wybranych powiatach

Wśród zmiennych niezależnych mogących różnicować zachowania ryzykowne przejawiane przez młodzież - oprócz położenia powiatu - uwzględniono także płeć, aktywność zawodową rodziców/opiekunów, osiągane wyniki w nauce oraz poziom religijności.

8.1.2.1. Sytuacja zawodowa rodziców a podejmowanie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież

Podejmowanie zachowań ryzykownych przez młodzież związane jest z wieloma czynnikami o zróżnicowanym charakterze. W tym kontekście często podkreśla się wpływ rodziny, która stanowi pierwsze środowisko socjalizacji młodych ludzi. Zgodnie z teorią społecznego uczenia się A. Bandury[502] rodzice bywają często najważniejszymi wzorcami do naśladowania. Czy zatem młody człowiek obserwując swoich rodziców zaangażowanych w prace zawodową będzie modelował ich zachowanie, wybierając te akceptowane społecznie, a unikając ryzykownych? Wyniki testu χ^2 zaprezentowane w Tabeli 10 i 11 pozwoliły odpowiedzieć na tak zadane pytanie w sposób jednoznaczny.

Tabela 10. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej matki/opiekunki

			Status zawodowy matki / opiekunki		Wynik testu
			aktywna zawodowo	nie aktywna zawodowo	
Zachowania związane z innymi osobami	nigdy	N	346	56	$\chi^2 = 17{,}028$ $df = 3$ $p = 0{,}001$
		%	88,0%	86,2%	
	rzadko	N	39	2	
		%	9,9%	3,1%	
	czasami	N	2	3	
		%	0,5%	4,6%	
	często lub bardzo często	N	6	4	
		%	1,5%	6,2%	
Zachowania narażające zdrowie osób je wykonujących	nigdy	N	273	40	$\chi^2 = 7{,}959$ $df = 3$ $p = 0{,}047$
		%	69,5%	61,5%	
	rzadko	N	85	14	
		%	21,6%	21,5%	
	czasami	N	28	11	
		%	7,1%	16,9%	
	często	N	7	0	

[502] Zob. A. Bandura, *Social learning theory*, cyt. wyd.

			Status zawodowy matki / opiekunki		
		%	1,8%	0,0%	
Zachowania złośliwe oraz związane z IT	nigdy	N	54	17	$\chi^2 = 9{,}583$ $df = 3$ $p = 0{,}022$
		%	13,7%	26,2%	
	rzadko	N	183	28	
		%	46,6%	43,1%	
	czasami	N	116	11	
		%	29,5%	16,9%	
	często lub bardzo często	N	40	9	
		%	10,2%	13,8%	
Zachowania zakłócające porządek	nigdy	N	248	43	$\chi^2 = 10{,}225$ $df = 3$ $p = 0{,}017$
		%	63,1%	66,2%	
	rzadko	N	111	14	
		%	28,2%	21,5%	
	czasami	N	25	2	
		%	6,4%	3,1%	
	często lub bardzo często	N	9	6	
		%	2,3%	9,2%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Tabela 11. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej ojca/opiekuna

			Status zawodowy ojca / opiekuna		Wynik testu
			aktywny zawodowo	nie aktywny zawodowo	
Zachowania związane z innymi osobami	nigdy	N	339	59	$\chi^2 = 9{,}761$ $df = 3$ $p = 0{,}021$
		%	87,6%	86,8%	
	rzadko	N	36	6	
		%	9,3%	8,8%	
	czasami	N	2	3	
		%	0,5%	4,4%	
	często lub bardzo często	N	10	0	
		%	2,6%	0,0%	
Zachowania narażające zdrowie osób je wykonujących	nigdy	N	269	44	$\chi^2 = 2{,}374$ $df = 3$ $p = 0{,}499$
		%	69,5%	64,7%	
	rzadko	N	80	18	
		%	20,7%	26,5%	
	czasami	N	31	6	
		%	8,0%	8,8%	
	często	N	7	0	
		%	1,8%	0,0%	
Zachowania złośliwe oraz związane z IT	nigdy	N	53	14	$\chi^2 = 2{,}654$ $df = 3$ $p = 0{,}448$
		%	13,7%	20,6%	
	rzadko	N	181	32	
		%	46,8%	47,1%	
	czasami	N	113	16	
		%	29,2%	23,5%	

			Status zawodowy ojca / opiekuna		
	często lub bardzo często	N	40	6	
		%	10,3%	8,8%	
Zachowania zakłócające porządek	nigdy	N	240	43	$\chi^2 = 1{,}401$ $df = 3$ $p = 0{,}705$
		%	62,0%	63,2%	
	rzadko	N	109	21	
		%	28,2%	30,9%	
	czasami	N	25	2	
		%	6,5%	2,9%	
	często lub bardzo często	N	13	2	
		%	3,4%	2,9%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

8.1.2.1.a. Zachowania ryzykowne badanych uczniów nakierowane na inne osoby

Niemal codziennie w środkach masowego przekazu pojawiają się informacje o pobiciach, rozbojach czy przejawach demoralizacji młodego pokolenia. .Zachowania o znamionach przemocy wobec innych wynikają z wielu przyczyn. Czasem są wynikiem niskiego poczucia własnej wartości, presji rówieśników, bywają sposobem rozładowania stresu, reakcja na rzekoma prowokację lub zgodnie z teorią zachowań dewiacyjnych K. Mertona - wynikiem frustracji wynikającej z niemożliwości osiągnięcia założonego celu. Poniżej rozpatrywano je natomiast w kontekście aktywności zawodowej rodziców.

Tabela 10. przedstawia istotne zależności ($p < 0{,}05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0{,}05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych nakierowanych na inne osoby w podziale na status zawodowy matki.

Osoby, których matka jest aktywna zawodowo w większości (88,0%) nigdy nie przejawiały tego typu zachowań. Rzadko przejawiało je 9,9% badanej grupy, natomiast czasami (0,5%), często lub bardzo często (1,5%) zaledwie 2,0%.

Osoby, których matka nie jest aktywna zawodowo najczęściej (86,2%) również nigdy nie przejawiały zachowań ryzykownych nakierowanych na inne osoby. Rzadko takie zachowania przejawiało zaledwie 3,1% badanej grupy, natomiast czasami (4,6%), często lub bardzo często (6,2%) do takiego zachowania przyznało się aż 10,8% badanej grupy. Można zatem założyć, że uczniowie, których matki nie pracują, istotnie częściej ($p < 0{,}05$) niż dzieci matek pracujących podejmowały zachowania ryzykowne wobec innych osób (zob. wykres 15.).

Wykres 15. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej matki/opiekunki

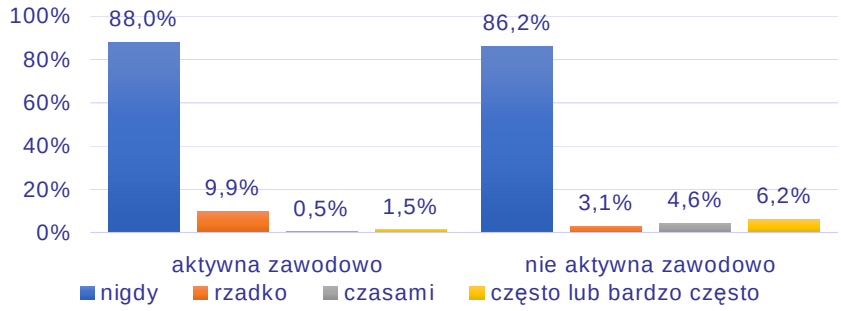

Źródło: badania własne.

Należy zatem przyjąć założenie o istotnej zależności ($p < 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym matki/opiekunki a podejmowaniem zachowań ryzykownych wobec innych osób.

Następnie rozpatrywano związek pomiędzy statusem zawodowym ojca oraz przejawianiem zachowań ryzykownych nakierowanych na inne osoby z otoczenia. Dane prezentowane w tabeli 11. potwierdzają istotny statystycznie wynik testu. Świadczy on o dużych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych nakierowanych na inne osoby w podziale na status zawodowy ojca.

Dzieci aktywnych zawodowo ojców najczęściej (87,6%) w ogóle nie przejawiały tego typu zachowań. Rzadko takie zachowania przejawiało 9,3% badanej grupy, natomiast czasami (0,5%), często lub bardzo często (2,6%) zaledwie 3,1%. Podobnie osoby, których ojciec pozostawał poza środowiskiem zawodowym (86,8%) - również nigdy nie przejawiały tego typu zachowań. Rzadko przejawiało je 8,8% badanej grupy, natomiast czasami - 4,4% badanej grupy. W związku z powyższym dzieci, których ojcowie nie pracują, istotnie częściej ($p < 0,05$) niż dzieci ojców pracujących podejmowały zachowania ryzykowne wobec innych.

Wykres 16. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej ojca/opiekuna

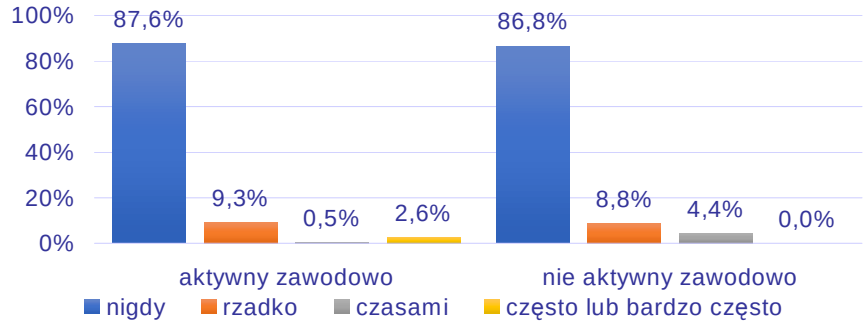

Źródło: badania własne.

Występuje zatem istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym ojca/opiekuna a podejmowaniem zachowań na niekorzyść innych.

8.1.2.1.b. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie

Młodzieżowy maksymalizm, ignorancja i brak doświadczenia społecznego, ciekawość, chęć wypróbowania różnych aspektów „dorosłego życia", presja rówieśników lub starszych przyjaciół prowadzą do ryzykownych zachowań[503]. Poniżej rozpatrywano natomiast zachowania ryzykowne uczniów w kontekście sytuacji zawodowej rodziców. Uzyskany wynik testu $p < 0,05$ (zob. Tabela 10.) jest istotny statystycznie, lecz świadczy jednocześnie o małych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych badanych uczniów w podziale na status zawodowy matki.

Osoby, których matka jest aktywna zawodowo najczęściej (69,5%) nigdy nie podejmowały ryzykownych zachowań narażających ich zdrowie. Rzadko przejawiała takie zachowania ponad 1/5 badanej grupy (21,6%), natomiast czasami przejawiało je 7,1%. Osoby często przejawiające wspomniane zachowania stanowiły 1,8% badanej grupy.

Podobnie osoby, których matka nie jest aktywna zawodowo najczęściej (61,5%) nigdy nie przejawiały zachowań narażających ich zdrowie. Rzadko przejawiała takie zachowania ponad 1/5 badanej grupy (21,5%), natomiast czasami przejawiało je aż 16,9%. Innymi słowy dzieci, których matki nie pracują, istotnie częściej ($p < 0,05$) niż dzieci matek pracujących podejmowały zachowania ryzykowne narażające ich zdrowie (zob. Wykres 17.).

Wykres 17. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście sytuacji zawodowej matki/opiekunki

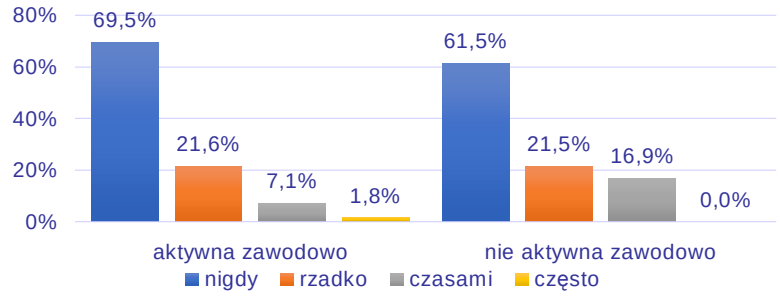

Źródło: badanie własne.

[503] *Рискованное поведение*, http://adolesmed.szgmu.ru/s/13/.

Występuje zatem istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym matki/opiekunki a podejmowaniem zachowań ryzykownych przez młodzież.

Natomiast stwierdzono brak istotnych zależności ($p > 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi w kontekście pracy zawodowej ojca. Wynik $p > 0,05$ świadczy o małych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań narażających zdrowie uczniów w podziale na status zawodowy ojca. Osoby, których ojciec jest aktywny zawodowo najczęściej (69,5%) nigdy nie przejawiały tego typu zachowań, rzadko podejmowało je 1/5 badanej grupy (20,7%), natomiast osoby przejawiające te zachowania czasami stanowiły 8,0%, a często - 1,8% badanej grupy. W sposób zbliżony kształtowała się sytuacja w rodzinach z nieaktywnym zawodowo ojcem, gdzie 64,7% nigdy nie przejawiało zachowań narażających ich zdrowie. Osoby, które rzadko przejawiały takie zachowania stanowiły ponad 1/4 badanej grupy (26,5%). Czasami przejawiało wspomniane zachowania 8,8% badanej grupy. Zatem ostatecznie nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym ojca/opiekuna a podejmowaniem przez młodzież zachowań ryzykownych narażających zdrowie ich zdrowie (zob. Wykres 18).

Wykres 18. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście sytuacji zawodowej ojca/opiekuna

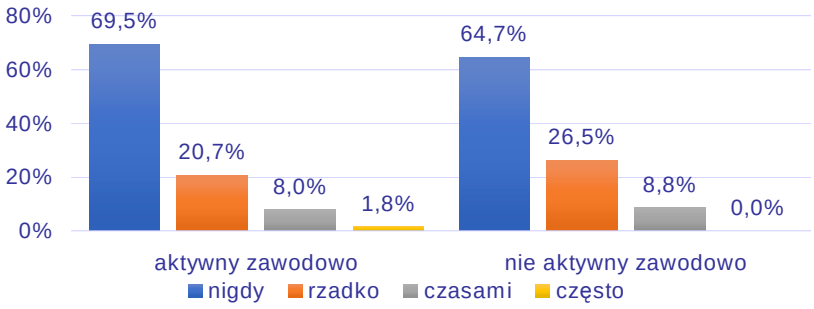

Źródło: badanie własne.

8.1.2.1.c. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT)

Czasy się zmieniają, pojawiają się nowe technologie, które nie stanowią tajemnicy dla młodych ludzi. Jednocześnie codziennie wirtualne życie coraz bardziej wypiera prawdziwe, komunikacja z rodziną i przyjaciółmi staje się uboższa, a dotychczasowe wartości i aspiracje

stopniowo tracą na znaczeniu[504]. Poniżej rozpatrywano podejmowanie przez uczniów złośliwych zachowań oraz wykorzystywaniem przez nich nowych technologii w kontekście sytuacji zawodowej rodziców.

Wynik $p < 0,05$ (zob. Tabela 10.) świadczy o małych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych złośliwych oraz związanych z IT w podziale na status zawodowy matki. Uczniowie matek pracujących rzadko (46,6%) przejawiały zachowania złośliwe oraz związane z IT. Nigdy nie przejawiało ich zaledwie 13,7%, natomiast aż 1/3 badanej grupy przejawiała takie zachowania czasami. Osoby, które często przejawiały wspomniane zachowania stanowiły 10,2% badanej grupy.

Również dzieci matek nieaktywnych zawodowo relatywnie rzadko (43,1%) przejawiały zachowania złośliwe oraz związane z IT. Ponad 1/4 osób w badanej grupie nigdy nie przejawiała wyżej wymienionych zachowań, a osoby które przejawiały je czasami stanowiły 16,9% badanej grupy. Często przejawiało wspomniane zachowania 13,8% osób w badanej grupie. Z analizy materiału statystycznego wynika zatem, że dzieci, których matki pracują, istotnie częściej ($p < 0,05$) niż dzieci matek niepracujących podejmowały zachowania złośliwe oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (zob. Wykres 19.)

Wykres 19. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) w kontekście statusu zawodowego matki/opiekunki

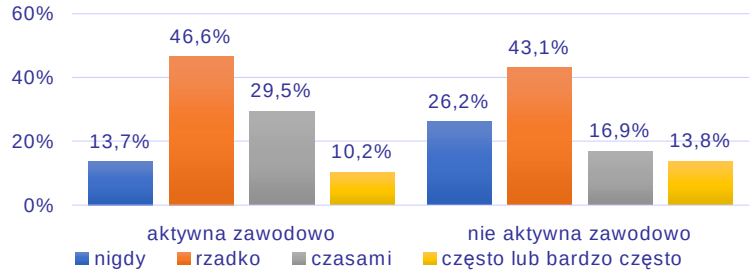

Źródło: badanie własne.

Podsumowując, występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym matki/opiekunki a podejmowaniem zachowań złośliwych i związanych z IT.

W przypadku ojca natomiast uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) nie jest istotny statystycznie (zob. Tabela 11.) i świadczy o małych różnicach w rozkładzie przejawianych złośliwych zachowań oraz związanych z IT w podziale na status zawodowy ojca.

[504] *ред и польза компьютера*, https://vredpolza.ru/obraz-zhizni/item/93-vred-i-polza-kompyutera.html

Osoby, których ojciec jest aktywny zawodowo przejawiały je najczęściej (46,8%) rzadko. Natomiast nigdy nie przejawiało takich zachowań 13,7%, nadanej grupy, czasami przejawiało je 29,2%., często lub bardzo często - 10,3% badanej grupy.

Także osoby, których ojciec nie jest aktywny zawodowo najczęściej (47,1%) rzadko przejawiały zachowania złośliwe oraz związane z IT . Osoby które nigdy nie przejawiały takich zachowań stanowiły 1/5 badanej grupy (20,6%). Czasami przejawiało wspomniane zachowania 23,5% ankietowanych. Z kolei często lub bardzo często takie zachowania przejawiało 8,8% osób w badanej grupie.

Wykres 20. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) w kontekście statusu zawodowego ojca/opiekuna

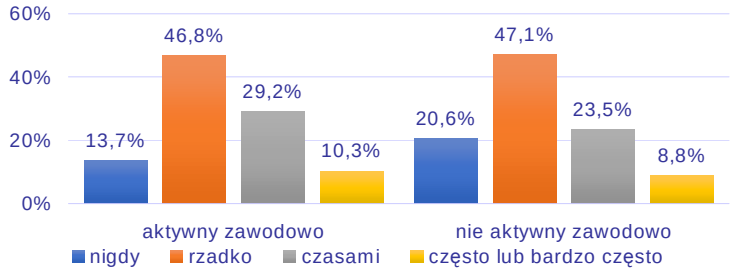

Źródło: badanie własne.

Dane zamieszczone na powyższym wykresie pozwalają zauważyć, że nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym ojca /opiekuna a podejmowaniem złośliwych zachowań wykorzystujących w tym celu nowych technologii.

8.1.2.1.d. Zachowania zakłócające porządek publiczny

Naruszanie porządku publicznego w miejscach publicznych to każde działanie, które może obrażać uczucia innych. Obejmują one nieprzyzwoity język, niedopuszczalne zachowanie w transporcie publicznym, ewentualnie celowe uszkodzenie czyjegoś mienia[505]. Poniżej rozpatrywano podejmowanie przez uczniów zachowań zakłócających porządek publiczny w kontekście sytuacji zawodowej rodziców.

[505] *Нарушение общественного порядка и ответственность по УК РФ и КоАП РФ*, https://pravonarushenie.com/bezopasnost-poryadok-i-mir/obshhestvennaya-bezopasnost-i-poryadok/narushenie-obshhestvennogo-poryadka

Uzyskany wynik testu ($p < 0,05$) jest istotny statystycznie (zob. Tabela 9.) i świadczy o małych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych zakłócających porządek w podziale na status zawodowy matki.

Badani uczniowie, których matka jest aktywna zawodowo najczęściej (63,1%) nigdy nie przejawiali zachowań zakłócających porządek. Blisko 1/3 osób w badanej grupie przejawiała takie zachowania rzadko (28,2%), czasami - 6,4%, a często lub bardzo często - 2,3%. Podobnie osoby, których matka nie jest aktywna zawodowo najczęściej (66,2%) nigdy nie przejawiały zachowań zakłócających porządek. Ponad 1/5 osób w badanej grupie przejawiała takie zachowania rzadko (21,5%), natomiast czasami przejawiało je 3,1% osób. Osoby przejawiające wyżej wymienione zachowania często lub bardzo często stanowiły 8,2% badanej grupy. Należy więc przyznać, że dzieci, których matki nie pracują istotnie częściej ($p < 0,05$) niż dzieci matek pracujących podejmowały zachowania ryzykowne zakłócające porządek.

Wykres. 21. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście statusu zawodowego matki/opiekunki

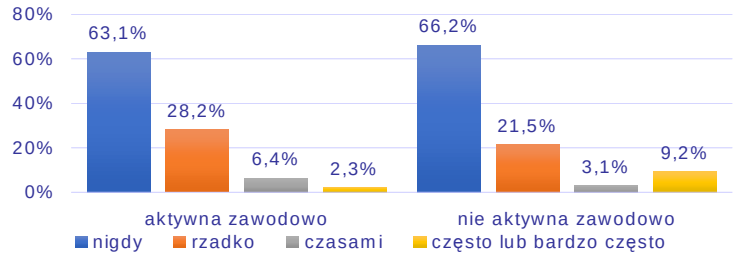

Źródło: badanie własne.

Jak zobrazowano na powyższym wykresie, występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym matki/opiekunki a podejmowaniem zachowań ryzykownych zakłócających porządek.

Sytuacja w przypadku sytuacji zawodowej ojców kształtowała się zgoła inaczej - nie wykazano istotnych zależności ($p > 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi (zob. Tabela 11.) Wynik $p > 0,05$ świadczy o małych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych zakłócających porządek w podziale na status zawodowy ojca.

Badani, których ojciec jest aktywny zawodowo najczęściej (62,0%) nigdy nie przejawiali tego typu zachowań, rzadko przejawiające je osoby stanowiły blisko 1/3 osób w badanej grupie (28,2%), natomiast osoby przejawiające te zachowania czasami stanowiły 6,5%., często lub bardzo często - 3,4% badanej grupy. Zbliżone wyniki uzyskano w drugiej grupie.

Osoby, których ojciec nie jest aktywny zawodowo najczęściej (63,2%) nigdy nie przejawiały zachowań zakłócających porządek. Osoby, które rzadko przejawiały takie zachowania stanowiły 1/3 osób w badanej grupie (30,9%), natomiast osoby przejawiające te zachowania czasami stanowiły zaledwie 2,9%. Wspomniane zachowania przejawiało często lub bardzo często 2,9% badanej grupy.

Jak zatem zaprezentowano na poniższym wykresie, nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy statusem zawodowym ojca/opiekuna a podejmowaniem zachowań ryzykownych zakłócających porządek publiczny.

Wykres 22. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście statusu zawodowego ojca/opiekuna

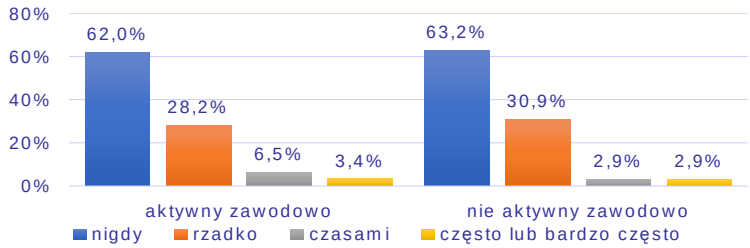

Źródło: badanie własne.

Odwołując się do zakresu powyższych analiz udowodniono, że dzieci matek nie pracujących istotnie częściej ($p < 0,05$) niż dzieci matek aktywnych zawodowo przejawiały zachowania ryzykowne wobec innych ludzi, narażające ich zdrowie oraz zakłócające porządek publiczny. Natomiast zachowania złośliwe oraz związane z IT prezentowały istotnie częściej ($p < 0,05$) dzieci matek pracujących.

Odnosząc się do sytuacji zawodowej drugiego rodzica, stwierdzono, że dzieci, których ojcowie nie są aktywni zawodowo istotnie częściej ($p < 0,05$) niż dzieci ojców pracujących przejawiały zachowania ryzykowne nakierowane na innych. W przypadku pozostałych zachowań ryzykownych sytuacja zawodowa ojca nie miała na nie istotnego wpływu ($p > 0,05$).

Zgodnie z powyższym założona przez autorkę hipoteza w części dotyczącej sytuacji zawodowej matki/opiekunki została zweryfikowana pozytywnie w odniesieniu do wszystkich zachowań ryzykownych i należy przyjąć, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy sytuacją zawodową matki / opiekunki a podejmowaniem zachowań ryzykownych przez młodzież. Natomiast w części dotyczącej sytuacji zawodowej ojca/opiekuna hipoteza została zweryfikowana pozytywnie w odniesieniu do zachowań związanych z innymi osobami

i należy przyjąć, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy sytuacją zawodową ojca/opiekuna a podejmowaniem przez młodzież zachowań ryzykownych wobec innych. W odniesieniu do pozostałych zachowań ryzykownych hipoteza w części dotyczącej sytuacji zawodowej ojca/opiekuna została zweryfikowana negatywnie.

8.1.2.2. Średnia ocen badanych uczniów a podejmowane przez nich zachowania ryzykowne

„Uczeń szkoły i ocena wydają się być nieodłączną parą. Wzorowy uczeń ma na świadectwie szóstki. Uczeń mierny - wręcz przeciwnie”[506]. Czy zatem uczniowie osiągający wysoką średnią nie będzie przejawiał zachowań ryzykownych? Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 12. Średnia ocen badanych uczniów a podejmowane przez nich zachowania ryzykowne

			Średnia ocen			Wynik testu
			najniższa	przeciętna	najwyższa	
Zachowania związane z innymi osobami	nigdy	N	108	151	135	$\chi^2 = 19,652$ $df = 6$ $p = 0,003$
		%	86,4%	82,1%	94,4%	
	rzadko	N	14	24	8	
		%	11,2%	13,0%	5,6%	
	czasami	N	3	2	0	
		%	2,4%	1,1%	0,0%	
	często lub bardzo często	N	0	7	0	
		%	0,0%	3,8%	0,0%	
Zachowania narażające zdrowie osób je wykonujących	nigdy	N	78	141	112	$\chi^2 = 21,148$ $df = 6$ $p = 0,002$
		%	62,4%	76,6%	78,3%	
	rzadko	N	23	31	24	
		%	18,4%	16,8%	16,8%	
	czasami	N	22	10	7	
		%	17,6%	5,4%	4,9%	
	często	N	2	2	0	
		%	1,6%	1,1%	0,0%	
Zachowania złośliwe oraz związane z IT	nigdy	N	15	23	28	$\chi^2 = 42,938$ $df = 6$ $p = 0,001$
		%	12,0%	12,5%	19,6%	
	rzadko	N	40	94	71	
		%	32,0%	51,1%	49,7%	
	czasami	N	60	37	38	
		%	48,0%	20,1%	26,6%	
	często lub bardzo	N	10	30	6	

[506] A. Śmieszek-Raducha**,** *Historia ocen w szkole*, https://www.tatento.pl/a/1286/co-wiesz-o-ocenach-szkolnych

			Średnia ocen			
	często	%	8,0%	16,3%	4,2%	
Zachowania zakłócające porządek	nigdy	N	67	110	104	$\chi^2 = 31{,}336$ $df = 6$ $p = 0{,}001$
		%	53,6%	59,8%	72,7%	
	rzadko	N	54	53	30	
		%	43,2%	28,8%	21,0%	
	czasami	N	4	11	9	
		%	3,2%	6,0%	6,3%	
	często lub bardzo często	N	0	10	0	
		%	0,0%	5,4%	0,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badanie własne.

8.1.2.2.a. Zachowania ryzykowne badanych uczniów nakierowane na inne osoby

Dane zebrane w tabeli. 12. obrazują istotne zależności ($p < 0{,}05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0{,}05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych wobec innych osób w podziale na średnią ocen.

Osoby charakteryzujące się najniższą średnią ocen w 86,4% nigdy nie przejawiały tego typu zachowań. Rzadko przejawiało takie zachowania 11,2% badanej grupy. Czasami, często lub bardzo często wspomniane zachowania przejawiało 2,4% osób.

Kolejna analiza zależności ujawniła, że uczniowie charakteryzujący się przeciętną średnią ocen najczęściej (82,1%) nigdy nie przejawiały zachowań ryzykownych nakierowanych na inne osoby. Badani, którzy rzadko przejawiali takie zachowania stanowili 13,0% badanej grupy, natomiast „czasami", „często" lub „bardzo często" charakteryzowało 4,9% osób. Najlepiej w tym zakresie wypadły osoby z najwyższą średnią ocen, które najczęściej (94,4%) nigdy nie przejawiały takich zachowań. Osoby, które rzadko przejawiały takie zachowania stanowiły 5,6% badanej grupy.

Podsumowując, uczniowie charakteryzujący się najwyższą średnią ocen istotnie rzadziej ($p < 0{,}05$) niż pozostałe osoby podejmowały zachowania ryzykowne mające na celu wyrządzenie komuś krzywdy (zob. Wykres 23).

Wykres 23. Zachowania ryzykowne badanych uczniów nakierowane na inne osoby a średnia ocen

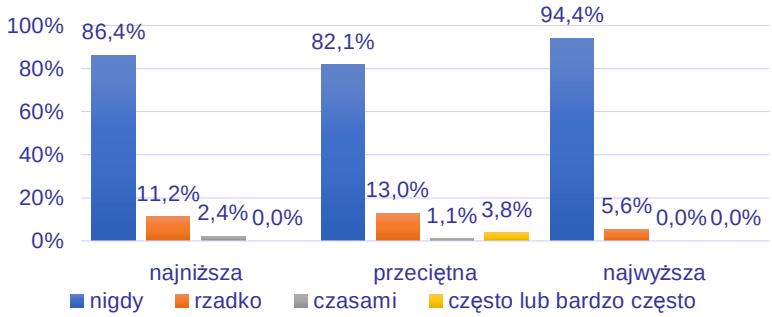

Źródło: badania własne.

Zaprezentowane powyżej dane pozwalają wysnuć wniosek o istotnej zależności pomiędzy średnią ocen a podejmowaniem zachowań ryzykownych związanych z innymi osobami.

8.1.2.2.b. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie

Analiza materiału statystycznego (zob. Tabela 12) pozwoliła wysnuć wniosek o istotnej zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie zachowań narażających zdrowie badanych uczniów w podziale na średnią ocen.

Osoby charakteryzujące się najniższą średnią ocen najczęściej (62,4%) nigdy nie przejawiały tego typu zachowań, rzadko przejawiało takie zachowania 18,4% badanej grupy, a czasami - 17,6% badanej grupy. Często lub bardzo często wspomniane zachowania przejawiało 1,6% osób.

Badani uczniowie charakteryzujący się przeciętną średnią ocen nigdy (76,6%) nie przejawiali tego typu zachowań lub czynili to rzadko (16,8%). 6,5% ankietowanych stwierdziło, że podejmowali je czasami, często lub bardzo często.

Także uczniowie, którzy osiągnęli na koniec roku najwyższe wyniki, najczęściej (78,3%) nigdy nie przejawiali destrukcyjnych zachowań, zdarzało im się to rzadko (16,8%) lub czasami 4,9% osób. Dowiedziono zatem, że osoby charakteryzujące się najniższą średnią ocen istotnie częściej ($p < 0,05$) niż pozostałe osoby podejmowały zachowania ryzykowne narażające ich zdrowie (zob. Wykres. 24).

Wykres 24. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie a średnia ocen

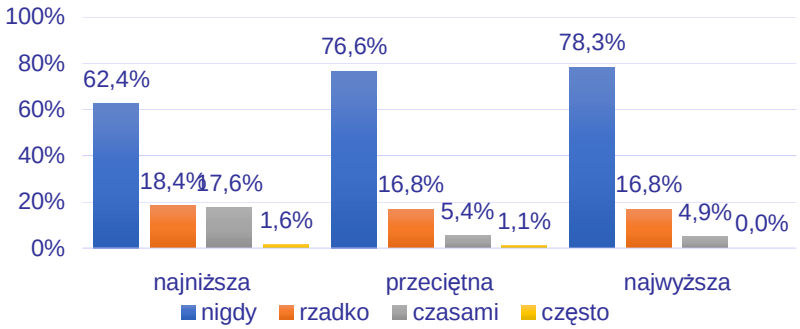

Źródło: badania własne.

Podsumowując można stwierdzić, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy średnią ocen a podejmowaniem zachowań ryzykownych przez młodzież zagrażających jej prawidłowemu rozwojowi.

8.1.2.2.c. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT)

Kolejna analiza ujawniła istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi (zob. tabela 12.), a uzyskany wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie przejawianych zachowań ryzykownych złośliwych oraz związanych z IT w podziale na średnią ocen.

Osoby charakteryzujące się najniższą średnią ocen przejawiały zachowania złośliwe oraz związane z IT: czasami (48,0%), rzadko (32,0%) i nigdy (12,0%). Natomiast 8% badanych przyznało się do częstego lub bardzo częstego bycia złośliwym dla rówieśników.

W grupie badanych o przeciętnej średniej ocen uczniowie: rzadko (51,1%), czasami (20,1%), często lub bardzo często (16,3%) przejawiali zachowania złośliwe lub wykorzystywali cyberprzestrzeń do dręczenia swoich kolegów. Nie przyznało się to tego 12,5% z nich.

Wśród uczniów o najwyższej średniej rzadko (49,7%) pojawiały się tego typu zachowania. Osoby, które czasami przejawiały takie zachowania stanowiły 1/4 badanej grupy (26,6%), a często bardzo często - 4,2%. Jednocześnie 19,6% badanej grupy stwierdziło, że nigdy nic takiego im się nie zdarzyło.

Powyższe dane pozwalają zauważyć, że osoby charakteryzujące się najwyższą średnią ocen istotnie rzadziej ($p < 0,05$) niż pozostałe osoby były złośliwe lub wykorzystywały w tym celo nowe technologie, co zobrazowano na poniższym wykresie.

Wykres 25. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) a średnia ocen

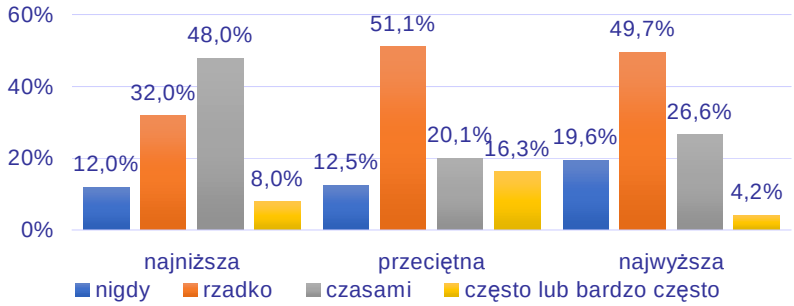

Źródło: badania własne.

Tym samym pozytywnie ($p < 0,05$) zweryfikowano związek pomiędzy średnią ocen a podejmowaniem zachowań złośliwych zachowań (także w przestrzeni medialnej).

8.1.2.2.d. Zachowania zakłócające porządek publiczny

W dalszej kolejności weryfikowano związek pomiędzy zachowaniami zakłócającymi porządek publiczny w kontekście średniej ocen, uzyskując istotny statystycznie wynik testu ($p < 0,05$). Świadczy on o dużych różnicach w rozkładzie powyższych zmiennych.

Osoby charakteryzujące się najniższą średnią ocen najczęściej (53,6%) nigdy nie przejawiały zachowań zakłócających porządek publiczny, czyniły to rzadko (43,2%) lub czasami (3,2% badanej grupy).

Należy także zauważyć, że uczniowie o przeciętnej średniej ocen również najczęściej (59,8%) nigdy nie przejawiali tego typu zachowań. W ten sposób rzadko postępowało blisko 1/3 badanej grupy (28,8%), natomiast czasami charakteryzowało 6,0% osób, a często lub - 5,4% osób w badanej grupie.

Osoby charakteryzujące się najwyższą średnią ocen najczęściej (72,7%) w najwyższym stopniu nigdy nie przejawiały zachowań zakłócających porządek, zdarzało się im to rzadko (21,0%) lub czasami 6,3%.

Innymi słowy, osoby charakteryzujące się najwyższą średnią ocen istotnie rzadziej ($p < 0,05$) niż inni uczniowie podejmowały zachowania ryzykowne zakłócające porządek (zob. Wykres 26.).

Wykres 26. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście średniej ocen

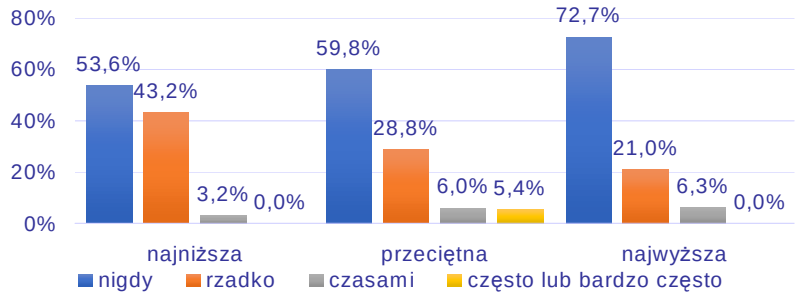

Źródło: badania własne.

Analiza materiału statystycznego wskazuje, że istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy średnią ocen a podejmowaniem zachowań ryzykownych zakłócających porządek publiczny.

Podsumowując, osoby charakteryzujące się najwyższą średnią ocen istotnie najrzadziej przejawiały aspołeczne zachowania wobec innych, zachowania złośliwe oraz te związane z użytkowaniem nowych technologii i zachowania zakłócające porządek. Z kolei osoby charakteryzujące się najniższą średnią ocen istotnie najczęściej przejawiały zachowania narażające ich zdrowie. Zgodnie z powyższym założona kolejna hipoteza została zweryfikowana pozytywnie i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy średnią ocen a podejmowaniem zachowań ryzykownych przez młodzież.

8.1.3. Powiat zamieszkania a bycie świadkiem zachowań ryzykownych wśród rówieśników

Środowisko, w którym żyje młody człowiek wywiera na niego znaczący wpływ. Zgodnie z teorią uzasadnionego działania młodzież przejawia zachowania, które postrzega jako powszechne i akceptowane przez innych. Zatem bycie obserwatorem może doprowadzić do w pełni świadomego pragnienia wypróbowania tego, co jest zabronione przez dorosłych, ale pomimo tego jest obecne w najbliższym otoczeniu. Przy czym, „im bardziej pozytywne są postawy i normy społeczne w stosunku do danego zachowania oraz im większa jest

spostrzegana kontrola, tym silniejsza powinna być intencja jednostki, aby podjąć daną aktywność”[507].

Postanowiono zatem zweryfikować związek pomiędzy zamieszkiwaniem w określonym powiecie a byciem świadkiem zachowań ryzykownych podejmowanych przez rówieśników. Zachowania ryzykowne podzielono na cztery grupy, a wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 13. Powiat zamieszkania a byciem świadkiem zachowań ryzykownych podejmowanych przez rówieśników

			Powiat		Wynik testu
			przygraniczny	inny niż przygraniczny	
Bycie świadkiem zachowań dyskryminujących	nigdy	N	84	52	$\chi^2 = 12,576$ $df = 3$ $p = 0,006$
		%	31,2%	18,8%	
	rzadko	N	120	137	
		%	44,6%	49,6%	
	czasami	N	34	52	
		%	12,6%	18,8%	
	często lub bardzo często	N	31	35	
		%	11,5%	12,7%	
Bycie świadkiem zachowań związanych z przemocą wobec innych	nigdy	N	166	141	$\chi^2 = 6,767$ $df = 2$ $p = 0,034$
		%	61,7%	51,1%	
	rzadko	N	80	110	
		%	29,7%	39,9%	
	czasami lub często	N	23	25	
		%	8,6%	9,1%	
Bycie świadkiem zachowań osób narażających swoje zdrowie	nigdy	N	36	26	$\chi^2 = 2,476$ $df = 3$ $p = 0,480$
		%	13,4%	9,4%	
	rzadko	N	105	114	
		%	39,0%	41,3%	
	czasami	N	99	101	
		%	36,8%	36,6%	
	często lub bardzo często	N	29	35	
		%	10,8%	12,7%	
Bycie świadkiem zachowań lekceważących odnoszących się do nauczycieli	nigdy	N	15	20	$\chi^2 = 24,699$ $df = 4$ $p = 0,001$
		%	5,6%	7,2%	
	rzadko	N	39	54	
		%	14,5%	19,6%	
	czasami	N	107	60	
		%	39,8%	21,7%	
	często	N	42	73	

[507] B. Szmigielska, K. Wolski, A. Jaszczak, *Modele wyjaśniające zachowania użytkowników Internetu*, http://www.e-mentor.edu.pl/mobi/artykul/index/numer/45/id/931

		Powiat	
	%	15,6%	26,4%
bardzo często	N	66	69
	%	24,5%	25,0%

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna
Źródło: badania własne.

8.1.3.a. Bycie świadkiem zachowań dyskryminujących

Zachowania dyskryminujące mają bezpośrednie konsekwencje dla osób i grup, które są dyskryminowane, ale także pośrednio i głęboko wpływają na społeczeństwo jako całość.

W związku z tym postanowiono przyjrzeć się ewentualnej korelacji pomiędzy powiatem zamieszkania a obserwowaniem takich zachowań. Uzyskany wynik testu ($p < 0,05$) jest istotny statystycznie (zob. Tabela 13) i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie częstotliwości bycia świadkiem zachowań dyskryminujących w podziale na powiat zamieszkania.

Osoby z powiatów przygranicznych (44,6%) rzadko były świadkami zachowań dyskryminujących. Ponad 1/3 badanej grupy stanowiły osoby, które nigdy nie były świadkami takich zachowań (31,2%). Czasami obserwowało je 12,6% badanej, często lub bardzo często – 11,5%.

Badani uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej (49,6%) rzadko byli świadkami zachowań dyskryminujących. Blisko 1/5 badanej grupy stanowiły osoby, które ich nie zaobserwowały (18,8%). Osoby będące świadkiem wyżej wymienione zachowań czasami stanowiły 18,8% badanej grupy, a osoby będące ich świadkiem często lub bardzo często – 12,7%.

Analiza zebranego materiału wykazała zatem, że osoby z powiatów innych niż przygraniczne były istotnie częściej ($p < 0,05$) zachowań dyskryminujących niż osoby z powiatów przygranicznych. Zaznaczyć można także, że zaledwie 1/4 badanych osób nigdy nie była świadkami wspomnianych zachowań (zob. Wykres 27).

Wykres 27. Bycie świadkiem zachowań dyskryminujących w kontekście powiatu zamieszkania

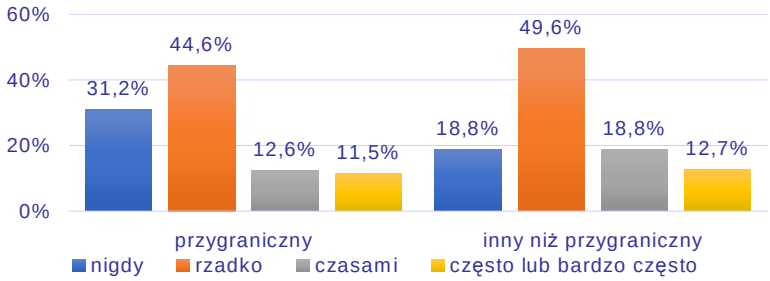

Źródło: badania własne.

W związku z powyższym uznano, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a byciem świadkiem zachowań ryzykownych o charakterze dyskryminującym.

8.1.3.b. Bycie świadkiem zachowań związanych z przemocą wobec innych

Następnie analizowano związek pomiędzy byciem świadkiem zachowań związanych z przemocą wobec innych a zamieszkiwaniem w określonym powiecie. Uzyskany wynik testu ($p < 0,05$) jest istotny statystycznie i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie częstotliwości zmiennych.

Badani uczniowie z powiatów przygranicznych najczęściej (61,7%) nigdy nie byli świadkami zachowań związanych z przemocą wobec innych. Blisko 1/3 badanej grupy stanowiły osoby rzadko (29,7%) będące świadkami wspomnianych zachowań, a 8,6% osób - czasami lub często.

Badani młodzi ludzie z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej nigdy (51,1%) nie były świadkami takich zachowań lub rzadko, co stwierdziło 39,9% respondentów. 9,1%. widywało je czasami lub często.

Innymi słowy osoby z powiatów innych niż przygraniczne były istotnie częściej ($p < 0,05$) świadkami zachowań ryzykownych związanych z przemocą wobec innych niż osoby z powiatów przygranicznych. Jednocześnie można zauważyć, iż ponad połowa badanych osób nigdy nie była świadkami wspomnianych zachowań (zob. Wykres 28).

Wykres 28. Bycie świadkiem zachowań związanych z przemocą wobec innych w kontekście powiatu zamieszkania

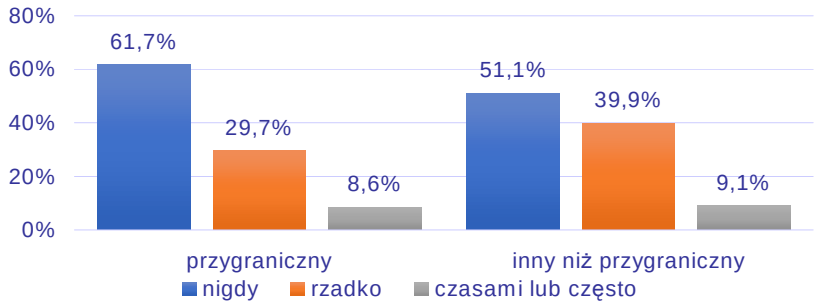

Źródło: badania własne.

Analiza materiału statystycznego potwierdziła zatem istotną zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a byciem świadkiem zachowań związanych z przemocą wobec innych.

8.1.3.c. Bycie świadkiem zachowań osób narażających swoje zdrowie

Podejmując decyzję o jakimś zachowaniu młodzi ludzie myślą zarówno o potencjalnym ryzyku, jak i o zyskach, ale w przeciwieństwie do dorosłych są bardziej skłonni ignorować ryzyko na korzyść nagrody. Obserwując zachowania ludzi w najbliższym otoczeniu, wysuwają własne, nie zawsze obiektywne wnioski. Poniżej założono związek pomiędzy byciem świadkiem zachowań osób narażających swoje zdrowie w kontekście zamieszkiwania w określonym powiecie. Uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) okazał się jednak nieistotny statystycznie i świadczy o małych różnicach w rozkładzie częstotliwości bycia świadkiem zachowań osób narażających swoje zdrowie w podziale na powiat zamieszkania.

Uczniowie z powiatów przygranicznych rzadko (39,0%) lub czasami (36,8%) byli świadkami zachowań osób narażających swoje zdrowie. Taka sytuacja nie dotyczyła nigdy 13,4% badanej grupy, natomiast często lub bardzo często 10,8% badanej populacji.

Osoby z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej również rzadko (41,3%) lub czasami (36,6%) obserwowały zachowania o tym charakterze. Niespełna 12,7% określiło je mianem występujących często i bardzo często w ich otoczeniu, nieco mniej nie miało z nimi żadnej styczności (9,4% ankietowanych).

Powyższe rozważania wskazują zatem, że osoby z powiatów przygranicznych oraz osoby z powiatów położonych wewnątrz województwa śląskiego ze zbliżoną częstotliwością były świadkami ryzykownych zachowań osób i nie odnotowano istotnych różnic ($p > 0,05$)

pomiędzy badanymi grupami. Zaznaczyć należy także, iż zdecydowana większość badanych osób była świadkami wspomnianych zachowań (zob. Wykres 29).

Wykres 29. Bycie świadkiem zachowań osób narażających swoje zdrowie z uwzględnieniem powiatu zamieszkania

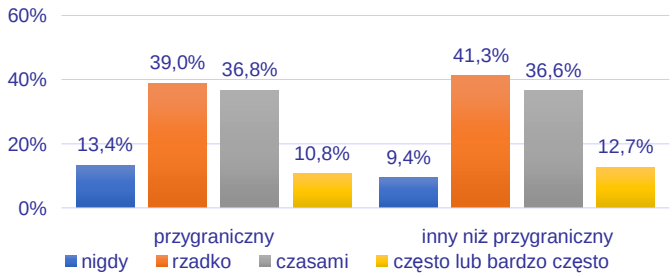

Źródło: badania własne.

Podsumowując, nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a byciem świadkiem zachowań narażających zdrowie osób je wykonujących w badanej grupie.

8.1.3.d. Bycie świadkiem zachowań lekceważących odnoszących się do nauczycieli

Dorastająca młodzież zaczyna podchodzić krytyczne podejście do życia i poszukiwać nowych modeli do naśladowania, a nauczyciele przestają cieszyć się autorytetem. Poniżej poszukiwano zależności pomiędzy tym zjawiskiem a zamieszkaniem w określonym powiecie. Uzyskany wynik testu $p < 0,05$ (zob. Tabela 14) świadczy o dużych różnicach w rozkładzie częstotliwości bycia świadkiem zachowań lekceważących odnoszących się do nauczycieli w podziale na powiat zamieszkania.

Osoby z powiatów przygranicznych były czasami (39,8%) świadkami takich zachowań wobec do nauczycieli, często - 24,5% i bardzo często (15,6%). Rzadko obserwowało je 14,5%., a zaledwie 5,6% osób w badanej grupie nigdy nie było świadkami takich zachowań.

Tymczasem uczniowie z pozostałych powiatów byli często (26,4%) świadkami lekceważącego stosunku do nauczyciela, bardzo często (25,0%), czasami (21,7%), rzadko (19,6%). Zjawiska tego nie zaobserwowało zaledwie 7,2% respondentów.

Powyższa analiza dowodzi, że osoby z powiatów innych niż przygraniczne były istotnie częściej ($p < 0,05$) świadkami zachowań ryzykownych odnoszących się do nauczycieli niż osoby z powiatów przygranicznych. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż prawie

wszystkie badane osoby były w mniejszym bądź większym stopniu świadkami wspomnianych zachowań (zob. Wykres 30.)

Wykres 30. Bycie świadkiem zachowań lekceważących odnoszących się do nauczycieli w kontekście powiatu zamieszkania

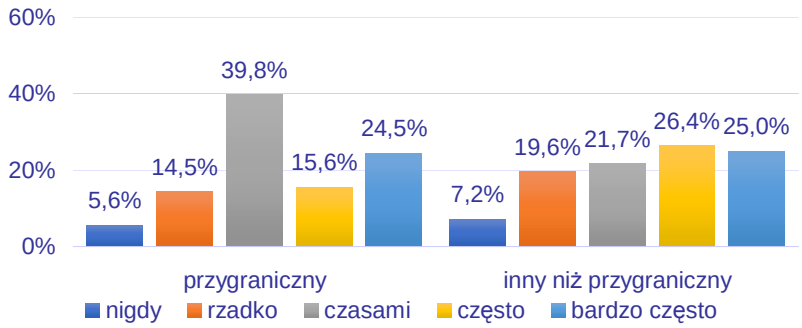

Źródło: badania własne.

Można zatem przyjąć założenie o występowaniu istotnej zależności ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a byciem świadkiem zachowań o charakterze lekceważącym odnoszących się do nauczycieli.

Odwołując się do zakresu analiz zarysowanych powyżej należy zauważyć, że osoby z powiatów innych niż przygraniczne były istotnie częściej ($p < 0,05$) niż osoby z powiatów przygranicznych świadkami zachowań dyskryminujących, związanych z przemocą wobec innych oraz zachowań lekceważących w stosunku do nauczycieli. Natomiast w przypadku zachowań narażających zdrowie osób je wykonujących powiat zamieszkania nie miał istotnego znaczenia.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została sfalsyfikowana w odniesieniu do zachowań osób narażających swoje zdrowie i należy ją w tym zakresie odrzucić - nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a byciem świadkiem tego typu zachowań. Natomiast w odniesieniu do pozostałych zachowań hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a byciem świadkiem zachowań ryzykownych wśród rówieśników.

8.2. Przejawy i stosunek rówieśników do zachowań problemowych w opinii osób badanych w wybranych powiatach

Młodzież obserwuje rówieśników i stara się naśladować jej zachowanie, zyskać akceptację i zaspokoić potrzebę przynależności do grupy, która jest jedną z najważniejszych rzeczy w okresie dorastania.

8.2.1.Przejawy zachowań ryzykownych młodzieży w opinii osób badanych w wybranych powiatach

Założono, że młodzież będzie potrafiła wymienić rodzaje zachowań ryzykownych występujących w jej najbliższym otoczeniu, i że będą się one różnić w zależności od zamieszkania w powiecie. Przyjęto zatem że istnieje związek pomiędzy zamieszkiwaniem w określonym powiecie, a podejmowaniem poszczególnych zachowań ryzykownych. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 14. Opinie o przejawach zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Najważniejsze zachowania ryzykowne	Alkohol	94	45,4%	91	44,8%	$\chi^2 = 19{,}395$ $df = 9$ $p = 0{,}022$
	Narkotyki	61	29,5%	58	28,6%	
	bójki/ agresja/ przemoc	57	27,5%	58	28,6%	
	Papierosy	53	25,6%	56	27,6%	
	inne używki	33	15,9%	15	7,4%	
	Kradzież	21	10,1%	9	4,4%	
	Dopalacze	19	9,2%	10	4,9%	
	Hejt	12	5,8%	10	4,9%	
	Pozostałe	96	46,4%	114	56,2%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Uzyskany wynik testu ($p < 0{,}05$) jest istotny statystycznie i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie najważniejszych zachowań ryzykownych w podziale na powiat zamieszkania. Młodzi ludzie z powiatów przygranicznych najczęściej (45,4%) wskazywali na

alkohol jako najważniejsze zachowanie ryzykowne. Dalej były: narkotyki - 29,5%, bójki, agresja, przemoc - 27,5%, papierosy - 25,6%, inne używki - 15,9%, kradzież - 10,1%, dopalacze - 9,2%. Najrzadziej wskazywano *hejt* – 5,8%. Pozostałe zachowania wskazało 46,4% osób z powiatów przygranicznych.

Badani uczniowie z pozostałych powiatów najczęściej (44,8%) wskazywali na alkohol jako najważniejsze zachowanie ryzykowne, następnie na: narkotyki - 28,6%, bójki, agresję, przemoc - 28,6%, papierosy – 27,6%, inne używki - 7,4%, dopalacze - 4,9% oraz hejt - 4,9%. Najrzadziej wskazywano na kradzieże (4,4%). Pozostałe zachowania wskazało 56,2% osób z powiatów innych niż przygraniczne.

Podsumowując, osoby z powiatów przygranicznych istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z innych powiatów wskazywały na inne używki, kradzieże i dopalacze jako najważniejsze zachowania ryzykowne, co zobrazowano na poniższym wykresie 31. Zgodnie z powyższym założona hipoteza powyżej hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a zachowaniami uważanymi za ryzykowne.

Wykres 31. Najważniejsze zachowania ryzykowne a powiat zamieszkania

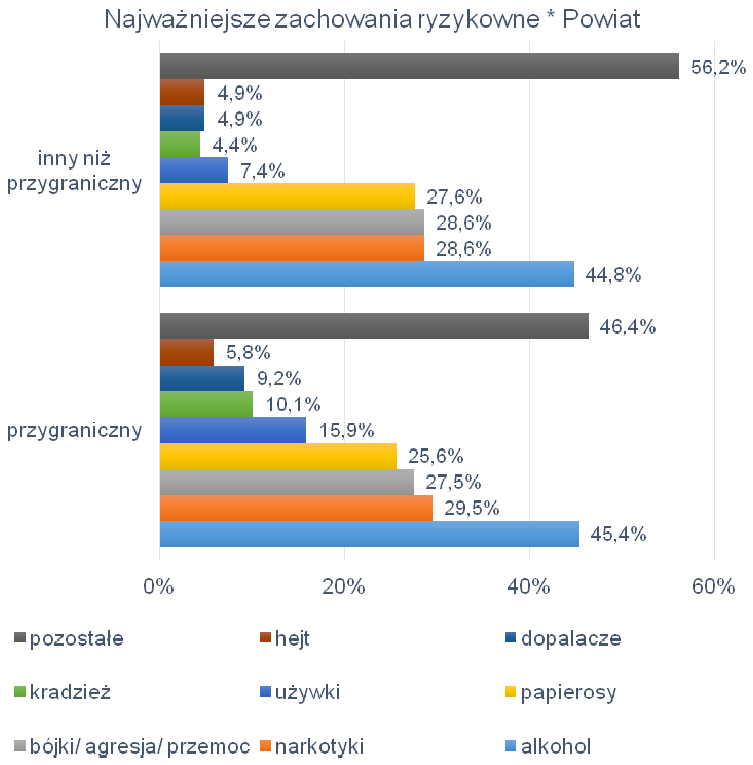

Źródło: badania własne.

8.2.2. Stosunek rówieśników do zachowań problemowych w opinii osób badanych w wybranych powiatach

Kolejno badanym zagadnieniem był stosunek rówieśników do zachowań ryzykownych. W okresie dorastania to właśnie grupa rówieśnicza staje się dla młodego człowieka wyznacznikiem przyjmowanych wartości i określonego postępowania. Jak wskazują dane zaprezentowane na wykresie 32. uczniowie z powiatów przygranicznych uważali przede wszystkim, że stosunek ich rówieśników do zachowań ryzykownych jest obojętny (58,0%), raczej pozytywny - 25,7%, raczej negatywny- 10, 9% i zdecydowanie pozytywny - 2,3%

Osoby z powiatów innych niż przygraniczne wskazywały najczęściej również na obojętny (48,3%) i raczej negatywny (23%) stosunek swoich rówieśników do zachowań ryzykownych. Raczej pozytywnie oceniło go 18,1% badanych, a zdecydowanie pozytywnie 4,9% ankietowanych. Podsumowując, można zatem zauważyć, że uczniowie z powiatów przygranicznych zdecydowanie częściej wskazywali na obojętny i pozytywny stosunek swoich kolegów do zachowań ryzykownych niż ich rówieśnicy z powiatów położonych wewnątrz województwa śląskiego.

Wykres 32. Stosunek rówieśników do zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w określonym powiecie

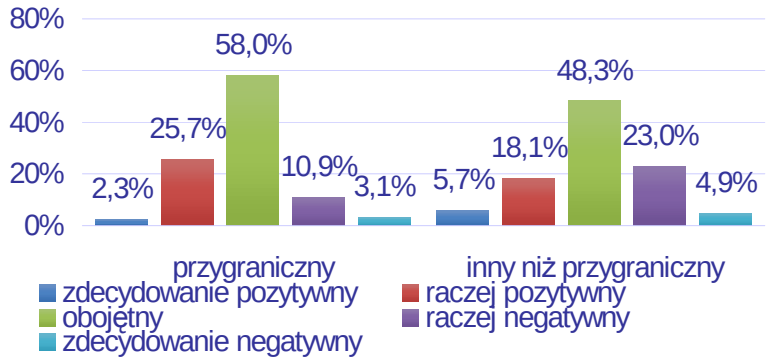

Źródło: badania własne.

8.2.3. Powiat zamieszkania a źródła wiedzy uczniów o zachowaniach ryzykownych

Założono, że miejsce zamieszkania określonym powiecie determinuje pozyskiwanie informacji z różnych źródeł wiedzy. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 15. Źródła wiedzy w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie

		Powiat				Wynik testu
		Przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Źródła wiedzy o zachowaniach ryzykownych	gazety, radio, TV, Internet	181	67,5%	143	52,6%	$\chi^2 = 34,606$ *df = 7* *p = 0,001*
	rodzina	165	61,6%	137	50,4%	
	własne doświadczenia i obserwacje	113	42,2%	136	50,0%	
	koledzy/koleżanki	83	31,0%	79	29,0%	
	nauczyciele, wychowawca, pedagog szkolny	86	32,1%	57	21,0%	
	nie szukam informacji	40	14,9%	49	18,0%	
	inne	2	0,7%	0	0,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Dane w powyższej tabeli pozwalają wskazać na istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie źródeł wiedzy o zachowaniach ryzykownych w podziale na powiat zamieszkania.

Osoby z powiatów przygranicznych najczęściej (67,5%) czerpały wiedzę z gazet, radia, TV i Internetu. Od rodziny wiedzę czerpało 61,6% osób, a z własnych doświadczeń i obserwacji - 42,2% osób. Od nauczycieli, wychowawcy czy pedagoga czerpało wiedzę 32,1% osób, a od kolegów czy koleżanek – 31,0%. Osoby, które nie szukały informacji o zachowaniach ryzykownych stanowiły 14,9%. Z innych źródeł wiedzę czerpało 0,7% badanych osób.

Natomiast z pozostałych powiatów uczniowie najczęściej (52,6%) czerpali wiedzę z gazet, radia, TV i Internetu. Od rodziny informacje uzyskiwało 50,4% osób, a z własnych doświadczeń i obserwacji – 50,0% osób. Od kolegów czy koleżanek czerpało wiedzę 29,0% osób, a od nauczycieli, wychowawcy czy pedagoga – 21,0%. Osoby, które nie szukały informacji o zachowaniach ryzykownych stanowiły 18,0%.

Innymi słowy, osoby z powiatów przygranicznych istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z pozostałych powiatów czerpały wiedzę o zachowaniach ryzykownych z gazet, radia, TV i Internetu, od rodziny oraz od nauczycieli, wychowawcy czy pedagoga, co przedstawiono na poniższym wykresie.

Wykres 33. Źródła wiedzy w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie

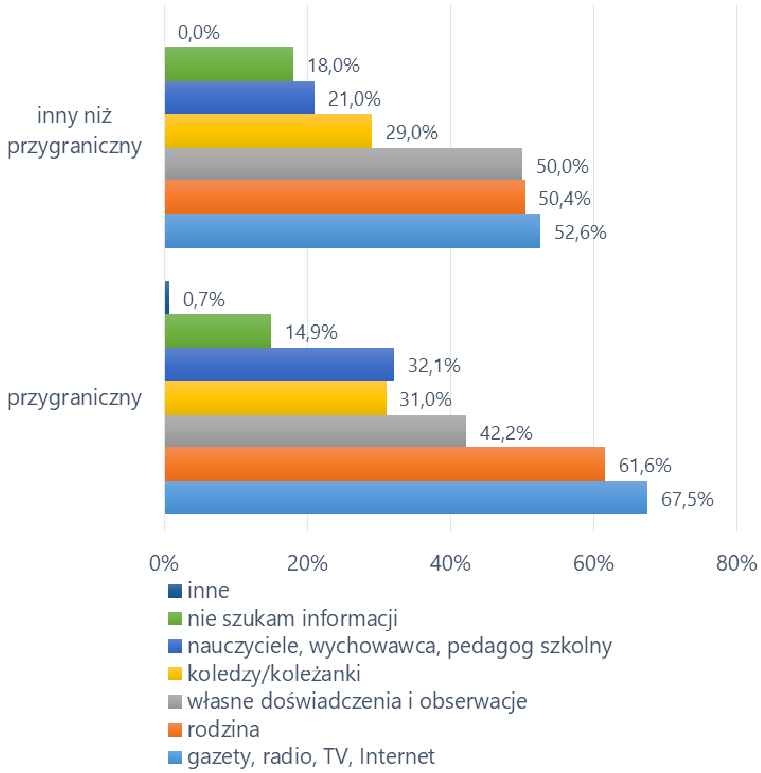

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania i źródłami wiedzy o tym, co jest zachowaniem ryzykownym.

8.3. Motywy i konsekwencje zachowań ryzykownych w percepcji młodzieży szkolnej w wybranych powiatach

Młodzi ludzie eksperymentują, poszukują granic, chcą poczuć się jak ludzie dorośli, zwiększyć stopień niezależności. W myśl teorii zachowań problemowych, podobnie jak zachowania konwencjonalne, pozwalają zaspokajanie potrzeb rozwojowych i służą radzeniu sobie w trudnych sytuacjach życiowych. Zachowania problemowe stanowią wypadkową wzajemnie powiązanych zmiennych: struktury społeczno-demograficznej i socjalizacji, systemu osobowości, systemu spostrzegania środowiska oraz systemu zachowania społecznego[508]. Rozsądne ryzyko jest cennym doświadczeniem dla młodzieży. Podstawa działań profilaktycznych jest natomiast ograniczenie lub wyeliminowanie zachowań, które zaburzają jej prawidłowy rozwój.

[508] A. Siudem, *Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej*, cyt. wyd., s. 71.

8.3.1 Motywy zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach

Motywacja jest jednym z najważniejszych czynników wewnętrznych wpływających na zachowanie i wiąże się z wartościami i normami społeczeństwa, które są wchłaniane przez jednostkę w procesie socjalizacji[509]. Poniżej rozpatrywano związek pomiędzy powiatem zamieszkania a przyczynami zachowań ryzykownych. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela. 16. Motywy zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Przyczyny zachowań ryzykownych młodych ludzi	wpływ rówieśników, dążenie do uzyskania ich akceptacji i przyjaźni	173	64,3%	161	58,3%	$\chi^2 = 47{,}790$ $df = 11$ $p = 0{,}001$
	próba zaimponowania innym	159	59,1%	137	49,6%	
	wpływ telewizji, Internetu, gier komputerowych itp.	102	37,9%	99	35,9%	
	ucieczka od pustki, stresu, nudy bądź samotności	60	22,3%	90	32,6%	
	problemy rodzinne, szkolne, z rówieśnikami	55	20,4%	93	33,7%	
	ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń	78	29,0%	57	20,7%	
	chęć poczucia się jak osoba dorosła	61	22,7%	56	20,3%	
	brak wiedzy na temat konsekwencji zachowań ryzykownych	32	11,9%	61	22,1%	
	dowartościowanie swojej osoby, niska samoocena	46	17,1%	39	14,1%	
	brak atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego	17	6,3%	23	8,3%	
	inne	0	0,0%	4	1,4%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

[509] V.L Spirin, *ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ ПРИ ДЕВИАНТНЫХ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ПРОЯВЛЕНИЯХ У ПОДРОСТКОВ*, https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11482.

W powyższej tabeli przedstawiono istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie przyczyn zachowań ryzykownych w podziale na powiat zamieszkania.

Osoby z powiatów przygranicznych za przyczynę zachowań ryzykownych uznawały najczęściej wpływ rówieśników (64,3%), dążenie do uzyskania ich akceptacji i przyjaźni. Inne wskazane przyczyny to: próba zaimponowania innym - 59,1%, wpływ telewizji, Internetu, gier komputerowych itp. - 37,9%, ucieczka od pustki, stresu, nudy bądź samotności - 22,3%, problemy rodzinne, szkolne, z rówieśnikami - 20,4%, ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń - 29,0%, chęć poczucia się jak osoba dorosła - 22,7%, brak wiedzy na temat konsekwencji - 11,9%, dowartościowanie swojej osoby, niska samoocena - 17,1% i brak atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego - 6,3%.

Badani uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej (58,3%) uznawały wpływ rówieśników, dążenie do uzyskania ich akceptacji i przyjaźni jako przyczynę zachowań ryzykownych. Inne wskazane przyczyny to: próba zaimponowania innym - 49,6%, wpływ telewizji, Internetu, gier komputerowych itp. -35,9%, ucieczka od pustki, stresu, nudy bądź samotności - 32,6%, problemy rodzinne, szkolne, z rówieśnikami - 33,7%, ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń – 20,7%, chęć poczucia się jak osoba dorosła – 20,3%, brak wiedzy na temat konsekwencji – 22,1%, dowartościowanie swojej osoby, niska samoocena - 14,1%, brak atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego - 8,3%. Inne przyczyny stanowiły 1,4%.

Innymi słowy, osoby z powiatów przygranicznych istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z pozostałych powiatów wskazywały takie przyczyny zachowań ryzykownych jak: próba zaimponowania innym oraz ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń. Z kolei osoby z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z powiatów przygranicznych wskazywały takie przyczyny zachowań ryzykownych, jak: ucieczka od pustki, stresu, nudy bądź samotności, problemy rodzinne, szkolne, z rówieśnikami oraz brak wiedzy na temat konsekwencji (Wykres 34).

Wykres 34. Motywy zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach

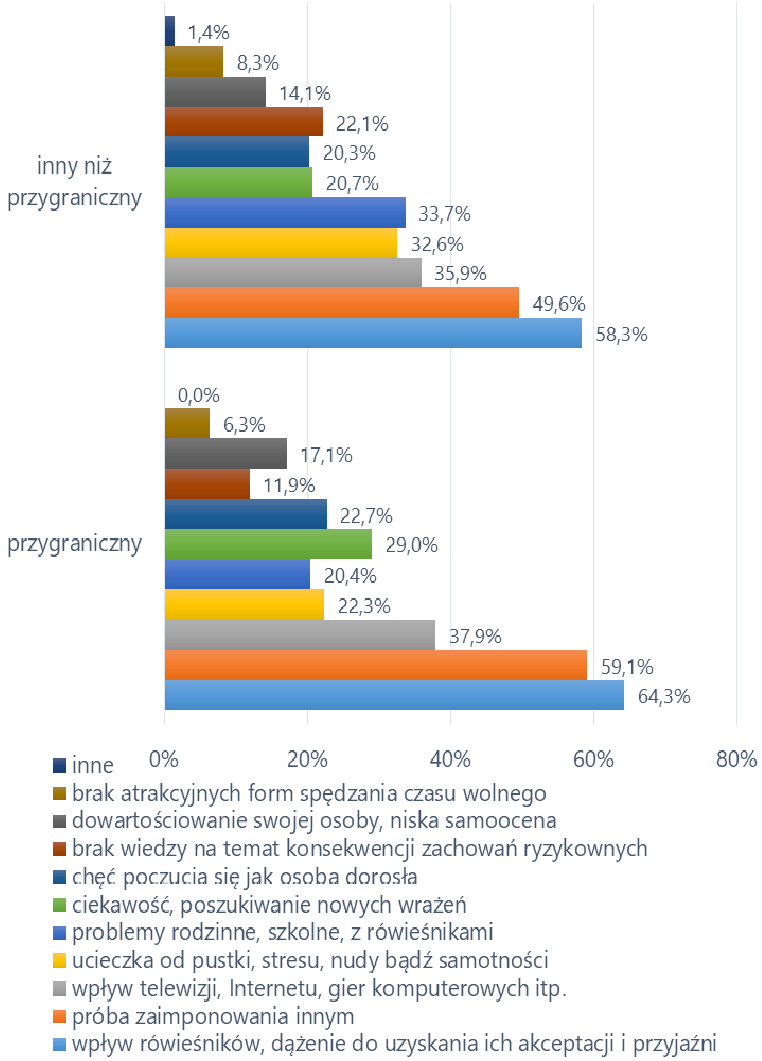

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana pozytywnie i należy ją przyjąć – występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a przyczynami zachowań ryzykownych.

8.3.2. Konsekwencje zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach

Poniżej zastanawiano się, czy istnieje zależność pomiędzy powiatem zamieszkania a znajomością konsekwencji wynikających z zachowań ryzykownych. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 17. Opinie o konsekwencjach zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Negatywne konsekwencje zachowań ryzykownych	konsekwencje zdrowotne	78	43,8%	64	45,1%	$\chi^2 = 34,606$ $df = 7$ $p = 0,001$
	konsekwencje prawne	58	32,6%	47	33,1%	
	problemy rodzinne	16	9,0%	14	9,9%	
	problemy w szkole	14	7,9%	11	7,7%	
	nie wiem	2	1,1%	7	4,9%	
	Pozostałe	64	36,0%	19	13,4%	
Pozytywne konsekwencje zachowań ryzykownych	nie ma / nie znam	66	44,9%	39	33,9%	$\chi^2 = 34,606$ $df = 7$ $p = 0,001$
	nauka na własnych błędach	19	12,9%	31	27,0%	
	szacunek u kolegów	9	6,1%	10	8,7%	
	doświadczenie życiowe	9	6,1%	8	7,0%	
	Satysfakcja	6	4,1%	8	7,0%	
	nowe doświadczenia	12	8,2%	0	0,0%	
	Pozostałe	36	24,5%	19	16,5%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

8.3.2.a. Negatywne konsekwencje zachowań ryzykownych

Dane zawarte w powyższej tabeli wskazują na istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie znajomości negatywnych konsekwencji zachowań ryzykownych w podziale na powiat zamieszkania.

Badani z powiatów przygranicznych najczęściej (43,8%) wskazywali na konsekwencje zdrowotne. Kolejne wskazane konsekwencje negatywne, to: konsekwencje prawne - 32,6%, problemy rodzinne – 9,0% oraz problemy w szkole – 7,9%. Osoby, które nie wiedziały jakie są konsekwencje negatywne zachowań ryzykownych stanowiły 1,1% badanej grupy. Pozostałe konsekwencje wskazało 36,0% osób w badanej grupie.

Osoby z powiatów innych niż przygraniczne również najczęściej (45,1%) wskazywały na konsekwencje zdrowotne, a następnie na: konsekwencje prawne - 33,1%, problemy rodzinne - 9,9% oraz problemy w szkole – tę opcję wybrało 7,7%. Uczniowie nie dysponujący wiedzą na powyższy temat stanowili 4,9% badanej grupy. Inne konsekwencje wskazało 13,4% osób w badanej grupie.

Analiza materiału statystycznego wskazuje zatem, że osoby z pozostałych powiatów istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z powiatów przygranicznych nie wiedziały jakie są konsekwencje negatywne zachowań ryzykownych. Jednocześnie osoby z powiatów

przygranicznych istotnie częściej potrafiły wskazać negatywne konsekwencje wchodzące w skład pozostałej grupy (zob. Wykres 34.)

Wykres 35. Negatywne konsekwencje zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie

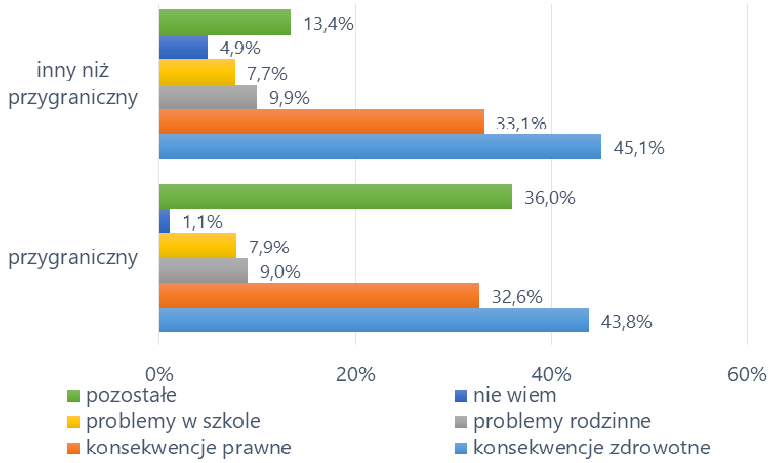

Źródło: badania własne.

Podsumowując, można wysnuć przekonanie o istotnej zależności ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a negatywnymi konsekwencjami zachowań ryzykownych.

8.3.2.b. Pozytywne konsekwencje zachowań ryzykownych

Kolejno analizowana kwestia, to wiedza uczniów dotycząca pozytywnych konsekwencji zachowań ryzykownych. Uzyskany wynik testu ($p < 0,05$) jest istotny statystycznie i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie znajomości pozytywnych konsekwencji zachowań ryzykownych w podziale na powiat zamieszkania (zob. Tabela 18.)

W związku z powyższym można zauważyć, że uczniowie z powiatów przygranicznych najczęściej (44,9%) wskazywali na brak pozytywnych konsekwencji. Natomiast wskazane konsekwencje pozytywne wskazane przez innych to: nauka na własnych błędach - 12,9%, nowe doświadczenia - 8,2%, szacunek u kolegów oraz doświadczenie życiowe - 6,1%, satysfakcja - 4,1%. Pozostałe konsekwencje wskazało 24,5% osób w badanej grupie.

Osoby z pozostałych powiatów również (33,9%) podkreślały brak pozytywnych skutków. Natomiast wskazane konsekwencje pozytywne wskazane przez innych dotyczyły w 27,0% nauki na własnych błędach, w 8,7% szacunku uzyskanego w oczach kolegów, doświadczenia życiowego oraz satysfakcji - 7,0%.

Innymi słowy, osoby z powiatów przygranicznych istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z pozostałych powiatów wskazywały na brak pozytywnych konsekwencji zachowań ryzykownych, ale jednocześnie częściej wskazywały na nowe doświadczenia, a także inne pozytywne konsekwencje wchodzące w skład „pozostałych". Osoby z innych powiatów natomiast istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z powiatów przygranicznych wskazywały na naukę na własnych błędach jako pozytywną konsekwencję zachowań ryzykownych (zob. Wykres 36.).

Wykres 36. Pozytywne konsekwencje zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w określonym powiecie

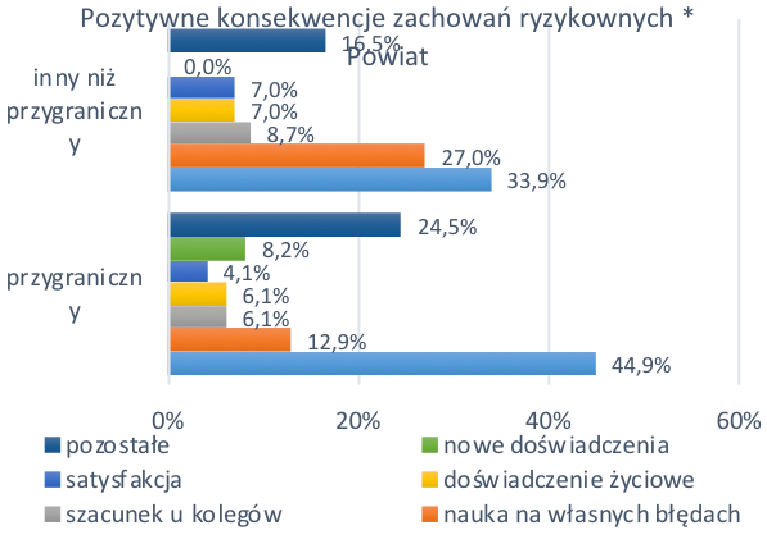

Źródło: badania własne.

Należy zatem przyznać, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a pozytywnymi konsekwencjami zachowań ryzykownych.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność pomiędzy powiatem zamieszkania a znajomością konsekwencji wynikających z zachowań ryzykownych.

8.3.2.c. Opinie dotyczące wiedzy rówieśników o konsekwencjach zachowań ryzykownych

Wyrażanie własnej opinii jest bardzo ważne dla młodych ludzi. Często komentują posty znanych blogerów, znajomych na portalach społecznosciowych lub publikują filmiki w Internecie. Uzyskanie informacji dotyczących wiedzy młodzieży o konsekwencjach zachowań ryzykownych ułatwia zaplanowanie działań profilaktycznych. Poniżej natomiast

założono, że występuje zależność pomiędzy powiatem zamieszkania a opinią na temat wiedzy rówieśników o konsekwencjach zachowań ryzykownych. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 18. Opinie dotyczące wiedzy rówieśników o konsekwencjach zachowań w kontekście powiatu zamieszkania

			Powiat		Wynik testu
			przygraniczny	inny niż przygraniczny	
Czy wiedza o konsekwencjach zachowań ryzykownych jest wśród rówieśników wystarczająca	zdecydowanie tak / raczej tak	N	115	87	$\chi^2 = 8{,}550$ $df = 2$ $p = 0{,}014$
		%	44,7%	32,3%	
	trudno powiedzieć	N	78	100	
		%	30,4%	37,2%	
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	64	82	
		%	24,9%	30,5%	
Ogółem		N	257	269	
		%	100,0%	100,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

W powyższej tabeli przedstawiono istotne zależności ($p < 0{,}05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0{,}05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie opinii na temat wiedzy rówieśników o konsekwencjach zachowań ryzykownych w podziale na powiat zamieszkania.

Osoby z powiatów przygranicznych najczęściej (44,7%) uważały, że wiedza rówieśników jest wystarczająca. Osoby nie potrafiące tego określić stanowiły 1/3 badanej grupy (30,4%), natomiast 1/4 badanej grupy uważała, że wiedza ta jest zbyt mała.

Uczniowie z pozostałych powiatów najczęściej (37,2%) nie potrafili określić, czy wiedza rówieśników jest wystarczająca, za taką uznała ją ponad 1/3 badanej grupy (32,3%), Natomiast osoby określające wiedzę rówieśników jako niewystarczającą stanowiły 30,5% ankietowanych.

Wnioski sformułowane na podstawie powyższych rozważań pozwoliły zauważyć, że osoby z powiatów przygranicznych istotnie wyżej ($p < 0{,}05$) od osób z pozostałych powiatów oceniały wiedzę swoich rówieśników dotyczącą konsekwencji zachowań ryzykownych. Zmienne zobrazowano na poniższym wykresie.

Wykres 37. Opinie dotyczące wiedzy rówieśników o konsekwencjach zachowań w kontekście powiatu zamieszkania

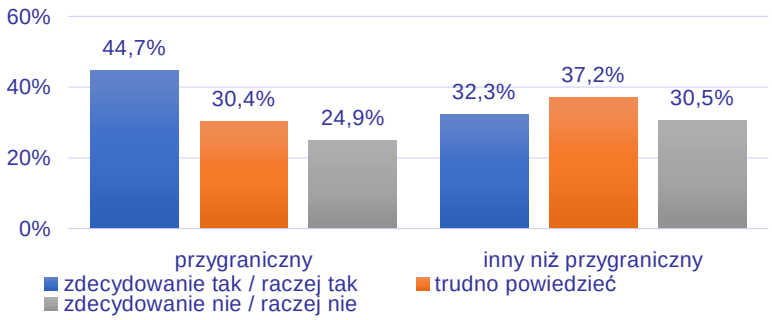

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a opinią na temat wiedzy rówieśników o zachowaniach ryzykownych w badanej grupie.

Rozdział 9. Czynniki różnicujące opinie uczniów o działalności profilaktycznej Policji w powiatach przygranicznych i w powiatach położonych wewnątrz województwa śląskiego

Policja w ramach wykonywania ustawowych zdań z obszaru profilaktyki społecznej, szczególną uwagę kieruje na młodzież. Przy czym trzeba zauważyć, że współczesna młodzież często odbiera szkolne spotkania z Policją w sposób negatywny[510]. Podstawą skutecznych działań jest zatem przełamie negatywnych stereotypów dotyczących tej formacji i aktywniejsze włączenie młodzieży do wspólnych działań na rzecz bezpieczeństwa i porządku publicznego. W niniejszym rozdziale postanowiono bliżej przyjrzeć się czynnikom mogącym mieć potencjalny wpływ na jakość organizowanych przedsięwzięć uprzedzających.

9.1. Rodzaje zachowań ryzykownych młodzieży a obszary oddziaływań profilaktycznych Policji w wybranych powiatach

Na etapie konceptualizacji badań założono, że zajęcia profilaktyczne prowadzone wśród młodzieży szkolnej przez funkcjonariuszy Policji są dostosowane do potrzeb związanych z nasileniem i rodzajem zachowań ryzykownych młodzieży w wybranych powiatach województwa śląskiego. Koncentrują się na ograniczaniu zachowań agresji i przemocy wśród młodzieży szkolnej, przeciwdziałaniu alkoholizmowi i zagrożeniom związanych z paleniem papierosów, e-papierosów, używaniu substancji psychoaktywnych ze szczególnym uwzględnieniem dopalaczy, a także zapobieganiu zakażeniom HIV. Dotyczą także odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne, zasad bezpieczeństwa w ruchu drogowym i terenach górskich oraz przestępczości sieciowej. Działalność profilaktyczna obejmuje uczestnictwo młodzieży w spotkaniach z policyjnymi specjalistami, a także udział w pozaszkolnych akcjach profilaktycznych: konkursach, festynach, warsztatach, zawodach itp.

Szczegółowe wyniki przedstawiono w poniższych podrozdziałach.

9.1.1. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby

Występowanie zachowań ryzykownych nakierowanych na inne osoby rozpatrywano w kontekście porównawczym, biorąc pod uwagę geograficzne położenie powiatu oraz obszar profilaktyki społecznej.

[510] *Prewencja Policji. Perspektywy i wyzwania*. Komenda Główna Policji, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji, Warszawa 2015, s. 70.

9.1.1.a. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby (powiaty przygraniczne)

Analizę zależności pomiędzy zachowaniami ryzykownymi nakierowanymi na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 19. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

Powiaty przygraniczne		Zachowania związane z innymi osobami				Wynik testu
		nie przejawiałem/am		przejawiałem/am		
		N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	40	38,1%	5	35,7%	$\chi^2 = 15{,}579$ $df = 7$ $p = 0{,}029$
	odpowiedzialność prawna młodzieży	39	37,1%	12	85,7%	
	zagrożenia płynące z Internetu	37	35,2%	5	35,7%	
	problematyka samobójstw	26	24,8%	5	35,7%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	4	3,8%	0	0,0%	
	problematyka uzależnień	39	37,1%	3	21,4%	
	agresja / przemoc	7	6,7%	0	0,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

W oparciu o zaprezentowane dane można stwierdzić, że wynik testu ($p < 0{,}05$) jest istotny statystycznie i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na zachowania związane z innymi osobami w powiatach przygranicznych.

Badani z powiatów przygranicznych, którzy przejawiali zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby istotnie najczęściej ($p < 0{,}05$) uczestniczyli w programach dotyczących odpowiedzialności prawnej młodzieży (85,7%), a także istotnie częściej od pozostałych osób - w programach dotyczących problematyki samobójstw (35,7%). Z kolei osoby nie przejawiające wspomnianych zachowań istotnie częściej od pozostałych uczestniczyły w programach dotyczących problematyki uzależnień (37,1%) oraz agresji i przemocy (6,7%).

Istotną zależność ($p < 0{,}05$) pomiędzy zachowaniami ryzykownymi nakierowanymi na inne osoby w powiatach przygranicznych a uczestnictwem w pozaszkolnych programach, zobrazowano na poniższym wykresie.

Wykres 38. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

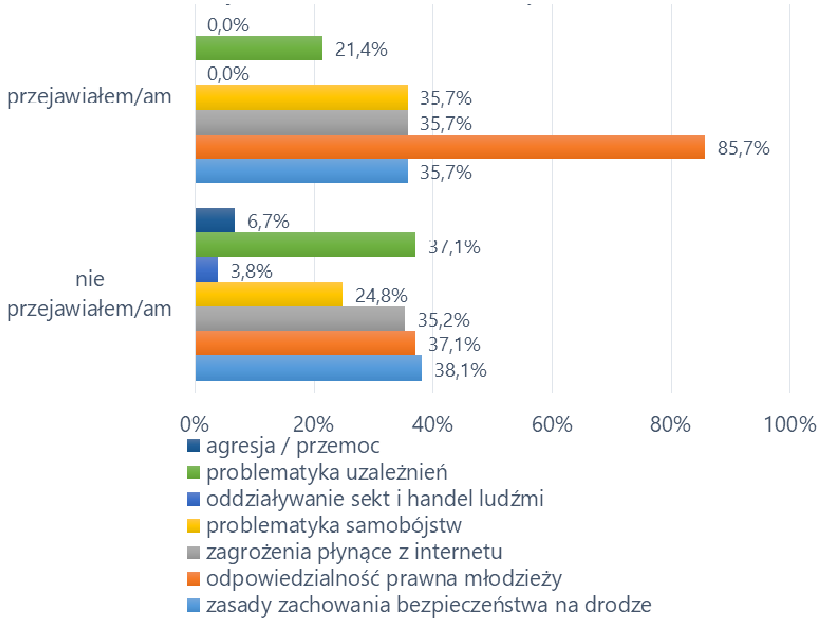

Źródło: badania własne.

9.1.1.b. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby (pozostałe powiaty)

Analizę zależności pomiędzy zachowaniami ryzykownymi nakierowanymi na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 20. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

Powiaty inne niż przygraniczne		Zachowania związane z innymi osobami				Wynik testu
		nie przejawiałem/am		przejawiałem/am		
		N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	48	48,0%	12	44,4%	$\chi^2 = 21{,}472$ $df = 7$ $p = 0{,}003$
	odpowiedzialność prawna młodzieży	49	49,0%	4	14,8%	
	zagrożenia płynące z Internetu	23	23,0%	10	37,0%	
	problematyka samobójstw	26	26,0%	7	25,9%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	13	13,0%	3	11,1%	
	problematyka uzależnień	29	29,0%	16	59,3%	
	agresja / przemoc	17	17,0%	6	22,2%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Analiza materiału empirycznego pozwala wysnuć wniosek o istotnej zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w powiatach innych niż przygraniczne.

Uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne, którzy przejawiali zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby istotnie najczęściej ($p < 0,05$) uczestniczyli w programach dotyczących problematyki uzależnień (59,3%) i istotnie częściej od pozostałych osób w programach dotyczących zagrożeń płynących z Internetu (37,0%). Z kolei osoby nie przejawiające wspomnianych zachowań istotnie częściej od pozostałych uczestniczyły w programach dotyczących odpowiedzialności prawnej młodzieży (49,0%).

Wykres 39. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

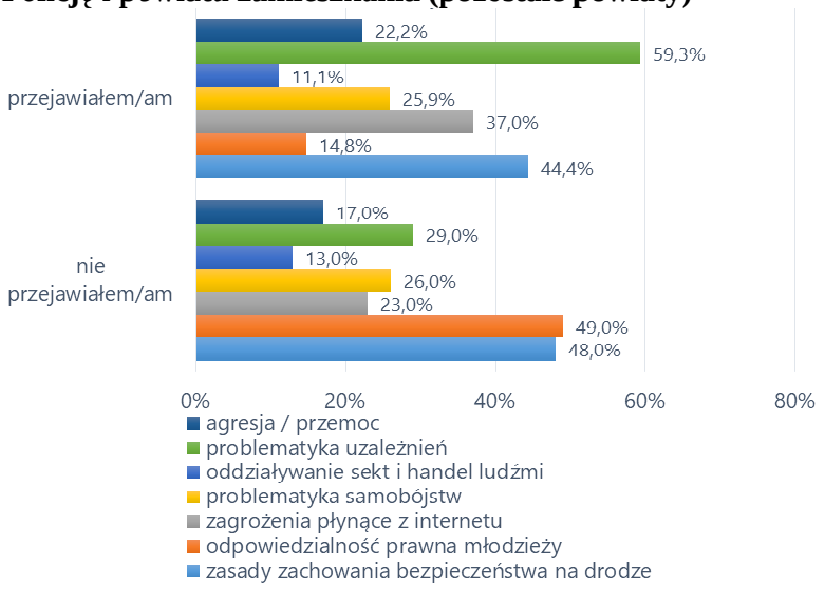

Źródło: badania własne.

Analizując dane zawarte na powyższym wykresie można zauważyć, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami związanymi z innymi osobami w powiatach innych niż przygraniczne a uczestnictwem w pozaszkolnych programach.

9.1.2. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie

Zajęcia profilaktyczno prowadzone przez funkcjonariuszy Policji obejmowały także kwestie związane ze zdrowiem młodych ludzi i zagrożeniami czyhającymi na nich.

9.1.2.a. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

Analizę zależności pomiędzy zachowaniami ryzykownymi badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 21. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

Powiaty przygraniczne		Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie						Wynik testu
		nigdy		rzadko		czasami lub często		
		N	%	N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	34	39,5%	6	50,0%	5	23,8%	$\chi^2 = 38,676$ $df = 14$ $p = 0,001$
	odpowiedzialność prawna młodzieży	42	48,8%	4	33,3%	5	23,8%	
	zagrożenia płynące z Internetu	33	38,4%	2	16,7%	7	33,3%	
	problematyka samobójstw	18	20,9%	0	0,0%	13	61,9%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	4	4,7%	0	0,0%	0	0,0%	
	problematyka uzależnień	35	40,7%	4	33,3%	3	14,3%	
	agresja / przemoc	7	8,1%	0	0,0%	0	0,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

W powyższej tabeli przedstawiono istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na z zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w powiatach przygranicznych.

Wyniki badań wskazują, że osoby z powiatów przygranicznych, które przejawiały tego typu zachowania „czasami" lub „często", najczęściej uczestniczyły w programach dotyczących problematyki samobójstw (61,9%). Osoby przejawiające wspomniane zachowania „rzadko" istotnie częściej od pozostałych uczestniczyły w programach dotyczących zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze (50,0%). Osoby nigdy nie przejawiające wspomnianych zachowań istotnie częściej od pozostałych uczestniczyły w programach dotyczących odpowiedzialności prawnej młodzieży (48,8%).

Wykres. 40. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

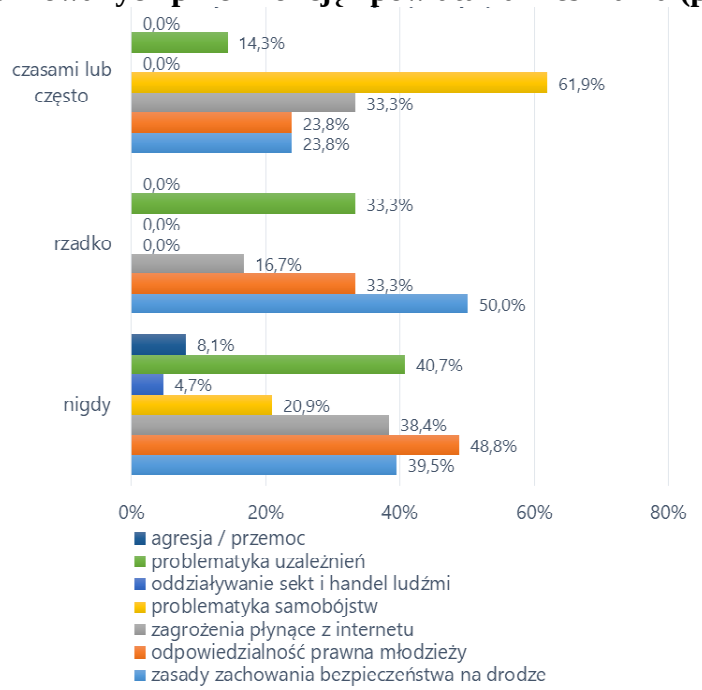

Źródło: badania własne.

Można zatem założyć, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami ryzykownymi badanych uczniów narażających ich zdrowie w powiatach przygranicznych a uczestnictwem w pozaszkolnych programach profilaktycznych.

9.1.2.b. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

Analizę zależności pomiędzy zachowaniami ryzykownymi badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (inny niż przygraniczny) przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 22. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

Powiaty inne niż przygraniczne		zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie						Wynik testu
		nigdy		rzadko		czasami lub często		
		N	%	N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	33	45,2%	22	50,0%	5	50,0%	$\chi^2 = 45,835$ $df = 14$ $p = 0,001$
	odpowiedzialność prawna młodzieży	36	49,3%	14	31,8%	3	30,0%	
	zagrożenia płynące z Internetu	20	27,4%	13	29,5%	0	0,0%	
	problematyka samobójstw	24	32,9%	7	15,9%	2	20,0%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	13	17,8%	0	0,0%	3	30,0%	
	problematyka uzależnień	16	21,9%	27	61,4%	2	20,0%	
	agresja / przemoc	15	20,5%	5	11,4%	3	30,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Analiza zebranego materiału empirycznego potwierdziła istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w powiatach innych niż przygraniczne.

Badani uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne, którzy przejawiali zachowania narażające ich zdrowie czasami lub często, najczęściej uczestniczyły w programach dotyczących zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze (50,0%). Osoby przejawiające wspomniane zachowania rzadko istotnie częściej od pozostałych uczestniczyły w programach dotyczących problematyki uzależnień (61,4%). Osoby nigdy nie przejawiające takich zachowań najczęściej uczestniczyły w programach dotyczących odpowiedzialności prawnej młodzieży (49,3%) oraz zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze (45,2%).

Wykres 41. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

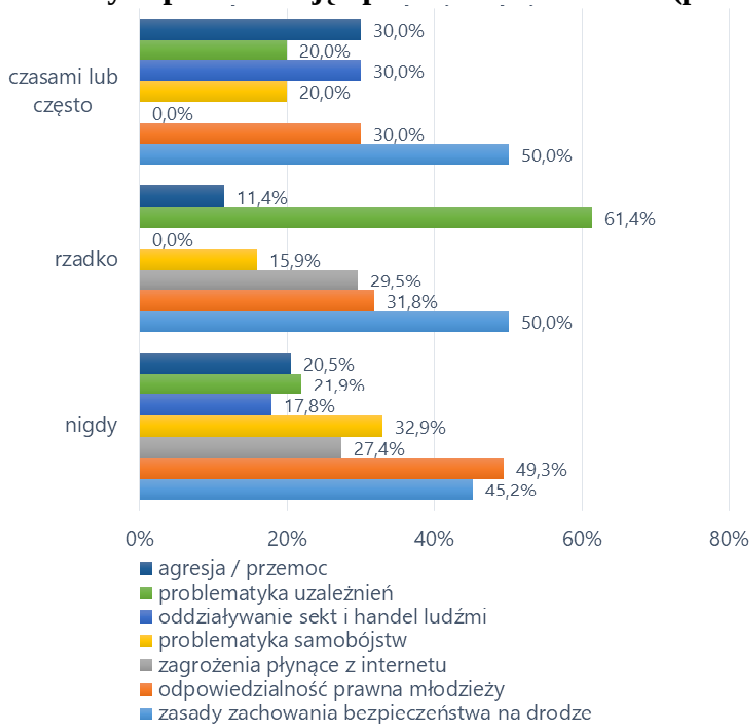

Źródło: badania własne.

Jak można zauważyć, występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami narażającymi zdrowie osób je wykonujących w powiatach innych niż przygraniczne a uczestnictwem w pozaszkolnych programach.

9.1.3.a. Zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami

Użytkownicy w wieku od 13 do 24 lat, to pierwsze pokolenie, którego dorastanie jest nieodłącznie związane z nowymi technologiami informacyjnymi. Stwarza to duże szanse, ale i generuje szereg zachowań destrukcyjnych. Wyniki testu χ^2 dotyczące właśnie tej „ciemnej" strony" współczesnych mediów przedstawiono w poniższej tabeli. Jak można zauważyć, uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) nie jest istotny statystyczniei świadczy o małych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami powiatach przygranicznych. Powyższe badanie pokazuje, że osoby z powiatów przygranicznych, najczęściej uczestniczyły w programach dotyczących odpowiedzialności prawnej młodzieży (51,2%), problematyki uzależnień (31,7%) oraz zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze - 29,3%, a występujące tu różnice nie są istotne statystycznie ($p > 0,05$).

Tabela 23. Zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

Powiaty przygraniczne		zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami (IT)						Wynik testu
		Nigdy		rzadko		czasami lub częściej		
		N	%	N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	Zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	9	36,0%	24	45,3%	12	29,3%	$\chi^2 = 20,416$ $df = 14$ $p = 0,118$
	odpowiedzialność prawna młodzieży	11	44,0%	19	35,8%	21	51,2%	
	zagrożenia płynące z Internetu	8	32,0%	21	39,6%	13	31,7%	
	problematyka samobójstw	9	36,0%	16	30,2%	6	14,6%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	3	12,0%	1	1,9%	0	0,0%	
	problematyka uzależnień	8	32,0%	21	39,6%	13	31,7%	
	agresja / przemoc	0	0,0%	4	7,5%	3	7,3%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Wykres 42. Zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

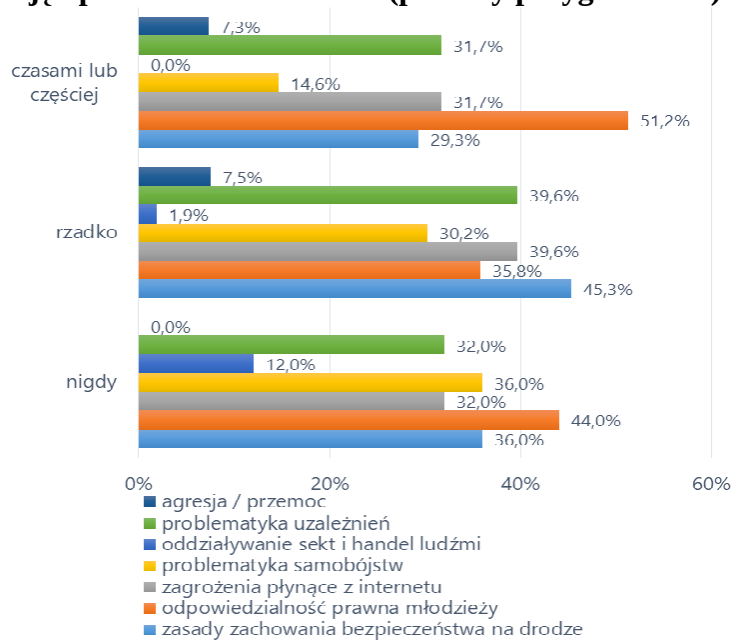

Źródło: badania własne.

Nie odnotowano natomiast istotnej zależności ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami złośliwymi oraz związanymi z nowymi technologiami w powiatach przygranicznych a uczestnictwem w pozaszkolnych programach.

9.1.3.b Zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

Analizę zależności pomiędzy złośliwymi zachowaniami oraz tymi wykorzystującymi nowoczesne technologie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (inny niż przygraniczny) przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 24. Zachowania złośliwe oraz związane z IT w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

Powiaty inne niż przygraniczne		zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami (IT)						Wynik testu
		Nigdy		rzadko		czasami lub częściej		
		N	%	N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	0	0,0%	29	51,8%	31	50,0%	$\chi^2 = 69,796$ $df = 14$ $p = 0,001$
	odpowiedzialność prawna młodzieży	7	77,8%	22	39,3%	24	38,7%	
	zagrożenia płynące z Internetu	0	0,0%	12	21,4%	21	33,9%	
	problematyka samobójstw	0	0,0%	20	35,7%	13	21,0%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	1	11,1%	5	8,9%	10	16,1%	
	problematyka uzależnień	6	66,7%	3	5,4%	36	58,1%	
	agresja / przemoc	0	0,0%	11	19,6%	12	19,4%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) jest istotny statystycznie i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na zachowania złośliwe oraz związane z IT w powiatach innych niż przygraniczne.

Powyższe badanie pokazuje, że osoby z powiatów innych niż przygraniczne, które przejawiały zachowania złośliwe oraz związane z IT najczęściej uczestniczyły w programach dotyczących problematyki uzależnień (58,1%), zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze (50,0%), odpowiedzialności prawnej młodzieży (38,7%) oraz zagrożeń płynących z Internetu (33,9%).

Wykres 43. Zachowania złośliwe oraz związane z IT w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

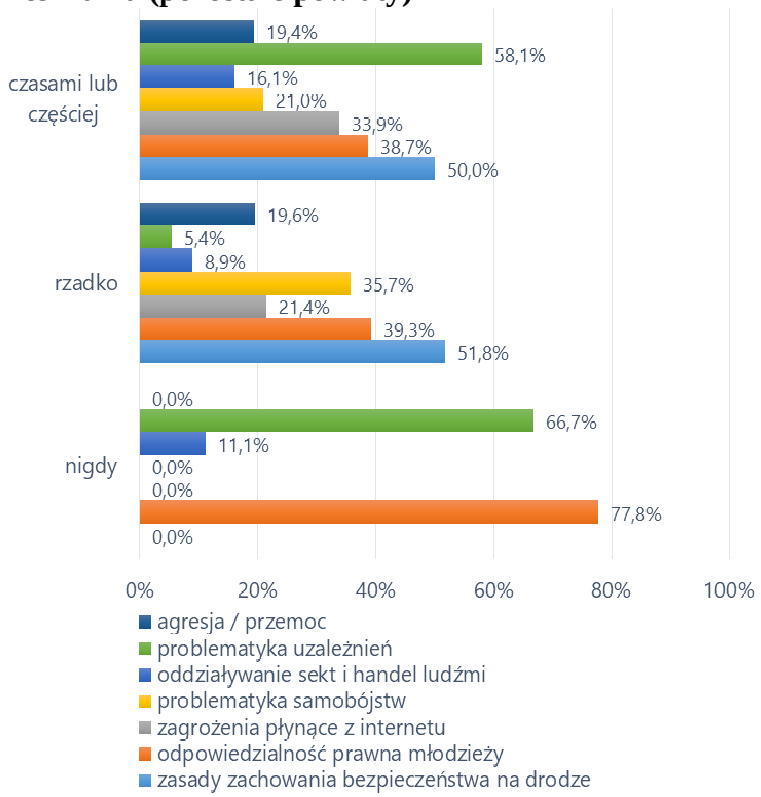

Źródło: badania własne.

Na podstawie analizy danych zawartych na powyższym wykresie można stwierdzić, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami złośliwymi oraz związanymi z IT w powiatach innych niż przygraniczne a uczestnictwem w pozaszkolnych programach profilaktycznych.

9.1.4.a . Zachowania zakłócające porządek publiczny

Analizę zależności pomiędzy zachowaniami zakłócającymi porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (przygraniczny) przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 25. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

Powiaty przygraniczne		Zachowania zakłócające porządek publiczny						Wynik testu
		nigdy		rzadko		czasami lub częściej		
		N	%	N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	31	43,7%	9	23,7%	5	50,0%	$\chi^2 = 35,095$ *df = 14* *p = 0,001*
	odpowiedzialność prawna młodzieży	36	50,7%	11	28,9%	4	40,0%	
	zagrożenia płynące z Internetu	23	32,4%	14	36,8%	5	50,0%	
	problematyka samobójstw	12	16,9%	14	36,8%	5	50,0%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	4	5,6%	0	0,0%	0	0,0%	
	problematyka uzależnień	24	33,8%	18	47,4%	0	0,0%	
	agresja / przemoc	7	9,9%	0	0,0%	0	0,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Powyższa tabela przedstawia istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na zachowania zakłócające porządek publiczny w powiatach przygranicznych.

Powyższe badanie pokazuje, że osoby z powiatów przygranicznych, które przejawiały zachowania zakłócające porządek najczęściej uczestniczyły w programach dotyczących zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze, zagrożeń płynących z Internetu i problematyki samobójstw (50,0%) oraz odpowiedzialności prawnej młodzieży. Występuje zatem istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami zakłócającymi porządek w powiatach przygranicznych a uczestnictwem w pozaszkolnych programach (zob. Wykres 44).

Wykres 44. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne)

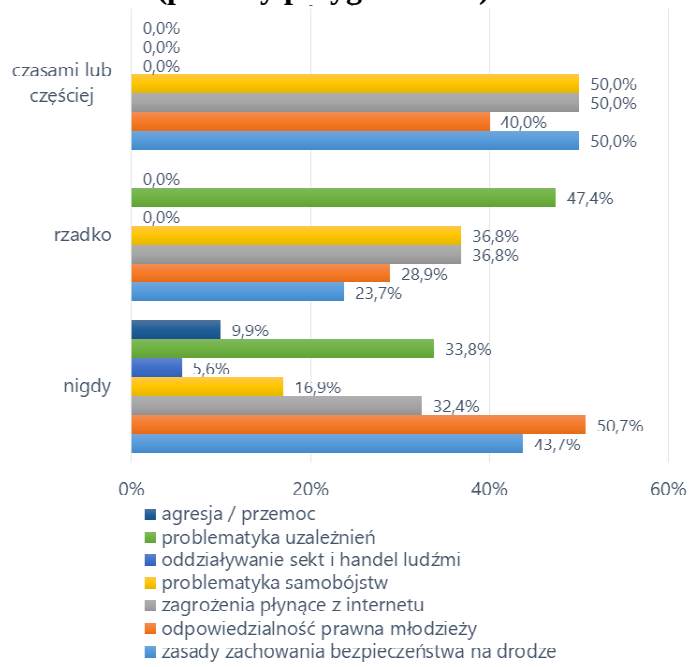

Źródło: badania własne.

9.1.4.b. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty).

Analizę zależności pomiędzy zachowaniami zakłócającymi porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (inny niż przygraniczny) przedstawiono w poniższej tabeli.

Uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) jest istotny statystycznie i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie uczestnictwa w pozaszkolnych programach w podziale na zachowania zakłócające porządek w powiatach innych niż przygraniczne.

Wyniki badań wskazują, że osoby z powiatów innych niż przygraniczne, które przejawiały zachowania zakłócające porządek najczęściej uczestniczyły w programach dotyczących problematyki uzależnień (60%), odpowiedzialności prawnej nieletnich (48,8%) zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze (44,0%) oraz problematyki samobójstw (24,0%). Zebrane w wyniku analizy materiału empirycznego dane świadczą o tym, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami zakłócającymi porządek w powiatach innych niż przygraniczne a uczestnictwem w pozaszkolnych programach z udziałem Policji.

Tabela 26. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

Powiaty inne niż przygraniczne		Zachowania zakłócające porządek						Wynik testu
		nigdy		rzadko		czasami lub częściej		
		N	%	N	%	N	%	
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	34	52,3%	15	40,5%	11	44,0%	$\chi^2 = 26{,}040$ $df = 14$ $p = 0{,}026$
	odpowiedzialność prawna młodzieży	26	40,0%	15	40,5%	12	48,0%	
	zagrożenia płynące z Internetu	19	29,2%	9	24,3%	5	20,0%	
	problematyka samobójstw	20	30,8%	7	18,9%	6	24,0%	
	oddziaływanie sekt i handel ludźmi	10	15,4%	6	16,2%	0	0,0%	
	problematyka uzależnień	16	24,6%	14	37,8%	15	60,0%	
	agresja / przemoc	15	23,1%	8	21,6%	0	0,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Wykres 45. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty)

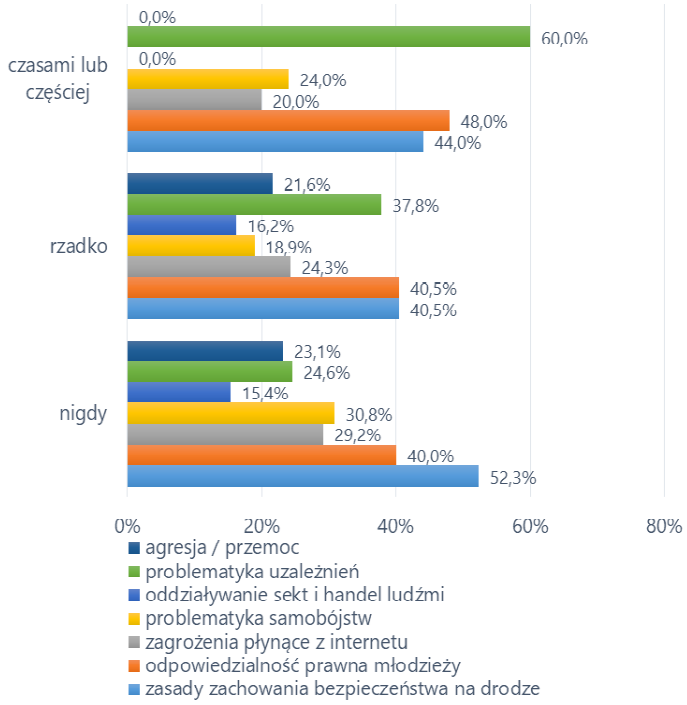

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona wcześniej hipoteza została sfalsyfikowana w zakresie zachowań złośliwych i związanych z IT w powiatach przygranicznych i w tym zakresie należy

ją odrzucić. Natomiast w pozostałych zakresach hipoteza została zweryfikowana i należy przyjąć, że występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy zachowaniami ryzykownymi przejawianymi przez młodzież w powiatach przygranicznych i pozostałych a obszarem oddziaływań profilaktycznych Policji.

9.1.5. Miejsce uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję a zamieszkanie w określonym powiecie

Profilaktyka zachowań ryzykownych wymaga współpracy wielu służb, administracji publicznej, organizacji społecznych, jak i partnerów prywatnych. Jak już wspomniano (zob. Rozdział 7.) Policja współpracuje z większością z nich. Analizę zależności pomiędzy powiatem zamieszkania a miejscem uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 27. Miejsce uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję a zamieszkanie w określonym powiecie

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Miejsce uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję	dom kultury / biblioteka	42	35,9%	43	31,4%	$\chi^2 = 6,287$ $df = 5$ $p = 0,279$
	Internet	39	33,3%	42	30,7%	
	imprezy sportowe, festyny, koncerty	37	31,6%	43	31,4%	
	klub sportowy	15	12,8%	13	9,5%	
	inne	33	28,2%	23	16,8%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują na brak istotnych zależności ($p > 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi i świadczą o małych różnicach w rozkładzie miejsca uczestnictwa w pozaszkolnych programach Policji w podziale na powiat zamieszkania.

Badani z powiatów przygranicznych najczęściej (35,9%) uczestniczyli w programach profilaktycznych w domach kultury lub bibliotekach, a nieco rzadziej (33,3%) osób w badanej grupie - w Internecie. Na imprezach sportowych, festynach i koncertach z profilaktyczną działalnością zetknęło się 31,6%. O klubach sportowych wspomniało 12,8% ankietowanych, a o innych miejscach - 28,2% osób.

Młodzież z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej (31,4%) uczestniczyła w programach profilaktycznych w domach kultury lub bibliotekach. W Internecie uczestniczyło w takich akcjach 30,7% osób w badanej grupie, a na imprezach sportowych,

festynach i koncertach - 31,4%. Z profilaktyką w klubach sportowych zetknęło się 9,5% osób, a w innych miejscach - 16,8% respondentów.

Innymi słowy, nie odnotowano istotnych różnic pomiędzy powiatami w zakresie miejsca uczestnictwa młodzieży w pozaszkolnych akcjach i programach realizowanych przez Policję. Zmienne zobrazowano na poniższym wykresie.

Wykres 46. Miejsce uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję a zamieszkanie w określonym powiecie

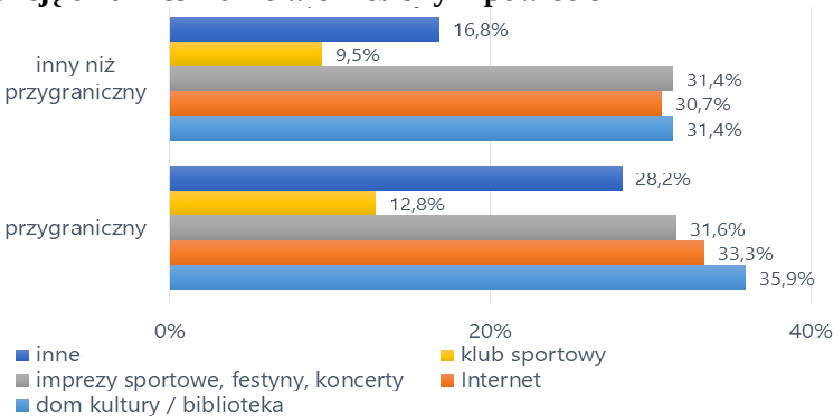

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została sfalsyfikowana i należy ją odrzucić - nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a miejscem uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję.

9.1.6. Forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji a zamieszkanie w określonym powiecie

Policyjni profilaktycy stoją przed trudnym wyborem najodpowiedniejszej formy przekazywania wiedzy. Coraz częściej zamiast tradycyjnych metod wykorzystują nowoczesne formy przekazu. Poniżej analizowano zależności pomiędzy formą prowadzenia zajęć z udziałem Policji a zamieszkanie w określonym powiecie.

Wyniki zawarte w powyższej tabeli wskazują na brak istotnych zależności ($p > 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p > 0,05$ świadczy o małych różnicach w rozkładzie formy prowadzenia zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w podziale na powiat zamieszkania. Uczniowie najczęściej (49,2%) uczestniczyły w zajęciach w formie wykładu. W dyskusji uczestniczyło 38,6% osób. Zajęcia w formie filmu instruktażowego odbyło 30,3%

osób, natomiast w formie warsztatów 1/4 osób w badanej grupie (25,8%). Najmniej osób uczestniczyło w pokazie lub demonstracji (16,7%) i w innych formach zajęć (4,5%).

Tabela 28. Forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji a zamieszkanie w określonym powiecie

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji	wykład	65	49,2%	63	44,7%	$\chi^2 = 96{,}318$ $df = 7$ $p = 0{,}001$
	dyskusja	51	38,6%	65	46,1%	
	film instruktażowy	40	30,3%	39	27,7%	
	warsztat	34	25,8%	37	26,2%	
	pokaz lub demonstracja	22	16,7%	18	12,8%	
	konkurs	0	0,0%	4	2,8%	
	inne	6	4,5%	10	7,1%	

Legenda χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Tymczasem badani z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej (46,1%) uczestniczyli w zajęciach w formie dyskusji. W wykładzie uczestniczyło 44,7% osób. Zajęcia w formie filmu instruktażowego odbyło 27,7% osób, natomiast w formie warsztatów - 26,2% ankietowanych. W pokazie lub demonstracji uczestniczyło 12,8% osób, a najmniej - zaledwie 2,8% - w konkursie. W innych formach zajęć uczestniczyło 7,1% osób.

Innymi słowy, najczęściej organizowanymi formami we wszystkich powiatach były wykłady i dyskusje i nie odnotowano istotnych różnic ($p > 0{,}05$) w formach organizowania zajęć pomiędzy powiatami. Zmienne zobrazowano na Wykresie 47.

Wykres 47. Forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji a zamieszkanie w określonym powiecie

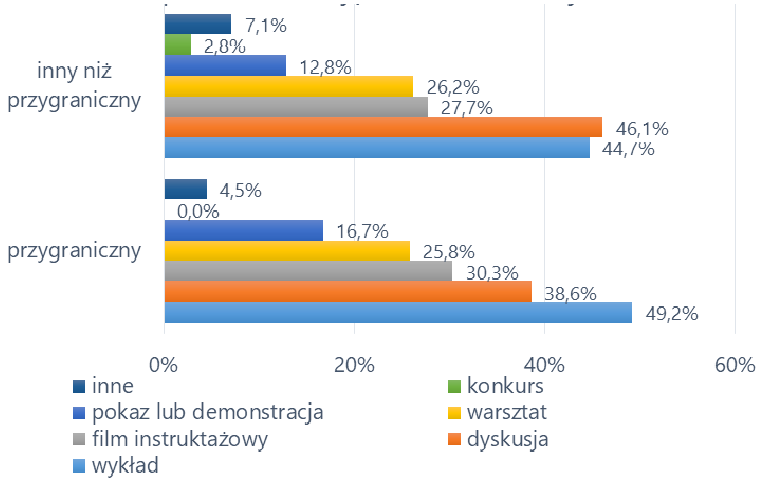

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza również została sfalsyfikowana i należy ją odrzucić - nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a miejscem uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję.

9.1.7. Opinie uczniów o tym, kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną a zamieszkanie w określonym powiecie

Następnie postanowiono sprawdzić potencjalny związek pomiędzy działalnością profilaktyczną i zamieszkanie w określonym powiecie. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 29. Opinie uczniów o tym, kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w wybranym powiecie

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną	rodzice/opiekunowie	206	76,6%	171	62,6%	$\chi^2 = 96,318$ $df = 7$ $p = 0,001$
	szkoła	155	57,6%	137	50,2%	
	sama młodzież	92	34,2%	128	46,9%	
	policjanci	87	32,3%	82	30,0%	
	osoby duchowne	35	13,0%	21	7,7%	
	urzędnicy państwowi	10	3,7%	24	8,8%	
	inni ludzie	110	40,9%	31	11,4%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; df – stopnie swobody; p – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Powyższa tabela przedstawia istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie opinii kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną z uwzględnieniem powiatu zamieszkania.

Młodzież z powiatów przygranicznych najczęściej (76,6%) wskazywała na rodziców lub opiekunów, następnie (57,6%). Zwolennikami profilaktyki rówieśniczej pozostawało 34,2% osób w badanej grupie. Na policjantów wskazało 32,3%., na duchownych - 13,0% osób, a na urzędników państwowych zaledwie 3,7%. Blisko połowa osób w badanej grupie wskazała na innych ludzi.

Również badani z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej wskazywali na rodziców lub opiekunów (62,6%). Połowa osób wymieniał również szkołę(50,2%) jako instytucje realizującą zadania w tym obszarze. Na samą młodzież wskazało 46,9% osób w badanej grupie, a na policjantów - 30,0%. Na duchownych wskazało 7,7% osób, a na

urzędników państwowych 8,8%. Na innych ludzi wskazało zaledwie 11,4% osób w badanej grupie.

Innymi słowy, osoby z powiatów przygranicznych istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z pozostałych powiatów wskazywały na rodziców lub opiekunów, szkołę oraz inne osoby. Natomiast uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej ($p < 0,05$) od swoich rówieśników z powiatów przygranicznych wskazywali na samą młodzież oraz urzędników państwowych jako osoby, które powinny zajmować się działalnością profilaktyczną wśród młodzieży (zob. Wykres 48).

Wykres 48. Opinie uczniów o tym, kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w wybranym powiecie

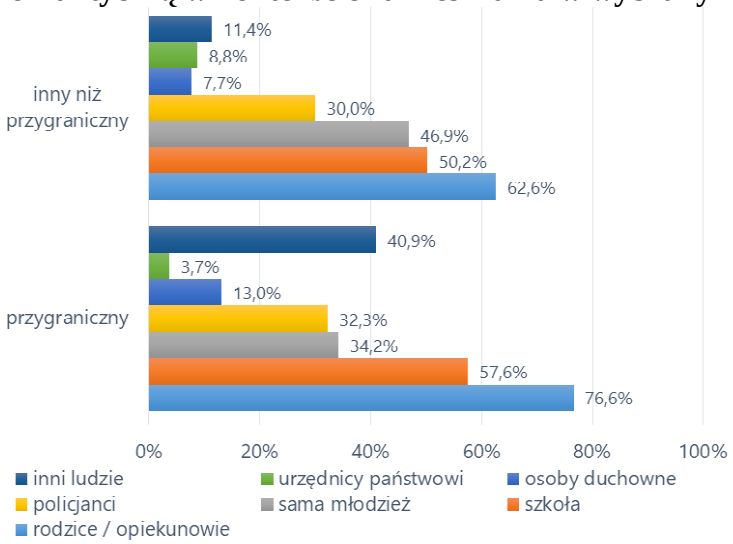

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została tym razem zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a opinią kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną wśród młodzieży.

9.2. Zróżnicowanie geograficzne powiatów a oczekiwania młodzieży szkolnej względem działań profilaktycznych

Na następnym etapie analiz założono, że uczniowie uczestniczący w zajęciach profilaktycznych prowadzonych przez funkcjonariuszy Policji w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży uważają, że takie zajęcia są potrzebne, spełniają oczekiwania młodzieży oraz przekazują wiedzę przydatną w życiu codziennym.

9.2.1. Zależność pomiędzy powiatem zamieszkania a osobami prowadzącymi zajęcia profilaktyczne

Analizę zależności pomiędzy powiatem zamieszkania a osobami prowadzącymi zajęcia profilaktyczne w podziale na powiaty przygraniczne i położone wewnątrz województwa śląskiego przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 30. Prowadzący zajęcia profilaktyczne w kontekście miejsca zamieszkania badanych

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Prowadzący zajęcia profilaktyczne	policjant	133	65,5%	54	30,3%	$\chi^2 = 61,219$ $df = 7$ $p = 0,001$
	pedagog	53	26,1%	41	23,0%	
	osoba ze szkoły	21	10,3%	42	23,6%	
	psycholog	26	12,8%	30	16,9%	
	nauczyciel	23	11,3%	19	10,7%	
	nie pamiętam	23	11,3%	24	13,5%	
	pozostałe	26	12,8%	22	12,4%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Na podstawie zebranego materiału empirycznego można stwierdzić, że uzyskany wynik testu ($p < 0,05$) jest istotny statystycznie. Powyższa tabela przedstawia istotne zależności ($p < 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0,05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie osób prowadzących zajęcia profilaktyczne z uwzględnieniem powiatu zamieszkania.

Uczniowie z powiatów przygranicznych najczęściej (65,5%) wskazywali policjantów jako prowadzących zajęcia profilaktyczne. Pedagogów wskazało 26,1% badanej grupy. Osoby spoza szkoły, psychologa oraz nauczyciela wskazało po około 10,0% osób. 11,3% nie pamiętało natomiast, kto prowadził takie zajęcia, a wszystkie pozostałe wskazane osoby stanowiły łącznie 12,8% odpowiedzi w badanej grupie.

Osoby z powiatów innych niż przygraniczne również najczęściej (30,3%) wskazywały policjantów jako prowadzących zajęcia profilaktyczne. Pedagogów wskazało 23,0% badanej grupy, natomiast osoby spoza szkoły - 23,6%. Psychologa wskazało 16,9% badanych, a nauczyciela - 10,7%. 13,5% uczniów nie pamiętało prowadzącego, a wszystkie pozostałe wskazane osoby stanowiły łącznie 12,4% odpowiedzi w badanej grupie.

Respondenci z powiatów przygranicznych istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z pozostałych powiatów wskazywały policjantów jako prowadzących zajęcia. Natomiast osoby z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej ($p < 0,05$) od pozostałych

wskazywały osoby spoza szkoły jako prowadzących zajęcia profilaktyczne. Wykorzystane zmienne zostały zobrazowane na Wykresie 10 (Rozdział 8),

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a osobami prowadzącymi zajęcia profilaktyczne.

9.2.2. Oczekiwania od Policji w związku z działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w określonym powiecie

„Część z zadań Policji ma charakter stabilny, niezmienny od lat, inne cechuje pewna dynamika, spowodowana zmiennością stosunków społecznych i towarzyszących im uwarunkowań[511]". Wraz z nową koncepcją funkcjonowania Policji wymagania i oczekiwania wobec tej formacji rosną. Poniżej poddano analizie związek pomiędzy oczekiwaniami młodzieży i zamieszkiwaniem przez nią wybranych powiatów. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 31. Oczekiwania od Policji w związku z działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w określonym powiecie

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Oczekiwania od Policji w związku z działalnością profilaktyczną	informowania o zagrożeniach i sposobach zabezpieczania	93	35,8%	105	38,6%	$\chi^2 = 15,528$ $df = 9$ $p = 0,077$
	organizowania kampanii i akcji informacyjnych	66	25,4%	73	26,8%	
	pomocy w rozwiązywaniu problemów	120	46,2%	108	39,7%	
	szybkiego reagowania na pojawiające się zagrożenia	140	53,8%	132	48,5%	
	prowadzenia zajęć o tematyce interesującej młodzież	105	40,4%	99	36,4%	
	wydłużenie czasu trwania zajęć profilaktycznych	20	7,7%	12	4,4%	
	skrócenie czasu trwania zajęć profilaktycznych	15	5,8%	31	11,4%	
	nie zastanawiała(e)m się nad tym	46	17,7%	58	21,3%	
	inne	6	2,3%	11	4,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) nie jest istotny statystycznie i świadczy o małych różnicach w rozkładzie oczekiwań od Policji w związku z działalnością profilaktyczną z uwzględnieniem powiatu zamieszkania.

[511] M. Kapusta, *Administracyjnoprawne zagadnienia ingerencji Policji w wolności i prawa człowieka, rozprawa doktorska*, https://core.ac.uk/download/pdf/148723115.pdf, s. 353.

Młodzi ludzie z powiatów przygranicznych najczęściej (53,8%) oczekiwali szybkiego reagowania na zagrożenia. Istotnie często oczekiwano też pomocy w rozwiązywaniu problemów (46,2%), prowadzenia zajęć o interesującej tematyce (40,4%) oraz informowania o zagrożeniach i sposobach zabezpieczania (35,8%). Osoby, które oczekiwały organizowania akcji informacyjnych stanowiły 1/4 badanej grupy (25,4%). Zaledwie 7,7% osób oczekiwało wydłużenia czasu trwania zajęć profilaktycznych, 5,8% - skrócenia ich czasu, a 2,3% wskazało inne oczekiwania. Osoby, które nie zastanawiały się nad oczekiwaniami stanowiły 17,7% badanej grupy.

Uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej (48,5%) oczekiwali szybkiego reagowania na zagrożenia. Istotnie często oczekiwano też pomocy w rozwiązywaniu problemów (39,7%), informowania o zagrożeniach i sposobach zabezpieczania (38,6%) oraz prowadzenia zajęć o interesującej tematyce (36,4%). Badani oczekujący organizowania akcji informacyjnych stanowili ponad 1/4 badanej grupy (26,8%). Zaledwie 4,4% osób oczekiwało wydłużenia czasu trwania zajęć profilaktycznych, 11,4% - skrócenia ich czasu, a 4,0% wskazało inne oczekiwania. Osoby, które nie zastanawiały się nad oczekiwaniami stanowiły 21,3% badanej grupy.

Innymi słowy, młodzież we wszystkich powiatach najbardziej oczekuje od Policji szybkiego reagowania na zagrożenia, pomocy w rozwiązywaniu problemów, informowania o zagrożeniach i sposobach zabezpieczania oraz prowadzenia zajęć o tematyce ją interesującej, a różnice pomiędzy oczekiwaniami osób z powiatów przygranicznych i innych niż przygraniczne nie są istotne statystycznie ($p > 0,05$) - zobacz Wykres 49.

Wykres 49. Oczekiwania od Policji w związku z działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w określonym powiecie

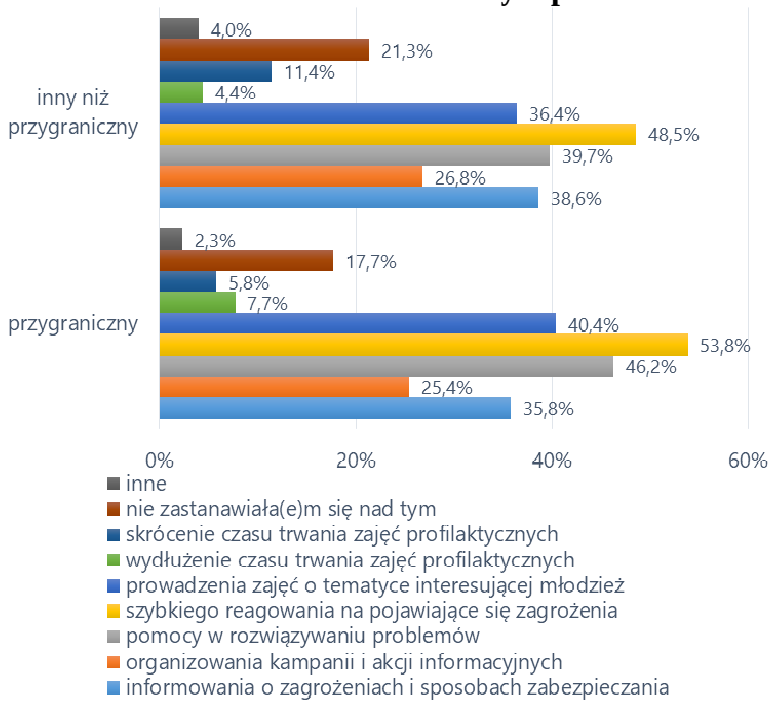

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została sfalsyfikowana i należy ją odrzucić - nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a oczekiwaniami od Policji w związku z jej działalnością profilaktyczną.

9.2.3. Czynniki ograniczające zachowania ryzykowne w kontekście zamieszkiwania w określonym powiecie

Wiodącą rolę czynników chroniących podkreśla zwłaszcza Teoria zachowań problemowych. Według jej autorów zapewniają one wzorzec pozywanego zachowania, utrzymanie samokontroli i kontroli i społecznej wobec niepożądanych zachowań oraz wsparcie dla podtrzymania zaangażowania prospołecznego[512]. Wyniki testu χ^2 uwzględniające tę zmienną przedstawiono w poniższej tabeli.

Uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) nie jest istotny statystycznie i świadczy o małych różnicach w rozkładzie czynników wpływających na ograniczenie zachowań ryzykownych w podziale na powiat zamieszkania.

Młodzież z powiatów przygranicznych najczęściej (63,1%) uważała, że właściwa atmosfera szkoły może mieć wpływ na ograniczenie zachowań ryzykownych. Inne istotne

[512] R. Jessor, *Problem-Behavior Theory ~ A Brief Overview*, cyt. wyd.

czynniki, które wskazała ponad połowa badanej grupy to: możliwość atrakcyjnego spędzania czasu wolnego - 55,9% oraz większa kontrola rodziców/opiekunów - 51,3%. Blisko 1/5 osób wskazała także: prowadzenie działalności informacyjnej i edukacyjnej - 20,2%, propagowanie zdrowego trybu życia - 18,6% oraz surowe karanie podejmujących zachowania ryzykowne - 16,3%. Inne czynniki wskazało 2,7% osób w badanej grupie.

Tabela 32. Czynniki ograniczające zachowania ryzykowne w kontekście zamieszkania w określonym powicie

		Powiat				Wynik testu
		przygraniczny		inny niż przygraniczny		
		N	%	N	%	
Czynniki ograniczające zachowania ryzykowne	właściwa atmosfera szkoły	166	63,1%	172	64,4%	$\chi^2 = 5{,}508$ *df* = 7 *p* = 0,598
	możliwość atrakcyjnego spędzania czasu wolnego	147	55,9%	148	55,4%	
	większa kontrola rodziców / opiekunów	135	51,3%	129	48,3%	
	prowadzenie działalności informacyjnej i edukacyjnej	53	20,2%	53	19,9%	
	propagowanie zdrowego trybu życia	49	18,6%	48	18,0%	
	surowe karanie podejmujących zachowania ryzykowne	43	16,3%	54	20,2%	
	inne	7	2,7%	16	6,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Młodzież z powiatów innych niż przygraniczne najczęściej (64,4%) uważała, że właściwa atmosfera szkoły może mieć wpływ na ograniczenie zachowań ryzykownych. Inne istotne czynniki, które wskazała ponad połowa badanej grupy to: możliwość atrakcyjnego spędzania czasu wolnego - 55,4% oraz większa kontrola rodziców/opiekunów - 48,3%. Blisko 1/5 osób wskazała także: prowadzenie działalności informacyjnej i edukacyjnej - 19,9%, propagowanie zdrowego trybu życia - 18,0% oraz surowe karanie podejmujących zachowania ryzykowne - 20,2%. Inne czynniki wskazało 6,0% ankietowanych.

Podsumowując można stwierdzić, że uczniowie z powiatów przygranicznych oraz osoby z pozostałych powiatów wskazywały powyższe czynniki z podobną częstotliwością i nie odnotowano istotnych różnic ($p > 0{,}05$) pomiędzy badanymi grupami (zob. Wykres 50).

Wykres 50. Czynniki ograniczające zachowania ryzykowne w kontekście zamieszkania w określonym powiecie

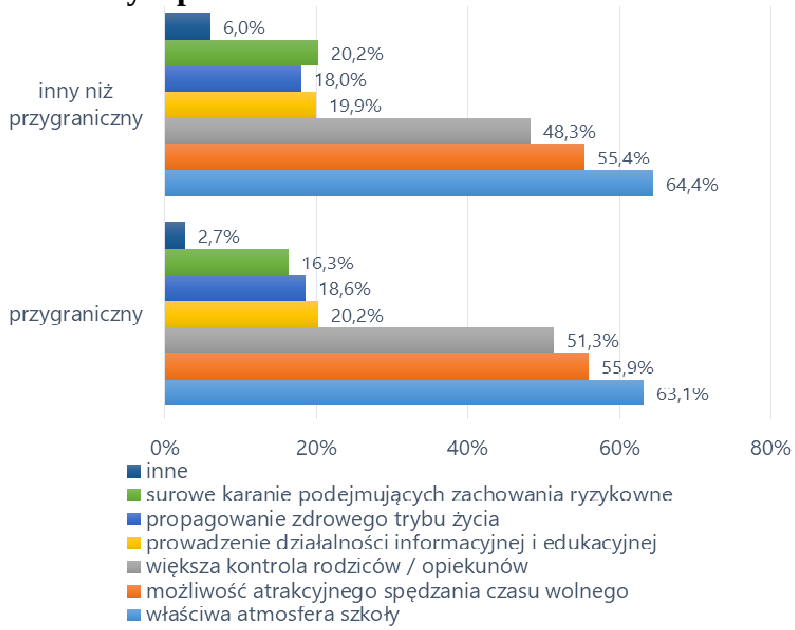

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została sfalsyfikowana i należy ją odrzucić - nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a czynnikami wpływającymi na ograniczenie zachowań ryzykownych.

9.2.4. Opinia o potrzebie realizacji działań Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży w kontekście położenia powiatu

Analizę zależności pomiędzy opinią o potrzebie realizacji działań Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży w podziale na powiaty przygraniczne i położone wewnątrz województwa śląskiego przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 33. Opinia o potrzebie realizacji działań Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży w kontekście położenia powiatu

			Powiat		Wynik testu
			przygraniczny	inny niż przygraniczny	
Opinia o potrzebie realizacji działań Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży	zdecydowanie tak / raczej tak	N	74	64	$\chi^2 = 1,192$ $df = 2$ $p = 0,551$
		%	62,2%	55,2%	
	trudno powiedzieć	N	32	37	
		%	26,9%	31,9%	
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	13	15	
		%	10,9%	12,9%	
Ogółem		N	119	116	
		%	100,0%	100,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; df – stopnie swobody; p – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Uzyskany wynik testu ($p > 0,05$) nie jest istotny statystycznie i świadczy o małych różnicach w rozkładzie opinii czy działania Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży są potrzebne z uwzględnieniem powiatu zamieszkania.

Młodzież z powiatów przygranicznych biorąca udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej uważała, że są one potrzebne (62,2%). Osoby, które nie potrafiły określić czy wspomniane działania są potrzebne stanowiły 26,9% badanej grupy, natomiast 10,9% osób uważało, że działania te są zbędne.

Ankietowani z powiatów innych niż przygraniczne, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej uważały, że działania Policji w zakresie profilaktyki są potrzebne (55,2%). Osoby, które nie miały zdania na ten temat 31,9% badanej grupy, natomiast 12,9% osób uważało, że działania te nie są potrzebne.

Innymi słowy, osoby biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych istotnie najczęściej ($p < 0,05$) uważały, że takie działania są potrzebne, natomiast nie odnotowano istotnych statystycznie różnic ($p > 0,05$) pomiędzy opinią osób z powiatów przygranicznych i innych niż przygraniczne (zob. Wykres 51).

Wykres 51. Opinia o potrzebie realizacji działań Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży w kontekście położenia powiatu

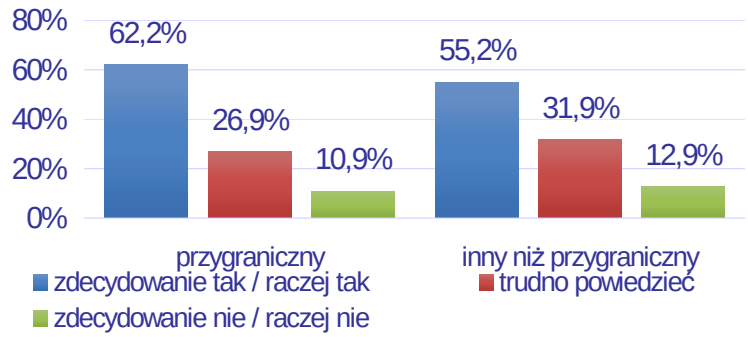

Źródło: badania własne.

Wyniki badań pozwalają odrzucić hipotezę - nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkaniaa opinią czy działania Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży są potrzebne w badanej grupie.

9.2.5. Opinia o przydatności przekazywanej wiedzy w życiu codziennym w kontekście powiatu zamieszkania

Zgodnie z przyjętą hipotezą założono wystąpienie istotnego związku pomiędzy powiatem zamieszkania a opinią czy wiedza przekazywana podczas zajęć profilaktycznych z udziałem Policji jest przydatna w życiu codziennym. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 34. Opinia o przydatności przekazywanej wiedzy w życiu codziennym w kontekście powiatu zamieszkania

			Powiat		Wynik testu
			przygraniczny	inny niż przygraniczny	
Opinia o przydatności przekazywanej wiedzy w życiu codziennym	zdecydowanie tak / raczej tak	N	80	95	$\chi^2 = 7{,}547$ $df = 2$ $p = 0{,}023$
		%	60,6%	70,4%	
	trudno powiedzieć	N	42	24	
		%	31,8%	17,8%	
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	10	16	
		%	7,6%	11,9%	
Ogółem		N	132	135	
		%	100,0%	100,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Wyniki zebrane w powyżej tabeli wskazują na istotne zależności ($p < 0{,}05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p < 0{,}05$ świadczy o dużych różnicach w rozkładzie opinii czy wiedza przekazywana podczas zajęć profilaktycznych z udziałem Policji jest przydatna w życiu codziennym z uwzględnieniem powiatu zamieszkania.

Ankietowani z powiatów przygranicznych, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej uważali, że wiedza przekazywana podczas zajęć profilaktycznych z udziałem Policji jest przydatna w życiu codziennym (60,6%). Osoby, które nie mogły tego określić, stanowiły ponad 1/3 badanej grupy (31,8%). Zaledwie 7,6% badanej grupy było zdania, że wspomniana wiedza jest nieprzydatna na co dzień,

Uczniowie z powiatów innych przygraniczne, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej uważali, że wiedza przekazywana podczas zajęć profilaktycznych z udziałem Policji jest przydatna w życiu codziennym (70,4%). Nie potrafiło określić tego 17,8% badanej grupy. Osoby będące zdania, że wspomniana wiedza jest nieprzydatna na co dzień stanowiły 11,9% badanej grupy.

Innymi słowy, osoby z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej ($p < 0{,}05$) od osób z powiatów przygranicznych po uczestnictwie w działaniach profilaktycznych były

zdania, że wiedza zdobyta w takich działaniach jest przydatna w życiu codziennym (zob. Wykres 52).

Wykres. 52. Opinia o przydatności przekazywanej wiedzy w życiu codziennym w kontekście powiatu zamieszkania

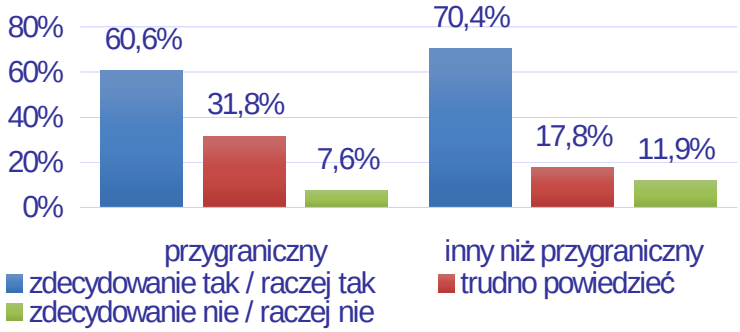

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a opinią czy wiedza przekazywana podczas zajęć z udziałem Policji jest przydatna w życiu codziennym.

9.2.6. Zwiększenie się wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji w kontekście powiatu zamieszkania

W związku z przyjętą hipotezą o zależności pomiędzy powiatem zamieszkania a opinią o przyroście wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji przeprowadzono test χ^2 , którego wyniki przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 35. Zwiększenie się wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji w kontekście powiatu zamieszkania

			Powiat		Wynik testu
			przygraniczny	inny niż przygraniczny	
Zwiększenie się wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji	zdecydowanie tak / raczej tak	N	69	78	$\chi^2 = 8,933$ $df = 2$ $p = 0,011$
		%	53,1%	58,6%	
	trudno powiedzieć	N	2	11	
		%	1,5%	8,3%	
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	59	44	
		%	45,4%	33,1%	
Ogółem		N	130	133	
		%	100,0%	100,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; df – stopnie swobody; p – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Uzyskany wynik testu ($p < 0,05$) jest istotny statystycznie. Świadczy to o dużych różnicach w rozkładzie opinii o wzroście wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji z uwzględnieniem powiatu zamieszkania.

Młodzi ludzie z powiatów przygranicznych, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej uważali, że ich wiedza o zachowaniach ryzykownych zwiększyła się po zajęciach (53,1%). Blisko połowa osób w badanej grupie uważała, że ich wiedza nie zwiększyła się, a zaledwie 1,5% osób nie potrafiło tego określić.

Badani z powiatów innych niż przygraniczne, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej uważali, że ich wiedza o zachowaniach ryzykownych zwiększyła się po zajęciach(58,6%). Ponad 1/3 osób w badanej grupie uważała, że ich wiedza nie zwiększyła się (33,1%), a 8,3% osób nie potrafiło tego określić.

Innymi słowy, osoby z powiatów przygranicznych istotnie częściej ($p < 0,05$) od osób z pozostałych powiatów były zdania, że ich wiedza o zachowaniach ryzykownych nie zwiększyła się po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji, w których uczestniczyli (zob. Wykres 53).

Wykres 53. Zwiększenie się wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji w kontekście powiatu zamieszkania

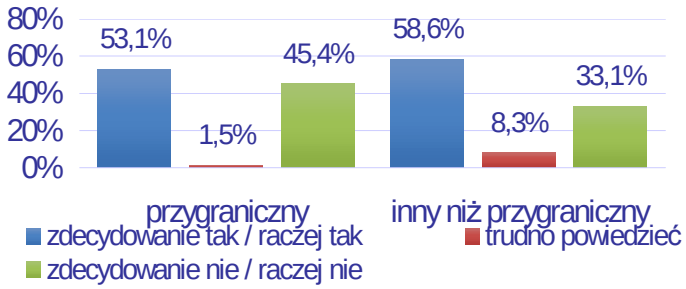

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy powiatem zamieszkania a opinią wiedza o zachowaniach ryzykownych zwiększyła się po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji.

9.3. Płeć, poziom religijności i osiągane wyniki w nauce a poziom zadowolenia z uczestnictwa w zajęciach w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych

Uzyskane wyniki badań dotyczące poziomu zadowolenia uczestnictwa w zajęciach w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych zostaną szczegółowo zaprezentowane w tabelach i na wykresach z uwzględnieniem płci, poziomu religijności i osiąganych wyników.

9.3.1. Płeć a poziom zadowolenia z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne

Płeć jest ważnym czynnikiem ryzyka rozwoju ryzykownych zachowań, zwłaszcza w przypadku męskiej populacji.

Poniżej założono, że występuje zależność pomiędzy płcią a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w Tabeli 37.

Tabela 36. Płeć a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne

			Powiat – Płeć				Wynik testu
			przygraniczny – dziewczyna	przygraniczny – chłopak	inny niż przygraniczny – dziewczyna	inny niż przygraniczny – chłopak	
Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji	zdecydowanie tak / raczej tak	N	24	40	21	47	$\chi^2 = 13{,}306$ $df = 6$ $p = 0{,}038$
		%	40,0%	61,5%	38,2%	60,3%	
	trudno powiedzieć	N	23	17	24	18	
		%	38,3%	26,2%	43,6%	23,1%	
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	13	8	10	13	
		%	21,7%	12,3%	18,2%	16,7%	
Ogółem		N	60	65	55	78	
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; df – stopnie swobody; p – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Uzyskany wynik testu ($p < 0{,}05$) jest istotny statystycznie i świadczy o dużych różnicach w rozkładzie zadowolenia z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji z uwzględnieniem powiatu zamieszkania oraz płci.

Dziewczęta z powiatów przygranicznych, biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej (40,0%) były zadowolone z zajęć z udziałem Policji. 38,3% nie potrafiło nie potrafiło tego ocenić, a swoje niezadowolenie wyraziło21,7% grupy.

Chłopcy z powiatów przygranicznych, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji także najczęściej (61,5%) byli zadowoleni z zajęć z udziałem Policji. 26,2% nie potrafiło tego ocenić, a niezadowolonych pozastawiało 12,3% z nich.

Dziewczęta z powiatów innych niż przygraniczne, biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej (43,6%) nie potrafiły ocenić czy są zadowolone z zajęć z udziałem Policji. Dziewczyny zadowolone z zajęć stanowiły 38,2% badanej grupy. Z kolei dziewczyny niezadowolone z zajęć stanowiły 18,2% grupy.

Chłopcy z powiatów innych niż przygraniczne, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej (60,3%) byli zadowoleni z zajęć z udziałem Policji.

Chłopcy niepotrafiący ocenić zadowolenia z zajęć 23,1% badanej grupy. Z kolei chłopcy niezadowoleni z zajęć stanowili 16,7% grupy.

Innymi słowy, zarówno chłopcy z powiatów przygranicznych, jak i z pozostałych istotnie częściej ($p < 0,05$) od dziewcząt ze wszystkich powiatów byli zadowoleni z zajęć z udziałem Policji, w których uczestniczyli. Nie zaobserwowano jednak istotnych statystycznie różnic ($p > 0,05$) pomiędzy powiatami - dziewczęta z powiatów przygranicznych charakteryzowały się zbliżonym poziomem zadowolenia z zajęć do dziewczyn z innych powiatów, a chłopcy z powiatów przygranicznych charakteryzowali się zbliżonym poziomem zadowolenia z zajęć do chłopców z innych powiatów (zob. Wykres 54.)

Wykres 54. Płeć a zadowolenie z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne

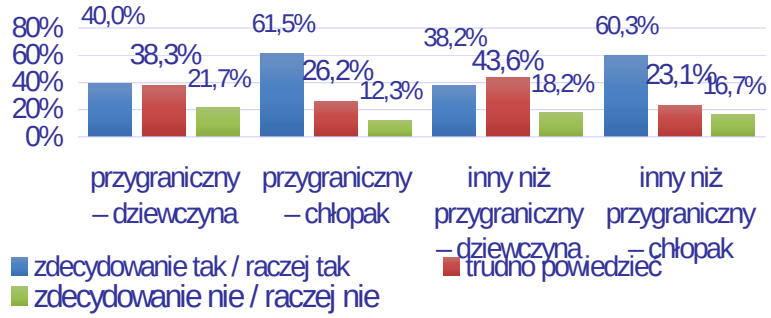

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana pozytywnie i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy płcią a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne.

9.3.2. Poziom religijności a zadowolenie z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne

„Wiara i praktyki religijne, to - w świetle badań IPZIN - drugi co do znaczenia, po kontaktach z rodzicami, czynnik chroniący. Większe znaczenie wiary w życiu nastolatka i częstszy udział w praktykach religijnych chroni przed podejmowaniem większości zachowań ryzykownych i problemowych”[513]. W związku z tym postanowiono zweryfikować hipotezę pomiędzy religijnością a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 37. Poziom religijności a zadowolenie z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne

			Powiat – Religijność				Wynik testu
			przygraniczny – religijny/a	przygraniczny – pozostałe odpowiedzi	inny niż przygraniczny – religijny/a	inny niż przygraniczny – pozostałe odpowiedzi	
Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji	zdecydowanie tak / raczej tak	N	64	5	44	24	$\chi^2 = 21{,}717$ $df = 6$ $p = 0{,}001$
		%	60,4%	22,7%	61,1%	40,7%	
	trudno powiedzieć	N	29	11	23	19	
		%	27,4%	50,0%	31,9%	32,2%	
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	13	6	5	16	
		%	12,3%	27,3%	6,9%	27,1%	
Ogółem		N	106	22	72	59	
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Uzyskany wynik testu ($p < 0{,}05$) jest istotny statystycznie, co świadczy o dużych różnicach w rozkładzie zadowolenia z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w podziale na powiat zamieszkania oraz religijność.

Osoby religijne z powiatów przygranicznych, biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej (60,4%) były zadowolone z zajęć z udziałem Policji. Nie potrafiło ocenić tego 27,4% badanych.. Z kolei osoby niezadowolone z zajęć stanowiły 12,3% grupy. Osoby niereligijne z powiatów przygranicznych, biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej (50,0%) nie potrafiły ocenić czy są zadowolone z zajęć. Osoby niezadowolone z zajęć stanowiły 27,3% badanej grupy, z kolei zadowolone z zajęć stanowiły 22,7% grupy.

[513] S., *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży. Przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, cyt. wyd., s.96.

Uczniowie deklarujący się jako religijni z powiatów innych niż przygraniczne, biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej (61,1%) byli zadowolone z zajęć z udziałem Policji. Osoby nie potrafiące ocenić czy są zadowolone z zajęć stanowiły 31,9% badanej grupy. Z kolei niezadowoleni stanowili zaledwie 6,9% grupy.

Osoby niereligijne z powiatów innych niż przygraniczne, biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji również najczęściej (40,7%) były zadowolone z zajęć z udziałem Policji. Osoby nie potrafiące ocenić czy są zadowolone z zajęć stanowiły 32,2% badanej grupy. Z kolei swoje niezadowolenie wyraziło 27,1% grupy.

Innymi słowy, osoby religijne z powiatów przygranicznych i innych niż przygraniczne były istotnie bardziej ($p < 0,05$) zadowolone z zajęć, w których uczestniczyli od osób niereligijnych ze wszystkich powiatów. Jednocześnie osoby niereligijne z powiatów innych niż przygraniczne były istotnie bardziej ($p < 0,05$) zadowolone z zajęć od osób niereligijnych z powiatów przygranicznych (zob. Wykres 55).

Wykres 55. Poziom religijności a zadowolenie z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne

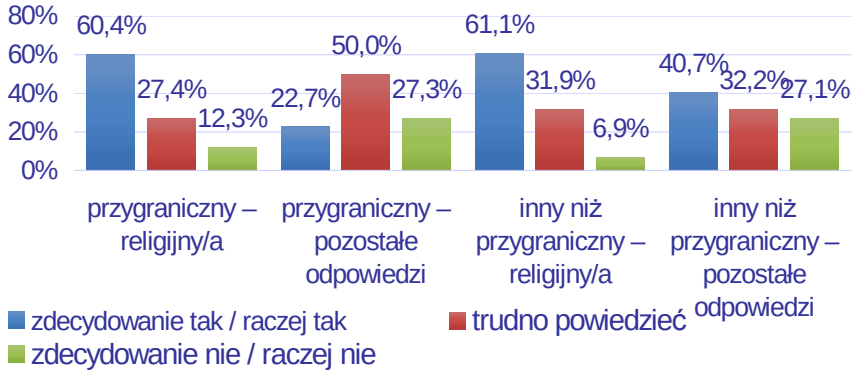

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została zweryfikowana i należy ją przyjąć - występuje istotna zależność ($p < 0,05$) pomiędzy religijnością a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne.

9.3.3. Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji i osiągane wyniki w nauce przygranicznych i pozostałych

Monitorowanie poziomu zadowolenia ułatwia projektowanie dalszych działań profilaktycznych oraz stanowi swoistego rodzaju ewaluację własnej pracy. Poniżej założono,

że występuje zależność pomiędzy osiąganymi wynikami w nauce a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach. Wyniki testu χ^2 przedstawiono w tabeli 39.

Tabela 38. Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji i osiągane wyniki w nauce przygranicznych i pozostałych

			Powiat – Osiągane wyniki w nauce				Wynik testu
			przygraniczny – db/bdb	przygraniczny – inne niż db/bdb	inny niż przygraniczny – db/bdb	inny niż przygraniczny – inne niż db/bdb	
Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji	zdecydowanie tak / raczej tak	N	43	26	43	25	$\chi^2 = 6,635$ $df = 6$ $p = 0,356$
		%	54,4%	51,0%	61,4%	39,7%	
	trudno powiedzieć	N	24	16	17	25	
		%	30,4%	31,4%	24,3%	39,7%	
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	12	9	10	13	
		%	15,2%	17,6%	14,3%	20,6%	
Ogółem		N	79	51	70	63	
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Legenda: χ^2 – statystyka testu; *df* – stopnie swobody; *p* – istotność statystyczna

Źródło: badania własne.

Powyższa tabela przedstawia brak istotnych zależności ($p > 0,05$) pomiędzy badanymi zmiennymi. Wynik $p > 0,05$ świadczy o małych różnicach w rozkładzie opinią czy działania Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży są potrzebne w podziale na powiat zamieszkania.

Uczniowie z powiatów przygranicznych, osiągające dobre i bardzo dobre wyniki oraz biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej były zadowolone z zajęć (54,4%). Swojego zdania nie wyraziła 1/3 badanej grupy (30,4%), natomiast niezadowolone – 15,2% badanych.

Również osoby z powiatów przygranicznych, osiągające inne niż dobre i bardzo dobre wyniki oraz biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej były zadowolone z zajęć(51,0%). Osoby nie potrafiące określić czy są zadowolone z zajęć stanowiły 1/3 badanej grupy (31,4%), natomiast osoby niezadowolone - 17,6%.

Respondenci z innych powiatów, osiągający dobre i bardzo dobre wyniki oraz biorący udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej byli zadowoleni z zajęć (61,4%). Swojego zdania nie sprecyzowała 1/4 badanej grupy (24,3%), natomiast niezadowolenie wyraziło - 14,3%. Także osoby, które osiągały inne niż dobre i bardzo dobre wyniki oraz biorące udział w działaniach profilaktycznych Policji najczęściej (po 39,7%) były zadowolone z zajęć oraz nie potrafiły określić czy są zadowolone z zajęć. Osoby niezadowolone z zajęć stanowiły 20,6% badanej grupy.

Innymi słowy, pomimo iż osoby osiągające gorsze wyniki w nauce z powiatów innych niż przygraniczne były nieznacznie mniej zadowolone z zajęć niż pozostałe osoby, to nie odnotowano istotnych statystycznie różnic ($p > 0,05$) wynikających z osiąganych wyników w nauce ani z powiatu zamieszkania. Można więc powiedzieć, że poziom zadowolenia z zajęć profilaktycznych prowadzonych przez Policję był zbliżony u wszystkich osób w badanych grupach (zob. Wykres 55).

Wykres 55. Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji i osiągane wyniki w nauce przygranicznych i pozostałych

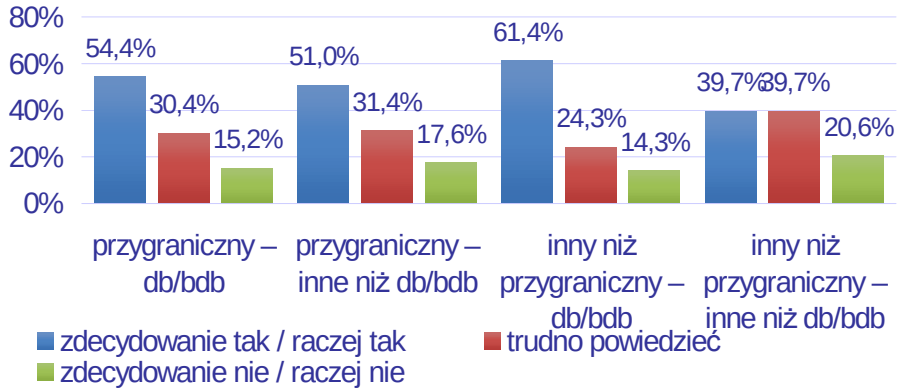

Źródło: badania własne.

Zgodnie z powyższym założona hipoteza została sfalsyfikowana i należy ją odrzucić - nie odnotowano istotnej zależności ($p > 0,05$) pomiędzy osiąganymi wynikami w nauce a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne.

Zakończenie

Inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z odpowiednimi podmiotami, to jedno z zadań Policji realizowanych w obszarze profilaktyki społecznej. Mieszczą się w nim także działania nakierowane na zapobieganie zachowaniom ryzykownym, demoralizacji i czynom przestępnym młodego pokolenia, realizowanie na wszystkich szczeblach hierarchicznych jednostek Policji. W niniejszej pracy za cel główny uznano przyjęto poznanie uwarunkowań działań profilaktycznych prowadzonych przez Policję śląską w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej. Pomocniczo wyznaczono trzy cele szczegółowe, a wiec szeroką analizę literatury przedmiotu celem poszerzenie wiedzy w zakresie dotychczasowych badań nad podejmowaniem przez młodzież zachowań ryzykownych w skali lokalnej oraz o formach, rodzajach i sposobach ich ograniczania i zapobiegania przez Policję (jako cel teoretyczny) oraz analizę społecznych uwarunkowań zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież z uwzględnieniem dysproporcji występujących w wybranych powiatach województwa śląskiego, poznanie kompetencji pracowników Policji zajmujących się działalnością profilaktyczną w wybranych powiatach województwa śląskiego. Dodatkowo pozwolono sobie na przeprowadzenie badań objętych tymi oddziaływaniami uczniów.

Dziewięć rozdziałów pracy tworzy spójną całość, wyznaczając realizacje przyjętych celów badawczych.

Punktem wyjścia do powyższych rozważań stało się przeszukanie literatury fachowej pod kątem interesujących autorkę zagadnień. Przeprowadzono także wyszukiwanie w sieci organizacji, baz danych i publikacji elektronicznych, systematyzując i porządkując zebrane dane w kontekście nowych zjawisk wychowawczych. W rozdziale pierwszym dokonano zatem charakterystyki młodzieży jako podmiotu oddziaływań pedagogicznych oraz podjęto próbę zdefiniowania i klasyfikacji zachowań ryzykownych. Mechanizmów wyjaśniających motywy podejmowania tego typu niekorzystnej działalności przez młodzież szukano wśród teorii, które pozwalały również na skuteczne ich zapobieganie. W niniejszej pracy zdecydowano się na wybór tych, które najczęściej wykorzystywane są w opracowaniu programów profilaktycznych, między innymi teorię społecznego uczenia Alberta Bandury, teorię anomii Roberta K. Mertona, teorię zachowań problemowych Richarda i Shirley Jessorów, teorię uzasadnionego działania Iceka Ajzena i Martina Fishbeina. Posłużyły one skonstruowania narzędzi badawczych oraz służyły jako pomoc w interpretacji uzyskanych

wyników badań. Wykorzystano także Teorię Zachowań Tożsamościowych Tadeusza Lewowickiego (TZT) do scharakteryzowania warunków socjalizacji młodych ludzi w województwie śląskim.

Następnie zaprezentowano przegląd dotychczasowych badań w Polsce i na świecie nad zachowaniami aspołecznymi młodego pokolenia.

Kolejny rozdział pozwolił poznać teoretyczne i prawne podstawy profilaktyki społecznej, zwłaszcza w odniesieniu do dzieci i młodzieży szkolnej. W tym kontekście postanowiono zdefiniować ją (za Szymonem Grzelakiem) jako wyodrębniony obszar profilaktyki społecznej, w ramach którego podejmuje się kompleks pedagogicznych, ekonomicznych, politycznych, prawnych, medycznych, psychologicznych działań mających na celu zapobieganie zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej. ich nikotynizm, alkoholizm i narkomania, stosowanie dopalaczy, sterydów i leków bez recepty, agresja i przemoc, zaburzenia odżywiania, konflikty z prawem, ryzykowne zachowania seksualne, siecioholizm i fonoholizm i innym zachowaniom ocenianym jako odchylenia od normy rozwojowej oraz wzmacnianie czynników chroniących. Jednocześnie poddano krytyce dotychczasowe oddziaływania profilaktyczno-wychowawcze w szkole oraz nakreślono związek pomiędzy zachowaniami problemowymi a wkroczeniem na „przestępczą ścieżkę".

W rozdziale trzecim przybliżono rolę modernizującej się Policji w kontekście tak rozumianych działań uprzedzających. scharakteryzowano jej organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania (zwłaszcza w aspekcie Koncepcji Profilaktyki Społecznej na lata 2015-2018) przedsięwzięcia Biura Prewencji Komendy Głównej Policji oraz przybliżono dotychczasowe działania tej służby w obszarze zapobiegania patologii społecznej.

Rozdział czwarty poświęcono zagadnieniom metodologicznym. Zgodnie z przyjętymi założeniami teoretycznymi w celu wielostronnej analizy problemu badawczego przyjęto mieszaną strategię badawczą, zawierającą elementy ilościowe i jakościowe. Założono między innymi związek pomiędzy przygranicznym położeniem powiatu, a podejmowaniem przez młodzież określonych zachowań ryzykownych. Uczniów z ósmych klas ze szkół podstawowych w Będzinie, Cieszynie, Tarnowskich Górach oraz Wodzisławiu Śląskim poproszono o wypełnienie skierowanej do nich ankiety.

Wyniki badań ilościowych pozwoliły na stwierdzenie, że większość uczniów była świadkami podejmowania przez rówieśników zachowań o charakterze ryzykownym, potrafiła wymienić ich rodzaje oraz motywy, a także okoliczności związane z uczestnictwem w zajęciach profilaktycznych realizowanych przez funkcjonariuszy. Za główną zmienną niezależną przyjęto położenie geograficzne powiatu.

Badaniami o charakterze jakościowym objęto funkcjonariuszy odpowiedzialnych za współpracę ze szkołami i innymi podmiotami w zakresie profilaktyki społecznej z Komend Powiatowych Będzina, Cieszyna, Tarnowskich Gór oraz Wodzisławia Śląskiego oraz udostępnioną przez nich dokumentację z lat 2017-2018.

W kolejnym rozdziale scharakteryzowano województwo śląskie w ujęciu TZT Tadeusza Lewowickiego pod kątem warunków socjalizacji młodych ludzi, zwłaszcza w kontekście uwarunkowań społeczno-demograficznych sprzyjających popełnianiu przez nich czynów karalnych. Istotne stało się również zdefiniowanie pogranicza jako odrębnego typu środowiska wychowawczego.

W rozdziale szóstym opisano stosowane przez Policję strategie i formy oddziaływań profilaktycznych Policji na rzecz zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży szkolnej**,** zdefiniowano obszary i adresatów oraz poddano analizie kwalifikacje i kompetencje zawodowe kadr policyjnych z poszczególnych powiatów. Szczególną uwagę zwrócono na współpracę Policji ze szkołą w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży.

W rozdziale siódmym skoncentrowano się na współpracy Komend z wybranych powiatów w obszarze profilaktyki zagrożeń z podmiotami pozapolicyjnymi: ze szkołami, administracją rządową, organami samorządowymi, fundacjami czy stowarzyszeniami.

Dwa ostatnie rozdziały – zawierające omówienie wyników badań ilościowych – posłużyły do nakreślenia obrazu podejmowanych przez młodzież zachowań ryzykownych z podziałem na powiaty zamieszkania, opisu obszarów oddziaływań profilaktycznych Policji w wybranych powiatach. Zastanawiano się nad oczekiwaniami młodzieży w tym zakresie oraz starano się nakreślić związek pomiędzy płcią, poziomem religijności i przekonaniami o sukcesach szkolnych a poziomem zadowolenia z uczestnictwa w policyjnych zajęciach zapobiegawczych**.**

Uzyskane wyniki badań potwierdziły zależność pomiędzy miejscem zamieszkania badanych uczniów w powiecie przygranicznym lub w powiecie położonym wewnątrz województwa śląskiego a rodzajem przejawianych zachowań ryzykownych. Zweryfikowano również związek pomiędzy sytuacją zawodową rodziców (zwłaszcza matki), a podejmowaniem określonych kategorii zachowań o charakterze ryzykownym. Natomiast nie odnotowano istotnych różnic w kwestii bycia świadkami tego typu zachowań – zarówno uczniowie z powiatów przygranicznych, jak i z powiatów położonych wewnątrz województwa śląskiego ze zbliżoną częstotliwością były świadkami ryzykownych zachowań osób. Jednocześnie uczniowie z powiatów przygranicznych istotnie częściej od osób z innych powiatów wskazywały na inne używki, kradzieże i dopalacze jako najważniejsze zachowania

ryzykowne. Szczególną uwagę w kontekście obszarów oddziaływań Policji wzbudził zwłaszcza niski wskaźnik „hejtu". Tymczasem w rozmowach z policjantami plasował się on bardzo wysoko na skali zagrożeń. Ponadto uczniowie z powiatów przygranicznych zdecydowanie częściej wskazywali na obojętny i pozytywny stosunek swoich kolegów do zachowań ryzykownych niż ich rówieśnicy z powiatów położonych wewnątrz województwa śląskiego. Częściej też wskazywały takie przyczyny zachowań ryzykownych jak: próba zaimponowania innym oraz ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń. Z kolei badani uczniowie z powiatów innych niż przygraniczne istotnie częściej od osób z powiatów przygranicznych wskazywali takie przyczyny zachowań ryzykownych, jak: ucieczka od pustki, stresu, nudy bądź samotności, problemy rodzinne, szkolne i rówieśnikami. Dalsza analiza materiału statystycznego wykazała, że ci uczniowie istotnie częściej od osób z powiatów przygranicznych nie wiedziały, jakie są konsekwencje negatywne zachowań ryzykownych. Natomiast badani z powiatów przygranicznych istotnie częściej wskazywali na brak pozytywnych konsekwencji zachowań ryzykownych. Dalsza analiza ujawniła związki pomiędzy wybranymi rodzajami zachowań ryzykownych w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych w wybranych powiatach.

Powyżej przytoczono zaledwie niewielkie fragmenty wyników badań dotyczące zachowań ryzykownych młodzieży oraz działalności Policji w tym obszarze. Zwraca uwagę większa konieczność zróżnicowania działań pod katem zachowań ryzykownych w powiatach przygranicznych oraz pozostałych powiatach województwa śląskiego oraz konieczność przeprowadzenia ewaluacji działań na przykład poprzez przeprowadzanie cyklicznego sondażu wśród uczniów dotyczącego oczekiwań młodzieży wobec Policji. Nie wystarczy bowiem pytać dyrektorów szkół o występujące na terenie ich placówek problemy. Potrzeby jest głos samych zainteresowanych. Można bowiem zauważyć pewnie rozbieżności pomiędzy treścią programów profilaktycznych, oczekiwaniami uczniów i wskazanymi przez nią zagrożeniami. „Rezultaty zobaczymy w perspektywie długofalowej, w dojrzałych decyzjach, świadomych i odpowiedzialnych wyborach ludzi, w bezpiecznych zachowaniach, pokojowym rozwiązywaniu konfliktów, serdeczności i mądrości życiowej, trosce o innych, o wspólnotę, o sąsiada, o przechodnia, o kolegę, o siebie"[514]. Niewątpliwie potrzebne są dalsze badania w tym obszarze.

[514] A Rodek., T Deptuła., *O rządowym „Programie ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka na lata 2016 i 2017"*, „Kwartalnik Policyjny" 2017, nr 3, s. 5.

Bibliografia

Adamczyk M., *Policyjne działania profilaktyczne w ograniczaniu przestępczości rozbójniczej w Polsce. Praca doktorska* **,** Szczytno 2017, http://www.wbc.poznan.pl/Content/432376/Adamczyk_Magdalena_Policyjne_dzialania.pdf.

Adamski F., *Edukacja, rodzina, kultura. Studia z pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.

Adamski W., *Młodzież współczesna,* (w:) *Encyklopedia pedagogiczna*, W. Pomykało (red.), Fundacja Innowacja, Warszawa 1997.

Andrzejewska A., *Świat wirtualny kreatorem rzeczywistości dziecka*, (w:) *Cyberświat - możliwości i zagrożenia*, J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.), Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2009.

Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie, prace habilitacyjne*, Difin, Warszawa 2005.

Apanowicz J., *Zarys metodologii prac dyplomowych i magisterskich z organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Wyższego Seminarium Duchownego „Bernardinum", Gdynia 1997.

Arnett J., *„Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties"*, *„American Psychologist*" 2000, nr 5.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa 2007.

Bagdziński S. L., *Lokalna polityka gospodarcza w okresie transformacji systemowej*, Wyd. UMK, Toruń 1994.

Bandura A., *Social learning theory***,** Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey 1977.

Bauman Z., *Wieczność w opałach, czyli o wyzwaniach pedagogicznych płynnej nowoczesności*, „Teraźniejszość Człowiek Edukacja" 2001, numer specjalny.

Berlińska D., *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*, Stowarzyszenie Instytut Śląski, Państwowy Instytut Naukowy - Instytut Śląski w Opolu, Opole 1999.

Bernstein P., *Przeciw Bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*, WIG - Press, Warszawa 1997.

Bielecka-Prus J., *Transmisja kultury w rodzinie i szkole*. *Teoria Basila Bernsteina*, PWN, Warszawa 2010.

Bielicki E., *Koncepcja anomii E. Durkheima i R.K. Mertona a współczesne poglądy na dezorganizację społeczną*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy"1993, nr 10.

Bonisławska B., *Zadania administracji samorządowej w zakresie bezpieczeństwa lokalnego*, „Zeszyty Naukowe WSEI seria: ADMINISTRACJA" 2012, nr 1.

Borucka A., Pisarska A., K. Bobrowski, *Abc szkolnej profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży*, http://www.ekatecheza.pl/index.php?mact=CGBlog,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=113&cntnt01returnid=73.

Borzucka-Sitkiewicz K., Kowalczewska-Grabowska K., *Profilaktyka społeczna: aspekty teoretyczno-metodyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.

Borzucka-Sitkiewicz K., *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży (jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych*), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.

Brown S. A., *Facilitating Change for Adolescent Alcohol Problems: A Multiple Options Approach* (w:) *Innovations in Adolescent Substance Abuse Interventions*, E. F. Wagner, H.B. Waldron (red.),, Elsevier Science Ltd, 2001.

Bektas M., Ozturk C., Armstrong M., *An Approach to Children's Smoking Behaviors Using Social Cognitive Learning Theory*, „Asian Pacific Journal of Cancer Prevention" 2010, nr 1.

Brągiel J., Górnicka B. (red. nauk.), *Rodzicielstwo w kontekście współczesnych przemian społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2012**.**

Brzezińska A., *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej* (w:) *Edukacja regionalna*, A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), PWN, Warszawa 2006.

Bukowska-Floreńska I., *Rodzina na Górnym Śląsku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.

Burdzik T., *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*, „Kultura - Historia - Globalizacja" 2012, nr 11.

Beccaria C. (ed. R. Bellamy), *On Crimes and Punishments and Other Writings*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

Bukowska-Floreńska I., *Rodzina na Górnym Śląsku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.

Carlisle E., Fildes J., Hall S., Hicking V., Perrens B., Plummer J., *Youth Survey Report 2018*, Mission Australia, Sydney 2018.

Chaciński B., [wsp.] J. Winiecki, *Historia środków odurzających. Dzieje na haju*, „Polityka" 2010, nr 42.

Chałasiński J., *Społeczeństwo i wychowanie*, PWN, Warszawa 1969.

Cielecki T., *Prewencja kryminalna. Studium z profilaktyki kryminologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004.

Czabański J., B. Gruszczyńska, M. Marczewski, A. Siemiaszko, *Poland* (w:) *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond. Results of the Second International Self-Report Delinquency Study*, J. Junger-Tas, I. H.Marshall, D. Enzmann**,** M. Killias, M.Steketee, B. Gruszczynska (eds.), Springer, New York 2010

Czarnecka-Dzialuk B., Drapała K., *Kontrowersje wokół reagowania na przejawy demoralizacji nieletnich. Opinie praktyków* (w:) *M. Mozgawa* (red.)„PRAWO W DZIAŁANIU. SPRAWY KARNE**",** Wolters Kluwer, Warszawa 2015, nr 23.

Czarnecki B., *Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2011.

Czerepaniak-Walczak M., *Zaskakujące, intrygujące, niezwyczajne obrazy młodzieży: próba zastosowania koncepcji "Czarnych Łabędzi" w pedagogice młodzieży*, „Przegląd Pedagogiczny" 2010, nr 1.

Czerkawski A, *Czas wolny gimnazjalistów a zachowania ryzykowne* (w:) *Wybrane zagadnienia patologii społecznej - implikacje empiryczne*, A. Czerkawski, A. Nowak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008.

Czochron S. J. K., *O wymiarze sprawiedliwości kryminalnej z przedmową Jana Widackiego*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2009.

Dąbrowski J., *Zachowania ryzykowne*, „Emocje" 2012, nr 2.

Długosz P., *Aspiracje życiowe młodzieży pogranicza*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.

Dobaj P., Mazurkiewicz A., *Policja a profilaktyka społeczna*, „Policyjne Forum Szkoleniowe" 2018, nr 1.

Dołęga Z., *Samotność młodzieży - analiza teoretyczna i studia empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.

Doswell W., Braxtee B., Cha E., Kim K., Kevin, *Testing the Theory of Reasoned Action in Explaining Sexual Behavior Among African American Young Teen Girls*, „Journal of Pediatric Nursing" 2011, nr 6.

Drozdowski D., *Podstawowe elementy bezpieczeństwa lokalnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego" 2016, nr 1.

Dybowski B., *O niemoralności wśród młodzieży nieletniej i jej przyczynach*, Nakładem redakcji „Kuriera Lwowskiego, Lwów 1903.

Dzielska A., Kowalewska A., *Zachowania ryzykowne młodzieży-współczesne podejście do problemu*, „Studia BAS" 2014, nr 2.

Dziewiecki M., *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Wydawnictwo „Jedność", Kielce 2009.

Dziewiecki M., *Rola szkoły w realizacji integralnej profilaktyki*, https://opoka.org.pl/biblioteka/I/ID/szk-profilaktyka.html.

Erikson E. H., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1997.

Ettinger A. S., *Zbrodniarz w świetle antropologji i psychologji, Nakładem Księgarni F. Hoesicka*, Warszawa 1924.

Fehler W., *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, ARTE, Warszawa, 2009.

Filipkowska A., *Śląsk jako pogranicze kulturowe - wpływ gwary na nauczanie i uczenie się języka niemieckiego. Praca doktorska*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2014, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/5489/1/Filipkowska_Slask_jako_pogranicze_kulturowe.pdf.

Filipowicz G., *Zarządzanie kompetencjami zawodowymi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.

Fishbein M., Ajzen I., *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Addison-Wesley Publishing Company, Boston 1975.

Fornäs J., *Youth Culture and Modernity* (w:) *Youth Culture in Late Modernity*, J. Fornäs, G. Bolin (red.), London - Thousand Oaks - New Delhi 1995.

Francuz W. M., *Dydaktyka przedmiotów zawodowych. Przewodnik metodyczny dla słuchaczy studiów pedagogicznych w wyższych uczelniach technicznych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. T. Kościuszki, Kraków 1995.

Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001.

Fudali I., *Programy edukacyjne realizowane dla bezpieczeństwa lokalnego w wybranych krajach: Niemcy – Holandia-Rumunia-Dania-Polska*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy. Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego" 2015, nr 7.

Gajda J., *Edukacja bez granic. O środkach masowego przekazu*, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej. Instytut Pedagogiki. Zakład Teorii Upowszechniania Kultury, Lublin 1992.

Gaś Z. B., Poleszak W., *Opracowujemy i ewaluujemy program wychowawczo-profilaktyczny szkoły*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2017.

Gaś Z. B., *Profilaktyka w szkole* (w:) *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska (red.), CMPPP, Warszawa 2005.

Gaś Z. B., *Profilaktyka w szkole. Zapobieganie uzależnieniom uczniów*, CMPPP, Warszawa 1997.

Gaś Z. B., *Psychologia wychowawcza stosowana*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995.

Gaś Z. B., *Redukcja szkół a profilaktyka uzależnień*, „Remedium" 2002, nr 7-8.

Gaś Z. B., *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2003.

Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Głowacz D., Bartosiak Z., *95 lat polskiej formacji policyjnej*, „Kwartalnik Policyjny" 2014, nr 2.

Głód S., Miotła P., *Młodzież jako grupa społeczna w ujęciu definicji naukowych* (w:) *Trendy ve vzdělávání 2014. Informační technologie a technické vzdělávání*, Ołomuniec 2014.

Gnitecki J., *Eksplikacja pojęcia „przedmiot badań pedagogiki* (w:) *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*, K. Rubacha (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.

Gnitecki J., *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1993.

Gołdyka L., Lisowski K., *Zachowania młodzieży miasta pogranicza polsko-niemieckiego wobec rodziców*, „Roczniki Socjologii Rodziny" 2000, t. XII.

Grabowska B., *Rewitalizacja tożsamości regionalnej*, „Chowanna" 2015, t. 1.

Grabowska B., *Rodzina jako wartość uznana przez młodzież na Pograniczu* (w:) *Rodzina. Wychowanie. Wielkokulturowość*, T. Lewowocki, J. Suchodolska (red.), Uniwersytet Śląski-Filia w Cieszynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Cieszyn 2000.

Griese H. M., *Socjologiczne teorie młodzieży*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996.

Grzelak S., *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży. Przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015.

Grześkowiak G., *Policja Województwa Śląskiego II RP 1922–1939. Szkic historyczny* (w:) *Policja – tradycja i współczesność. Materiały poseminaryjne*, K. Musielak, J. Grad (red.), Wydział Wydawnictw i Poligrafii Centrum Szkolenia Policji Legionowo - Warszawa 2017.

Gullone E, Moore S., Moss S., C. Boyd, *The Adolescent Risk-Taking Questionnaire*, „Journal of Adolescent Research" 2000, nr 2.

Gwizdek B., Sołtys E., *Gimnazjalny projekt profilaktyczno-wychowawczy*, WSiP, Warszawa 2002.

Hobbes T., *The Elements of Law, Natural and Politic. Edited with a preface and critical notes by Ferdinand Tonnies. To which are subjoined selected extracts from unprinted mss. of Thomas Hobbes*, Wydawnictwo Simpkin, Marshall, and Company, Londyn 1889.

Hołyst B., *Kryminalistyka*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2007.

Hołyst B., *Kryminologia*, Lexis Nexis, Warszawa 2007.

Hołyst B., *Kryminologia*, PWN, Warszawa 1994.

Hołyst B., *Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1991.

Igra V., Irwin Jr. C. E., *Theories of adolescent risk-taking behavior* (w:) *Issues in clinical child psychology. Handbook of adolescent health risk behavior* (red.) R. J. DiClemente, W. B. Hansen, L. E. Ponton, Plenum Press, New York 1996.

Jach G., *PaT - Profilaktyka a Ty, Program Komendy Głównej Policji*, „Kwartalnik Policyjny" 2014, nr 2, s. 104-108.

Jakubaszek W., *Orientacje życiowe młodzieży na przykładzie badań w ośrodku Szkolenia i Wychowania Ochotniczych Hufców Pracy w Krakowie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.

Janicka K., *Linie podziałów i konflikty społeczne w opinii mieszkańców województwa lubuskiego i w badaniach ogólnopolskich, Transgraniczność w perspektywie socjologicznej* (w:) *Pogranicza Polski w integrującej się Europie*, M. Zielińska, B. Trzop, K. Lisowski (red.), Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 2007.

Jasiński Z., *Zagadnienia profilaktyki i resocjalizacji w działalności OHP (między programem a codziennością)* (w:) *Profilaktyka i resocjalizacja w działalności Ochotniczych Hufców Pracy*, Z. Jasiński, I. Mudrecka (red.),, Komenda Główna Ochotniczych Hufców Pracy w Warszawie, Opolska Wojewódzka Komenda Ochotniczych Hufców Pracy, Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.

Jessor R., *New perspectives on adolescent risk behavior*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

Jessor R., Turbin M. S., Costa F. M., *Protective factors in adolescent health behavior*, „Journal of Personality and Social Psychology" 1998, t. 75, nr 3.

Jędrzejko M,. Janusz M., Walancik M., *Czynniki ochronne i ryzyka w uzależnieniach oraz zachowaniach ryzykownych* (w:) *Zachowania ryzykowne i uzależnienia. Zjawisko i uwarunkowania*, M. Jędrzejko, M. Janusz, M. Walancik (red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Mazowieckie Centrum Profilaktyki Uzależnień, Warszawa -Dąbrowa Górnicza 2013.

Jędrzejko M., *„Zawirowany" świat – w poszukiwaniu źródeł zachowań ryzykownych i dewiacji w młodym pokoleniu* https://docplayer.pl/7846542-Zawirowany-swiat-w-poszukiwaniu-zrodel-zachowan-ryzykownych-i-dewiacji-w-mlodym-pokoleniu.html.

Jędrzejko M., A. Neroj, K. A. Wojcieszek, A. Kowalewska, *Teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, (w:) *Współczesne teorie i praktyka profilaktyki uzależnień chemicznych i niechemicznych*, M. Jędrzejko (red.), Fundacja PEDAGOGIUM, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009.

Jędrzejko M., *Młodzi ludzie w świecie wielowymiarowego ryzyka: ujęcie socjopedagogiczne*, „Społeczeństwo i Rodzina" 2013, nr 2.

Kapusta M., *Administracyjnoprawne zagadnienia ingerencji Policji w wolności i prawa człowieka, rozprawa doktorska*, https://core.ac.uk/download/pdf/148723115.pdf.

Kaczmarek R., *Województwo śląskie: szanse dla regionu historycznego pogranicza w XX wieku*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa" 2010, nr 1.

Kania S., *Innowacje pedagogiczne - potrzeba profilaktyki społecznej w szkole wyższej*, (w:) *Nietechnologiczne innowacje w teorii i praktyce*, W. Duczmal, J. Żurawska (red.), Instytut Śląski, Opole 2014.

Kądziołka K., *Przestrzenno-czasowa analiza zjawiska przestępczości w województwie śląskim*, **„**Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia" 2016, nr 1.

Kiliszek E., *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja" 2013, nr 21.

Kluczyńska U., *Młodzież i kult ekstremalności w kulturze instant* (w:) *Młodzież, edukacja i społeczeństwo. Szkice z teorii i praktyki,* M. Cylkowska-Nowak (red.), Wolumin, Poznań 2003.

Kłoskowska A., *Socjologia*: *przegląd koncepcji*, „Kultura i Społeczeństwo" 1987, nr 2.

Kordaczuk-Wąs M., A. Wroński, *Aktywność w obszarze profilaktyki zagrożeń społecznych w ramach wybranych zadań priorytetowych Policji*, „Kwartalnik Policyjny" 2017, nr 3.

Kozakiewicz M., *Młodzież - Teorie młodzieży* (w:) *Encyklopedia Psychologii*, W. Szewczuk (red.), Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.

Koziej S., *(Nie)wiedza rodziców gimnazjalistów na temat zagrożeń internetowych*, „Media i społeczeństwo" 2015, nr 5.

Kozubovskaya I.V., Soima N. D., *Исследования проблемы девиантного поведения несовершеннолетних в Великобритании*, „Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук" 2015, nr 7.

Krajewska A., *Statystyka dla pedagogów*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 1997.

Krakowiak K., *Akcje profilaktyczne Komendy Głównej Policji*, „Kwartalnik Policyjny" 2017, nr 3, s. 27.

Kron F. W., *Pedagogika. Kluczowe zagadnienia. Podręcznik akademicki. Pojęcia. Procesy. Modele*, przeł. E. Cieślik, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012.

Kuberska-Gaca K., Gaca A., *Profilaktyka niedostosowania społecznego w szkole*, WSiP, Warszawa 1986.

Kubinowski D., *Przyrodnicze i humanistyczne podstawy badań pedagogicznych* (w:) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, S. Palka (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2010.

Kubinowski D., *Wychowanie i jego konteksty w perspektywie pozapedagogicznej* i pedagogicznej (w:) Rubacha K. (red.), *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2008

Kujawiński J., *Ewolucja szkoły i jej współczesna wizja*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010.

Kukla D., *Rola Policji w systemie profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2004.

Kurzępa J., *Socjopatologia pogranicza – analiza komparatystyczna* (w:) *Socjopatologia pogranicza a edukacja*, T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Gajdzica (red.), Wydział Etnologii i Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, WSP ZNP w Warszawie.

Kwieciński Z., *Edukacja a bermudzki trójkąt zagrożeń człowieczeństwa* (w:) *Edukacja dorosłych w erze globalizmu*, E. A. Wesołowska (red.), Wydawnictwo Naukowe „Novum", Płock 2002.

Lawy R., *Risky stories: Youth identities, learning and everyday risk*, „Journal of Youth Studies" 2002, nr 5.

Lewowicki T., *Problemy tożsamości narodowej - w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych* (w:) *Edukacja a tożsamość etniczna*, M. Urlińska (red.), Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1995.

Lewowicki T., *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań tożsamościowych jako element edukacji* (w:) *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Z. Jasiński, A. Kozłowska (red.), Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1997.

Lewowicki, *Szkic do teorii zachowań tożsamościowych* (w:) *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*, T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, Cieszyn 2001.

Lichtarski L., Współdziałanie gospodarcze przedsiębiorstw PWE, Warszawa 1992.

Lis A., *Ku „nowemu" pograniczu: zagadnienia granicy i inności w rozważaniach nad współczesnym pograniczem* (w:) „POGRANICZE. Studia Społeczne" 2008, T. XIV, numer specjalny, H. Bojar, D. Wojakowski, A. Sadowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

Łobocki M., *ABC Wychowania*, WSiP, Warszawa 1999.

Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003.

Łobocki M., *Rola teorii w badaniach pedagogicznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska", Sectio F 1976, nr 16.

Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.

Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

Łojek K., *Społeczna partycypacja w ochronę porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli* (w:) B *Obraz społeczeństwa w badaniach naukowych*, A. Nowak, M. Maciąg (red.), Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2017.

Maciąg M., Maciąg K. (red.), *Dzieci i młodzież w XXI w. - ujęcie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2017.

Makowski W., *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego: z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw, zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu; odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austrjackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*. T. 1, Część ogólna, Instytut Wydawniczy „Bibljoteka Polska", Warszawa 1921.

Marody M., Giza-Poleszczuk A., *Przemiany więzi społecznych, Zarys teorii zmiany społecznej*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2004.

Marynowicz-Hetka E., *Instytucjonalna pomoc wspierająca rozwój dziecka i rodziny. Diagnoza i terapia socjalno-wychowawcza. Synteza tematu* (w:) *Instytucjonalna pomoc dziecku i rodzinie. Diagnoza i propozycje*, I. Lepalczyk, E. Marynowicz-Hetka (red.), ZN im. Ossolińskich, Wrocław - Łódź, 1988.

Maszke A. W., *Tok przygotowania badań* (w:) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, S. Palka (red.), GWP, Gdańsk 2010.

McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, PWN, Warszawa 2007.

Melosik Z., *Kultura popularna jako czynnik socjalizacji* (w:) *Pedagogika – podręcznik akademicki*, Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

Melosik Z., *Nauki społeczne u schyłku nowoczesności* (w:) *Kultura tożsamość i edukacja - migotanie znaczeń*, Z. Melosik, T. Szkudlarek (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998.

Merton R. K., *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, New York 1968.

Michałowska E., *Świat dorosłych w opiniach młodzieży: wsparcie, rygoryzm czy obojętność?* (w:) *Wartości i postawy młodzieży polskiej*. T. 1, D. Walczak-Duraj (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.

Migała P., *Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2011.

Miłkowska G., *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży a profilaktyka szkolna* (w:) *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogiczne*, M. Deptuła (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.

Minkiewicz D., *Rola dzielnicowego w aktywizacji społeczeństwa w działaniach na rzecz bezpieczeństwa lokalnego*, „Kwartalnik Policyjny" 2017, nr 3.

Misiak W., *Zjawiska patologii społecznej w miastach przygranicznych*, Gdańskie Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk 1997.

Misiuk A., *Historia policji w Polsce. Od X wieku do współczesności*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

Mogilnicki A., *Dziecko i przestępstwo*, Skł. gł. w Księgarni E. Wende i Sp., Warszawa 1916.

Namyslowska I. (red.), *Psychiatria dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2004.

Niezgoda M., *Młodzież. Kłopotliwa kategoria socjologiczna*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne" 2014, nr 1.

Noszczyk M., *Rodzinne uwarunkowania niedostosowania społecznego wśród dzieci i młodzieży*, „Auxilium Sociale - Wsparcie Społeczne" 2002, nr 2.

Oderfeldówna A., *Młodzież przedmieścia: z badań ankietowych na Ochocie*, Skład główny w „Naszej Księgarni", Warszawa 1937.

Ogrodzka-Mazur E., *Cieszyńska szkoła badań pogranicza Profesora Tadeusza Lewo*wickiego, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna" 2014, nr 2.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.

Okoński A., *Rola mediów w powstawaniu agresji i przemocy wśród dzieci*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce. Kwartalnik dla nauczycieli" 2011, nr 1.

Ossowska M., *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne" 1963, nr 2.

Ostaszewski K., *Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży.* Badania mokotowskie 2012, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2013.

Ostaszewski K., *Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży. Badania mokotowskie 2004–2016. Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016*, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, Warszawa 2017.

Ostaszewski K., *Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych* (w:) *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*, M. Deptuła (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.

Ostaszewski K., *Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży*, „Edukacja", 2012, nr 4.

Ostaszewski K., *Używanie substancji psychoaktywnych jako przejaw zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka" 2017, nr 16.

Palka S., *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

Pawełek K., *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży szkolnej u progu adolescencji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2017.

Pawliczuk W., *Definicje terminu „młodzież" - przegląd koncepcji*, „Postępy Nauk Medycznych" 2006, nr 6.

Pieprzny S., *Policja: Organizacja i funkcjonowanie*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2011.

Pietrzkiewicz A., *Społeczeństwo w systemie zapobiegania przestępczości*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie" 2017, t. 15, z. 2.

Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2001.

Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.

Plichta P., Pyżalski J., *Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej*, Regionalne Centrum Polityki Społecznej, Łódź 2013.

Podgórecki A., *Socjotechnika: Funkcjonalność i dysfunkcjonalność instytucji*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1974.

Poleszak W., *Nowe media – charakterystyka potencjału profilaktycznego, edukacyjnego i terapeutycznego* (w:) *Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej*, P. Plichta, J. Pyżalski (red.), Regionalne Centrum Polityki Społecznej, Łódź 2013.

Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.

Potoczek A., *Rozwój regionalny - perspektywa społeczno-kulturowa*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2017.

Przecławska A., *Wychowanie – pedagogika wzorów czy spotkanie pokoleń?*, „Nauka" 2005, nr 3.

Przemyski A. P., *Community policing po polsku* (w:) *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, J. Czapska, W. Krupiarz (red.), Instytut spraw Publicznych, Warszawa 1999.

Przybysz-Zaremba M., Kornacka A., *Rola policji w ograniczaniu wybranych zachowań ryzykownych młodzieży na przykładzie województwa łódzkiego*, „Społeczeństwo i rodzina" 2015, nr 4.

Puślecki W., *Badania pedagogiczne*, WSP, Opole 1977.

Radlińska H., *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1961.

Radziewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna (w obliczu realiów codzienności)*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

Raś D., *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.

Rączaszek A., *Wybrane problemy pogranicza a kształtowanie podziału administracyjnego kraju* (w:) *Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego*, A. Rączaszek (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012.

Rodek A., Deptuła T., O rządowym „Programie ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka na lata 2016 i 2017", „Kwartalnik Policyjny" 2017,

Rusek H. za: *Tożsamość na styku kultur. Tom 2 Zbiór studiów*, I. Masojć, H. Sokołowska (red.), Wydawnictwo „Edukologija", Wilno 2011.

Rzepliński A., *Policjowanie w metropolii a prawa człowieka* (w:) *Prawo na ulicy. Podręcznik dla straży i policji miejskiej*, B. Gruszczyńska (red.), Warszawa 2000.

Sarnecki P., Czarny P., *Kompetencje organów władzy publicznej w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego* (w:) *Bezpieczny obywatel, bezpieczne państwo*, J. Widacki, J. Czapska (red.), Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1998.

Schütze F., *Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, „Studia socjologiczne" 2007, nr 1.

Serafin T., Parszowski S., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa*, Warszawa 2011.

Siemiaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, PWN, Warszawa 2003.

Sienkiewicz-Małyjurek K., Niczyporuk Z.T., *Bezpieczeństwo publiczne. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.

Siwek S., *Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju i zachowania*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica" 2010, nr 14.

Skrzypek M., *Policyjne instytucje Śląska Cieszyńskiego 1918-1922*, „Kalendarz Skoczowski" 2000, nr 4.

Smolińska-Theiss B., Theiss W., *Badania jakościowe - przewodnik po labiryncie* (w:) *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, (red.) S. Palka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.

Strzembosz A., *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1984.

Studenski R., *Ryzyko i ryzykowanie.* Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.

Surzykiewicz J., *Profilaktyka agresji i przemocy – wybrane aspekty metodologiczne, empiryczne i metodyczne* (w:) P*rofilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szecówka (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.

Swadźba U., *Wartości - pracy, rodziny, religii - ciągłość i zmiana. Socjologiczne studium społeczności śląskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.

Szafraniec K. (aut.), Boni M. (red. nauk.), *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011.

Szczęsny W., *Metodyka badań pedagogicznych i pisania prac dyplomowych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2008.

Szczukiewicz P., *Profilaktyka wobec zjawiska społecznej anomii*, (w:) *Nowe wyzwania profilaktyki*, Z. B. Gaś (red.), Innovatio Press, Lublin 2016.

Szczurek-Boruta A., *Ojczyzna, naród i patriotyzm - wybory kulturowe młodzieży i edukacja międzykulturowa* (w:) *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, Uniwersytet Opolski, Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), Opole 2007.

Szlendak T., *Rodzina, Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, T. 2.

Szpringer M., Dąbrowska A., Kosecka J., Surowiec K., *Uczestnictwo w programach profilaktycznych i oczekiwania względem profilaktyki w opinii młodzieży szkół gimnazjalnych i licealnych*, „Resocjalizacja Polska" 2014, nr 6.

Szpringer M., *Profilaktyka społeczna: rodzina, szkoła, środowisko lokalne*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004.

Szymańska J., *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015.

Szymańska J., *Szkoła jako miejsce realizacji działań profilaktycznych* (w:) *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, G. Świątkiewicz (red.), Warszawa 2002.

Szymańska J., Zamecka J., *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki* (w:) *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, G. Świątkiewicz (red.), Warszawa 2002.

Śliwa S., *Szkolne programy profilaktyki a edukacja wczesnoszkolna***,** WSiA, Opole 2015.

Śliwa S., *Profilaktyka pedagogiczna*, WSZiA Opole 2015.

Śliz A., Szczepański M., *Pogranicze polsko-czeskie w perspektywie socjologicznej. Kontekst kulturowy*, (w:) *Pogranicze. Studia Społeczne. Tom XXVII* cz. 1, A. Sadowski, K. Sztop-Rutkowska (red.), Białystok 2016.

Świda-Ziemba H., *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*, ISNS, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1995.

Torwiński P., *Przestępczość nieletnich*, „Przegląd Policyjny" 1937, nr 4.

Turner J. H., *Socjologia, koncepcje i ich zastosowanie*, Zysk i S-ka, Poznań 1998.

Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*, tłum. J. Szmatka, PWN, Warszawa 1985, za: K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997.

Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

Waligórski M., *Administracyjna regulacja działalności gospodarczej. Problemy prawnej reglamentacji*, Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars Boni et Aequi, Poznań 1998.

Waluś S., *Współczesna rodzina wobec nowoczesnych technologii* (w:) *Rodzina i szkoła wobec szans i zagrożeń społeczno-cywilizacyjnych*, K. Pujer (red.), EXANTE, Wrocław 2016.

Waszkiwicz P., *Traktat o dobrej prewencji kryminalnej*, Towarzystwo Inicjatyw Prawnych i Kryminalistycznych Paragraf 22, Warszawa - Newark 2015.

Wertenstein-Żuławski J., *Między nadzieją a rozpaczą*, Instytut Kultury, Warszawa 1993.

Wertenstein-Żuławski J., *Młodzież polska- fenomen nieobecności* (w:) *Dzieci swojego czasu. Młodzież polska i francuska*, Kośmider, A. Tyszkiewicz (red.), Agencja Wulkan, Warszawa 1993.

Wieczorkiewicz P., *Kto rządził Polską*, Świat Książki, Warszawa 2007.

Winiarski M., *Współdziałanie szkoły i środowiska. Aspekt socjopedagogiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.

Wojnarowska B., *Edukacja zdrowotna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Woynarowska B., *Kształtowanie umiejętności życiowych u dzieci i młodzieży: wyzwanie dla szkoły*, „Chowanna" 2002, nr 1.

Wroczyński R., *Pedagogika społeczna*, PWN, Warszawa 1976.

Zaczkowski S., *Profilaktyka społeczna w miejscu zamieszkania*, Departament Szkolenia i Doskonalenia zawodowego MSW, Warszawa 1997.

Zagórowska A., *Depopulacja i starzenie się ludności jako zagrożenia i wyzwania dla rozwoju regionalnego i lokalnego Śląska* (w:) *Problemy śląska ze szczególnym uwzględnieniem województwa opolskiego wyzwaniem dla ekonomii społecznej*, A. Zagórowska (red.), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu, Opole 2013.

Znaniecki F., *Socjologia wychowania* (w:) *Kultura polityczna pokolenia „Sierpnia 80"*, G. Nowacki (red.), PWN, Warszawa 1991.

Żegnałek K., *Metody i techniki stosowane w badaniach pedagogicznych*, Wydawnictwo Comandor, Warszawa 2008.

Akty prawne:

Decyzja nr 23 Dyrektora Biura Prewencji Komendy Głównej Policji z dnia 29 czerwca 2018 r. w sprawie szczegółowej struktury organizacyjnej i schematu organizacyjnego Biura Prewencji, § 1. 1., § 4.1.- 4.13., § 8.1- 8.13.,

Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., Nr 75, Posiedzenie z dnia 22 lipca 1919 r., s. 33-34. cytat za: M. Skiba, *95 lat polskiej Policji: Powstała aby służyć społeczeństwu*, http://skibamariusz.pl/?p=6735.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 72.

Projekt ustawy o sądach dla nieletnich: uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 7 grudnia 1921, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1921.

Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 lipca 2015 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz. U. 2015 poz. 1113).

Rozporządzenie (WE) nr 1931/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiające przepisy dotyczące małego ruchu granicznego na zewnętrznych granicach lądowych państw członkowskich i zmieniające postanowienia Konwencji z Schengen, (Dz. U. L 405 z 30.12.2006).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania (Dz. U. 2017 poz. 1606).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 roku w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii (Dz. U. 2015 poz. 1249).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 roku w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. 2017 poz. 159).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016 - 2020 (Dz. U. 2016 poz. 1492).

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. - Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r., poz. 59).

Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. Nr 111, poz. 535, z późniejszymi zmianami).

Ustawa z dnia 17 marca 1921 r., Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1921 nr 44 poz. 267), art. 103.

Ustawa z dnia 24 lipca 1919 r. o Policji Państwowej (Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r. Nr 61, poz. 363).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 1982 nr 35 poz. 228).

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. nr 91, poz. 578 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. nr 91, poz. 576z późn. zm).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 1990 Nr 30 poz. 179).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 1996 r., nr 13, poz. 74 z późn. zm.).

Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593).

Ustawa o ochronie danych osobowych, http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/wybrane-ustawy-szczegol/ustawa-o-ochronie-danyc/63855,Ustawa-o-ochronie-danych-osobowych.html.

Zarządzenie nr 1041 Komendanta Głównego Policji z dnia 28 września 2007 roku w sprawie szczegółowych zasad organizacji i zakresu działań komend, komisariatów i innych jednostek organizacyjnych Policji (Dz. Urz. KGP Nr 18, poz. 135, z późn. zm.).

Zarządzenie Nr 1619 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 listopada 2010 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich (Dz. Urz. KGP Nr 11, poz. 64 z późn. zm.).

Zarządzenie Nr 2 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 kwietnia 2016 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji (Dziennik Urzędowy KGP poz. 13, z późn. zm.).

Zarządzenie nr 30 Komendanta Głównego Policji z dnia 16 grudnia 2013 r. w sprawie funkcjonowania organizacji hierarchicznej w Policji (Dz. Urz. 2013.99).

Zarządzenie Nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych (Dz. Urz. KGP z 2016 r. poz. 26).

Dokumenty

Agresja i przemoc w szkolnych działaniach profilaktycznych. *Poradnik metodyczny* dla *nauczycieli*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2004.

Charakterystyka województwa śląskiego w ujęciu demograficznym aktualizacja, Regionalne Centrum Analiz i Planowania Strategicznego. Wydział Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego, Katowice 2017.

Diagnoza i monitoring wybranych problemów społecznych w województwie śląskim - edycja 2017, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2018.

Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2017.

Dzieci w Polsce w 2014 roku. Charakterystyka demograficzna, Główny Urząd Statystyczny. Departament Badań Demograficznych I Rynku Pracy, Warszawa 2015.

Informacja dotycząca stanu zagrożenia przestępczością nieletnich w 2015 roku, Biuro Prewencji o Ruchu Drogowego KGP. Wydział Prewencji, Warszawa 2016.

Informacja o stanie bezpieczeństwa i porządku publicznego na terenie powiatu będzińskiego w roku 2017, Zespół Zarządzania Kryzysowego i Organizacji Służby Wydziału Prewencji Komendy Powiatowej Policji w Będzinie, Będzin 2018.

Informacja z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym w 2011 roku, Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Warszawa 2012.

Informacja w sprawie bezpieczeństwa i porządku publicznego w Cieszynie za 2017 rok, file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Pulpit/7.%20Informacja_%20bepiecze%C5%84stwo%20(1).pdf.

Jaros P., Michalak M., *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2015.

Jaros P., *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2013.

Koncepcja działań policji w zakresie profilaktyki społecznej na lata 2015-2018, l.dz. EM - 174/15, Warszawa 2015.

Łykowska M., *MOW(a) o bezpieczeństwie*, http://szczecin.policja.gov.pl/szm/dzialania-policji/aktualnosci/23146,MOWa-o-bezpieczenstwie.html.

Młodzież 2016. Raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016.

Office of The Assistant Secretary for Planning and Evaluation, *The Long Term Impact of Adolescent Risky Behaviors and Family Environment. Chapter II: Literature Review***,** https://aspe.hhs.gov/report/long-term-impact-adolescent-risky-behaviors-and-family-environment/chapter-ii-literature-review.

Prewencja Policji. Perspektywy i wyzwania. Komenda Główna Policji, Wydawnictwo Centrum Szkolenia Policji, Warszawa 2015.

Program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka na lata 2016 i 2017. Załącznik do uchwały nr 23 Rady Ministrów z dnia 8 marca 2016 r. (poz. 293).

Program „Profilaktyka a Ty”, http://www.zspswiecie.pl/index.php/program-profilaktyka-a-ty/.

Program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w województwie śląskim na lata 2016-2020, załącznik do uchwały Nr V/17/1/2016 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 18 stycznia 2016 roku, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2016.

*Program przeciwdziałania narkomanii w województwie śląskim na lata 2017-202*0, załącznik do Uchwały NR V/34/8/2017, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2017.

Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie w województwie śląskim na lata 2014-2020, załącznik do uchwały Zarządu Województwa Śląskiego nr 1359/351/IV/2014 z dnia 22 lipca 2014 roku, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2014.

Program przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w województwie śląskim na lata 2018-2023.

Regionalny program rozwoju ekonomii społecznej w województwie śląskim do roku 2020, Załącznik nr 1 do Uchwały nr 2428/82/V/2015, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice 2015.

Rocznik statystyczny województw 2018, Główny Urząd Statystyczny, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2018.

Rządowy program wspomagania w latach 2015–2018 organów prowadzących szkoły w zapewnieniu bezpiecznych warunków nauki, wychowania i opieki w szkołach – „Bezpieczna+”. Załącznik do Uchwały nr 89/2015 Rady Ministrów z dnia 23 czerwca 2015 r.

Sierosławski J., *Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież. Wyniki Europejskiego Programu Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD) w 2011 roku***,** https://www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/.../download.php?.

Sprawozdanie roczne z wykonania budżetu województwa śląskiego w 2018 roku, Załącznik 1 do Uchwały Nr 597/30/VI/2019 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 27 marca 2019 roku.

Sokołowska Z., *Podstawy prawne i teoretyczne szkolnego programu profilaktyki*, http://www.edukator.org.pl/2003e/podstawy/praca.doc.

Stan zatrudnienia na dzień 1 stycznia 2018 r., http://www.info.policja.pl/inf/organizacja/stan-zatrudnienia/120032,Stan-zatrudnienia-na-dzien-1-stycznia-2018-roku.html.

Staniszewski M., *Przyczyny zróżnicowania powiatowych rynków pracy województwa podlaskiego - raport z badania*, http://wupbialystok.praca.gov.pl/rynek-pracy/aktualnosci/aktualnosc/-/asset_publisher/5CI48Qxw9jwJ/content/5977357-przyczyny-zroznicowania-powiatowych-rynkow-pracy-wojewodztwa-podlaskiego-raport-z-badania/pop_up?_101_INSTANCE_5CI48Qxw9jwJ_viewMode=print.

Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020, https://www.slaskie.pl/content/strategia-polityki-spolecznej-wojewodztwa-slaskiego-na-lata-2006-2020.

Statystyka sądowa. Sprawy nieletnich. Prawomocne orzeczenia w latach 2010-2016, Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej. Departament Strategii I Funduszy Europejskich, Warszawa 2017.

System Oddziaływań Profilaktycznych w Polsce - projekt zwiększenia skuteczności i efektywności działań profilaktycznych w Polsce, http://www.maszszanse.info/projekty/system/.

Zagórowska A., *Depopulacja i starzenie się ludności jako zagrożenia i wyzwania dla rozwoju regionalnego i lokalnego Śląska* (w:) *Problemy śląska ze szczególnym uwzględnieniem województwa opolskiego wyzwaniem dla ekonomii społecznej*, A. Zagórowska (red.), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu, Opole 2013.

Netografia

Bezpieczne wakacje i sportowy tryb życia- bez narkotyków i przemocy, http://www.cieszyn.slaska.policja.gov.pl/ka6/informacje/wiadomosci/235895,Sportowy-tryb-zycia-bez-narkotykow-i-przemocy.html

Carlie M., *Into The Abyss: A Personal Journey into the World of Street Gangs. Topic 6: School Failure and Delinquency*, https://people.missouristate.edu/michaelcarlie/what_i_learned_about/gangs/whyform/school_failure.html.

Chapman G.**,** *Пять путей к сердцу подростка*, https://azbyka.ru/fiction/pyat-putej-k-serdcu-podrostka/.

Cherry K., *How Social Learning Theory Works*, https://www.verywellmind.com/social-learning-theory-2795074.

Bariery i wyzwania profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży, http://www.swiatproblemow.pl/bariery-i-wyzwania-profilaktyki-zachowan-ryzykownych-mlodziezy/.

„Bezpieczeństwo w „sieci”, http://krakow.policja.gov.pl/pl/aktualnosci/bezpieczenstwo-w-sieci.

„Bezpieczny Pasażer”... w szkole http://katowice.slaska.policja.gov.pl/k14/informacje/wiadomosci/243998,quotBezpieczny-Pasazerquot-w-szkole.html.

Cyberprzemoc i inne zagrożenia dla dzieci i młodzieży, http://hrubieszow.lubelska.policja.gov.pl/lhr/informacje/aktualnosci/87286,Cyberprzemoc-i-inne-zagrozenia-dla-dzieci-i-mlodziezy.html.

„Dopalaczom mówimy nie!!!” - działania miejskiej prewencji skierowane do młodzieży, http://www.bialystok.policja.gov.pl/po2/aktualnosci/55054,DOPALACZOM-MOWIMY-NIE-DZIALANIA-MIEJSKIEJ-PREWENCJI-SKIEROWANE-DO-MLODZIEZY.html.

„Dopóki walczysz jesteś zwycięzcą” czyli Boxing Day w Wodzisławiu, http://wodzislaw.slaska.policja.gov.pl/k28/informacje/wiadomosci/249157,quotDopoki-walczysz-jestes-zwyciezcaquot-czyli-Boxing-Day-w-Wodzislawiu.html.

Drzewiecki M., *Integralna profilaktyka uzależnień w szkole*, http://www.kst.kielce.opoka.org.pl/Dziewiecki.htm.

Dutkowiak Ł., *Dziś premiera filmu profilaktycznego ,,Homo znaczy człowiek’’, który zrealizowano na podstawie scenariusza napisanego przez wrocławską młodzież*, http://www.wroclaw.policja.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/biezace_informacje/jutro_premiera_filmu_profilaktycznego___homo_znaczy_czlowiek____ktory_zrealizowano_na_podstawie_scenariusza_napisanego_przez_wroclawska_mlodziez_1.

Edukacyjne spotkania z młodzieżą, http://www.swietokrzyska.policja.gov.pl/kie/dzialania-policji/aktualnosci/36837,Edukacyjne-spotkania-z-mlodzieza.html.

Furgała B., *Status prawny*, http://bip.kgp.policja.gov.pl/kgp/status-prawny/1,Status-prawny.html.

Gala finałowa ogólnopolskiego konkursu dla dzieci i młodzieży pn. „Filmowy przeWODNIK”, http://www.policja.pl/pol/aktualnosci/164361,Gala-finalowa-ogolnopolskiego-konkursu-dla-dzieci-i-mlodziezy-pn-Filmowy-przeWOD.html

Gala konkursu plastycznego „Stok nie jest dla bałwanów”, http://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/aktualnosci/140624,Gala-konkursu-plastycznego-Stok-nie-jest-dla-balwanow.html

„Gdzie przemoc i nuda - tam nic się nie uda!”, http://www.gdansk.policja.gov.pl/serwis.php?nrszuk1=3071.

Gierat-Bieroń B., *Kultura w mieście*, http://www.instytutobywatelski.pl/4321/lupa-instytutu/kultura-w-miescie.

Główny Urząd Statystyczny, *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju w 2014 roku*, Warszawa 2015.

Gospodarka, https://www.powiatwodzislawski.pl/prezentacja-powiatu/gospodarka.

GUS-Bank danych lokalnych, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica.

Handerek K., *Nawet czarownice wiedziały, co sprzedają*, https://dziennikpolski24.pl/nawet-czarownice-wiedzialy-co-sprzedaja/ar/2867902#nav0.

Historia, https://www.powiatwodzislawski.pl/prezentacja-powiatu/historia.

Inauguracja projektu "Razem tworzymy lepszy Internet", http://www.olsztyn.policja.gov.pl/o02/aktualnosci/41162,Inauguracja-projektu-quotRazem-tworzymy-lepszy-Internetquot.html.

Jaworska A., *Rodzicu, szkoła nie jest od wychowywania twojego niewychowanego dziecka*, http://mumme.pl/2018/10/09/rodzicu-szkola-nie-jest-od-wychowywania-twojego-niewychowanego-dziecka/.

Jastrzębianie mówią „Stop przemocy”, http://slaska.policja.gov.pl/kat/informacje/wiadomosci/252149,Jastrzebianie-mowia-Stop-przemocy.html.

Jessor R., *Problem-Behavior Theory ~ A Brief Overview*, https://ibs.colorado.edu/jessor/pb_theory.html.

Jubileusz 10-lecia programu Komendy Głównej Policji „Profilaktyka a Ty”, http://kppgrodzisk.policja.waw.pl/pgm/aktualnosci/57782,Jubileusz-10-lecia-programu-Komendy-Glownej-Policji-Profilaktyka-a-Ty.html.

Krajowa mapa zagrożeń bezpieczeństwa, http://www.policja.pl/pol/mapa-zagrozen-bezpiecze/33880,dok.html.

Kompetencje zawodowe - czym są i które są najbardziej pożądane?, https://www.aplikuj.pl/porady-dla-pracownikow/1568/kompetencje-zawodowe-czym-sa-i-ktore-sa-najbardziej-pozadane.

Kompetencje i kwalifikacje - masz czym się pochwalić?, http://mojepredyspozycje.pl/artykul/kompetencje-i-kwalifikacje-masz-czym-sie-pochwalic.

Lublin: Odpal myślenie nie wchodź w uzależnienie, http://lublin.lubelska.policja.gov.pl/llu/informacje/aktualnosci/86685,Lublin-Odpal-myslenie-nie-wchodz-w-uzaleznienie.html.

Maćkowiak-Pluta M., *Kampania społeczna pod nazwą "Dzielnicowy bliżej nas" współpraca Policji zachodniopomorskiej ze społeczeństwem*, http://www.zachodniopomorska.policja.gov.pl/sz/aktualnosci/prewencja-i-profilaktyk/aktualnosci-prewencji-i/7734,Kampania-spoleczna-pod-nazwa-quotDzielnicowy-blizej-nasquot-wspolpraca-Policji-z.html.

Maj M., Odpowiedzialność karna nieletnich – prelekcje w szkołach podstawowych, http://szczecin.policja.gov.pl/szm/dzialania-policji/aktualnosci/22592,Odpowiedzialnosc-karna-nieletnich-prelekcje-w-szkolach-podstawowych.html.

Matsumoto H., Nasierowsk T., Wojnar M., Ordak M., *Nowe syntetyczne substancje psychoaktywne (NSP)*, https://podyplomie.pl/psychiatria/16025,nowe-syntetyczne-substancje-psychoaktywne-nsp.

Morgalla S., *Mit wiecznej młodości*, https://www.deon.pl/inteligentne-zycie/psychologia-na-co-dzien/art,568,mit-wiecznej-mlodosci.html.

Nadciąga pokolenie małych tyranów, http://kobieta.onet.pl/dziecko/male-dziecko/coraz-wiecej-dzieci-cierpi-na-zaburzenia-zachowania/1hsrh1.

Nieszablonowe warsztaty profilaktyczne dla licealistów pobudziły emocje, http://lodz.policja.gov.pl/elp/aktualnosci/31443,Nieszablonowe-warsztaty-profilaktyczne-dla-licealistow-pobudzily-emocje.html.

Нарушение общественного порядка и ответственность по УК РФ и КоАП РФ, https://pravonarushenie.com/bezopasnost-poryadok-i-mir/obshhestvennaya-bezopasnost-i-poryadok/narushenie-obshhestvennogo-poryadka

Obchody europejskiego dnia przeciwdziałania handlowi ludźmi, http://www.bialystok.policja.gov.pl/po2/aktualnosci/54743,OBCHODY-EUROPEJSKIEGO-DNIA-PRZECIWDZIALANIA-HANDLOWI-LUDZMI.html.

Odpowiedzialność prawna - spotkanie z uczniami, http://www.opolska.policja.gov.pl/op/aktualnosci/13592,Odpowiedzialnosc-prawna-spotkanie-z-uczniami.html.

Olko D., *Ruszyły badania HBSC (Health Behaviour in School-aged Children)*, http://www.imid.med.pl/pl/aktualnosci/ruszyly-badania-hbschealth-behaviour-in-school-aged-children.

Participating Countries, https://web.northeastern.edu/isrd/isrd2/.

Pietras D., *Młodzież przyszłością świata*, http://pietrasdawid.pl/kazania-konferencje/pisane/do-mlodziezy/mlodziez-przyszloscia-swiata.

Pierwszy sklep w Polsce ze środkami odurzającymi, http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/128182,pierwszy-sklep-w-polsce-ze-srodkami-odurzajacymi.html.

Pigułka zamiast dopalaczy. Dzieci coraz częściej nadużywają leków bez recepty, https://www.newsweek.pl/polska/dzieci-coraz-czesciej-naduzywaja-lekow-bez-recepty/5r4kvhq.

Po co nam badania naukowe w profilaktyce zachowań ryzykownych?, http://www.swiatproblemow.pl/po-co-nam-badania-naukowe-w-profilaktyce-zachowan-ryzykownych/.

Policjanci na temat bezpieczeństwa w Internecie, http://www.podkarpacka.policja.gov.pl/rze/aktualnosci/90058,Policjanci-na-temat-bezpieczenstwa-w-internecie.html.

Policjanci przeszkolili ponad 118 tysięcy nauczycieli i uczniów, http://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/aktualnosci/138589,Policjanci-przeszkolili-ponad-118-tysiecy-nauczycieli-i-uczniow.html

Polityka społeczna, https://www.slaskie.pl/content/polityka-spoleczna.

Pomykało W., *Pedagogika odwrócona tyłem do XXI wieku, https://www.wprost.pl/blogi/wojciech-pomykalo/8002109/pedagogika-odwrocona-tylem-do-xxi-wieku.html.*

Powiat będziński - Kultura, rekreacja i noclegi, http://www.polskawliczbach.pl/powiat_bedzinski#kultura,-rekreacja-i-noclegi; dane oznaczone * odnoszą się do roku 2016.

Рискованное поведение, http://adolesmed.szgmu.ru/s/13/.

Śmieszek-Raducha A., *Historia ocen w szkole*, https://www.tatento.pl/a/1286/co-wiesz-o-ocenach-szkolnych.

Szmigielska B., Wolski K., AJaszczak., *Modele wyjaśniające zachowania użytkowników Internetu*, http://www.e-mentor.edu.pl/mobi/artykul/index/numer/45/id/931.

Spirin V.L, *ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ ПРИ ДЕВИАНТНЫХ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ПРОЯВЛЕНИЯХ У ПОДРОСТКОВ*, https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11482.

Trwa kampania „Kręci mnie bezpieczeństwo… przez cały rok szkolny”, http://nowy-sacz.policja.gov.pl/pl/komunikaty/trwa-kampania-kreci-mnie-bezpieczenstwo-przez-caly-rok-szkolny

Woj. śląskie - Dane demograficzne, http://www.polskawliczbach.pl/slaskie#dane-demograficzne.

Woj. śląskie - Kultura, rekreacja i noclegi, http://www.polskawliczbach.pl/slaskie#kultura,-rekreacja-i-noclegi.

Woj. śląskie - Rynek pracy, http://www.polskawliczbach.pl/slaskie#rynek-pracy.

Widzę, słyszę, reaguję - wspólny projekt Komendy Głównej Policji oraz firmy T-Mobile Polska, http://childalert.pl/cha/aktualnosci/3213,Widze-slysze-reaguje-wspolny-projekt-Komendy-Glownej-Policji-oraz-firmy-T-Mobile.html.

Zajączkowska J., *Miasta zbrodni. Kryminalna mapa Polski*, https://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/miasta-zbrodni-kryminalna-mapa-polski/yrhsm.

Spis fotografii

F ot. 1. Ulotka informacyjna z KPP Tarnowskie Góry 176
Fot. 2. Odblaski rozdawane przez KPP Wodzisław Śląski 176
Fot. 3. i Fot. 4 Walizka profilaktyczna przeznaczona do edukowania rodziców i grona pedagogicznego z zakresu profilaktyki uzależnień. Własność KPP Cieszyn 192

Spis rysunków

Rysunek 1. Powiaty na pograniczu polsko-czeskim w 2009 roku 144

Spis schematów

Schemat 1. Rodzaje pomocy dydaktycznych wykorzystywanych w pracy profilaktycznej 176
Schemat 2. Adresaci policyjnych działań profilaktycznych (w kontekście zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży) 183

Spis tabel

Tabela 1. Zmienne zależne i ich wskaźniki 139
Tabela 2. Zmienne niezależne i ich wskaźniki 140
Tabela 3. Zmienne pośredniczące i ich wskaźniki 141
Tabela 4. Powiaty województwa śląskiego wybrane do badań 144
Tabela 5. Rozkład średnich ocen badanej populacji 145
Tabela 6. Wiek i średnia ocen respondentów 146
Tabela 7. Przestępczość nieletnich wg wybranych kategorii przestępstw w województwie śląskim 168
Tabela 8. Czyny karalne nieletnich w przestępstwach stwierdzonych/ podejrzani nieletni według powiatów 169
Tabela 9. Zachowanie ryzykowne podejmowane przez badanych uczniów w wybranych powiatach 200
Tabela 10. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej matki/opiekunki 206
Tabela 11. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej ojca/opiekuna 207
Tabela 12. Średnia ocen badanych uczniów a podejmowane przez nich zachowania ryzykowne 216
Tabela 13. Powiat zamieszkania a byciem świadkiem zachowań ryzykownych podejmowanych przez rówieśników 222
Tabela 14. Opinie o przejawach zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie 228

Tabela 15. Źródła wiedzy w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie 231

Tabela. 16. Motywy zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach 233

Tabela 17. Opinie o konsekwencjach zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach 236

Tabela 18. Opinie dotyczące wiedzy rówieśników o konsekwencjach zachowań w kontekście powiatu zamieszkania 239

Tabela 19. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne) 242

Tabela 20. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty) 243

Tabela 21. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne 245

Tabela 22. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty) 247

Tabela 23. Zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne) 248

Tabela 24. Zachowania złośliwe oraz związane z IT w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty) 250

Tabela 25. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne). 252

Tabela 26. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty) 253

Tabela 27. Miejsce uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję a zamieszkanie w określonym powiecie 255

Tabela 28. Forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji a zamieszkanie w określonym powiecie 256

Tabela 29. Opinie uczniów o tym, kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w wybranym powiecie 258

Tabela 30. Prowadzący zajęcia profilaktyczne w kontekście miejsca zamieszkania badanych 260

Tabela 31. Oczekiwania od Policji w związku z działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w określonym powiecie 261

Tabela 32. Czynniki ograniczające zachowania ryzykowne w kontekście zamieszkania w określonym powicie 263

Tabela 33. Opinia o potrzebie realizacji działań Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży w kontekście położenia powiatu 265

Tabela 34. Opinia o przydatności przekazywanej wiedzy w życiu codziennym w kontekście powiatu zamieszkania 267

Tabela 35. Zwiększenie się wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji w kontekście powiatu zamieszkania 268

Tabela 36. Płeć a zadowoleniem z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne 270

Tabela 37. Poziom religijności a zadowolenie z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne 272

Tabela 38. Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji i osiągane wyniki w nauce przygranicznych i pozostałych 274

Spis wykresów

Wykres 1. Rozkład średnich ocen badanej populacji 145

Wykres 2. Wiek i średnia ocen respondentów z podziałem na powiaty przygraniczne i pozostałe 146

Wykres 3. Wyniki w nauce osób badanych w wybranych powiatach 147

Wykres 4. Płeć osób badanych w wybranych powiatach 147

Wykres 5. Miejsce zamieszkania osób badanych w wybranych powiatach 147

Wykres 6. Deklaracje o stopniu religijności osób badanych w wybranych powiatach 148

Wykres 7. Sytuacja zawodowa matki (opiekunki) badanych osób 148

Wykres 8. Sytuacja zawodowa ojca (opiekuna) badanych osób 149

Wykres 9. Usytuowanie szkół podstawowych biorących udział w badaniach 150

Wykres 9. Usytuowanie szkół podstawowych biorących udział w badaniach 150

Wykres 10. Osoby prowadzące zajęcia profilaktyczne z młodzieżą w szkołach 196

Wykres 11. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby z uwzględnieniem powiatów zamieszkania 202

Wykres 12. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie z uwzględnieniem powiatów zamieszkania 203

Wykres 13. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) z uwzględnieniem powiatów zamieszkania 204

Wykres 14. Zachowania zakłócające porządek publiczny przejawiane przez badanych uczniów w wybranych powiatach 205

Wykres 15. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej matki/opiekunki 209

Wykres 16. Przejawianie zachowań ryzykownych przez badaną młodzież z uwzględnieniem sytuacji zawodowej ojca/opiekuna 209

Wykres 17. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście sytuacji zawodowej matki/opiekunki 210

Wykres 18. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście sytuacji zawodowej ojca/opiekuna 211

Wykres 19. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) w kontekście statusu zawodowego matki/opiekunki 212

Wykres 20. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) w kontekście statusu zawodowego ojca/opiekuna 213

Wykres. 21. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście statusu zawodowego matki/opiekunki 214

Wykres 22. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście statusu zawodowego ojca/opiekuna 215

Wykres 23. Zachowania ryzykowne badanych uczniów nakierowane na inne osoby a średnia ocen 218

Wykres 24. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie a średnia ocen 219

Wykres 25. Zachowania złośliwe badanych uczniów oraz związane z wykorzystaniem nowych technologii (IT) a średnia ocen 220

Wykres 26. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście średniej ocen 221

Wykres 27. Bycie świadkiem zachowań dyskryminujących w kontekście powiatu zamieszkania 224

Wykres 28. Bycie świadkiem zachowań związanych z przemocą wobec innych w kontekście powiatu zamieszkania 225

Wykres 29. Bycie świadkiem zachowań osób narażających swoje zdrowie z uwzględnieniem powiatu zamieszkania 226

Wykres 30. Bycie świadkiem zachowań lekceważących odnoszących się do nauczycieli w kontekście powiatu zamieszkania 227

Wykres 31. Najważniejsze zachowania ryzykowne a powiat zamieszkania 229

Wykres 32. Stosunek rówieśników do zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w określonym powiecie 230

Wykres 33. Źródła wiedzy w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie 232

Wykres 34. Motywy zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkania w wybranych powiatach 235

Wykres 35. Negatywne konsekwencje zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w wybranym powiecie 235

Wykres 36. Pozytywne konsekwencje zachowań ryzykownych w kontekście zamieszkiwania w określonym powiecie 238

Wykres 37. Opinie dotyczące wiedzy rówieśników o konsekwencjach zachowań w kontekście powiatu zamieszkania 2240

Wykres 38. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne) 243

Wykres 39. Zachowania ryzykowne nakierowane na inne osoby w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty). 244

Wykres. 40. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne) 246

Wykres 41. Zachowania ryzykowne badanych uczniów narażające ich zdrowie w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty) 248

Wykres 42. Zachowania złośliwe oraz związane z nowymi technologiami w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne) 249

Wykres 43. Zachowania złośliwe oraz związane z IT w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty) 251

Wykres 44. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (powiaty przygraniczne). 253

Wykres 45. Zachowania zakłócające porządek publiczny w kontekście uczestnictwa w pozaszkolnych programach profilaktycznych realizowanych przez Policję i powiatu zamieszkania (pozostałe powiaty) 254

Wykres 46. Miejsce uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję a zamieszkanie w określonym powiecie 256

Wykres 47. Forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji a zamieszkanie w określonym powiecie 257

Wykres 48. Opinie uczniów o tym, kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w wybranym powiecie 259

Wykres 49. Oczekiwania od Policji w związku z działalnością profilaktyczną w kontekście zamieszkania w określonym powiecie 263

Wykres 50. Czynniki ograniczające zachowania ryzykowne w kontekście zamieszkania w określonym powiecie 265

Wykres 51. Opinia o potrzebie realizacji działań Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży w kontekście położenia powiatu 266

Wykres. 52. Opinia o przydatności przekazywanej wiedzy w życiu codziennym w kontekście powiatu zamieszkania 268

Wykres 53. Zwiększenie się wiedzy o zachowaniach ryzykownych po zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji w kontekście powiatu zamieszkania 269

Wykres 54. Płeć a zadowolenie z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne 271

Wykres 55. Poziom religijności a zadowolenie z zajęć profilaktycznych z udziałem Policji w powiatach przygranicznych i innych niż przygraniczne 273

Aneks

Zał. 1. Kwestionariusz Analizy Dokumentów

Miejsce i czas analizy:……..……..……..……...

Rodzaj i nazwa przedsięwzięcia	
Jednostka odpowiedzialna	
Obszar profilaktyki społecznej	
Miejsce i data realizacji	
Opis działań profilaktycznych	
Adresaci działań profilaktycznych	
Podmioty partnerskie	
Mierniki oceny efektów	
Uwagi i rekomendacje	

Zał. 2. Kwestionariusz Ankiety dla Młodzieży Szkolnej

Drogi uczniu!
Jestem doktorantką na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego. Prowadzę badania nad działalnością Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży. W związku z tym zwracam się z uprzejmą prośbą o udzielanie szczerych i przemyślanych odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie poprzez zakreślenie kółeczkiem tej odpowiedzi (jednej lub więcej), która najbardziej Ci odpowiada lub uzupełnienie wykropkowanych miejsc. Badania mają charakter dobrowolny i anonimowy, a informacje, których udzielasz, są poufne i służą wyłącznie celom naukowym. Żadne odpowiedzi nie podlegają jakiejkolwiek ocenie i nie będą komentowane ani nie pozwolą na zidentyfikowanie Twojej osoby.

Z góry dziękuję za wypełnienie ankiety!
Marzena Piotrowska

1. Z jakimi problemami, Twoim zdaniem, najczęściej borykają się Twoi rówieśnicy? (zakreśl maksymalnie 3 odpowiedzi)

a. z problemami rodzinnymi
b. z problemami z nauką/nauczycielami
c. z problemami z kolegami/koleżankami
d. z agresją lub przemocą, w tym z przemocą w Internecie, tzw. hejtem
e. z brakiem umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych
f. ze stresem, niepokojem, nudą lub samotnością
g. z problemami dotyczącymi zdrowia
h. ze zbyt dużymi wymaganiami
i. inne (jakie?)…….

2. Jakie zachowania uważasz za ryzykowne? Wymień trzy najważniejsze.
……..……..……

3. Z jakich źródeł czerpiesz wiedzę o tym, co jest zachowaniem ryzykownym? (zakreśl maksymalnie 3 odpowiedzi)

a. z gazet, radia, telewizji, Internetu
b. z rozmów z kolegami/koleżankami
c. z rozmów z członkami rodziny
d. z rozmów nauczycielami, wychowawcą lub pedagogiem szkolnym
e. z własnych doświadczeń i obserwacji
f. nie szukam informacji na ten temat
g. z innych źródeł (jakich?)…….

4. Jak określasz swój aktualny stan wiedzy na temat konsekwencji podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie zadowalający
b. raczej zadowalający
c. trudno powiedzieć
d. raczej niezadowalający
e. zdecydowanie niezadowalający

5. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy byłeś świadkiem poniższych wydarzeń - w szkole lub poza nią? (postaw „x" w odpowiednich kratkach)

	nigdy	**rzadko**	**czasami**	**często**	**bardzo często**
a. spożywania piwa/wina/wódki lub innego alkoholu?					
b. spożywania środków odurzających, leków uspokajających lub nasennych?					
c. palenia papierosów lub e- papierosów?					

d. stosowania dopalaczy lub napojów energetyzujacych?					
e. lekceważenia poleceń nauczycieli lub utrudniania nauczycielowi prowadzenia lekcji?					
f. bójek pomiędzy kolegami/koleżankami?					
g. ryzykownej aktywności seksualnej np. po spożyciu alkoholu?					
h. kradzieży lub przywłaszczenia cudzej rzeczy?					
i. rozboju?					
j. dyskryminacji np. z uwagi na wyznanie religijne lub wygląd?					
k. zakłócania spokoju lub porządku publicznego np. w autobusie?					
l. nabycia przez kogoś mienia, wiedząc o tym, że pochodzi ono z kradzieży?					
m. dręczenia innych: przezywania przy użyciu wulgarnych słów, zaczepek, pogróżek, popychania, uderzenia itp.?					
n. wysyłania złośliwych SMSy/MMSy/ e-mailie, obrażania kogoś anonimowo w Internecie, publikowania złośliwych komentarzy na portalach społecznościowych lub publikowania filmików bez wiedzy osoby filmowanej?					
o. zniszczenia lub celowego uszkodzenia cudzej rzeczy lub mienia publicznego np. wiaty autobusowej, koszy na śmieci, ścian budynków, wyposażenia szkoły, znaków drogowych?					
p. inne (jakie?)……..					

6. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzyło Ci się: (postaw „x” w odpowiednich?

	nigdy	**rzadko**	**czasami**	**często**	**bardzo często**
a. spożywać piwo/wino/wódkę lub inny alkohol?					
b. stosować środki odurzające, leki uspokajające lub nasenne?					
c. palić papierosy lub e- papierosy?					
d. stosować dopalacze lub napoje energetyzujace?					
e. zakłócać spokój lub porządek publiczny np. w autobusie?					
f. ukraść cudzą rzecz lub nie oddać pożyczonej rzeczy?					
g. uciekać ze szkoły na wagary?					
h. brać udział w bójkach z kolegami/koleżankami?					
i. prowokować innych do zachowań seksualnych?					
j. lekceważyć polecenia nauczycieli lub utrudniać					

nauczycielowi prowadzenie lekcji?					
k. uciekać z domu lub nie wrócić na noc bez zgody rodziców/opiekunów?					
l. nabyć rzecz, wiedząc o tym, że pochodzi ona z kradzieży?					
m. korzystać z Internetu, smartfona, grać w gry lub oglądać telewizję ponad 3 godziny dziennie?					
n. wysyłać złośliwe SMSy/MMSy/ e-mailie, publikować złośliwe komentarze w Internecie lub publikować filmiki bez wiedzy osoby filmowanej?					
o. przezywać kogoś przezywać przy użyciu wulgarnych słów ,obgadywać, grozić mu, popchnąć/ szarpnąć, zaczepić?					
p. wysmiewać się z kogoś np. z uwagi na wyznanie religijne lub wygląd?					
r. zniszczyć lub uszkodzić celowo cudzą rzecz lub mienie publiczne publicznego np. wiaty autobusowej, koszy na śmieci, ścian budynków, wyposażenia szkoły, znaków drogowych?					

7. Czy Twoim zdaniem wiedza o konsekwencjach zachowań ryzykownych jest wśród Twoich rówieśników wystarczająca? zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie tak
b. raczej tak
c. trudno powiedzieć
d. raczej nie
e. zdecydowanie nie

8. Jakie są Twoim zdaniem, negatywne konsekwencje podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież?

……..……

9. Jakie są Twoim zdaniem, pozytywne konsekwencje podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież?

……..……

10. Jakie są, Twoim zdaniem, przyczyny zachowań ryzykownych młodych ludzi (zakreśl maksymalnie 3 odpowiedzi)

a. wpływ telewizji, Internetu, gier komputerowych itp.
b. ucieczka od pustki, stresu, nudy bądź samotności
c. wpływ rówieśników, dążenie do uzyskania ich akceptacji i przyjaźni
d. ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń
e. dowartościowanie swojej osoby, niska samoocena
f. brak dostatecznej wiedzy na temat konsekwencji podejmowania zachowań ryzykownych
g. próba zaimponowania innym
h. brak atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego (brak domów kultury, obiektów sportowych itp.)
i. chęć poczucia się jak osoba dorosła
j. problemy rodzinne, szkolne, z rówieśnikami
k. inne(jakie?)……..……..

11. Jaki jest Twój stosunek do podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie pozytywny
b. raczej pozytywny
c. obojętny
d. raczej negatywny
e. zdecydowanie negatywny

12. Jaki jest stosunek Twoich rówieśników do podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież? (zakreśl właściwą odpowiedź)

f. zdecydowanie pozytywny
g. raczej pozytywny
h. obojętny
i. raczej negatywny
j. zdecydowanie negatywny

13. Kto, Twoim zdaniem, powinien zajmować się działalnością profilaktyczną wśród młodzieży? (zakreśl maksymalnie 3 odpowiedzi)

a. rodzice/opiekunowie
b. nauczyciele/wychowawcy/pedagodzy szkolni
c. policjanci
d. osoby duchowne
e. urzędnicy państwowi
f. sama młodzież
g. inni ludzie (jacy?)……..…….

14. Co mogłoby wpłynąć na ograniczenie zachowań ryzykownych młodzieży? (zaznacz maksymalnie 3 odpowiedzi)

a. większa kontrola rodziców (lub opiekunów) nad dziećmi
b. możliwość spędzania czasu wolnego w atrakcyjny sposób (kluby sportowe, zajęcia hobbystyczne)
c. prowadzenie działalności informacyjnej i edukacyjnej z zakresu profilaktyki przez odpowiednie instytucje
d. właściwa atmosfera szkoły (dobre relacje wśród uczniów, życzliwi nauczyciele)
e. surowe karanie osób podejmujących zachowania ryzykowne
f. propagowanie zdrowego trybu życia
g. inne (jakie?)……...……...……

15.. Jak często prowadzone są w Twojej szkole zajęcia dotyczące profilaktyki? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. raz w roku
b. raz w semestrze
c. wtedy, gdy zachodzi taka potrzeba
d. raz w miesiącu
e. inne (jakie?)……...……...……

16. Czy uczestniczyłaś/eś w zajęciach profilaktycznych na terenie szkoły? Jeśli tak, to kontynuuj wypełnianie ankiety. Jeśli nie, przejdź do pytania nr 24.

a. tak
b. nie (dlaczego?)…….……...

17. Dlaczego uczestniczyłaś/eś w zajęciach profilaktycznych w szkole? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zajęcia były obowiązkowe
b. okazja do zdobycia nowej wiedzy lub umiejętności
c. zachęta rodziców/opiekunów lub nauczycieli
d. zachęta kolegów/koleżanek
e. inne (jakie?)……...……...……

18. Kto prowadził zajęcia profilaktyczne, w których uczestniczyłaś/eś?

……..……

19. Czy pamiętasz, czego dotyczyły zajęcia profilaktyczne, w których uczestniczyłaś/eś? Jeśli tak, to wymień je.

……...……

20. Czy uważasz, że takie zajęcia są potrzebne w szkole? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie tak
b. raczej tak
c. trudno powiedzieć
d. raczej nie
e. zdecydowanie nie

21. W jakiej formie prowadzono zajęcia profilaktyczne? (zakreśl wszystkie właściwe odpowiedzi)

a. wykład
b. dyskusja
c. film instruktażowy
d. warsztat
e. pokaz lub demonstracja
f. konkurs
g. inna (jaka?)……..….

22. Co podczas zajęć profilaktycznych w szkole najbardziej Ci się podobało?

……...……

23. Co podczas zajęć profilaktycznych w szkole najbardziej Ci się nie podobało?

……..…...……

24. Czy uważasz, ze działania Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży są potrzebne? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie tak
b. raczej tak
c. trudno powiedzieć
d. raczej nie
e. zdecydowanie nie

25. Czy znasz programy lub akcje profilaktyczne prowadzone przez Policję w środowisku lokalnym? Jeśli tak, to jakie i jakich tematów dotyczą/dotyczyły?

……...……

26. Czego oczekujesz od Policji w związku z jej działalnością profilaktyczną wśród młodzieży? (zakreśl maksymalnie 3 odpowiedzi)

a. informowania o zagrożeniach i sposobach zabezpieczania się przed nimi w postaci materiałów promocyjnych (broszur, ulotek itp.)
b. organizowania kampanii i akcji informacyjnych dotyczących bezpieczeństwa poza szkołą festyny, zawody, konkursy itp.)
c. pomocy w rozwiązywaniu problemów
d. szybkiego reagowania na pojawiające się zagrożenia
e. prowadzenia zajęć o tematyce interesującej młodzież
f. wydłużenie czasu trwania zajęć profilaktycznych
g. skrócenie czasu trwania zajęć profilaktycznych
h. nigdy się nad tym nie zastanawiała(e)m
i. inne (jakie?)……...……...……..…….

.

27. Jakie cechy powinien posiadać policjant prowadzący zajęcia profilaktyczne z młodzieżą? (zakreśl maksymalnie 3 odpowiedzi)

a. kreatywność
b. profesjonalizm
c. poczucie humoru
d. wysoka kultura osobista
e. komunikatywność
f. cierpliwość
g. inne (jakie?)……...……...……..……..…

28. Wypisz trzy cechy, których zdecydowanie nie akceptujesz u policjanta prowadzącego zajęcia profilaktyczne z młodzieżą.

……

29. Czy zdarzyło Ci się uczestniczyć w pozaszkolnych programach, akcjach profilaktycznych realizowanych przez Policję? Jeśli tak, to czego dotyczyły? (zakreśl wszystkie właściwe odpowiedzi) Jeśli zaznaczyłeś odpowiedź „j", to przejdź do wypełniania „metryczki".

a. zasad zachowania bezpieczeństwa na drodze
b. odpowiedzialności prawnej młodzieży
c. zagrożeń płynących z użytkowania Internetu

d. problematyki samobójstw
e. oddziaływania sekt i subkultur
f. problematyki uzależnień
g. przemocy w rodzinie
h. handlu ludźmi
i. agresji/ przemocy rówieśniczej
j. nie zdarzyło mi się uczestniczyć w takich zajęciach
k. inne (jakie?)……..……..…..

30. Gdzie uczestniczyłaś/eś w pozaszkolnych programach, akcjach profilaktycznych realizowanych przez Policję? (zakreśl wszystkie właściwe odpowiedzi)

a. w domu kultury/ bibliotece
b. w Internecie (portale związane z profilaktyką)
c. podczas imprez sportowych, festynów, koncertów
d. w klubie sportowym
e. w innej sytuacji (w jakiej?)……

31. W jakiej formie prowadzono zajęcia profilaktyczne z udziałem Policji? (zakreśl wszystkie właściwe odpowiedzi)

a. wykład
b. dyskusja
c. film instruktażowy
d. warsztat
e. pokaz lub demonstracja
f. konkurs
g. inna (jaka?)……...……

32. Jaka forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji byłaby dla Ciebie najatrakcyjniejsza? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. wykład
b. dyskusja
c. film instruktażowy
d. warsztat
e. pokaz lub demonstracja
f. konkurs
h. inna(jaka?)……...……..……..…

33. Co podczas zajęć profilaktycznych z udziałem Policji najbardziej Ci się podobało?

……..……

34. Co podczas zajęć profilaktycznych z udziałem Policji najbardziej Ci się nie podobało?

……..……

35. Czy uważasz, że wiedza przekazywana podczas zajęć profilaktycznych z udziałem Policji jest przydatna w życiu codziennym? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie tak
b. raczej tak
c. trudno powiedzieć
d. raczej nie
e. zdecydowanie nie

36. Czy po uczestnictwie w zajęciach profilaktycznych z policjantami zwiększyła się Twoja dotychczasowa wiedza na temat zachowań ryzykownych? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie tak
b. raczej tak
c. trudno powiedzieć
d. raczej nie
e. zdecydowanie nie

37. Jak określasz swój poziom zadowolenia w zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie zadowalający
b. raczej zadowalający
c. trudno powiedzieć
d. raczej niezadowalający
e. zdecydowanie niezadowalający

38. Czy wzięłabyś/wziąłbyś ponownie udział w zajęciach profilaktycznych z udziałem Policji? (zakreśl właściwą odpowiedź)

a. zdecydowanie tak
b. raczej tak
c. trudno powiedzieć
d. raczej nie
e. zdecydowanie nie

METRYCZKA

39. Płeć:

a. dziewczyna
b. chłopak

40. Wiek (ukończone lata):

41. Miejsce zamieszkania:

a. miasto
b. wieś

42. Czy uważasz się za osobę religijną?

a. zdecydowanie tak
b. raczej tak
c. trudno powiedzieć
d. raczej nie
e. zdecydowanie nie

43. Czy osiągane przez Ciebie wyniki w nauce są:

a. bardzo dobre
b. dobre
c. przeciętne
d. słabe
e. bardzo słabe

44. Twoja średnia ocen na koniec poprzedniego roku szkolnego to około……..……..……...

45. Sytuacja zawodowa Twoich rodziców lub opiekunów (postaw *x* w odpowiednim miejscu w tabeli)

Matka/Opiekunka	Ojciec/Opiekun	
		praca zawodowa lub dorywcza
		renta/emerytura
		Bez pracy
		inne (jakie? ……

Zał. 3. Zbiorcze tabele wyników badań

			Powiat	
			przygraniczny	inny niż przygraniczny
Płeć	dziewczyna	N	149	125
		%	56,9%	45,8%
	chłopak	N	113	148
		%	43,1%	54,2%
Miejsce zamieszkania	miasto	N	208	242
		%	77,9%	89,6%
	wieś	N	59	28
		%	22,1%	10,4%
Religijność	zdecydowanie tak	N	74	61
		%	27,9%	22,3%
	raczej tak	N	121	99
		%	45,7%	36,1%
	zdecydowanie nie	N	38	56
		%	14,3%	20,4%
	raczej nie	N	14	38
		%	5,3%	13,9%
	trudno powiedzieć	N	18	20
		%	6,8%	7,3%
Osiągane wyniki w nauce	bardzo dobre	N	73	62
		%	27,1%	22,5%
	dobre	N	105	86
		%	39,0%	31,2%
	przeciętne	N	70	99
		%	26,0%	35,9%
	słabe	N	20	29
		%	7,4%	10,5%
	bardzo słabe	N	1	0
		%	0,4%	0,0%
Sytuacja zawodowa matki / opiekunki	praca zawodowa	N	184	209
		%	84,0%	85,0%
	renta/emerytura	N	2	7
		%	0,9%	2,8%
	bez pracy	N	28	28
		%	12,8%	11,4%
	inne	N	5	2
		%	2,3%	0,8%
Sytuacja zawodowa ojca / opiekuna	praca zawodowa	N	182	205
		%	83,9%	84,4%
	renta/emerytura	N	26	14
		%	12,0%	5,8%
	bez pracy	N	9	19
		%	4,1%	7,8%
	inne	N	0	5

			Powiat	
		%	0,0%	2,1%
Miasto	Będzin	N	0	160
		%	0,0%	58,0%
	Tarnowskie Góry	N	0	116
		%	0,0%	42,0%
	Cieszyn	N	118	0
		%	43,9%	0,0%
	Wodzisław Śląski	N	151	0
		%	56,1%	0,0%

		Powiat			
		przygraniczny		inny niż przygraniczny	
		N	%	N	%
Najczęstsze problemy rówieśników	rodzinne	48	18,3%	67	24,5%
	z nauką/nauczycielami	156	59,5%	158	57,9%
	z kolegami/koleżankami	81	30,9%	100	36,6%
	z agresją lub przemocą, w tym w Internecie	67	25,6%	100	36,6%
	z brakiem umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach	70	26,7%	55	20,1%
	ze stresem, niepokojem, nudą lub samotnością	153	58,4%	123	45,1%
	ze zdrowiem	14	5,3%	17	6,2%
	ze zbyt dużymi wymaganiami	75	28,6%	58	21,2%
	Inne	3	1,1%	5	1,8%
Najważniejsze zachowania ryzykowne	Alkohol	94	45,4%	91	44,8%
	bójki/ agresja/ przemoc	57	27,5%	58	28,6%
	dopalacze	19	9,2%	10	4,9%
	hejt	12	5,8%	10	4,9%
	kradzież	21	10,1%	9	4,4%
	narkotyki	61	29,5%	58	28,6%
	papierosy	53	25,6%	56	27,6%
	używki	33	15,9%	15	7,4%
	pozostałe	96	46,4%	114	56,2%
Źródła wiedzy o zachowaniach ryzykownych	gazety, radio, TV, Internet	181	67,5%	143	52,6%
	koledzy/koleżanki	83	31,0%	79	29,0%
	rodzina	165	61,6%	137	50,4%
	nauczyciele, wychowawca, pedagog szkolny	86	32,1%	57	21,0%
	własne doświadczenia i obserwacje	113	42,2%	136	50,0%
	nie szukam informacji	40	14,9%	49	18,0%
	inne	2	0,7%	0	0,0%
Negatywne konsekwencje zachowań ryzykownych	konsekwencje prawne	58	32,6%	47	33,1%
	konsekwencje zdrowotne	78	43,8%	64	45,1%
	nie wiem	2	1,1%	7	4,9%
	pozostałe	64	36,0%	19	13,4%
	problemy rodzinne	16	9,0%	14	9,9%
	problemy w szkole	14	7,9%	11	7,7%
Pozytywne konsekwencje zachowań ryzykownych	doświadczenie życiowe	9	6,1%	8	7,0%
	nauka na własnych błędach	19	12,9%	31	27,0%
	nie ma / nie znam	66	44,9%	39	33,9%
	nowe doświadczenia	12	8,2%	0	0,0%
	pozostałe	36	24,5%	19	16,5%

		Powiat			
	satysfakcja	6	4,1%	8	7,0%
	szacunek u kolegów	9	6,1%	10	8,7%
Przyczyny zachowań ryzykownych młodych ludzi	wpływ telewizji, Internetu, gier komputerowych itp	102	37,9%	99	35,9%
	ucieczka od pustki, stresu, nudy bądź samotności	60	22,3%	90	32,6%
	wpływ rówieśników, dążenie do uzyskania ich akceptacji i przyjaźni	173	64,3%	161	58,3%
	ciekawość, poszukiwanie nowych wrażeń	78	29,0%	57	20,7%
	dowartościowanie swojej osoby, niska samoocena	46	17,1%	39	14,1%
	brak wiedzy na temat konsekwencji zachowań ryzykownych	32	11,9%	61	22,1%
	próba zaimponowania innym	159	59,1%	137	49,6%
	brak atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego	17	6,3%	23	8,3%
	chęć poczucia się jak osoba dorosła	61	22,7%	56	20,3%
	problemy rodzinne, szkolne, z rówieśnikami	55	20,4%	93	33,7%
	inne	0	0,0%	4	1,4%
Kto powinien zajmować się działalnością profilaktyczną	rodzice/opiekunowie	206	76,6%	171	62,6%
	nauczyciele/wychowawcy/pedagodzy szkolni	155	57,6%	137	50,2%
	policjanci	87	32,3%	82	30,0%
	osoby duchowne	35	13,0%	21	7,7%
	urzędnicy państwowi	10	3,7%	24	8,8%
	sama młodzież	92	34,2%	128	46,9%
	inni ludzie	110	40,9%	31	11,4%
Wpływ na ograniczenie zachowań ryzykownych	większa kontrola rodziców / opiekunów	135	51,3%	129	48,3%
	możliwość atrakcyjnego spędzania czasu wolnego	147	55,9%	148	55,4%
	prowadzenie działalności informacyjnej i edukacyjnej	53	20,2%	53	19,9%
	właściwa atmosfera szkoły	166	63,1%	172	64,4%
	surowe karanie podejmujących zachowania ryzykowne	43	16,3%	54	20,2%
	propagowanie zdrowego trybu życia	49	18,6%	48	18,0%
	inne	7	2,7%	16	6,0%
Prowadzący zajęcia profilaktyczne	pozostałe	26	12,8%	22	12,4%
	nauczyciel	23	11,3%	19	10,7%
	nie pamiętam	23	11,3%	24	13,5%
	osoba z poza szkoły	21	10,3%	42	23,6%
	pedagog	53	26,1%	41	23,0%
	policjant	133	65,5%	54	30,3%
	psycholog	26	12,8%	30	16,9%
Tematyka zajęć profilaktycznych	aktywność seksualna	8	4,7%	14	9,0%
	bezpieczeństwo	11	6,5%	3	1,9%
	bezpieczeństwo w sieci	38	22,5%	24	15,5%
	kodeks karny	11	6,5%	9	5,8%
	nie pamiętam	34	20,1%	33	21,3%
	pozostałe	12	7,1%	29	18,7%
	używki	109	64,5%	78	50,3%
Forma zajęć profilaktycznych	wykład	127	51,8%	118	50,9%

		Powiat			
	dyskusja	127	51,8%	125	53,9%
	film instruktażowy	63	25,7%	53	22,8%
	warsztat	100	40,8%	72	31,0%
	pokaz lub demonstracja	27	11,0%	51	22,0%
	konkurs	2	0,8%	7	3,0%
	inne	5	2,0%	17	7,3%
Oczekiwania od Policji w zw. z działalnością profilaktyczną	informowania o zagrożeniach i sposobach zabezpieczania	93	35,8%	105	38,6%
	organizowania kampanii i akcji informacyjnych	66	25,4%	73	26,8%
	pomocy w rozwiązywaniu problemów	120	46,2%	108	39,7%
	szybkiego reagowania na pojawiające się zagrożenia	140	53,8%	132	48,5%
	prowadzenia zajęć o tematyce interesującej młodzież	105	40,4%	99	36,4%
	wydłużenie czasu trwania zajęć profilaktycznych	20	7,7%	12	4,4%
	skrócenie czasu trwania zajęć profilaktycznych	15	5,8%	31	11,4%
	nie zastanawiała(e)m się nad tym	46	17,7%	58	21,3%
	inne	6	2,3%	11	4,0%
Pożądane cechy policjanta prowadzącego zajęcia	kreatywność	143	55,0%	150	54,7%
	profesjonalizm	116	44,6%	95	34,7%
	poczucie humoru	149	57,3%	180	65,7%
	wysoka kultura osobista	32	12,3%	42	15,3%
	komunikatywność	160	61,5%	128	46,7%
	cierpliwość	116	44,6%	117	42,7%
	inne	2	0,8%	11	4,0%
Uczestnictwo w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję	zasady zachowania bezpieczeństwa na drodze	45	17,2%	60	22,1%
	odpowiedzialność prawna młodzieży	51	19,5%	53	19,6%
	zagrożenia płynące z internetu	42	16,0%	33	12,2%
	problematyka samobójstw	31	11,8%	33	12,2%
	oddziaływanie sekt i subkultur	4	1,5%	16	5,9%
	brak uczestnictwa	135	51,5%	138	50,9%
	problematyka uzależnień	42	16,0%	45	16,6%
	przemoc w rodzinie	7	2,7%	23	8,5%
	handel ludźmi	15	5,7%	11	4,1%
	agresja / przemoc rówieśnicza	18	6,9%	21	7,7%
	inne	2	0,8%	0	0,0%
Miejsce uczestnictwa w pozaszkolnych programach realizowanych przez Policję	dom kultury / biblioteka	42	35,9%	43	31,4%
	Internet	39	33,3%	42	30,7%
	imprezy sportowe, festyny, koncerty	37	31,6%	43	31,4%
	klub sportowy	15	12,8%	13	9,5%
	inne	33	28,2%	23	16,8%
Forma prowadzenia zajęć z udziałem Policji	wykład	65	49,2%	63	44,7%
	dyskusja	51	38,6%	65	46,1%
	film instruktażowy	40	30,3%	39	27,7%
	warsztat	34	25,8%	37	26,2%
	pokaz lub demonstracja	22	16,7%	18	12,8%
	konkurs	0	0,0%	4	2,8%
	inne	6	4,5%	10	7,1%

	Powiat

			Powiat	
			przygraniczny	Inny niż przygraniczny
Działania Policji w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży są potrzebne	zdecydowanie tak / raczej tak	N	171	140
		%	70,1%	59,8%
	Trudno powiedzieć	N	52	60
		%	21,3%	25,6%
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	21	34
		%	8,6%	14,5%
Wiedza przekazywana podczas zajęć z udziałem Policji przydatna w życiu codziennym	zdecydowanie tak / raczej tak	N	80	97
		%	60,6%	68,3%
	Trudno powiedzieć	N	42	26
		%	31,8%	18,3%
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	10	18
		%	7,6%	12,7%
Zwiększenie się wiedzy nt. zachowań ryzykownych po uczestnictwie w zajęciach	zdecydowanie tak / raczej tak	N	69	78
		%	53,1%	55,7%
	Trudno powiedzieć	N	2	13
		%	1,5%	9,3%
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	59	47
		%	45,4%	33,6%
Poziom zadowolenia w zajęciach z udziałem Policji	zdecydowanie tak / raczej tak	N	69	68
		%	53,1%	48,9%
	Trudno powiedzieć	N	40	45
		%	30,8%	32,4%
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	21	24
		%	16,2%	17,3%
Chęć ponownego udziału w zajęciach z Policją	zdecydowanie tak	N	13	13
		%	10,1%	9,5%
	raczej tak	N	53	55
		%	41,1%	40,1%
	Trudno powiedzieć	N	47	32
		%	36,4%	23,4%
	raczej nie	N	12	16
		%	9,3%	11,7%
	zdecydowanie nie	N	4	20
		%	3,1%	14,6%
Znajomość programów prowadzonych przez Policję	nie pamiętam / nie znam	N	119	128
		%	83,8%	88,9%
	cyber przemoc	N	0	4
		%	0,0%	2,8%
	dopalacze	N	0	2
		%	0,0%	1,4%
	narkotyki	N	5	2
		%	3,5%	1,4%
	caritas	N	0	2
		%	0,0%	1,4%
	bezpieczne wakacje	N	6	4

			Powiat	
	Środki odurzające	%	4,2%	2,8%
	przeciwdziałanie uzależnieniom	N	2	2
		%	1,4%	1,4%
	bezpieczeństwo	N	5	0
		%	3,5%	0,0%
		N	5	0
		%	3,5%	0,0%

			Powiat	
			przygraniczny	inny niż przygraniczny
Ocena wiedzy na temat konsekwencji zachowań ryzykownych	zdecydowanie zadowalający	N	74	76
		%	27,9%	27,8%
	raczej zadowalający	N	115	99
		%	43,4%	36,3%
	Trudno powiedzieć	N	57	73
		%	21,5%	26,7%
	raczej niezadowalający	N	13	19
		%	4,9%	7,0%
	zdecydowanie niezadowalający	N	6	6
		%	2,3%	2,2%
Czy wiedza o konsekwencjach zachowaniach ryzykownych jest wśród rówieśników wystarczająca	zdecydowanie tak / raczej tak	N	115	87
		%	44,7%	32,3%
	Trudno powiedzieć	N	78	100
		%	30,4%	37,2%
	zdecydowanie nie / raczej nie	N	64	82
		%	24,9%	30,5%
Stosunek do podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież	zdecydowanie pozytywny	N	5	10
		%	1,9%	3,6%
	raczej pozytywny	N	43	30
		%	16,2%	10,9%
	obojętny	N	103	137
		%	38,9%	50,0%
	Raczej negatywny	N	86	83
		%	32,5%	30,3%
	zdecydowanie negatywny	N	28	14
		%	10,6%	5,1%
Stosunek rówieśników do podejmowania zachowań ryzykownych przez młodzież	zdecydowanie pozytywny	N	6	15
		%	2,3%	5,7%
	raczej pozytywny	N	66	48
		%	25,7%	18,1%
	obojętny	N	149	128
		%	58,0%	48,3%
	Raczej negatywny	N	28	61
		%	10,9%	23,0%
	zdecydowanie negatywny	N	8	13

			Powiat	
		%	3,1%	4,9%
Częstotliwość odbywania się zajęć profilaktycznych w szkole	Raz w roku	N	55	47
		%	20,6%	17,5%
	raz w semestrze	N	107	99
		%	40,1%	36,8%
	wtedy, gdy zachodzi taka potrzeba	N	90	103
		%	33,7%	38,3%
	raz w miesiącu	N	6	10
		%	2,2%	3,7%
	inne	N	9	10
		%	3,4%	3,7%
Uczestnictwo w zajęciach profilaktycznych na terenie szkoły	tak	N	246	226
		%	93,9%	82,5%
	nie	N	16	48
		%	6,1%	17,5%
Potrzeba zajęć profilaktycznych w szkole	zdecydowanie tak	N	47	45
		%	19,5%	19,2%
	raczej tak	N	120	89
		%	49,8%	38,0%
	Trudno powiedzieć	N	61	65
		%	25,3%	27,8%
	raczej nie	N	9	26
		%	3,7%	11,1%
	zdecydowanie nie	N	4	9
		%	1,7%	3,8%
Powód uczestniczenia w zajęciach profilaktycznych w szkole	zajęcia były obowiązkowe	N	181	129
		%	74,5%	57,3%
	okazja do zdobycia nowej wiedzy lub umiejętności	N	54	63
		%	22,2%	28,0%
	zachęta rodziców/opiekunów lub nauczycieli	N	6	14
		%	2,5%	6,2%
	zachęta kolegów/koleżanek	N	0	19
		%	0,0%	8,4%
	inne	N	2	0
		%	0,8%	0,0%